

Dr. Gálos László

AZ EGYHÁZ ÉS A BARBÁR NÉPEK

A KERESZTÉNY EGYHÁZ TÖRTÉNETE

SZERKESZTIK:

BANGHA BÉLA ÉS IJJAS ANTAL

III. KÖTET

AZ EGYHÁZ ÉS A BARBÁR NÉPEK

IRTA:

DR. GÁLOS LÁSZLÓ

DR. GÁLOS LÁSZLÓ:
AZ EGYHÁZ ÉS A BARBÁR NÉPEK

BUDAPEST
1938
PAZMÁNY PÉTER IRODALMI TÁRSASÁG

*Nihil obstat. Dr. Julius Czapik censor dioecesanus. Nr. 3574/1937. Imprimatur.
Strigonii, die 10. Novembris 1937. Dr. Joannes Drahos vicarius generalis.*

Az Egyház két kor határvonalán. A két kor egymástól eltérő jegyei. A Római Birodalom összeomlása; az ehhez fűződő vélemények. A Birodalom mint megszűntje után is századokon át továbbható tényező. A keleti császárság új jellemvonásai. Az Egyház a megváltozott helyzet erői között. A pápai főhatalom további alakulása. A kor történetirői tárgyalásának forrásai.

A kereszténység a császári üldözés korában terjedt el a Római Birodalom egész területén s lett minden elnyomatási kísérlet ellenére leküzdhetetlen, többé már el nem hanyagolható tényezővé. Az egyházatyák korában belsőleg is kiépült, eszmei tartalmát rendszerbe öntötte s a szabadság levegőjén nemcsak megízmosodott, hanem hatalmas lépéseket tett abban az irányban is, hogy a kereszténnyé lett világ intézményeinek, társadalmi berendezésének és művelődésének legmélyebb alapja, legfőbb irányítója, Európa arculatának végső kialakítója legyen.

A középkornak az a derékszaka, amelynek ismeretetésére ez a kötet vállalkozik, ennek az utóbbi törekvésnek teljesebb kibontakozását jelenti.

A Nyugatrómai Birodalom kimúlt, hatalmát részben a mindinkább keleti formákat öltő, önkényességbe, és üres pompaszeretetbe süppedt Bizánc örökölte, részben pedig azok a friss, barbár népek, főleg germánok, amelyek az egykori világbirodalom egy-egy darabját ragadták magukhoz s új államokat és kultúrákat építettek az antik világ romjain. Közülük egyesek, mint a frankok s az angolszászok, hatalmas leendő birodalmak alapját rakták le, mások az idők folyamán felmorzsolódtak, mint a gótok és longobárdok, s öntudatlanul is más, fejlődésképesebb államilakulatok számára hordták össze az építőköveket.

A kereszténység s a keresztény Egyház ebben a forrongó, átalakulásokkal s vándorlásokkal teli korban nem bizonyult kevésbé csodálatos hódítóerőnek, mint akár az első terjedés idején, közvetlenül az apostolok kora után. Irtózatos munka volt s az egyháztörténetnek legtündöklőbb lapjaira tartozik, hogy az Egyház ezeket a töretlen erejű, barbár népeket nemcsak meg nem vetette, eltaposni nem engedte, nemcsak ellenséget nem látott bennük, hanem keresztel a kezében s a szeretet szavaival ajkán, mihelyt feltűnedezték Európa térségein, azonnal közéjük ment. Még szinte meg sem melegedtek az új népek új lakáshelyükön, máris megjelentek köztük az evangélium szelid igéinek hirdetői: azok a hithirdető férfiak, akik erre a korra különösen rányomták hatalmas egyéniségük bélyegét. Ez a korszak az Ágostonok, Bonifácok, Remigek, Willibrordok, Patrikok, Szeverinek, Adalbertek, Cyrillek és Metódiosok kora: csupa epochális jelentőségű férfiúé, akiknek neve, úgyszólván mindegyiké, egy-egy ország megtérítését, egy-egy keresztény európai állam megalapozását jelenti. Soha többé az Egyház ilyen fényes és sűrű rajokban nem termi a vallási konquistadoroknak, a krisztusi hódítóknak ilyen hőseit, ilyen nagyszámú és jellegzetes arcélú bajvivőit.

Ám ugyanakkor a középkornak ez a dereka fájdalmas tünetek egész sorát mutatja. Megkezdődik a kereszténnyé vált államok gyámkodni-akarása az Egyház felett. A pápaság és a püspökségek keservesen kezdik nyögni a világi nagyok részéről való folytonos beavatkozási kísérletet a lelkiek és vallási dolgok területére. Mi több: önkényüknek hatása hováhamar abban kezd kicsúcsosodni, hogy maguk a legfőbb egyházi méltóságra választottak is ugyanannyira előtérbe helyezik a császárok s a fejedelmek szolgálatát, mint az Egyház és az Isten érdekeit. Elkövetkezik a kor-

szak végén az a szomorú és megalázó helyzet, amikor a római Szentszék felett ernyesztő, méltatlan uralmat ragad magához nemcsak a toszkánai grófok háza, hanem a szégyen betetőzéseként ennek a háznak három, éppen nem épületes életű nőtagja. Nagy harcokba kerül, míg az új évezred hajnalán egy titán a pápai székből, VII. Gergely ismét helyreállítja a lelki hatalom főségét az evilági uralkodókkal szemben, ha e fárasztó s emberileg szinte kilátástalan küzdelemben ő maga össze is törik. Azt azonban már a pápai széknél leghősibb törekvései sem tudják megakadályozni, hogy az időközben teljesen világi érdekek játékszerévé süllyedt keleti birodalmi központ, Bizánc végleg az államegyháziság karjaiba ne hulljon s a maga kicsinyes, keleti göggyében ne válassza a pápától való függés helyett a világi hatalom szolgálatába szegődést: a skizmát.

Ezek azonban csak a külső, egyházkormányzati események. Az Egyház történetét sohasem szabad pusztán ezekkel a külsőleg szembeötlő, kormányzati és egyházpolitikai helyzetekkel és eseményekkel azonosítani. Az egyháztörténetnek nagyobbik, súlyosabbik, értékesebbik része mindig a lelkek mélyén zajlik le s csak külső hatásaiban tör napvilágra. Ezek a lelki tényezők a középkornak ezen a derékrészén főleg a szerzetesség kifejlődése köré sorakoztak fel. Szerzetes-telepek szövik át, hatják keresztül-kasul és civilizálják Európát; szerzetes-telepek létesítik az első iskolákat, tanítják meg az új népeket nemcsak erdőirtásra, földművelésre és iparra, hanem betűvetésre is, énekekre, művészetekre, sőt városalapításokra; hiszen Európa számos régi városa: mint Salzburg, München, Münster s egy sor más, szerzetes-településekből fejlődött. Megindul a magasabb lelkiségnek intenzív és extenzív művelése. Az aszkétikus és misztikus irodalom, amely-

nek alapjait már az egyházatyák megvetették, ebben a korban bámulatos virágzásnak indul. Szentek, az aktív apostoli lelkeken kívül a karitás, a szemlélődés és csendes elvonultság hősei népesítik be ebben a korban az Egyház martyrologiumát.

Nyers kor ez nagyjában, aminthogy nyers volt még a népanyag, amelyet benne az Egyháznak munkálnia kellett. „Sötét középkor”-ról szeretnek beszélni még ma is azok, akik nem értik meg, hogy ugyanolyan kultúrmunka az, amikor valaki egy teljesen tudatlan s primitív néphordalékot gyúr át továbbművelődésre alkalmas anyaggá, mint aki ezt a századokon át előbb átalakított anyagot a műveltség magasabb fokára tovább vezeti; vagy akik csak azért nevezik e kort sötétnek, mert nem tudják megbocsátani keresztényi alapvonalait. Ez a kor csakugyan sötét volt, amennyiben még megtérése után is csak lassan küzdötte le magában pogányságának és pogány kultúrátlanságának nyomait. De napsütéses és ragyogó volt, amennyiben fiatalos erővel tört utat a vadonban és irdatlanban a Világ Világossága egy magasabb műveltség kifejlődése számára. Abszolút értékekben nem tartott és természetesen nem is tarthatott ez a kor ott, ahova csak a fokozatos és teljes megérés vezethette el, de viszonylagos értéke semmivel sem volt kevesebb, mint az egyház- és művelődéstörténet bármely más korszaka.

Korokat nem könnyű egymástól elhatárolni s különösen az egyik kort végző, a másikat kezdő dátumoknak mint pontos határvonalaknak kijelölése elég kényes feladat. Történetírói közhely, hogy ilyen dátumok a valóságban nincsenek is; nehéz volna azt állítani, hogy egy az előzőtől bármennyire is eltérő kor egy bizonyos év egy bizonyos napján kezdődött, akár kormeghatározó tények szerint, akár a kortársak tudatában.

A történeti valóság szerint az efféle határvonalak elmosódók, a kormeghatározó jegyek csak lassú átmenetekkel fejlődnek.

Azonban kormeghatározó jegyek mégis csak vannak, a velük jellemezett történeti időszakok éles vonásokkal ütnek el egymástól és a két egymással szomszédos kor hozzávetőleges határsávjában többnyire van olyan nagy esemény, amelyben vagy az előző kor eseményei futnak össze, vagy amely döntően indítja el a következő kort és lényeges befolyással van annak alkotó erőire.

Két ilyen élesen eltérő világtörténeti kor határvonalán igazi korvégző és korkezdő esemény: a Nyugatrómai Birodalom bukása (476-ban). Ez a történelmi forduló jelenti az ókor pusztulását és a középkor születését. Itt cserél helyet a római államgénusz a gall és germán hősökkel. Aki a változást közvetíti és míg a régit megsiratja, az újat felkarolja, aki az új erőket megkereszteli s a római kincseket egy új történeti szakba átmenti, egyedül élve túl a nagy történelmi katasztrófát: az a keresztény hit a maga Krisztus-alkotta földi szervezetében, az Anyaszentegyházban.

Az Egyház e korszakban a serdülés korában jár. Nem felfedező, kutató vagy elemző munka itt a feladata, nem új eszmék érvényrejuttatása vagy tudományos rendszerezése, mint e kor előtt vagy után, hanem inkább egy új kultúra alapköveinek letétele, amelyben barbár jövevények friss és romlatlan vérével keveri össze a pusztulástól megmentett régi értékekkel s vezeti be a krisztusi gondolat szentélyébe. S az alakuló középkor kereszténységének éppen az a sokszor felejtett, de valójában hatalmas érdeme, hogy egyfelől egy halódó kultúra romjain, másfelől pusztítani s rabolni indult barbárok megszelídítésével vetette meg Európa fejlődésének legszélesebb alapjait.

A Nyugatrómai Birodalom bukásának időpontja előtt az Egyház életének jellemző vonásai: hogy maga az Egyház mindenekelőtt a Római Birodalom földrajzi területén helyezkedett el, a Birodalmat alkotó és összetartó társadalmi és állami erőkkel szoros kapcsolatba lépve, s hogyélet működésének és erőinek legnagyobb részét a Birodalom egységes életterének teljes áthatása, megszervezése és a keletkező szellemi visszahatások leküzdése kötötte le. Eseményei a kornak az eretnkségekkel való harcai s kapcsolatban ezekkel a dogmafejlődés hatalmas lendülete.

A most következő korban a kereszténység és az Egyház már nem korlátozódik a Római Birodalom eddigi népelemeire. Újakat von be szellemének vonzókörébe és az egyházi szervezetbe. Az eretnkségekkel való küzdelme véget ért, s ha a monofizitizmus körüli viták utójátéka átnyúlik is a 6. és 7. századba, ennek a küzdelemnek jellegzetessége élesen más, mint a 4. és 5. század eretnkségeivel való harcoké: nem annyira tömegmozgalmi jellegű, mint inkább a görög császárság egyházpolitikájának egyik kísérő tünete.

A kezdő kor éles jegyei közé tartozik még, hogy az egyházi főhatalom, a pápaság, egyre határozottabb vonásokban bontja ki a maga eszmei tartalmát, alakítja ki függetlenségét, hatása egyre döntőbb, koncepciója az események fölött egyre tudatosabb. Ez a főhatalom most már az Egyház életterének egészen új helyzetével számol. Nincs többé, mint az előbbi korban, Római Birodalom: annak nyugati felét új, barbár, pogány népek torlódása vagy pedig az ariánizmusnak valami egészen durva formáját felvett népek hulláma tölti ki, keleti fele pedig a hajdani univerzális birodalmi eszményt csak elvileg tartva fenn, sajátos jellemvonásokkal rendelkező nemzetállammá zárul. Vele szemben szintén új erők lépnek küzdőterre: a

perzsa birodalom és az iszlám; ez az utóbbi roppant gyorsasággal bontakozik ki igen szerény kezdetekből, hamarosan, végleg és teljesen elszakítja a Birodalomnak és a kereszténységnek hajdani területétől Előázsiát, Északafrikát, sőt még az ibériai félszigetet is. Viszont az Egyház új intézményt kap, új és hatalmas erőforrást, a nyugati szerzetességet. Szinte szimbolikus, hogy a régi kor lezárulása és az új kor kezdete — 476 — majdnem összeesik Szent Benedek valószínű születési évével.

Tehát új szereplők és új események. A két kor sokáig határozatlanul folyik egymásba; Nagy szent Leóval már 461-ben meghalt az utolsó pápa, aki még a Római Birodalom határai közt gondolkozhatott, s Nagy szent Gergellyel csak 590-ben lép trónra az első, aki előtt már kétségtelenül tudatos, hogy ebből az új helyzetből miféle következtetéseket kell az Egyháznak levonnia. A közbeeső százharminc év az ingadozás és átmenet. Ebben az ingadozásban és átmenetben mégiscsak a Nyugatrómai Birodalom utolsó császárának detronizációját lehet választani az új korszak legjellegzetesebb kezdőpontjául, hisz végeredményben e kornak összes eseményeit éppen az jellemzi legjobban s a korszak minden más eseménye azzal áll kapcsolatban, hogy a Római Birodalom megszűnt.

A Római Birodalom összeomlásának lényege nem külső megszűntében van. Ugyanis egyrészt ereje már e külső megszűnése előtt megsemmisült, másrészt továbbhatásai e külső megszűnés után is sok döntő tényben megmaradtak. Miért szűnt meg a Birodalom? Sok egyetemes ellenkező vélemény ütközik össze e talányon, amely a történetírásnak máig egyik középponti kérdése. A jelenség maga kétségtelenül rendkívüli. A középkornak és a reneszánsznak sok tekintetben történelmiet-

len szemlélete ezt a megszűnést valami magától értetődőnek látta, legfeljebb moralizált felette. Mi sem jellemzőbb még a reneszánsz már pragmatikusabbnak nevezhető véleményeinek természetére, mint mondjuk Machiavellié, aki a „Discorsi sopra Tito Livio” lapjain annak a véleményének ad kifejezést, hogy Róma részint azért pusztult el, mert veszni hagyta városi demokráciáját, részint pedig mert kiejtette hadi technikájából a falanksz-rendszert. Csak a 18. század, amely a kisállamok és merőben feudális államkapcsolatok kora után először kapta az organikus nagyállam élményét a francia királyok abszolút monarchiájában, fedezi fel először helyes megfogalmazásban a kérdést, mi lehetett az oka a Római Birodalom összetörésének.

A jelenség maga egyáltalában nem magától értetődő. Egy birodalom több mint ezeréves fejlődés után s kiterjedésének teljében egyszerre csak végzetes válságba jut és nem tud védekezni magánál lényegesen kisebb vándornépek támadásai ellen; elakad a roppant hadi gépezet, amely ezer év minden technikai és taktikai eredményét magába vette és kipróbálta; csődöt mond az akkori világ legtökéletesebben kiépített közigazgatása s a szétesni készülő óriási testért felelősek riadtan próbálnak ki minden elképzelhető kormányzási és hadászati rendszert. Akad egy-egy gényusz, egy vasmarok, amely még össze tudja fogni a Birodalmat, határaitól távol tudja tartani a barbárokat, azonban a végső eredmény siralmas. A Birodalom határai végül is beroppannak és területének jelentékeny részét bár bár népcsoportok szállják meg.

Montesquieu, aki előtt először rémlik fel a sajátosan társadalmi erők természete s a történelmi eseményekben való szerepe, Róma nagyságának és hanyatlásának okairól írt híres könyvében¹ először mutat rá azokra a szociális tényezőkre, amelyeket a későbbi

kutatók a Birodalom megszűnésének okaiul felvettek. Ifjabb kortársa, Gibbon számára egyenesen tragikus hangulatú élmény a kérdés, hogy a Forum Romanumból, a világnak több mint ezer éven át középontjából miért lettek elhagyatott romok? Ezt a változást egyszerű természeti katasztrófának tartja. Mommsen, a római jog és római közigazgatás történetének tudósa s később a Hohenzollernnek császárságának tudománypolitikusa súlyos fejlődési zavart lát a Birodalom életében: amint helyes volt, hogy Róma átrendezte életét pátriárkális önkényuralomból közösségi demokráciává, ezt szenátusi kormányrendszerre, ezt katonai cezárizmussá, akképpen nem helyes, hogy kihagyta a következő fejlődési fokot: a demokratikus császárságot. A Birodalom társadalmi és közigazgatási megroppanása szerint erre vezethető vissza.

A történelmi materializmus szintén nyilvánította a maga véleményét ebben a kérdésben, és pedig a rabszolgamunka eluralkodásával, a római nagytőke hatásaival számítja le a Birodalom bukását.

Tagadhatatlan, hogy főképp a régi Itália társadalmi szerkezetének megrendülése végzetes hatással volt az eseményekre. A Krisztus születése idején már teljesen kibontakozott és uralomra jutott mezőgazdasági, sőt ipari kapitalizmus kiirtotta az életerős itáliai kisbirtokosságot. Sokáig csak azt a jelenséget látta a történetírás, hogy az elszegényedettek tömegesen özönlöttek Rómába, és a világ fővárosa a történelem első nagy proletárvárosa lett. Ma azonban már tisztázottak az ezzel összefüggő tényezők: t. i. Itáliát elborították a latifundiumok s ezek a rabszolgamunkával termelő gazdasági nagyüzemek a maguk termelési eredményeivel megsemmisítették azt az itáliai kisparasztságot, ezt a hatalmas tartályt, amely az utánpótlást adta s így kiszáradt ama felsőbb osztályok élete is, amelyeknek

természetes életformája az volt, hogy a Birodalom ügyeit hordozzák.

Mindezek a megoldási kísérletek azonban legfeljebb arra mutatnak, hogy nem lehet a Római Birodalom összeomlásának okait egyetlen elvvel kifejezni. Ezek az okok egyaránt külsők és belsők; visszavezethetők a barbárok támadására s ugyanakkor társadalmi, gazdasági, sőt akár technikai okokra is. A legfőbb tényező megnyilvánulása azonban lélektani volt. A Birodalomnak meg kellett szűnnie, mielőtt létjogosultsága a lelkekben megszűnt, s csak egyre gyéribben akadtak olyanok, akik egész alkatukkal, értelmi, érzelmi és akaratilag világukkal éltek volna mindazt, ami a Birodalom fenntartásához, megvédelmezéséhez, további fennmaradásához szükséges. Az óriási tömegeket, majdnem a Birodalom egész lakosságát valami tudatalatti közömbösségben és passzivitásban találták ezek az igények s a Birodalom így mindenekelőtt a lelkekben halt meg. Az antik kultúra és civilizáció s az elemeiből következő egész világérzés és államberendezkedés elöregedtségét és további fejlődésre való teljes alkalmatlan voltát érezte meg a tömegek ösztöne s ezért jelentett be vele szemben passzivitást. A Birodalom lakossága kereszténnyé lett ugyan, de társadalmi szervezete és államrendszere a pogány multból fakadt, annak továbbfennálló felépítménye volt, míg egészen el nem korhadt és éppen a külső erők támadásaival kapcsolatban össze nem omlott.

De vajjon teljesen megszűnt-e a Római Birodalom? Ez a megszűnés nem jött földrengésszerűen, és amikor darabokra tört és feloldódott, bizonyos értelemben még mindig tovább élt és tovább hatott.

Alig van olyan területe a nyugati birodalomnak, ahol a megtelepedett új barbár lakosság életére is

csodálatraméltó hatásokkal ne lépnének fel a népiségi és kultúrabeli romanitás sugárzó erői. Így Itáliában, Galliában, Hispániában az új népekre is átragadt a latin nyelv s a nyelvvel együtt a latin gondolkodás, a városi és a tartományi önkormányzat eszméje és gyakorlata, a szellemi kultúra sok vonása; amint megmaradtak a római városok is, mint a tájak életének természetes gócpontjai.

S főleg megmaradt a népek emlékezetében az Impériumról szóló tudat, az egykori római Impérium-eszmény halvány visszfénye. Ez az emlékezés századokon át él: a mult felé forduló szemléletben a népek a hatalom, kormányzás és az egység csodálatosan sugárzó Atlantiszaként látják lebegni a Római Birodalmat s ebben a gondolatban a későbbi Európa-eszménynek valamiféle halvány előresejtése dereng. Megfigyelhető ez az egész korszakon, amelyet vadnak és szétszaggatottnak szoktak tekinteni, amelyben nemrég még pogány, tehát lelki kultúrában kezdetleges formájú népek özönlöttek el egész Európát. Pedig ez a római és latin örökség is — az 5. század végétől a 9. század kezdetéig, tehát háromszáz éven át — e kornak birtoka s lényeges jegye. Nemcsak a barbárok adják meg a középkor elejének jellegzetességeit, hanem az el nem süllyedt régi világ továbbélő elemei is. Köztük mindennek előtt a kereszténység.

Az Egyház e korban rendkívüli látványt mutat. Különösen a pápaság. Onnét, ahol a pápaság tartja székhelyét, a Laterán dombjáról mást sem lehetett ekkoriban látni, mint a római héthalom pusztuló épületekkel borított hullámain, az első keresztény templomok primitív homlokzatait, összetört vízvezetékeket és az elemocsarasodó Campagnát. S a kereszténység misztikus és egyházszervezeti hatalma ekkor még nem rendelke-

zett az uralkodásnak semmiféle politikai és fegyveres nyomatékával, még magában a Városban sem. A pápa egyszerűen püspöke volt a városnak, valóságban alárendelve a bizánci császároknak, vagy közvetlenül azok ravennai névleges helytartóinak. Politikai fennhatósága nem volt. És mégis: az összetörő világgal esett össze a pápaság hatalmának kialakulása. Amint előrehaladnak a századok, egyre jobban és jobban az ő hatalmának és joghatóságának körvonalait jelentik a kialakuló világ vonásai. A népek torlódása és hullámozása közé egyre sorsdöntőbben vágódnak bele a folyton terjedő egyházszervezet kerületeinek határai és e határok közt is egyre mélyül ez a hatalom. Egyre több és teljesebb lesz s a kialakuló új Európának formáit a római kereszténység határai szabják ki.

A Birodalomnak hozzávetőlegesen épen maradt keleti felén tovább uralkodik a császári hatalom. A Kelet sokszerű népi forrásából összefolyt állam még éli a városokban a maga mozgalmas életét. Köznyelve a görög; s ez lesz az egyre merevebb formákat felvevő kereszténységnek is a nyelve. De míg az előző korban Kelet kereszténységének szellemi élete csupa mozgalmasság, sőt csupa viharos nyugtalanság volt, addig most még a természetes továbbfejlődés is szinte megállani készül.

Nincsenek beolvasztásra váró új tömegek, megszűnt az előző korban ezekkel együtt beömlő idegen eszme- és képzeletanyag nyugtalanító hatása. Az egyház-fegyelem szilárdabban kiépült. Tovább fejlődnek a keleti szerzetesség sajátos formái is, egy valóságos külön szerzetesi Egyház és szerzetes klérus. Erre a keleti szerzetesi életformára a remete-eredet nyomta rá véglegesen formaadó és sorsformáló bélyegét. Fő tartalma: kisebb-nagyobb önellátó közösségekbe zárt magán-

Elefántcsontból faragott kódexfedél a 9.—10. századból

aszkézis, amely nem számít továbbhatolásra. De kolostoraik hatása és jelentősége igen nagy: a szerzetesek kezében van a papképzés, ők adják a főpapi vezető réteget, azonkívül ők őrizték a Kelet teológiai vívmányainak anyagát. Ez az anyag azonban hovatovább archivális jellegű és kivonatszerű lett. A keleti szerzetesség sem kerülhette ki a Kelet szellemi és társadalmi életét megmerevítő erők hatását.

E megmerevülés végső okait nagyon nehéz megállapítani. Csak jelenségeit lehet körvonalazni. Mindenekelőtt azt a sajátságos etatizmust kell említeni, amely a görög birodalmat kezdettől fogva jellemezte. Az Állam és a Császárság ebben a felfogásban már eleve bizonyos áhitat tárgya volt. Hogy ez ide fejlődhetett, annak oka nemcsak az államhatalom erőszakában és önkényében keresendő, hanem abban is, hogy a társadalom mint az állami élet egyedül természetes formáját fogta fel a császári önkényt s politikai öntudata és ösztönösségei eleve erre voltak beállítva. A társadalom nem volt szabad, benne egyre jobban elakadtak az önálló kezdeményezés belső erői; a politikai és társadalmi élet megmerevedését nyomon követte a szellemi életé; s amiért a keleti papság is súlyosan felelős: a hitéleté is.

A legjellemzőbb tünet, hogy mindezek következtében mennyire elváltozott a keleti kereszténység hódító és hitterjesztő életereje. Hajdani vitalitása, amely még az elmúlt kor eretnek egyházait is arra ösztönözte, hogy misszionáriusokat küldjenek ki egészen Indiáig, sőt Északkína felé is: megroppant. A keleti egyháznak csak egy letört és törvénytelenül továbbcsarjadó ága, a nesztorianizmus folytatta tovább a maga misszionáló működését. De a bizánci birodalom egyháza egyre inkább magába zárul: misszionáló munkája a keleti

kereszténységet átszínező politikai vonás miatt szintén inkább politikai lesz, amely mögött a Birodalom áll, császári diplomácia, császári hadsereg; terjedési módja és hatásai politikaiak, emberi számítások, emberi érdekek, emberi megalkuvások szerint valók. Ez a missziós-munka nem vállalkozik hősiességre. S vallási létét a császársághoz kapcsolva: nem vállalkozik szellemi harcra sem más szellemi erőkkel szemben.

ÉPPEN A TISZTA FOGALMAK kedvéért tanulságos összehasonlítani a germán törzsek hódítását Mohamed hitének keleti hódításával. Amíg a Nyugatot elfoglaló barbár törzsek nem hoztak magukkal külön kultúrát, egy vallási rendszer tételeiben élő metafizikát, misztikát, dogmatikát, hanem kisebb-nagyobb zökkenőkkel beleilleszkedtek az általuk elfoglalt területeken tovább élő hatásokba, addig Mohamed és a mohamedánizmus új rendszert hozott, új metafizikát, kultúrelemeket teremtő és társadalmat alakító erőt: egy egészen sajátos szellemi hatalmat, amely az elfoglalt területeken megsemmisítette és feloldotta az eddigi életformákat és helyibük a magáét jegecesítette ki. Az igazi ellenfél, a végtelcs és igazi katasztrófát felidézni képes erő a mohamedánizmus lett, ezer évvel a Nyugatrómai Birodalom bukása után.

A nyugati kereszténységnek e korban jelentkező jegyei: Róma nyelvi öröksége, a keresztény tanításnak a politikai hatalomtól, politikai nyomatékoktól, politikai érdekektől és politikai szándékosságtól független terjesztése, az Egyháznak mint törzsek, nemzetek, népek és folyamatok felett álló személyiségnek egyre teljesebb és teljesebb kialakulása, a pápai hatalom mindenoldalú szuverénítésének az adott tényekből való egyre teljesebb kifejlése, a hierarchia további tagozódása, Nyugat megszervezése. Törzsek halmazából, a meghódított őslakosság és hódító barbár népek ellentéteiből fejleszt az Egyház új nemzeteket és államokat. Ezek között minden mást megelőző fontosságban Nagy Károly Frank

Bírodalma, amely a megszűnt Római Birodalom helyett az Egyházzal szövetséges államhatalom szerepét van hivatva hordani. Bekövetkezik a felszámolás az egyetemes uralom jegyeit elveszített görög császársággal. Európa új sors felé indul.

A kor egyháztörténetének anyaga e szerint mindenekelőtt az Egyháznak mint eddigi, régi területén a bizánci császárság határai közt való élete, másrészt az új népekkel való kapcsolatainak tárgyalása. Legalkalmasabbnak látszik, ha az eseményközlés itt is a pápák uralkodási sorrendje szerint történik. Ezzel természetesen előtérbe kerül a pápáknak s a pápaságnak, valamint a kialakuló egyházi államnak története. Mindez szükséges is, mert az egyháztörténet további századainak számos sorsdöntően fontos eseménye maradna előzetes megvilágosítás és magyarázat nélkül, ha a jelen kötetből a pápaság köré csoportosított eseménytárgyalás tárgyalt mozzanatai hiányoznának.

FELMERÜL A KÉRDÉS: mik ennek a kornak azok az okmányai, amelyekre e kort illető biztos ismereteink támaszkodnak? Nem közömbös kérdés itt az elsődleges források kérdése.

Ami a pápák történetét illeti, ennek a kornak pápáira vonatkozóan éppúgy mint az előző korban a Liber Pontificalis a főforrás, amelynek történeti hitelessége a II. Bonifác után következő részben már vitán felül áll. Mommsen és Duchesne vették kritikai vizsgálódás alá; kettőjük közül Duchesne kiadása a megbízhatóbb és becsebb. Szűkebben a pápaság történetében nélkülözhetetlen első-forrás még a pápai Regesták: a pápai hivatalok ügyiratainak kivonatai. (Kiadói Jaffé és Potthast.) Nemcsak dogmatörténeti, hanem történeti szempontból is jelentősek a zsinati iratok gyűjteményei. (Leggazdagabb a 31-kötetes Mansi-féle kiadás, kivüle még Labbe és Hardouin.) A német tudományosság büszkesége a több mint száz év óta kiadás alatt álló Monumenta Germaniae Historica (elindítója Pertz, 1824). Szükségesek még a

kor ismeretéhez a latin és görög Patrologiának már ismert kötet sorozatai, a Bollandisták *Acta Sanctorum*-nak hihetetlen életrajzi anyagot gyűjtő és kritikai munkával megrostáló dolgozatai, a gall és frank krónikák, a frank királyok kapitulárai, a Muratori-féle *Scriptores Rerum Italicarum* hatalmas anyaga, a bizánci történetírók *Corpusa*.

A kor történetét feldolgozó nagy összefoglaló munkák ezen az elsődleges anyagon és monográfikus részletfeldolgozásaikon alapulnak. Az anyag bősége már előre sejteti, hogy e kor történetének feldolgozásában kevesebb a hézag, a csak konjektúrákkal megoldható valószínűsítés, mint az előzőben. A nagy összefoglaló munkák közül a következők emelkednek ki:

- J. Hergenröther: *Handbuch der allg. Kirchengeschichte*. 1924 kk.
- P. Kirsch: *Kirchengeschichte, Die Kirche in der antiken griechisch-römischen Welt*; Freiburg, 1930.
- Funk-Bihlmeyer: *Kirchengeschichte*. Paderborn, 1930.
- Sammlung kirchengeschichtlicher Quellen u. Darstellungen*. Paderborn, 1925.
- J. Lotz: *Geschichte der Kirche*. Münster in W. 1933.
- F. Mourret: *L'église et le monde barbare*. Paris, 1931.
- G. Grupp: *Kulturgeschichte des Mittelalters*. Paderborn, 1923.
- Th. Deimel: *Kirchengeschichtliche Apologie*. Freiburg, 1910.
- A. Ehrhard: *Das Mittelalter u. seine kirchl. Entwicklung*. München, 1908.
- G. Pfeilschichter: *Theoderich der Grosse*. Mainz. 1910.
- E. Caspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*. Zweiter Band. *Das Papsttum unter byzantinischer Herrschaft*. Tübingen, 1933.
- O. Bardenhewer: *Geschichte der altkirchlichen Literatur*. Fünfter Band.
- K. Hampe: *Mittelalterliche Geschichte*. Wissenschaftliche Forschungsberichte. Band VII. Gotha 1922.
- The Cambridge *Medieval History*, vol. II—IV., Cambridge 1913 ff.
- G. von Below: *Die italienische Kaiserpolitik des deutschen Mittelalters*. München, 1927.
- A. von Reumont, *Geschichte der Stadt Rom*. Band II. Berlin 1867.
- C. J. von Hefele, *Konziliengeschichte*, Band 3—4. 2. Auflage. Freiburg, 1877.
- G. Romano: *Le dominazioni barbariche in Italia 395—1024*. Milano, 1909.

- L. Hartmann, Geschichte Italiens im Mittelalter. Band II—IV. Gotha 1900—1915.
- A. Harnack, Lehrbuch der Dogmengeschichte. Dritter Band. 4. Aufl. Tübingen, 1910.
- A. A. Vasiliev, History of the Byzantine empire. Translated from the Russian by S. Ragozin, vol. I. (324—1081.) Madison, 1928.
- F. X. Seppelt: Das Papsttum und Byzanz. Kirchengeschichtliche Abhandlungen, Herausgegeben von M. Saralek. Bd. II. (Breslau 1903), I. ff.
- J. Hergenröther: Photius, Patriarch von Konstantinopel. 3 Bände. Regensburg 1867—69.
- A. Ehrhard, Die Stellung der Slawen in der Geschichte des Christentums, Strassburg, 1918.
- K. Mohlberg und A. Baumstark: Die älteste erreichbare Gestalt des Liber Sacramentorum anni circuli der römischen Kirche. Münster, 1927.
- L. Duchesne: L'église au VI-e siècle. Paris, 1926. 43 I. kk.
- W. Plannet: Die Honoriusfrage auf dem Vatikanischen Konzil. Diss. Marburg, 1912.
- J. Dahment: Das Pontifikat Gregors II. Düsseldorf, 1888.
- H. Boehmer: Konstantinische Schenkung. Realencyklopädie für protest. Theologie. XI. 3.
- A. Schönegger S. J.: Die kirchenpolitische Bedeutung des „Constitutum Constantini“ im frühen Mittelalter, Zeitschrift für kathol. Theologie 42 (1918), 71, 541—590.
- Die Quellen zur Geschichte der Kaiserkrönung Karls des Grossen. Berlin, 1931.
- E. Perels: Papst Nikolaus I. und Anastasius Bibliothecarius. Berlin, 1920.
- Kurt Godefroid—Michel: A modern civilizáció kezdetei. Bpest, 1928.
- Kurt Godefroid—Michel: Az Egyház és a világtörténeti válságok. Bpest, 1921.
- Szalay J.: Szent Benedek élete és műve. Budapest, 1932.
- Lippay L.: A keleti egyházak. Bpest, 1934.
- Schütz A.: Isten a történelemben. Budapest, 1934.
- Balanyi Gy.: A szerzetesség története. Budapest, 1923.
- Balogh A.: Pannónia őskereszténysége. Budapest, 1932.
- Lányi—Knausz: Magyar egyháztörténelem. Esztergom, 1867.
- Karácsonyi J.: Magyarország egyháztörténelme. Nagyvárad, 1915.
- Karácsonyi J.: Szent István király élete. Budapest, 1904.
- Barna L.: Nagy Szent I. Gergely pápa. Budapest, 1926.
- Galla F.: A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931.

Szilágyi: A magyar nemzet története. Budapest, 1895.
Hóman—Szekfű: Magyar történet. Budapest, 1929.
Bainville—Révay: Franciaország története. Budapest.
Kmoskó M.: Az iszlám. Budapest, 1929.
Donoso Cortez: Der Staat Gottes. Karlsruhe, 1933.
Eckhart F.: Magyarország története. Budapest, 1933.

JEGYZET.

¹ Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains,
1743.

AZ ÖTÖDIK ÉS HATODIK SZÁZAD.

AZ EGYHÁZ ÉS A PÁPÁK A BARBÁR TÖRZSEK ÉS A GÖRÖG CSÁSÁRSÁG KÖZÖTT.

1.

A Birodalom bukásának évében uralkodó pápa, Szent Simplicius. Rómára vonatkozó egyházszerkezeti intézkedései. Itália helyzete. Odoáker; uralmának kettős jellege, az Egyházzal szemben való békés magatartása. Nyugat helyzete. Kelet problémája: a politikai jelentőségűvé lett monofizitizmus. Bazílius császár az Egyház helyes tanítása ellen. Zénó császár kísérlete az orthodox és eretnek tanítás összeegyeztetésére. A barbár világ beözönlése. Akácius konstantinápolyi pátriárka és a róla nevezett szakadás.

Arról a pápáról, aki a Nyugatrómai Birodalom bukásának évében uralkodott, Szent Simpliciusról (468—483), feltűnően sok helyi jelentőségű kisebb intézkedést jegyez fel a Liber Pontificalis. Mialatt Rómában egymást érték a végső válságba jutott császári hatalom és a császári trón körüli zavarok s a nyugati gótok hadmenetei keresztül-kasul járták az akkor már egészen védtelen Itáliát: ő rendezte Róma egyházkerületeinek, az ú. n. titulusoknak beosztását és szervezeti ügyeit, megszabta határaikat és a területükön álló templomokkal való kapcsolataikat. Újra rendbehozatta a katakombákat, szabályozta az egyes templomok papságának feladatait, fontos intézkedéseket tett az egyházi vagyon kezeléséről. Amikor még árnyékával sem bírt a világi uralom eszközeinek, már akkor — maga is a barbár uralom torkában — erősen tartotta az egyházi tanítótékintélyt s a római szék függetlenségét Kelettel szemben.

A Liber Pontificalis rá vonatkozó feljegyzéseinek van egy mondata,¹ amely szerint elrendelte, hogy a

Szent Péter-, Szent Pál- és Szent Lőrinc-bazilikában a papok a hét bizonyos napjain tartsanak rendszeres előkészítést a gyónni és keresztkedni kívánó híveknek. Ez az utalás a legérdekesebb adatok egyike a gyónás szentségének a korai keresztény századokban való történetére vonatkozóan, s bizonyos összevetések kapcsán² azt lehet következtetni belőle, hogy a bűnvallomás és a feloldozás még ebben a korban is a püspök jelenlétében történt. Ennél a fejlődéstörténeti adatnál sokkal többet fejez ki magának a rendelkezésnek öntudatlanul és természetesen sugárzó fölénye abban, hogy íme: egy világtörténeti forduló idején az Egyház fönséges erővel végzi tovább kegyelmeket közlő munkáját „azok számára, akik a keresztséget és bűneik bocsánatát kérik”, s hogy életének ez a fő tartalma, nem pedig politikai és hatalmi vágyak és diplomáciai kombinációk.

Egyébként a változás, amely Róma és Itália életében ekkoriban bekövetkezett, a kor közeli szemléletében természetesen nem jelentette azt, amit számunkra jelent. Mondhatni úgy történt, hogy az akkor élők nem is látták még valamennyi következményét. A germán Odoáker 476 augusztus 23-án Lucullus hajdani villájába internálta a szép kisiút, Romulus Augustulust („pulcher erat!” — mondja róla egy kortársi feljegyzés³), aki különös és tragikus módon viselte két nagy embernek: Róma alapítójának és a római császárság megalapítójának a nevét.

Hogy ez a változás Nyugat politikai szerkezetére nézve sorsdöntő volt, csak a következő nemzedékek vették észre. A barbárok eddig is birtokolták a megszállott római földek egyharmadát. Annakidején még Honorius császár (435-ben) bocsátotta ki az első katonatelepítési törvényt, amely a Birodalom területének egyharmadát új zsoldoscsapatok hatalmába adta.

Később a harmadrész-tulajdon a házakra is kiterjedt. A most következő évtizedekben az egész Birodalom területén ezek szerint a követelmények szerint történt a Birodalom megszállása. Ez az egyharmad-törvény általános normája lett az új viszonyok szerint való berendezkedésnek.

ODOÁKER uralomrajutása a külsőségek szerint egyszerűen úgy történt, hogy Odoáker kinevezte magát a szenátus által patriciussá és Itália kormányzójává, összeszedte a császári palota birodalmi jelvényeit és elküldette őket Zénó császárhoz. Romulus Augustulus, a gyermek, a diadém utolsó hordozója, eltűnik a Birodalomra rászakadó sötétségben.

A Rómát eddig meghódító barbárokkal szemben Odoáker maga játszotta az uralkodó szerepét, mégpedig kettős minőségben: barbár alattvalói számára mint király, a rómaiak és itáliaiak számára mint patrícius. Ez az utóbbi cím Nagy Konstantin óta a nélkül, hogy meghatározott hivattal járt volna, minden más cím fölé nőtt. A Birodalom nyugati felének a keleti féllal való viszonya látszólag változatlan maradt, a barbár uralkodó mindössze kisebb területen uralkodott mint az utolsó névleges császár. Változatlanok maradtak a régi méltóságok, maga a szenátus is tovább tartotta üléseit és a római nemesség késői utódai sorra foglalták el ugyanazokat a konzuli, prefektusi stb. székeket, amelyeket atyáik.

A lényegbeli változás azonban mégis igen nagy volt. Odoáker volt az első barbár uralkodó, aki egyenesen azért, hogy népének hazát szerezzen, szándékozott állandó uralmat szervezni. Ravennában ültette fel székhelyét, Rómában csak helytartója kormányzott, aki az ő nevében vett részt a pápaválasztásokon is. Egyébként az ariánus germán uralkodó nem avatkozott bele a kor vitáiba és helyes ösztönrel tartotta fenn a jóviszonyt a katolikus klérussal.

Nyugat e szerint darabokra tört, a többi tartományok területein a bizánci császárságot el nem ismerő germán törzsfjedelmek uralkodtak, sőt egyes helyeken érintetlenül, mint valami levágva is tovább élő tag, fennmaradt a birodalmi kormányzat egy-egy régi darabja, mint például

Gallia egyik római tábornokának, Syagriusnak tartománya. Syagriust maga Toursi Gergely nevezi „Rex Romanorum”-nak. Az összeomlott Birodalomnak ezt az utolsó darabkáját a frank Klodvig foglalta el s az aleman-nok, burgundok és nyugati gótok területein megalapította a galliai Frank Birodalmat, amelyet ötven évvel Odoáker fellépése után Juszтиниánus császár is elismert.

Mindazok a kérdések, amelyeket ez a kor az összes későbbi pápák számára Kelettel kapcsolatban felvet majd, megmutatkoznak már ekkor: mind Simplicius (468—483), mind ennek utóda, III. Félix alatt.

Simpliciussal szemben a keletiek tovább próbálkoznak, hogy a chalcedoni zsinat nevezetes 28. kánonját elismertessék, amit ő erőlyesen elutasított — amely szerint a konstantinápolyi pátriárka rangban mindjárt a pápa után következék. — Pápaságának második felére esik a trónbitorló Basiliscus császár uralma. Basiliscus a monofizitáknak kedvezett és az orthodoxiához hű antiochiai, jeruzsálemi és alexandriai érsekséget a monofizita alexandriai párthoz tartozók kezébe adta. A monofizita harc ebben a stádiumában már politikai jelentőségű volt: Keletnek éppen leggazdagabb és legsúlyosabb tartományai lettek monofizitákká, s a monofizitizmus befolyásolta a Birodalom vezető rétegét, magát a császárságot is. Basiliscus felhívására több mint 500 püspök tagadta meg Nagy szent Leó híres Tomusát, azt, amelyet a chalcedoni zsinat zsinórmértékül elismert. Basiliscus püspökeinek ú. n. Enciklikonja — körrendelete — egyúttal elvetette a chalcedoni zsinat összes határozatait. A pápa erre egyházi átokkal felelt.

Basiliscus bukása után Zénó császár következett és ekkor a pápa hosszan és komolyan azon fáradozott, hogy az elmérgesedett egyházi viszályt lecsön-desítse. Kapcsolatuk egyideig nagyjából szabályszerű-

nek volt nevezhető, azonban a politika újra felzavarta a viszonyt a pápa és a császár között. A Keleti Birodalmat ugyanis már-már a monofizita tartományok elszakadása fenyegette éppen az újjászerveződött perzsa nagyhatalom támadásának előestéjén. Időszerű volt tehát az ügyet újra rendezni. Zénó császár a politikai érdekerekre és befolyásra vágyó Akácius konstantinápolyi pátriárka koncepciójára támaszkodva újra készült szabályozni a Birodalom hitbeli egységét. Ezt egy eléggé önkényes császári körlevélben azzal a megoldással akarta elérni, amellyel hasonló ügyekben előtte és utána annyian próbálkoztak: egyesíteni kívánta a chalcedoni zsinatnak — szerinte — két véleményárnyalatát. Olyan dogmatikai álláspontot akart, amely, amint hitte, mind a katolikus, mind a monofizita állásponthez egyformán közel áll. E helyett az történt, hogy mind a katolikus, mind a monofizita részeket felzakkaltta, s ami legfontosabb: 482-ben kiadott ú. n. Henotikon-jának (egységokmányának) tételei katolikus szempontból elfogadhatatlanok voltak.

A pápa csak a Henotikon el nem fogadása miatt száműzött püspökök révén értesült az eseményekről, és azonnal követeket küldött Konstantinápolyba, hogy a chalcedoni zsinat tanításának érvényességét és Rómának ahhoz való ragaszkodását leszögezze. A követek azonban ottani befolyásokra elpártoltak megbízatásuktól és véleményükkel Akácius s más monofiziták mellé csatlakoztak. A pápa a Rómába összehívott zsinaton erre letette legátusát és kimondta Akácius felett az átkot. Akácius vonakodott magát a pápai ítéletnek alávetni, törölte a pápa nevét az oltártáblákról és megszakította a közösséget Rómával. Ez volt a kezdete az ú. n. Akácius-féle skizmának — ez volt az első skizma Róma és Kelet között. Kitörése éppen arra az évre esett, amikor elérkezett a politikai és

egyházpolitikai viharoktól megviselt pápának utolsó esztendeje. A szakadást Akácius utódai és a császárok részéről többször próbálták áthidalni Róma felé, azonban minthogy nem voltak hajlandók belemenni Róma dogmatikai kívánságaiba és nem voltak hajlandók eltávolítani Akácius nevét a diptichákról, a szakadás több mint egy nemzedék életidején át tartott; csak 519-ben szűnt meg Hormisdas pápa alatt, Jusztinus császár kezdeményezésére.

Simplicius pápa utódjának, III. Félixnek (483—492) figyelmét újra az Itália egén feltűnő sötét viharfelhők kötötték le. Odoáker ellen, akit a bizánci császárság alapjában véve úgyis csak kényszerülten tűrt és idegen betolakodónak tekintett, feltámadt az ifjú Theoderik gót király, aki ugyanazt folytatta, amit Odoáker kezdett: ő kísérelte meg először, hogy a Római Birodalom területén — egyelőre még szintén a romanitás fikciója mellett — barbár népelemekre és egy válogatott latin társadalomra támaszkodó új államiságot teremtsen.

Barbár a római ajkán annyit jelentett, mint műveletlen, vagyis a római kultúrán, vallási és nemzeti közösségen kívül álló. A népvándorlás mozgalmai azonban csakhamar közeli vonatkozásba juttatták a Birodalom határain túl lakó barbárokat a római kultúrvilággal. A népvándorlás szoros értelemben a húnok által római területre szorított nyugati gótok föllépése (376) és a Nyugatrómai Birodalom bukása (476) közt lepergő század folyamán ment végbe. Valójában e roppant tömegmozgalom időbeli méretei sokkal nagyobbak: a hullámvászt tulajdonképpen már a cimberék és teutonok előnyomulásával kezdődik a 2. században Kr. e. (113—101 Kr. e.), Nagy Károly birodalmának meg-

alakulásával nyugaton egyidőre nyugvópontra jut, de ugyanakkor délről az arabok legmesszebbre jönnek nyugatra. A vándorlás utóhullámai a normannok, szlávok, magyarok megjelenése a 9—10. században, bezárója pedig talán a tatárjárás (1241), mely szintén több volt egyszerű kalandozásnál.

Fajilag germán, turáni, szláv és semita nemzet-testek mozognak e végeláthatatlan, egymás útirányát számtalanszor keresztező hálózatban. Közülük sok elvérzik, nem bírja el a vándorlással járó klímaváltozást, több úgy felszívódik, hogy csak a neve marad meg, más rétegek pedig kiindulási helyükre térnek vissza és elnyelik őket az ázsiai steppék. Germánok: a nyugati és keleti gótok, a frankok, herulok, burgundok, vandálok, gepidák, alemannok, longobárdok, normannok. Turániak: a húnok, avarok, bolgárok, magyarok, kúnok, besenyők. Szlávok: északon az oroszok, lengyelek, morvák, csehek, délen a szerbek, horvátok, illírek. Semiták pedig a Mohamed félholdja alatt Európát sokáig remegtető arabok.

A népvándorlás óriási tömegeit egyrészt a nomád életmód, másrészt az Ázsia belsejéből előretörő mongol erjedés kényszerítette mozgásra. A Római Birodalommal csakhamar szomszédos viszonyba jutottak. Az impérium szívesen telepítette le őket az elnéptelenedett nagybirtokokra, alkalmazta őket a hadseregben, vagy a határookra helyezte el a barbárokat, hogy ott a termelt javak $\frac{1}{3}$ -a fejében öntestükkal védjék az országot. Ezt tekinthetjük a hűbériség kezdetének. Nevük: ripuarii, auxiliares, foederati, laeti. Lassan oly mértékben jönnek a Birodalomba, hogy az nem képes többé felszívni őket; megtartják nyelvüket, szokásaikat és fiaik magas hivatalokba jutnak. II. Theodosius eltiltja nekik a barbár ruha viseletét, hogy így nagy számuk ne legyen annyira feltűnő. A faji összetarto-

zás tudata gyenge volt bennük, azért a Birodalom fegyveres megdöntésére nem is gondoltak, inkább a praetorianusok szerepét szerették volna folytatni, hogy ők adjanak uralkodót a Birodalomnak. Lassan melléje nőttek a rómaiaknak: Arcadius császár a görög nevelésű frank királyleányt: Eudoxiát vette nőül, Athaulf nyugati gót király is összeházasodik a római császári házzal; felesége Nagy Theodosius leánya: Galla Placidia. A suéf Rikimer, a vandál Stilicho, a keleti gót Aspar, a frank Arbogast névleg hadvezérek, valójában azonban a Birodalom urai voltak. Sőt a legbizáncibb császár: Juszтиниánus, maga is barbár eredetű, eredeti néven Uprauda; atyja: Iztok, gót volt, anyja pedig: Biglenica (Vigilantia), szláv.

Lassan mégis kialakult a Birodalom területén öt germán állam: a nyugati gótoké Spanyolországban és Délfranciaországban, a frankoké Galliában, a vandáloké Északafrikában, a keleti gótoké Itáliában és a burgundoké a Rhone völgyében, Provenceban. Ehhez járult a 6. század végén a longobárdok országa Északitáliában.

A gótok 230 körül megálltak a Fekete-tenger északi partvidékén és a Dnyepre két oldalán ideiglenesen megtelepedve két nagy törzsre oszlottak: a Dnyeprtől nyugatra (a mai Odessza tájékán) a nyugati vagy vizigótok, keletre pedig (Krimtől és az Azovi tengertől északra) a keleti vagy osztrogótok laktak.

A KELETI GÓTOKAT kezdetben ide-oda vetette a népvándorlás vihara; voltak alattvalói a húnoknak, a húnok után mint zsoldosnép állottak Bizánc szolgálatába és tartották meg ugyanakkor pannóniai szállásukat. Végül is Moesiába és Thrákiába vonultak és onnan magát Bizáncot is, a fővárost fenyegették. Martianus császár szövetséget kötött velük és a szövetség kezességül Bizáncban tartotta a gót uralkodócsalád legidősebb fiát Theoderikot. Az ifjú barbár illetetlen maradt a görög-római

irodalmi képzettségtől, ellenben uralkodónak sarjaként maga is született uralkodó képességével tudta áttekinteni a Birodalom politikai és katonai viszonyait. Tízennyolc éves volt, amikor népéhez visszatért, hogy azt majd az első germán országalapítás kísérletére és dicsőségébe s onnan át a pusztulásba vezesse.

Zénó császár felismerte Theoderik ragyogó képességeit, római konzullá tette, ám a barbár konzul azzal a követeléssel lépett fel ellene, hogy adjon népének új szálláshelyet. A Duna-vidék ki volt zsarolva, más alkalmas táj nem kínálkozott, végül Zénó, hogy vele vetessen véget Odoáker uralmának, a híressé vált ú. n. Pragmatikával maga adta meg neki az engedélyt, hogy Itáliába vonuljon. Az egész gót nép útrakelt Theoderikkel, csak néhány kisebb csoport maradt Moesiában, Krimben és közvetlenül a császári szolgálatban.

A 489-ben megmozdult keleti gótság volt a kortársak szemében is a népvándorlásnak egyik legnagyobb jelensége: valósággal egy útrakelt és vándorlásnak indult ország,⁴ háromszázötvenezer ember, igazi néplavina, amely magába nyelte az útközben felszedetteket. A mai Bulgária Nikopolis nevű városából indultak ki, Sirmiumnál átkeltek a Dunán, legyőzték és magukkal ragadták a gepidákat, a Duna vonalán haladtak a Karni Alpok felé. Az Isonzónál várta őket Odoáker, aki velük szemben csatát vesztett, itt is, majd az Etschnél is, mire Ravenna mocsarai és bástyái közé zárkózott. Theoderik bevette Veronát, Milánót és Páduát, de Ravenna még három éven át tartotta zárva a kapuit, míg Odoáker meg nem hódolt. Theoderik és Odoáker tásuralkodókká lettek, mindegyik megtartotta a maga népe felett az uralmat, Theoderik azonban Odoákert nemsokára meggyilkoltatta. A két germán törzs egymás ellen törő tragikus mérkőzésének idején az itáliai politikai érzület úgy látszik Odoáker mellé szegődött. Ezért az elkeseredett Theoderik az uralomrajutása utáni első ediktumával minden nem-gót lakost megfosztott a fegyverviselési jogtól és szabadságától. Kemény és kegyetlen intézkedés volt ez, jelezte, hogy az idők megváltoztak.

Itáliának a keleti gótoktól való megszállása idejére esik az Aniciusok nemes nemzettségéből való

Szent Félix pápának, Nagy szent Gergely ősenek uralkodása. Úgy látszik hatalmas egyéniség volt, igazi római, aki míg Itália északán a Birodalomért folyó háború fordulatai dühöngtek s Itália először érezte meg, hogy mi történt vele: keményen ellenállt a császári ösztönzésnek, hogy kössön egyezséget az Akácius-féle eretnekséggel. A római Regesták első kötetében fennmaradt az a levél, amelyet Félix püspök a császárhoz írt. Ebben a levélben egy új Róma öntudata bontakozik ki Bizánccal szemben: „A Gondviselés rád bízta a földi dolgokat, azonban miránk az Egyház kormányzatát. Engedd, hogy az Egyház szabadon éljen saját törvényei szerint; uralmad csak nyer ezzel.”⁵

2.

Gelázius pápa (492—496) helyzete Kelettel szemben; nyilatkozatai a pápai hivatalról. Anasztázius pápa (496—498) engedékenysége; ennek kudarca. Symmachus pápa (498—514) harca Róma bizánci pártjával. Az 501-es római zsinat és nagy elve: a pápa felett nem ítélkezhetik senki. A helyzet kiéleződik Keleten.

Theoderik egyeduralmának ideje már I. Gelázius pápa (492—496) idejére esik. Szent Gelázius afrikai származású volt.¹ Már hajlott korában kerülhetett a pápai székbe. Uralkodása a példa arra, hogy egy nagy pápai egyéniség mily hosszú időre tud utódainak irányt szabni. Gelázius — s ez ebben a megfogalmazásban Nagy szent Leó öröksége — egészen át van hatva Szent Péter székének méltóságától, öntudata élesen lép elének leveleiben s egyebek közt teljes határozottsággal küzd azért is, hogy Konstantinápoly politikai ambícióktól támogatott egyházi igényei ne kerekedhesenek Róma fölé.

Konstantinápoly ebben az időben már teljesen

el volt telve a maga birodalmi főváros voltának öntudatával és ennek megfelelő szerepet kívánt egyházi téren is. Lényegében ugyanaz a kérdés vajúdott itt, amelynek újra és újra fel kellett bukkannia később is, sőt amely a középkornak egyik legégőbb problémája lett: az egyházi és állami hatalom egymással való viszonyának kérdése. Ezt a bizánci császárság az Egyháznak a világi hatalom alá vetésével kívánta megoldani. A római aggastyán azonban teljes öntudattal írja Anasztázius császárnak a következőket: „Két főhatalomnak van küldetése a földön: egyik a püspökök szent hivatala, a másik az uralkodói hatalom. E kettő közül a papi hatalom a jelentősebb, mert neki még az emberek királyai számára is szolgáltatnia kell az isteni igazság irányelvét.”² Milyen más nyelv ez máris, mint aminőt Bizánc ura odahaza hallani szokott!

Gelázius pápának az egyházi és világi hatalomról szóló nyilatkozatai lényegükben már tartalmazzák mindazt, amit erről később mondani lehet. Szerinte mind az egyházi, mind a világi hatalom Istentől való, de jogaik és hatáskörük élesen elválnak egymástól. Azonban még ha mindkettő önálló is a maga területén, az egyházi hatalmat bizonyos elsőbbség illeti meg, mert a lélek üdvéről gondoskodik s a lélek több mint a test. S mivel az államhatalomé a feladat, hogy a hitet megvédje, az államnak tartózkodnia kell minden beavatkozástól a hit kérdéseibe. Azért elítélendő a gyakorlat, amely a Keletrómai Birodalomban meghonosodott s amely éppen nemrég a Henotikonban is megnyilvánult.

Az Egyház feladatával és méltóságával kapcsolatban jellegzetes szavakkal nyilvánul meg Gelázius pápa egyik levelében a római apostoli szék örökségének, egyházi főhatalmának s ezek mellett a hit dolgai-ban való csatlakozhatatlanságának öntudata.

„Apostoli székünk hitvallása az iránytadó és az igazi, — írja ugyancsak Anasztázius császárnak — nem vegyülhet hozzá semmiféle hamis tanítás és nem talál hozzá utat semmiféle tévely.”³

Gelázius pápa barátságos kapcsolatot tartott fenn Nagy Theoderikkal. A hatalmas barbár fejedelem arianus volt ugyan, de mint nagyszabású és higgadt politikai vallási téren nem erőszakoskodott, mint a többi arianus germán király, hanem mind dogmatikai területen, mind a hitélet gyakorlatában, mind a püspöki székek betöltésének kérdésében teljes szabadságot engedett katolikus alattvalóinak.

Gelázius pápa halála után sz. Anasztázius (496—498) ült a pápai trónon. Hogy véget vessen a Keletet Nyugattól elszakító skizmának, elment Konstantinápolyal szemben az engedékenység legvégső határáig. Törekvéseivel azonban nem ért el mást, mint rendkívüli népszerűtlenséget Rómában,⁴ s ez mélyen beleégett Itália közvéleményébe és hagyományaiba; még nyolcszáz évvel később is Dante Poklának XI. énekében felzendül egy tercina a tüzes sírról, amelyre ez van írva: „Nézz ide, itt van Anasztázius, a pápa, aki az eretnekektől tévútra engedte magát vezetetni.”

Uralkodása idejére esik a nyugati világ történetének korszakfordító ténye, Klodvig frank király megkeresztelkedése.

A pápáknak a görög Kelettel és a császársággal egyensúlyt kereső törekvései ellenében bizonyos ellenzéki felfogás és szinte ellenzéki szervezkedés alakult ki a római nép és a papság között s ez súlyos zavarokra vezetett a következő pápaválasztásnál. Mialatt ugyanis a megválasztott Symmachus pápa (498—514) a lateráni bazilikában felvette a püspöki szentelést, azalatt az ellenpárt Symmachus ellenjelöltjét, Laurentius

fődiákonust szentelte püspökké a Santa Maria Maggiore-bazilikában. Különös, hogy a monofizitizmusra hajló ellenpápát éppen az eretnek Theoderik császár nem ismerte el. Az ellentétek hamarosan utcai harcokban robbantak ki s ugyanakkor mindkét párt Theoderikhez fordult világi megerősítésért. Theoderik tárgyilagosan elismerte a többségtől megválasztott pápát s ezzel egyelőre el is döntötte, kié legyen Róma püspöki széke. A 499 márciusában tartott római zsinat ezért ünnepélyes köszönetet is szavazott Theoderiknek. Azonban szembeszökő volt a veszély, amely abból származott a pápaságra és az egész Egyházra nézve, hogy ilyen kimondottan egyházi kérdésekben a világi hatalom szava döntsön, még ha ebben az esetben véletlenül rá is hibáz a helyes álláspontra. Azért, hogy az ilyenkor adódható skizmaveszélyt elhárítsák, a zsinat tagjai fontos elvi határozatokat hoztak a pápaválasztásra vonatkozóan. A pápaválasztás módjának ez az első zsinati szabályozása.⁵

Azonban a Symmachus pápa megválasztása alkalmával kelt zavarok nem ültek el. A kétségtelen többséggel megválasztott és a világi uralkodó által is elismert pápa ellen a szervezett ellenpárt a legkülönbözőbb vádakhoz hozta fel; azzal vádolták, hogy erkölcs-telenül érintkezett nőkkel, hogy egyházi javakat idegenített el. Róma tele lett nyugtalansággal. A hívők pártja Theoderikkal és a megválasztott pápával egyetértően elhatározta, hogy Itália püspökeit Rómába hívja össze a bonyodalom elintézésére. 501-ben össze is jött tizenöt püspök, aki a Basilica Juliában, ekkor már Sancta Maria in Transtiberi bazilikában tartották gyűlést, nagyon kedvezőtlen körülmények között: Rómában éppen ekkor teljes erővel tombolt a szenátori párt terrorja. Még a Liber Pontificalis feljegyzéseiben is nyomot hagyott a pápai szék körül kitört harcok a

kortársakat annyira megrázó hangulata. Benne is szerepel, hogy az ellenpárt hívei megrohanták a zárdákat, erőszakoskodtak az apácákkal, terrorizálták a papokat s a gazdátlan városban a jól megszervezett kisebbség felfegyverzett rabszolgái a nép közül is szerveztek maguknak párthíveket.⁶ A zsinatnak ilyen körülmények között kellett döntenie egy egyáltalában nem jelentéktelen kérdésben: egy pápáról!

A gyülekezet püspökei teljes tudatában voltak annak a szokatlan helyzetnek, amely előtt állottak s azért meg is írták a barbár királynak: „Új és rendkívüli dolog, egészen példa nélkül való, hogy ennek a széknak püspöke bírói szék elé hívassék!”⁷ A helyzet izgatott és feszült volt s mialatt a püspökök a döntésről tündöttek, Róma utcáin egyre nőtt a terror.

501 október 23-án történt az első döntés. A püspökök Isten és ember előtt ártatlannak nyilvánították Symmachus pápát azokban az ügyekben, amelyekben vádolták, de egyúttal ünnepélyesen elutasították maguktól azt a feltevést, hogy ők ítéletet akartak volna mondani felette. Az az elv, hogy a pápa felett nem ítélezhet senki, teljes diadalra jutott, de mindenütt nagy lelkesedéssel fogadták, különösen Gallia püspökei, akik előzőleg is megrendülten értesültek az eseményekről.⁸

Rómában magában ezzel még mindig nem ültek el a zavarok. Laurentius egyházi pártja és a konstantinápolyi szenátori párt ezután is véres zavarokat okoztak és a Laurentius-párt valóságos utcai harcokkal Rómának még néhány templomát is elrabolta. A többéves zűrzavaroknak az vetett véget, hogy Theoderik Symmachusnak egy hozzáküldött követsége kapcsán visszaadta mindezeket a törvényesen uralkodó pápának. Hogy Theoderik állásfoglalása mögött a jogi szemponton túl politikai okok is állottak, nagyon valószínű:

Laurentius pártjának a görög uralom felé hajló politikája veszélyes lehetett volna a barbár uralkodóra.

Az azonban nem sikerült Symmachusnak, hogy Kelettel helyreállítsa a békét. Saját ügyében aratott győzelme után nagyobb tekintéllyel írt Anasztázius császárnak, mint valaha. „Császár, — kiált fel — hasonlítsd össze a magad hatalmának méltóságát az Egyházzal . . . Vess egy tekintetet mindazoknak hosszú sorára, akik üldözték Jézus Krisztust. Ők mind halottak, az Egyház pedig hatalmának növekedését látja minden elszenvedett üldöztetésben.”⁹ A császár azonban makacsul ragaszkodott a monofizitizmushoz, sőt egyre jobban kiépítette annak uralmát, a püspöki székeken való hatalmi állását és üldözte a chalcedoni zsinat híveit. A monofizitává lett majd pedig az eretnekségben megrögzített tartományokért, éppen a későbbi perzsa támadás idején, a délkeleti részekén hatalma és életereje tekintélyes részével fizetett később a Birodalom, viszont a Nyugatéval egyező egyetemes egyházi véleményhez ragaszkodó részek belső ellenállása egyre nőtt, egyre élesebb és elkeseredettebb lett. Még lázadásokra is sor került. A császári palota cselszövésai közé keveredett hajdani főhivatalnok-császár nemcsak a perzsák és a bolgárok külső támadásai ellen nem tudta megvédelmezni birodalmát, hanem még az izauriak belsőkisászsiai harcias törzsét sem tudta megfékezni.

Ez volt a helyzet Kelet felé, amikor Symmachus pápa meghalt. Utódja Hormisdas lett.

3.

Szent Hormisdas pápa. Jusztinus császár és unokaöccse, Juszтиниánus, új, békésebb egyházpolitikai irányt hoznak. Kelet és Nyugat kibékülése Hormisdas egységformulája alapján. A nagy elv: a római szék vezetőszerpe. Theoderik a pápa ellen fordul. I. János pápa bizonytalan helyzete a barbár uralkodó és Konstantinápoly között. IV. Félix. Zavarok Bonifác és II. János megválasztása körül. Juszтиниánus császár. I. Agapétus pápa Bizáncban.

Szent Hormisdas pápa (514—523) uralkodásának első négy évében még mindig Anasztázius ült a konstantinápolyi trónon és makacssága egyre elviselhetetlenebben fokozta a felfordulást. Ebben az anarchiában feltűnik a keleti szerzetesség különleges szerepe; a fejlődésükben megállt keleti szerzetesközösségek ekkor már kezdtek külön egyház lenni az Egyházon belül; a keleti szerzetesség létének és életformáinak elvei úgyszólván elszakadtak az egyetemes keresztény közösségtől és külön utakon jártak, ami már magában rejtette a későbbi szakadás, a tani és hierarchikus fegyelmezetlenség veszélyét. „A szerzetesek, akiken nincs más szerzetesi, mint a ruhájuk — írja róluk Hormisdas pápa — és akik nélkülözik a hit és a jámborság két alapvető erényét, az engedelmességet és az alázatosságot: csak megrettentik az embereket.”¹ Ők vitték minden eretnekségben a legszenvedélyesebb agitációt.

Konstantinápoly lakossága azonban türelmetlenül kívánta a békét. Ez be is következett, amikor Anasztázius halálosan megúnt uralma után a Birodalom legjelentékenyebb hadvezére, a már nem fiatal Jusztinus — eredete szerint balkáni szláv parasztsarjadék — lett a császár. Mellette a Birodalom kormányzásában már korán óriási szerepe lett unokaöccsének, Juszтиниánusnak. Jusztinus már eleve hajlandó volt megegyezni, s amikor a megegyezés a pápától ajánlott formula alap-

ján létre is jött, ez egy eddig szinte példátlanul nagyméretű és örömtől viharzó manifesztációra adott alkalmat.²

Hormisdas az új császár kérésére s a vitás pontok részletes megtárgyalására követeket küldött Konstantinápolyba. A pápa megbízottait az udvar s a nép a legnagyobb tisztelettel fogadta s minden nehézség nélkül elfogadták azt az egységformulát, amelyet Anasztázius annyiszor visszautasított. A szakadást elindító Akácus pátriárkának és eretnek utódainak, valamint a két eretnek császárnak, Zénónak és Anasztáziusnak nevét törölték a diptichákból (oltártáblákból, ahol csak a szentéletű egyháztagok neve állhatott) és ünnepi mise pecsételte meg az újra helyreállt egyházi békét. A császári palotából körmenet ment a bazilikába, itt felolvasták azt a pápai iratot, amely megismételte az anathémát Nestorius, Eutyches, Akácus és valamennyi párhíveik felett és amelyben kimondták az igaz hitnek e tárgykörre vonatkozó minden igazságát Nagy szent Leó pápa írásai alapján. A tömeg tombolva és viharos lelkesedéssel éltette Szent Péter utódját, a pápát és a császárt, mint az egység és a hit védőjét. Sokan sírtak örömlükben.

Ami itt bekövetkezett, a hitnek és az egyházi egységnek ez a viharos megindulása, sajnos mégsem volt más mint epizód. A Kelet és Nyugat között hitelvi és főleg állampolitikai okok folytán egyre fokozódott az elkülönülés s egyre élesebbé vált a harc. A kibékülés öröme őszinte volt ugyan s Konstantinápoly népe belefáradt a szakadás, terror és egyenetlenkedés kínos helyzeteibe, most még örömmel egyesült Nyugattal a megindultság hullámában; azonban ez sem törölkötte el azokat a nyomokat, amelyeket egy mégiscsak harmincöt éven át tartó szakadás lélektanilag és egyházszervezetileg okozott. Viszont a pápai főhatalom

élő voltára mi sem jellemzőbb, mint éppen ez: hogy még most is, a Kelet és Nyugat között hanyatló vallási egység alkonyán, a Birodalom fővárosa az örömek ekkora tüzeivel és tömegdemonstrációkkal gyullad fel bizonyítani az Egyház egyik legnagyobb elvét: az egység eszméjét a római szék főhatalma és csalatkozhatatlan vezetése alatt.

Szent Hormisdas pápa egységformulája, amelyet elfogadott a császár és tombolva ünnepelt a nép, ezeket a szavakat is tartalmazta: „... mindenben az Apostoli Székkal akarunk közösségben élni, mert ott székel a katolikus hitnek teljes és igaz szilárdsága és a hitet ő őrizte meg makulátlanul.”³ A formulát kétezer-öttszáz keleti püspök írta alá, majdnem minden keleti zsinat lelkesedéssel lajstromozta, a további pápák mind úgy hivatkoznak rá, mint hitszabályra; még a 19. század vatikáni zsinata sem tesz lényegében mást, mint kimondja magának Szent Hormisdas pápának szavaival ugyanezt a formulát!

A római egyházzal szemben való ellenséges érzés azonban nem oszlott el a görög császárság egész területén s az általános öröm, ünneplés és meghatódás árjában is több helyütt mutatkozott Hormisdas pápa formulájával szemben ellenállás; ennek erői most Alexandriába vonultak és az maradt Kelet lappangó elszakadási erőinek székhelye.

HORMISDAS PÁPA TÖREKVÉSEI a Róma és Konstantinápoly közt megszakadt egyházi egység helyreállítására Nagy Theoderik tudtával és beleegyezésével történtek. Azonban az eredménynek váratlanul és súlyosan kedvezőtlen politikai következményei is lettek: Nagy Theoderik uralmának utolsó éveiben megváltoztatta álláspontját a katolikus Egyház és római feje iránt. A bizánci egyházpolitikának, amelynek sugalló erejeként már akkor Jusztinus császár unokaöccse, Juszтиниánus szerepelt, elsősorban politikai tartalma volt s a megbékélésnek az volt a fő-

célja, hogy kikapcsolja a Birodalom szerkezetéből a monofizitizmus keltette megosztó erőket. Amikor ezek kikapcsolódtak: Rómában is, Itáliában is erősödött a Birodalom politikai székhelyéhez való közeledés, sőt a vele való egység vágya. Ez nem kerülhetett el a figyelmét olyan nagy politikusnak, mint amilyen a barbár uralkodó volt. Uralmát is veszélyeztetve érezte, ariánus féltékenysége és bizalmatlansága egyszerre felébredt. Ez a féltékenység csak fokozódott azért, hogy Theoderik sógorának, Rozamundnak (aki különben a legvéresebb keresztényüldözéseket folytatta a maga területén) halálával Theoderik politikájának afrikai hídfője, az afrikai vandál birodalom is összeomlott s a gót nagyúr egyedül maradt. Theoderik öreg kora és bizalmatlansága utoljára is véres ingerültségekben robbant ki; egy ilyennek következménye volt római eredetű kancellárjának, a keresztény középkor kezdetét jelentő nagy tudósnek és államférfiúnak, az évszázadokon át óriási irodalmi hatást gyakorolt és vonzó egyéniségnek, Boethiusnak kegyvesztése és végül kivégzése. Boethius a börtönben írta meg utolsó művét, a „De Consolatione Philosophiae”-t s ennek nemes eszmélkedései jelentékeny hatással voltak az utána következő századok nagy szellemeire.

Közben Jusztinus császár és trónjának támasza, a lángeszű unokaöccs folytatta a Birodalmat új szellemi, hitéleti és hatalmi egységbe szervező munkáját. Jusztiniánus meg akarta semmisíteni az ariánizmus utolsó maradványait is a Birodalom hatalmi körzetén belül s ez különösen a Birodalomnak az ariánizmusban — már szinte mint nemzeti vallásban — megmaradt germán népeleme ellen jelentett kényszerítő eszközöket. Ily körülmények közt a megmaradt ariánus püspökök az ariánus világ legnagyobb független hatalmassága, Theoderik és itáliai gót birodalma felé fordultak várakozásaikkal.

Ezek az érületi erők készítették a már öreggő, merevvé és indulatossá lett uralkodót arra, hogy Hormisdas pápa utódát, I. Jánost (523—526) Ravennába

szólítsa és arra készítse, hogy maga vezessen követ-séget Konstantinápolyba és ott követelje a Birodalom területén élő germán ariánusok ellen hozott kényszerítő rendszabályok visszavonását.

János pápa hasztalanul tiltakozott, s hasztalanul próbált áthidaló megoldásokat találni. Konstantinápolyban különben, mint az első pápát, aki személyesen jött Konstantinápolyba, a legünnepélyesebb tisztelettel fogadták,⁴ „mintha csak Szent Péter maga érkezett volna hozzájuk”; húsvét napján a nagymisén ő helyezte a császár fejére a koronát. Jusztinus éppen a pápa helyzetére való tekintettel a legvégső határig elment az ariánus kérdés terén való engedékenységekben. A császárnak s mögötte unokaöccsének magatartását most minde-nekelőtt politikai megfontolások sugallták: a birodalmi egységgel szembenálló erők felszámolása és az ariániz-musnak mint germán nemzeti vallásnak, ezzel bizonyos mértékig a Birodalom germán népelemeinek szétoldása. Így csak részleges eredményeket ért el a pápa, akit éppen ezért visszatérése után Theoderik börtönbe is vettetett, ahol az néhány nap múlva meghalt.

Theoderik hatalmi nyomása alatt esett a pápa-választás a gótokkal szemben barátságos érzületű IV. Félixre (526—530). A megválasztás után nemsokára meghalt Nagy Theoderik s a pápai szék felszabadult egy nagy uralkodói egyéniségnek hol kedvező, hol kedvezőtlen politikai akarata alól, s a magára maradt gót nép sorsa egyszerre függésbe és bizonytalanságba jutott. Ez a helyzet azonban súlyosan érintette a reális világi támasz nélkül álló pápai szék sorsát is.

Miközben a pápa a maga tanítói hivatalának megfelelően Pelágius eretneksége és Szent Ágoston kegyelem-tana körül felkelt vitának utolsó hullámaint intézte el és az orange-i zsinat (az Arausicanum) az ő arles-i Cezá-

riusnak küldött levele, a Szentírás, az egyházatyák, valamint Szent Ágoston írásai alapján állította össze a vitatott pontokat, azalatt Rómában mind a papság, mind a nép körében egyaránt kibontakozott a bizánci és a gót párt harca. A súlyosan beteg pápa, hogy elkerülje a halála után következő pápaválasztásnak a ravennai gót udvar részéről fenyegető befolyásoltatását és az erőszakot, a papság és a nép nagy részével egyetértve, halálos ágyán fődiákonusának, Bonifácusnak adta át a palliumot és ezzel utódává jelölte őt.

A pápa halála után azonban a gótellenes és császári érületű többség az Akácus-féle skizma legyőzésében akkora szolgálatot tett Alexandriai Dioskurost választotta meg és szenteltette Róma püspökévé. Ez azonban hamarosan meghalt s halála után Bonifác (530—532) kapott általános elismerést. Az új pápa apja, Sigibald, germán eredetű volt; így Bonifác — aki már Rómában született és egész életét az Egyház szolgálatában töltötte — valóságban mégis az első germán származású pápa.

Az Egyház felett ekkor válságossá és döntővé vált a helyzet. A pápaságnak is döntenie kellett, kihez csatlakozzék: a friss barbár világhoz, amelyet a ravennai gót-udvar akarata és hozzá közelebb eső és reálisabb ereje testesített meg számára, vagy pedig a Római Birodalom egyesítésének és feltámasztásának utolsó kísérletéhez, amely Konstantinápoly felől volt kiindulóban és előkészületei máris háborús hírekkel függtek Itália felett. II. Bonifác maga a gót orientáció felé hajlott, s ezt akarta biztosítani; s noha az átmeneti elődnek, Dioskurusnak megválasztása lényegében nem volt más, mint az ő megválasztásának körülményei ellen való tüntetés, tiltakozás amaz elv ellen, hogy a pápa még életében kijelölhesse utódát: mégis ő maga is hasonló érületű utódot akart kijelölni. Azonban a

szinte egyetemes ellenállás és egész Rómának fenyegető magatartása arra kényszerítette, hogy szándékától elálljon. Alig kétéves pápaság után meghalt s a politikai helyzet különös bizonytalansága miatt csak hosszú zavarok után választotta meg a szenátus, a klérus és a nép együtt II. Jánost utódul (533—535).

A jelöltek körül folyó agitáció mérséklésének érdekében a római szenátus az új pápa megválasztása előtt határozatot hozott, amely súlyos büntetéssel tiltja meg a római püspöki megválasztás alkalmával felmerülő szimoniás kísérletet. A szenátus, amely hajdan valóban világpolitikát csinált s amelynek szemhatára a Birodalom határain messze túlterjedt, ekkor már csak árnyékleletet élt; valóságos hatalma nem terjedt túl magának Róma városának közigazgatási kérdésein. Azonban mégis csak a régi hatalmas szenátusnak volt utóda, megszakítatlan hivatali folytatója. Megrendítő és szimbolikus, hogy ennek a római szenátusnak legutolsó határozata arra vonatkozott, hogy az egyelőre még csíráiban szendergő, de a világ felett máris kibontakozni készülő új hatalom öröklése a saját belső elvei szerint történjék.

Egyébként érdekes, hogy az újonnan választott pápa, akinek eredeti neve Mercurius, nem nagyon látszott alkalmasnak arra, hogy ezzel üljön Szent Péter trónusán. Ő volt az első, aki nevet változtatott. Rövid uralkodásának idejéből azt érdemes megjegyezni, hogy az ú. n. theopaschita vita — a theopaschiták azt tanították, hogy a keresztfán nemcsak Jézus embersége, hanem istensége is szenvedett — ő alatta ért véget megfelelő formulával; annak leszögezésével, hogy aki a kereszten szenvedett, Isten Fia volt ugyan, de nem istenségében szenvedett.

A teológiai eszmekoncolgatás szenvedélye megint főleg a keleti szerzetesek egy részét ragadta el;

Jusztiniánus Rómához utasította őket s a béke hosszú tárgyalások után helyre is állt.

II. János alatt lépett trónra az egységes Római Birodalom egyesítésének utolsó megkísérlője is: I. Jusztiniánus császár.

Az új uralkodó a történelem egyik legmarkánsabb és legérdekesebb egyénisége. Roppant terjedelmű, de egyenetlen képességek, következetesség és ingatagság egyaránt jellemzik. Erényeivel és hibáival tökéletesen megvalósult típusa a konstantinápolyi császárnak. Nagy uralkodói képességei és jogászai talentuma mellett súlyos politikai tévedései is vannak. A minden elgondolását már majdnem isteninek hívő felfogásával megfért a kegyencuralom, különösen feleségének, Theodórának túlzott befolyása.

I. Jusztiniánus trónralépése után a Birodalom azonnal megérezte, hogy új időszak következik.

II. János utóda, I. Agapétus (535—536), a hajdani fődiákonus, Theoderik utóda, Theodahad gót király megbízásából egy követség élén Konstantinápolyba ment, hogy Jusztiniánus császárt lebeszélje a gótok ellen megindult háború folytatásáról. A pápát Konstantinápolyban ezúttal is ünnepélyesen és teljes tisztelettel fogadták, de közvetítése egészen hasztalan volt. A fő eredmény, amit elért, az volt, hogy Anthemius monofizita pátriárkát, Theodóra császárnő kegyencét, megfosztották a pátriárkai széktől. Utódát a pápa maga szentelte fel püspökké. Miután Agapétus pápa még Konstantinápolyban meghalt, utódjául Silverius szubdiákonust választották (536—537), akit Theodahad támogatott és akit a klérus és a hívők egyaránt akartak.

A gót nép azonban feltartóztathatatlannul haladt végzete felé. 536 decemberében a császári főparancsnok, Belizár, bevonult Rómába. Ezzel Róma közvetlenül Bizánc alá került.

4.

A görög uralom visszahatása Silverius pápa ellen. Vigilius pápa és kedvező személyes kapcsolatai a császári udvarral. A Keleten fellobbant viták az origenizmus körül. A császár „Tria Capitulariája”. Nyugat ellene mond a letárgyalt teológiai kérdések újra való felvetésének. Vigilius ingadozó magatartása, Milano és Aquileia skizmája. I. Pelágius pápa. A barbárok újra előzönlök Nyugatot; III. János, I. Benedek és II. Pelágius pápasága a barbár világ és Kelet között.

A pápaság helyzete az új uralommal még bizonytalanabb és még súlyosabb lett mint előbb, a gót király hatalmi szférájában. Egyszerre a majdnem isteni tiszteletben részesített császárság és császári személy lett minden ügynek kizárólagos középpontja; politikai és hatalmi szempontok az irányadók. Ezeknek súlya taszította a pápaságot Silverius és Vigilius alatt a maga megaláztatásának legmélyebb pontjára. Amikor a Theodahad után pajzsra emelt Vitiges király Belizár hadseregének megsemmisítésére összeszedte egész népét s Róma ellen vonulván, annak falai közé zárta a császári tábornokot és az Itália visszahódítására küldött egész haderőt, akkor Belizár a pápát egyszerűen árulással vádolta és elfogatta. A felizgatott s a császári csapatok fegyvereinek hatása alatt álló közvélemény el is hitte az árulás vádját, noha éppen a pápa volt az, aki a császári hadoszlopnak Róma falaihoz érkezte előtt rábeszélte a gyenge, de Rómát mégis védeni akaró gót csapatokat, hogy kerüljék el az esztelen vérontást és az ellenállás kísérlete nélkül adják át Rómát. A pápának most meg kellett bűnhődnie azért, hogy a volt gót király befolyása is közrejátszott pápává való választása körül: Belizár hadbírótság elé állította őt és megfosztva székétől, kimondatta reá a száműzetést.

Utána Belizár Vigiliust választotta római püspökké (537—555).

Ugyanazt a Vigiliust, akit már II. Bonifác akart utódává tenni és akinek jelöltségét a római zsinat a kánonokra való hivatkozással elutasította. Akkor apokriziárius lett, vagyis a Szentszék állandó konstantinápolyi követe, s mint ilyen tekintélyes összeköttetéseket szerzett magának. Agapétus halála után visszatért Rómába; de már későn ahhoz, hogy a pápaválasztáson számbajölessen. Ezt most akarta helyrehozni Belizár segítségével.

A száműzött Silveriust Szíriába vitték, itt azonban a patarai püspök elrendelte pörének revízióját. A császár maga is a politikus szemével nézte az ügyet, az Itáliában szorongatott Belizár szempontjából, Vigilius sem volt hajlandó a helyét átengedni; így Silveriust Ponsa szigetére vitette. A pápa megalázva és porba sújtva, az egyházi főhatalom egységének kedvéért lemondott püspökségéről Vigilius javára, s a hányattásai alatt elszenvedett fáradalmakban és nélkülözésekben hamarosan meghalt.

Silverius halála után általánosan elismerték Vigiliust. Bizánci Theodóra azonban csalódott, amikor azt hitte, hogy pápává emelkedett hajdani kegyence a dogmatikai kérdésekben is engedékeny lesz. Vigilius pápa 540-ben Jusztniánushoz intézett iratában maga kijelenti, hogy szigorúan megmarad a chalcedoni zsinat határozatai mellett és az orthodox tanításban. Határozott állásfoglalását tenger szenvedéssel kellett megfizetnie; súlyosan megbűnhődött azért, hogy annakidején oly világias becsvággyal tört a pápai trón felé.

Keleten ezenközben váratlanul újra kilobbantak a dogmatikai harcok. Az Origenes helyes értelmezése körül való nézeteltérések eleinte csak a palesztinai tudós szerzetesvilágot tartották nyugtalanságban és izgalomban; de később kijutottak a tömegek közé és

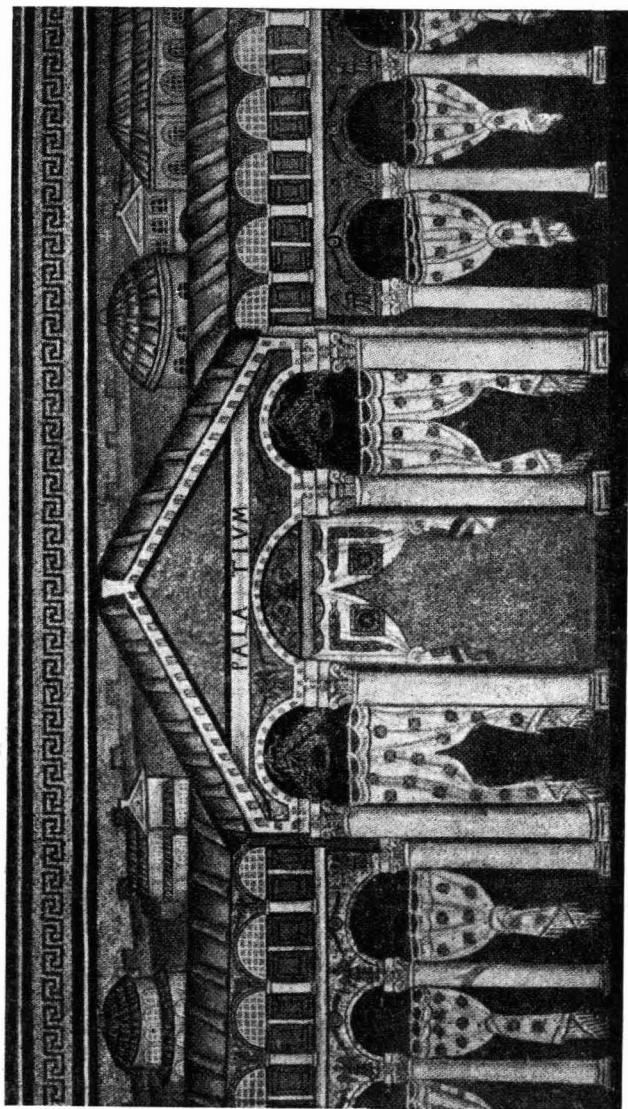
újra forrongásba ejtették a teológiai vitákban oly könnyen felgyúló Keletet. Origenes pártja egy Origenes tanításáról szóló császári rendelet miatt veszélyeztetve látta helyzetét. Megkísérelték tehát a szenvedélyesen teológiai érdeklődésű császár figyelmét nekik kedvező irányba terelni: elhitették vele, hogy a monofizitákat könnyebben tudja megnyerni, ha a hajdani monofizita vezetők tanításait elítéli. Juszteniánus ezt meg is tette az általában Tria Capitularia (Három fejezet) néven emlegetett ediktumban.

Az elítélt írások valóban helytelenek voltak, az intézkedés önmagában nem volt jogosulatlan, de felesleges volt, tapintatlan és a helyzetet felzavaró. Egész Keletet lázas izgalom fogta el, újra kitörték a vallási pártvillongások. Nyugat majdnem teljes érdektelenséget és közömbösséget tanúsított. A legtöbb püspök számára érthetetlen volt, hogy miért kellett kiadni ezt az ediktumot olyanok ellen, akiknek ügye már régen lezárult s akiknek legtöbbje tévedései és harcai után helytelen nézetét visszavonva az Egyház békéjében halt meg.

Juszteniánust, a dilettáns teológust annyira felbőszítette Nyugatnak az ediktummal szemben tanúsított passzív ellenállása, hogy a pápát császári paranccsal idézte maga elé és kényszerítette, hogy járuljon hozzá a Tria Capitularia tételeihez. Vigilius ezt meg is tette, a nélkül, hogy orthodoxiáján csorba esett volna,¹ de lépése egész Nyugat helytelenítésével találkozott. Rómába való visszatérése után az elkeseredett tömeg megtámadta s noha a Konstantin-féle Szent Péter-bazilika oltárához menekült, oda is utána nyomultak és ütlegettek. Erre a pápa Rómát egy időre el is hagyta.

A zavarok rendezésére Juszteniánus 553-ban nagy zsinatot hívott össze Konstantinápolyban.

Ennek a zsinatnak ökuménikus, egyetemes jellege eredetileg nem volt, kizárólag keletiek voltak a gyüle-

Nagy Theoderik ravennai palotája (Ravennai mozaik)

kezetben, maga a pápa sem küldött megbízottakat. A zsinat lefolyása közben azonban a pápa megváltoztatta felfogását: fellépett mint aktív fél, visszavonta előbbi ediktumát, kárhoztatta a szükségtelen császári iratot, s egyúttal elítélt egy egész csömő, nyilvánvalóan nesztorianus tételt. A császár kényszerítésére azonban utóbb megkínzottan és a rábeszélésektől megfélemlítve visszavonta iratát és egy másikban a konstantinápolyi zsinat állásfoglalását fogadta el. A pápa viselkedése arra vezethető vissza, hogy attól félt, hogy a császár neki nagyon is engedelmes pápát emelt fel; közben ugyanis Narzes megsemmisítette az itáliai gót uralmat és Itáliát újra a császár birtokához csatolta vissza. A pápának ez az engedékenysége szakadáshoz vezetett: Milánó és Aquileia elszakadtak az Egyháztól; ez az elszakadás csak a 7. század végén számolódott fel teljesen.

A PÁPA MAGA visszatérhetett Itáliába, ahol közben teljesen megsemmisült a gót birodalom, a harc véget ért, a félsziget pusztasággá lett, virágzó városok füstölő romhalmazokká. Milánó elpusztult; csak egyedül belőle háromszázezer embernek kellett elmenekülnie. A zsákmányoló, félvad csapatokká lett hadseregben nehezen lehetett a rendet fenntartani. Az újonnan meghódított Itáliának és a birodalomhoz szorosabban kapcsolt Rómának közigazgatását újra kellett szervezni, azért 554 augusztus 13-án, Jusztiniánus huszonnyolcadik uralkodási évében, megjelent a *Pragmatica Sanctio*, amely kihirdette Itália felett is a Jusztiniánustól egybegyűjtött és rendszerezett római jogot. A hatalmas történelmi örökségnek századokra szóló hatása volt: Itália közigazgatása még ezer év múlva is fő vonásaiiban a jusztiniánusi rendszerhez igazodott.

A pápának a császárral utolsó időkben való egyetértése azzal az eredménnyel járt, hogy a császár a *Pragmatica Sanctio*ban rendezte a püspökök helyzetét is a világi hatalommal szemben s a püspöki méltóság és hatalom ilykép erős biztosítékokat kapott. Jusztini-

niánus ellentmondásokkal tele egyéniségének és életének egyik legkülönösebb ellentmondása, hogy éppen ez a császár, aki két pápát is kicsi híja, hogy nem taszított a konstantinápolyi pátriárkáéhoz hasonló függésbe, s aki alatt a pápaság nem kerülhette el a megaláztatást a majdnem ellensúly nélkül érvényesülő világi hatalommal szemben: éppen ez a császár szabályozta az Egyház világi hatalmát és jogkörét, mégpedig nagyon kedvezően.

ITÁLIA MOST MÁR valóban csak periférikus helyzetbe került Kelettel szemben. Róma csak a maga jelképes elsőbbségét tartotta meg, a valóságban alá volt vetve Ravennának. A szenátus továbbra is megmaradt; azonban pusztán a városi ügyek tartoztak hatáskörébe; a szenátoroknak tetszésére bízták: Konstantinápolyba mennek-e, hogy belépjenek az ottani szenátusba, avagy Rómában maradnak.

Róma és Itália súlyosan csalódtak azokban a várakozásokban, amelyeket a birodalom egységéhez való csatoltatás újjáéledéséhez fűztek. A rájuk váró aranykor álmai szétfoszlottak. Narzes győzelmi harsonái gyászt és pusztulást, éhséget és hadmeneteket hirdettek a romok felett. A jusztinianusi diadal csak látszat volt, képzelgő imperializmus, nem oldott meg semmit sem az Egyház, sem a pápaság számára: mindkettőnek más utakon, az egyetemes világi uralom küldetését elveszített és öncélúvá lett császárságtól külön utakon kellett a jövőt keresnie. A későbbi Nagy szent Gergely pápa, aki ezt a megoldást utóbb megtalálta, akkor még csak gyermekifjú volt.

Vigilius pápa már a Rómába való visszatérésére s a Pragmatica Sanctio kihirdetésére következő évben meghalt; nemsokára meghalt — 83 éves korában — Jusztinianus is. Halála körül már gyűltek azok az erők, amelyek uralmának eredményeit rövidesen megsemmisítették. Itáliába a gótok helyébe bevonultak az ariánus longobárdok. Vigilius pápát rövidesen követte a halálba a római Mareas, aki a római püspök távol-

léte alatt nagyszerűen működő helyettes volt, s akit minden bizonnyal utódává választottak volna.

Az új idők sok személyi erővel és tekintéllyel tele, nagyszabású egyéniséget kívántak. Mint ilyen emelkedett a pápai trónusra I. Pelágius (556—561), aki már annakidején mint diákonus I. Agapétussal Konstantinápolyba járt. Később hosszabb időt töltött ott mint követ, tekintélyes szerepet játszott az Origenes körül kitört viták felszámolásában, Vigiliusnak Konstantinápolyban való időzése alatt a helytartója volt s a hosszas gót ostrom alatt az inséget a maga igen jelentékeny vagyonával sietett enyhíteni. Később ellentétbe került papájával, álláspontjához hű is maradt, de végül mégiscsak közelítette álláspontját Vigiliuséhoz.

Elképzelhetetlenül nehéz időkben került uralomra: Itália felett az újjáéledt konstantinápolyi imperializmus viaskodott a közelgő kor új barbár hódításai hullámaival; a hitvitáktól eddig megkímélt Nyugatot itt is, ott is megszállották a helytelen dogmatikus nézetek Keletről odaszakadt foszlányai, a Tria Capitularia körül való harc kártékonyan zavarta meg Nyugatnak eddig nagyjából higgadt dogmatikai életét; ennek nyugtalanságait kellett lecsillapítani. Milánó és Aquileia még mindig nem változtatták meg skizmatikus magatartásukat. A mellett a császári hadak és barbár seregek visszavonulásától kifosztott Itália és a maga gazdasági hátterét és környékét elvesztett Rómának éhsége is a pápai trónus felé sírt. Pelágius pápa mindenekelőtt ennek érdekében szervezte át és szervezte először teljes egységbe a pápai javaknak, az ú. n. patrimoni-umoknak kormányzatát.²

Most 561-től 590-ig három pápa uralkodott; mindhármuk uralkodása tele van fájdalommal és zűrzavarral.

I. Pelágius utódjának, III. Jánosnak megerősítése hosszú ideig elhúzódott, mert Jusztiniánus magának tartotta fenn a megválasztott pápák megerősítését. III. János (561—574) hosszú, tizenhárom évet átfogó uralkodási ideje az átmeneti korszak legsúlyosabban válságos idejére esik. A jusztiniánusi birodalommegyesítés kimérának bizonyul. Felsőitáliába bevonulnak a longobárdok; Alboin királyuk hazát szerez ennek az újonnan feltűnt ariánus germán törzsnek. A keleti császárságnak Itália felett való uralma újra csak elv és illúzió.

I. Benedek (575—579) alatt egészen Rómáig vonulnak előre a longobárd seregek s a rövid ideig uralkodó pápa — amint a *Liber Pontificalis* kifejezi — „szorongattatás és fájdalom közt halt meg”.³

II. Pelágius (579—590) ideje következett. Már megválasztásának körülményei szomorúan mutatták, milyen válságos Nyugat, vele együtt a pápaság helyzete. Longobárd csapatok ostromolták a várost, amikor Róma püspöki trónjára emelték, s a kivételes helyzetre való tekintettel meg sem várva a császári megerősítést, fel is szentelték. A pápai trónus sohasem volt védtelenebb és magánosabb, mint az ő uralkodásának ideje alatt. Hasztalanul kéri az exarcha segítségét, apokriziáriusza, Gergely útján a császár oltalmát. Még a keresztény frank királyokhoz is kérő szóval fordul az apostoli szék megsegítéséért; ám hasztalanul.

Uralkodásának két vigasza van: a venetiai és isztriai tartomány skizmája véget ér s Hispániában Rekkared nyugati-gót király és népe elfordulnak az ariánizmustól. Gallia már római keresztény volt s a változások a sötét viszonyok ellenére is valamiféle hajnalt kezdtek jelezni. Amikor a pápa meghalt, már Rómában volt újra az az ember, aki a pápai trónusra kerülve megfordította a világ sorsát, miután átment a

kor eseményeinek, a bizánci udvar távlatainak s nem utolsó sorban a Szent Benedektől újjáalakított nyugati szerzetességnek iskoláján.

Ez az ember Nagy szent Gergely volt.

5.

A keleti szerzetesség és hatásai Nyugaton. A Birodalom helyzetének alakulásai és a korhangulat kedveznek a szerzetesi visszavonulásnak. Az ír-skót szerzetesség alapformái, jelentősége. Szent Patrik. Szent Kolumbán. Szent Benedek. Élete: Nursia, Róma, Enfidé, Subiaco, Vicovaro, második subiacói tartózkodása. Monte Cassino. A Regula. Három főelve. Ennek korszakos és alapvető hatása.

A keleti eredetű szerzetesség nem volt ismeretlen Nyugaton. Ismertté tették azt a gyakori szentföldi zarándoklások, a Szent Atanáz, a remeteség egyik őseinek: Szent Antalnak életrajzíróját száműzetése alkalmával Rómába kísérő nitriai szerzetesek, továbbá a Betlehemben szerzeteséletet élő Szent Jeromos munkái és kiterjedt levelezése. Rufinus lefordítja Nagy szent Vazul szerzetes-reguláit latinra. Szent Ágoston mint hippói püspök közös életet kezd élni papjaival. Galliában a szombathelyi származású toursi Szent Márton — ki az első nagy népszerűségnek örvendő szentje Nyugatnak a nélkül, hogy vértanú volna — elhagyva a katonai pályát, először Ligugé környékén (Poitiers mellett), majd mint toursi püspök székvárosa közelében, Mar-montierben alapít remetetelepeket. Szent Honoratus alapítja a nagyjelentőségű lerini kolostort, a dobudzsai eredetű I. Cassianus pedig Marseille mellett férfi és női kolostorokat emel és „De institutis coenobiorum” című munkájában az első nyugati szerzetesi regulát adja.

A MÉLYEBB LELKI ÉLET igényén kívül sokakat vitt a magányba a birodalom összeomlásával együttjáró lelki depresszió. Valahányszor világkatasztrófák rombolását szenvedte az emberiség, ösztönszerűleg mindig visszahúzódtott a nyilvános élettől és a lélek isteni titkai közé zárkózott. Így Nyugaton is sokan elhagyták a városokat és erdők mélyén, sziklabarlangokban remeteéletet éltek. A Meroving-korszak több legendája beszél vadászat közben felfedezett remetéről, akiket szarvastehenek tápláltak, medvék őriztek és méhrajok követtek; maga a Római Birodalom megdöntője: az óriási termetű Odoáker is így akadt Szent Szeverin remetére, a Duna völgyének apostolára.¹

A nyugati szerzetesség is átmegy tehát az előkészítő fokozatokon: remeteség, remeteszövetség, együttlakó szerzetesség.

A Szent Benedek előtti nyugati szerzetesség történetében a legnagyobb fontosságú az ír-skót szerzetesség, mely a hitterjesztők szemináriumává lett később Európára nézve. E szerzetességnek alapítói Szent Patrik és a két Kolumbán.

Az írek apostola, — Szent Patrik — aki a zöld szigetet: Írországot szentek szigetévé változtatta, skóciai eredetű. Tizenhatéves, mikor ír kalózok elrabolják. Száműzetése helyén pásztorkodik, majd sikerül megszöknie. Otthon pappá lesz és 432-ben már mint püspök tér vissza. Armagh érseki széke lesz övé, ahol 30 éven át működik. Kereszténnyé teszi az egész még pogány szigetet. Megtért törzsfőnökök adnak telket templom és kolostorok számára, mely utóbbiak még királyfiakkal és királyleányokkal is benépesülnek.

Skótországbán a piktek és skótok között az idősebb Kolumbán († 597) úgyszólván egyidejűleg terjeszti a kereszténységet és a szerzetességet. A Hebridák csoportjához tartozó kis Hy-szigeten építi anyakolostorát, mely először a pikt és skót megtérésnek,

később a középeurópai misszióknak kiinduló állomása. 34 éven át térítette a lakosságot, mely Brude fejedelem példáját követve megkeresztelkedett. Az egész térítés szerzetes jellegű, Hy apátjai mint presbiterek gyakorolják a joghatóságot. Világi papok csak a 8. században jutnak közéjük, az egyházmegyékre való beosztás pedig a 12. századig késik.

Az ír-skót szerzetesi eszmét a kontinensre az ifjabb Kolumbán († 615) hozta át, aki ennek elveit Regula coenobialis címen összeállította és az általa alapított kolostorokban (Luxeuil, Fontaines Galliában, Einsiedeln és Disentis Svájcban, főként Bobbio Észak-Itáliában) gyakorlatilag is bemutatta. Kolumbán regulája igen szigorú, úgyszólván csak erkölcsi és büntető törvénykönyv. A kolostor igazgatásáról mitsem szól, azt teljesen az előljáróra bízta. Alkalmazza a testi fenyítéket és tökéletes elszakadást kíván minden földitől, még a megszokott kolostortól is.

Ez az utolsó mozzanat adja meg az ír-skót szerzetesség jellegzetes vonását: a folytonos vándorlást. Jelszavuk: „Peregrinari pro Christo!” vándorútra kelni Krisztusért! Így lettek Európa megtérítői, nagy Szent Bonifác elődei. Tekintélyt szereztek a zarándokbotnak, mely e viharos időkben jobban megvédte őket, mint a kard. Vándorlásaik lelki hálózattal fűzték össze a fajilag különféle népeket, önzetlenségük kiemelte azokat nemzeti zártságukból, és a kereszténységnek, e nemzetfeletti békeországnak eszméjét ők hordozták, terjesztették és érvényesítették először Európában. Kemény, önmegtagadó életmódjuk pedig e vitézséget bálványozó korban a lélek hőseinek mutatta őket, ami szintén nem maradhatott hatástalan.

A nyugati szerzetesség igazi atyja azonban, aki a mult tanulságaiból és személyes tapasztalataiból a rendszeres

szerzetesélet alapját veti meg, az utolsó nemes rómaiaknak egyike: Szent Benedek.²

NURSIÁBAN SZÜLETETT 480 körül, Umbria tartományban, mely később a középkor nagy apostolát, a szegénység úrnő hűséges lovagját: Assisi szent Ferencet is adta. Római nemes családjában kapta gyermekkori gondos nevelését. Körülbelül tizenöt éves, mikor Rómába kerül tanulmányai folytatására, hová a családi körből hűséges dajkája, Cirilla is elkíséri. Tanulmányi idejére esik Nagy Theoderik itáliai világhuralma. Istentől kapott hivatása kifejlesztésére gyermekkorából hozott vallásos buzgósága, tanulmányai, a fővárosi élet kísértései, Róma egykori világhatalmi állásának enyészete egyaránt közreműködtek. 496-ban, még tanulmányainak befejezése előtt elhagyja Rómát és a magányba vonul. Szülei ekkorra valószínűleg meghaltak, húga: Szent Skolasztika és hú dajkája, Cirilla egy darabig követik.

Szent Benedek ettől kezdve átmegy a szerzetesi élet minden fokozatán és 30 évi tapasztalat után, már meglett korban állítja össze Reguláját. Saját életéből ismerte tehát a magány kísértéseit, a társas együttlét gondjait, hogy azután mindenből a legjobbat kiemelve megalkossa a rómaiság és a kereszténység összeolvadását hirdető anyakolostorát: Monte Cassinót.

Először a kis szabin faluban: Enfidében (ma Affile) állapodik meg, de itt egy csodája miatt csakhamar híre terjed, mire teljesen egyedül az Anió völgyében tovább megy, míg Subiacóba (Sublaqueum) nem ér. Itt egy sziklabarlangban három évig remeteéletet él. Az anióvölgyi vadregényes táj e sziklabarlangja az, ami Assisi szent Ferencnek Carceri, vagy Loyolai szent Ignácnak Manréza. Itt volt saját alapítandó szerzetének noviciusa, itt küzdött lehangoltsággal, kísértéssel, visszajáró világi emlékekkel. Hogy ezekről szabaduljon, barlangja előtti tüskés bokorba veti magát, hol teste véresre sebződik. Az utókor megőrizte e cserjéket, Assisi szent Ferenc pedig — kinek életében hasonlót olvasunk — ottjártában megáldotta őket, mire azok rózsabokorrá változtak.

A szent remetének lassankint híre megy. A vicovarói szerzetesek fölkeresik és megkérik, hogy legyen apátjuk. Benedek elmegy Vicovaróba, de szigorúsága a fegyelem-

ben meglazult szerzeteseket arra indítja, hogy mérgezett bort adnak neki. Mikor az apát keresztvetésére a kehely eltört, szeliden csak ennyit mondott: „Testvérek, könyörüljön rajtatok a jó Isten. Én nem lehetek többé előljárótok.” Újra visszatért magányába, Subiacóba.

Második subiacói tartózkodásában azonban már nincs egyedül: lassan köréje gyűlnek pásztorok, városi menekültek, magányt kereső római előkelők, sőt gyermekek, erdőt bujó csapatjuktól elszakadt gót harcosok. Csaknem harminc évi itt-tartózkodása után a szomszédos Florentius nevű pap féltékenysége újí ismét tovább, ki miután tanítványait elcsábítani nem tudja, mérgezett kenyeret küld neki. A Szent kitér ellenfele elől, elhagyja kedves, megszokott helyét és délre tart. A Rómát és Nápolyt összekötő út mentén a gariglianói síkságon 500 méterre kiemelkedő Monte Cassinóra megy. A hegyoldalban Vénusz-ligetet, a tetőn Apolló-templomot talál. Ezeket lerombolva a kövekből kezdi építeni a nagynevű bencés rend első anyakolostorát.

Első subiacói három éve alatt önmagát tanulmányozta, Vicovaróban a korabeli szerzeteseket, második subiacói tartózkodása alatt pedig az embereket. Ismeri a kísértést, látta a bűnt. Most körülbelül ötvenéves. Megalkotja élete nagy művét: a Regulát, mely a nyugati szerzetesség elmélete, és megépíti a montecassinói kolostort, mely gyakorlatban mutatja be az eszmét.

Szent Benedek regulája az első szerzetesalkotmány. Nem jámbor tanácsok gyűjteménye, nem is lelkiolvasmány, hanem igazi törvénykönyv, amit a római jogászai szellem és a bensőséges keresztény hit összeforradása jellemez elsősorban. Az alapítóban élt mind a kettő: egyéniségéből a komoly római gravitas és a mély életszentség illata árad. A római jogot ő alkalmazta először kimondottan vallásos közületre, ezáltal azt mintegy megkeresztelte. Úgy tartalom, mint forma szempontjából a római törvényhozó szellemnek mintegy utolsó alkotása a Regula. Világos, tömör szövegében beszél 1. a szerzetesi fogadalomról, 2. aszkézisről, 3. imádságról, 4. munkáról, 5. a kolostor igazgatásáról,

6. a javításról és büntetésről és végül 7. a külső dolgokról.⁹

A Regula három főelve: a) stabilitás: helybenmaradás, b) discretio: mértéktartás és c) ora et labora: imádkozzál és dolgozzál.

A népvándorlás emberét örökös nyugtalanság, folytonos vándorlás jellemzi, mint a nomádokat általában. Nem ment ettől az ír-skót szerzetesség sem, csak ezt a folytonos mozgást a hit szolgálatába szegődtteti és a „peregrinari pro Christo” jelszóval megkereszteli. Szent Benedek szembeszáll ezzel; első alapelve: helyben maradni! A kóborló egyént közületbe kapcsolja, törvények alá vonja, végleges megállapodásra készíti. Itt van a települések kezdete, az állami közösség életének első feltétele! A nomád sátrat felváltja a kőből épített kolostor, a lovas vadászt a földművelő, erdőt irtó, mindig kolostorához kötött szerzetes.

Második alapelvét: a mindenben megnyilvánuló mértéktartást (discretio) római jogi érzéke és szerzetesi tapasztalatai sugallták Szent Benedeknek. A keleti szerzetesek túlzó önmegtagadásait Nyugaton már a szigorúbb éghajlati viszonyok is akadályozták. De ezenkívül élesen látta, hogy közösséggel nagy tökéletességre eljutni sohasem lehet, tehát túlzások nem irányíthatják maradandóan a közület életét. Ezért az egész Regulán végigvonul a discretio alapelve, hogy akik erősek, még többet kívánjanak, akik gyengék, vissza ne riadjanak. (Reg. LXIV.) Pontosan előír minden szerzetesnek egy font kenyeret, két fogás főtt ételt, nyáron 5—6, télen 8 órai alvást, rendes ruhát, és megengedi a bor mértékletes használatát is. Így a keleti remeték virtuóztásig menő önmegtagadásait — mint amelyek a közületek életében általánosak és maradandók nem lehetnek — kizárja.

Harmadik alapelvét: ora et labora, a Regula

bölcs napirendje teszi a szerzetesi élet tartalmává. Mind a kettőben kevésbé fontosak az egyéni kezdeményezések, mind a kettő a közösségé. Az imádság és a munka mint életprogram mutatja a szerzetesélet eszméjét: égi és földi jólétért fáradni, a vallás és kultúra érdekeit szolgálni közösségben, önzetlenül, Krisztusért.

Az imádság szükségképpen a közösség ájtatossága lesz: a zsolozsma; az Anyaszentegyház közös imája: a liturgia. Mint Gasquet bíboros írja: „A szerzetesi társadalom királya Krisztus, a kolostor királyi udvara, az officium divinum pedig az isteni Fölségnek teljesített mindennapi szolgálat és tiszteletadás.”⁴ A karima Szent Benedek Regulájában kapja úgyszólván mai teljes alakját.

A munka Szent Benedeknél főként testi munka, mely elsősorban a kolostor ellátását célozza. Mivel az első kolostorok hegyeken épültek („montes Benedictus amabat”), szükségessé vált az erdőirtás, mocsarak lecsapolása, köfeytés, majd földművelés. A kolostor építését, berendezését, gazdaságának megmunkálását, a termelt nyersanyag feldolgozását mind a rendtagok maguk végezték. Így a szerzetesek kezén jelennek meg a földművelés, ipar, felesleg termelése esetén a kereskedelem.

6.

A bencés munka lelki hatásai. A bencés kolostor mint a középkori állam előképe. A közös társadalmi élet lelki vonásainak előkészítése. A bencésrend munkája biztosítja az átmenetet az ókor és a középkor között. A Regula továbbépítői. Monte Cassino sorsa.

Eldurvult korára hihetetlen és fölértékelhetetlen a bencés munka erkölcsi és kulturális hatása. A nomád népnél a kard a férfi szerszáma, tevékenysége harc

vagy vadászat, a munka az asszonyé vagy a rabszolgáé. Életprogrammá a munkát a bencés regula teszi és művelésében éppoly példát nyújt, mint a településben. Összekapcsolja imádsággal, ezzel elveszi büntetés-jellegét és mindenkivel végezteti, ami a rabszolga tartó világban nagy szociális kiegyenlítődés tényezője.

A szellemi munka Szent Benedeknél olvasásból s noviciusok oktatásából áll. A Regula 59. fejezete, mely megengedi gyermekek föl vételét a kolostorba, a kolostori iskolák kiindulópontja lesz.

Ha a bencés regula a keresztény együttélés törvénykönyve, a bencés kolostor a középkori keresztény állam előképe. Annál is inkább, mert a kolostor tagjai kezdetben nem papok, hanem laikusok. Magáról Szent Benedekről sem állapítható meg, hogy pap lett volna. Tehát világiak, akik bizonyos alkotmány értelmében mint kis keresztény köztársaság törvények és előjárók irányítása alatt állnak, közösen véve ki részüket munkából, ételből, imádságból.

De ennek a közös életnek mély hátteret ad a természetfölötti hit, mely mint közös világnézeti alap a gondolatok egységét teremti meg és a törvények megtartásához új, belső erőket folyósít. Ezek: az alázat, engedelmesség, szeretet, önmegtagadás, önfegyelmezés, egyszóval az erények, melyek a jogot és törvényt a lelkiismerettel és a kegyelemmel kapcsolják össze, így rendkívül megszilárdítva és kedvessé téve az együttélést.

A bencés regula szerint a kolostor élén álló apát Isten kegyelméből való s egyben alkotmányos uralkodó. Személyében és jogkörében egyesíti Szent Benedek a római családfőnek patria potestas-át és azt a teokratikus szent jelleget, mely a középkor keresztény királyaiban később oly szép harmóniában jelentkezik.

(Nagy Károly, Szent István.) Az apátválasztás az országgyűlésnek, az idősebb tanácsosok köre pedig a régi szenátusnak kis képe. Az apát Krisztus helyettese (68. §.); mint neve is mutatja: atyja és mestere, pásztor, lelkivezetője, orvosa, bírása is alattvalóinak. A keresztény monarchia eszményi képét az Európában mindenfelé elterjedt bencés kolostorok képviselték, hirdették és propagálták.

A kisdiedkorát élő középkor-eleji államra még egy nagyjelentőségű hatást gyakorolt a bencés kolostor: elősegítette a városi polgári rend kialakulását. A középkor kezdete ugyanis győztes hódítókat és legyőzött őslakókat ismert. Előbbiek a nemességnek, utóbbiak a jobbágyságnak rendjét alkotják. A kettő közé ékelődik be a városi polgári rend, mely valamely vár vagy kolostor körüli tömeges településsel főként az iparos és kereskedő osztály külön jogállását teremti meg. Szerzetessé lenni: ez már maga is kiemelkedést jelent a jobbági vagy nemesi rendből. Másrészt kolostorok környékén csakhamar tömegesen telepedett le a környék népe. Itt védelmet talált, gyermeke oktatást, ő maga vallási gondozást kapott és miután a kolostor kórház, patika, könyvtár, iskola, levéltár, műterem és vár volt egyszerre, a letelepült lakosság polgári nevelése, városiasítása teljesen a kezében volt. Mint Taine írja: „Kolostoraikból lassankint falu, majd város lesz, mert az ember, ha aratásra számíthat, szívesen műveli a földet és ha gyermekét eltarthatja, szívesen lesz családapává.”¹ Igazolja ezt a sok városnév, mely kolostor vagy monostor névvel kapcsolatos. (Nálunk: Garamszentbenedek, Dunaszentbenedek, Kolozsmonostor, Pélmonostor stb.)

Az átmenet tehát a Római Birodalom és a keresztény germán államok között, az ókor és a középkor között elképzelhetetlen a bencés szerzetesség nélkül.

Az emberiség elitjének e szigetei messze kiemelkedtek az általános romlás özönvizéből; a béke, a vallás, a kultúra és az államélet lüktető fókuszai voltak. Benecések a kereszténység és kultúra pionírai, az ifjú germán népek tanítói. Szellemi tevékenységük áthidalja ebben a tudománytalan korban az ókori és a középkori teológiát: a patrisztikát és a skolasztikát. A szerzet idők folyamán 40 pápát, 200 bíborost, 600 püspököt és 50,000-nél több szentet adott az Anyaszentegháznak. Védő palástja oltalma alá bújtak a barbárok elől menekülők, halálraitéltek, de az ókor szellemi kincsei is.

A Regulát tovább építette M. Aurelius Cassiodorus római nemes, Nagy Theoderik egykori minisztere. A keleti gót uralom bukása után a kemény jellemek következetességével nem állt az új bizánci uralom szolgálatába, hanem a nyilvános élettől megválva kalabriai birtokára vonult vissza és itt — miután a népvándorlás hullámai Dél-Itáliát már nem érték — Vivarium névvel Szent Benedek halála után kolostort épített. A Regulába Cassiodorus vitte be programmszerűleg a szellemi munkát, főként a könyvmásolást. (*Institutiones divinarum et saec. lectionum.*) Ő maga, ki még aktív miniszter korában Agapétus pápával nagy római teológiai akadémia felállítását tervezte, most öreg korában páratlan frissességgel vetette magát kéziratok beszerzésére, másolására, mert mint maga mondja: „Annyi sebet ejtünk az ördögön, ahány betűt írunk a pergamenre.”² Mint történetíró is nevezetes.

589-ben portyázó longobárd csapatok kalandozásaik között elérik és feldúlják Monte Cassinót. A kolostorukat veszített szerzetesek hontalanságukban Rómába menekülnek, ahol II. Pelágius pápa (579—590) a Laterán melletti Szent János-kolostorba telepíti le

őket. A rosszat is a jó szolgálatába állító Gondviselés így hozta a világ középpontjába Szent Benedek alkotását, mely a pápaság eszköze lesz az európai térítések során. II. Pelágus diakonusa: Nagy szent Gergely itt ismerkedik meg a bencés szerzetességgel, hogy később mint pápa térítési tevékenységének legfőbb eszközévé avassa.

7.

Nagy szent Gergely. Származása. Gyermekkora, pályafutásának indulása. Szerzetes lesz. II. Pelágus pápa konstantinápolyi követé. Görög összeköttetések, a Birodalom helyzetének megismerése. Megválasztása; az Egyház helyzete kormányzása kezdetén, Nagy szent Gergely feladatai.

„Én, a méltatlan és gyenge ember: megrokkant és a hullámoktól megrongált hajó kormányát vettem át; a hab már minden oldalon bezúdul a hajóba és a korhadó gerendák már alig állják a vihart!” — ezt írja I. Gergely pápa arról a pillanatról, amelyben átvette az Egyház legfőbb hivatalát, kényszerítette a néptől és a papságtól.¹

Ha pillanatnyi válság nem közeledett is, az Egyház számára alig volt súlyosabb helyzet, mint történelmének ez a pillanata: Keleten az aláhanyatló bizánci imperializmus, észak felé a kibontakozni készülő barbar világ újabb torlódó hullámai, köröskörül csupa veszély; az új pápa körül egy romokból való város, ő maga kicsiny termetű, gyenge egészségű, súlyos betegségtől megviselt ember. „Fortasse hoc divinae Providentiae consilium fuit, ut percussum Job percussus exponerem” — írja a bibliai Jób szenvedéseiről szóló homíliájában: „Az isteni Gondviselés szándéka volt talán, hogy Jób agyongyötörtetését magam is agyon-

gyötörtetve fejtegessem.”² Majdnem másfél évtizedre nyúló pápasága alatt állandóan betegeskedett, mindig hosszú időt töltött ágyban és nem egyszer kellett felnie a haláltól is.

A HAZ, amelyben született, máig áll a római Coelius lejtőjén, szemben a Palatinussal. A Clivus Scauri vezet fel Nagy szent Gergely pápa templomához, amelyet a 17. század kezdetén építettek át barokká, — egyik oldalhajójának fala szülőházának átriuma. Az Aniciusokkal rokon nemzetségből eredt; nagyapja vett el az Aniciusok közül való leányt; felmenő ágon rokonai földiakonusok és római püspökök.

Apja Gordianus szenátor volt, az utolsóknak egyike, akiknek még óriási uradalmaik voltak az itáliai tartományokban és Sziciliában. A családban szinte hagyomány volt az egyházi rendbe való lépés: Gergely apja feleségével való megegyezés után fiának egyik diákonusa lett, felesége pedig, Sylvia, kicsiny zárdafelébe vonult és ott töltötte napjait; az Egyház november 3-án ünnepli emlékezetét.

Gergely maga 540 körül született, amikor Itália felett és Róma körül a gót háborúk borzalmai dühöngtek; gyermekkorában átélte minden nyomorúságot, amit csak ezek az évek Rómára hoztak.

Híres Dialogusai megőrizték a képét annak a világnak, amely gyermekkoráé volt. Éles és erős színekkel bontakozik ki e párbeszédekben az a sors, amely Rómát érte: 536-tól 552-ig Rómát hatszor foglalták el és vették vissza, hatszor rabolták ki; mindenegyes ostrom csupa vérengzés, zsákmányolás és rabszolgavásár volt.

Nagyon valószínű, hogy egész ifjúsága idejét Gergely nem töltötte el Rómában, hanem apjával együtt szicíliai birtokukra költözködtek az Itáliát elöntő viharok elől. Azonban a déli tartományokba való utazásukkor sem láthattak mást, mint pestist, betegségtől és éhségtől kimerült emberi vázakat, elszaporodott vadállatokat, romokat. Amint Paulus Diaconus írja, — a világ oly néma volt mint annakidején, mikor még nem éltek rajta emberek.³

Gergely gyermek-ifjú volt, amikor Belizár újra visszaállította a császári hatalmat Itália és Róma felett.

Ekkor térhetett vissza családja Rómába. Ekkor tetszhetett úgy, hogy a Birodalom egysége újra feléled, a régi életformák újra visszaköltöznek Rómába, a nagy családok fiai újra állami szolgálatban futhatják be a maguk karrierjét. Gergely Rómában nyerte kiképzését az összeomlás közt is tovább élő klasszikus iskolákban, amelyek azonban már elvesztették a valóságos kapcsolatot a klasszikus műveltségnek görög nyelvű részéhez. Kelet és Nyugat kettészakadásának alig lehetett realisabb és foghatóbb jele, mint a görög nyelvnek ez az aláhanyatlása Nyugaton.⁴

Gergely maga a közélet felé készülődve jogi tanulmányokat végzett, ezeknek hatása meg is látszik szellemén és egyéniségén. 574-ben Jusztiiniánus utóda, II. Jusztiiniánus kinevezte praefectus urbis-nak, a város kormányzójának, aki afféle legfőbb mindenese volt Róma város gondjainak.

Az idők vadak voltak és komorak. Még 579-ben Gergely mint világi férfi tagja volt annak a követségnek, amelyet Róma küldött a longobárdokhoz. Közép- és Észak-Itálián átutazva, a Róma, Itália és az egész világ sorsát intéző szenátorok utóda a helyzetet a maga szemével mérlegelhette; saját szemeivel láthatta az önkény és kényszer uralmát, Itália elhagyatottságát, a területén letelepedő germánokat. Itt — még a Birodalom keretei szerint gondolkodva — csak egyetlen segítség lehetett: a Konstantinápolyban székelő császári hatalom, amely meg tudta tartani politikai, hatalmi és diszciplináris erőit. Gergely életének ez a része azzal végződik, hogy eldobja magától a biborszegélyű szenatori ruhát és hatalmat, és szerzetes lesz: azok közé áll, akik a longobárdok dülése elől nem hoztak ide mást, mint szent Regulájukat. Palotáját kolostorrá alakíttatja; ez lett Szent András monostora. Családi birtokain is mindenütt bencés kolostorokat alapít. Héza-

gos és mással mint konjektúrákkal nem tölthető ki szerzetesi életének első ideje: de minden bizonnyal itt formálódott ki későbbi egyénisége.

Innen a kolostorból emelte ki őt II. Pelágus pápa megbízatása és küldte őt a Szentszék követének Konsztantinápolyba, Constantius Tiberiushoz.

Bizáncban Gergelynek alkalma volt látni az udvar minden pompáját, Kelet minden ragyogását és nyomorúságát, a Birodalom és a keleti kereszténység összes veszélyeit. Éppen az ő Keleten való tartózkodásának idejére esik Böjtölő János pátriárkasága; a hitélet külső formáinak és a becsvágynak ez a hideg aszkétája vette fel később elsőnek az „egyetemes pátriárka” címet. Azonban a Bizáncban való tartózkodás igen alkalmas volt arra, hogy Gergely hatalmas, egyenesen világtávlatokat szerezhessen magának. Itt volt alkalma látni az európai helyzet képét, láthatta a barbár népek követeit, — éppen ottidőzése alatt két frank királynak is időzött követe az udvarnál. Nem valószínűtlen, hogy már itt terelődött rá figyelme az angolszászokra és itt találkozott olyan emberrel is, aki a spanyol helyzet képét meg tudta rajzolni neki: Leander szevillai püspökkel.

Itt-tartózkodásának tán legnagyobb eredménye azonban az volt, hogy összeköttetésbe jutott a bizánci hatalomnak előkelőségeivel, a későbbi Mauritius császár családjával és környezetével. Bizáncban való tartózkodása alatt sokat és súlyosan betegeskedett és itt írta Jób szenvedéseiről szóló könyvét: „Állandó fejszaggasztás és súlyos gyomorgörcsök között élve s alacsony, de állandó láztól sorvasztva.”⁶

Ismerjük Pelágus pápának egy hozzá intézett levelét, amely 584 októberében így szól hozzá: „Jelentések a császárnak, hogy az adott szavukhoz hűtlen

longobárdok sokkal nagyobb bajt zúdítottak ránk, sem-hogy képet lehessen adni róla . . . Az exarcha azt írja, hogy nem tud megvédelmezni bennünket, mert hadserege éppen csak a város környékének védelmére elég. Adná Isten, hogy a császár mellénk állna, mielőtt ez a gonosz nép mindent hatalmába ejtene, ami még a Birodalomé.”⁶

Tiberius utóda, Mauritius császár az igazi ural-kodóknak utolsó nagy alakjai közé tartozik a bizánci trónon: nagy koncepció, éles értelem s higgadt ener-gia. Azonban lemondva a jusztiinianusi álmok megvaló-sításáról, pusztán azt akarta menteni a Birodalom szá-mára, ami még menthető: Keletet! Nem tehetett Nyugaton mást, mint Ravennát tartotta, legfeljebb új kormányzót küldött fel oda.

Az újonnan kinevezett kormányzóval együtt tért útra Gergely, a keleti császárságnak mégis csak nagy-hatalmi eszközökkel védett fővárosából a magárahagya-tott nyugati világ felé. Világtörténelmi út: ez a láztól és betegségektől agyongyötört, vézna és halálosan szo-morú ember, akinek még sejtelve sem volt arról, hogy pápa lehet belőle, azt a meggyőződést vitte magával, hogy a következő századok sorsa az Egyháznak és a barbár népeknek kezébe van letéve.

Visszaérkezett a romoknak, nyomorúságnak és két-ségbeesésnek Rómájába, amelyre erősen világvégi han-gulat borult. Itt újra átvette a Szent András-kolostor vezetését, több fontos megbízatást vett a pápától és egyhangúan választották meg pápává 590 február 8-án. Elődje Pelágius, pestisben halt meg. A Tiberis ki-áradt az előző nyáron, az árvíz nedvessége egész nyáron rothadt a városban s párái közül felemelkedett a pestis. A Tiberis felső folyása nem volt Róma hatal-mában többé és szabályozatlan árja gyakorta és rend-

szertelenül pusztította a világ hajdani fővárosát. S most úgy látszott, hogy a pestis emészti el mindazt, ami a laposan hullámzó dombok és völgyek között megmaradt. Teljesedésbe látszott menni Benedek ama jövődölése, hogy Rómát nem a barbárok fogják elpusztítani, hanem a villámok, zivatarok, földrengések és áradások, amíg az élet meg nem hal és ki nem ég benne.

„ENNEK A JÖVENDŐLÉSNEK titka — írja később Szent Gergely — ma világosabb, mint a nap. Magunk látjuk, mint omlanak rések városunk falain, a házak összedőlnek, templomainkat kegyetlenül megrongálták a villámok, épületeink romladoznak, mintha a vénségtől nem bírnák már viselni a terhet.”⁷

Valóban a város öreg volt, megvénhedt, pusztuló és reménytelen. Romladozó negyedeiben éhség, sárgaláz és járványok tanyáztak.

Megszűnt annak a roppant hatalmi akaratnak kisugárzása is, amely valaha Rómát jelentette s e miatt így jajdul fel Szent Gergely egyik levelében: „Ó, Róma, valamikor a világ úrnője; és most mi lett belőled? Elmondhatatlan nyomorúságod, lakosaidnak szerencsétlensége, ellenségek betörése, épületeid összedőlte: beteljesítették feletted a jövődölést, Róma hatalmát elvették, népei elpártoltak tőle, polgárai nincsenek. Hol van a szenátus, hol van a Populus Romanus? Már csontjaik pora sincs meg; minden evilági méltóság megszűnt. És mi valamennyien, mi kevesek, akik megmaradtunk, naponta szorongattatunk a kard által és a megnevezhetetlen nyomorúság által. Mert íme a szenátus megszűnt, a nép megsemmisült és a lakosság felett nem szűnik meg a gyötrelmem . . . Valamikor az egész világból ide gyűlt mindenki, aki fel akart emelkedni. Most csak a magánosság és gyász lakik itt. A város büszke sasröpte aláhullott, kihaltak az erősek, akiknek a város a virágzását köszönhette.”⁸

Nem lehet világosabban megfogalmazni egy hatalmi akaratnak és az azt hordozó emberi közösségnek kihaltát. Róma mint hatalmi akarat és a római nép mint a hatalmi akaratot hordozó embertípus: megszűnt.

S van valami grandiozitás abban, hogy a szenátorok egyik utóda terjesztette ki és bontotta ki ebben a halott vázban a földöntúli királyság imperializmusát.

Az újonnan megválasztott pápának diadalmenete az a körmenet volt, amelyet Róma egész lakosságának élén tartott a pestis megszüntetéséért. Róma egész lakossága engesztelő körmenetre vonult ki; a körmenet résztvevői közül egyetlen óra alatt nyolcvanan haltak meg pestisben. Ekkor pillantották meg a legenda szerint Hadrián mauzóleumának fekete és óriási körbástyái felett a kardját hüvelyébe tevő Szent Mihály arkangyalt és hallották az angyalok Regina coeli énekét. A megkínzott pápa és a megkínzott nép allelujával felelt az égi jelre s a pestis dühöngése a nyári hőség csökkenésével alábbhagyott.

A történelem legenda-alkotó fantáziájának megvan a magyarázata, értelme és igazsága. A hagyomány részletesen leírja Róma könyörgő körmenetét, amint a pestis megszüntetéséért ott imádkozott Róma egész lakossága, hét csoportra osztva: külön-külön a férfiak, nők, gyermekek, papság, szerzetesek.⁹ A régi Róma, a köztársaság Rómája, s a császári Róma, a pogány társadalom kereteinek Rómája feloldatott, s a középkor Rómája tisztán, zavartalan vonásokkal itt mutatkozott be először.

Az új pápa ötvenéves volt, alacsony termetű, beteges arcú, sápadt ember. Ha körülhordozta pillantását a kor keresztény világán, láthatta, hogyan tépte meg a Három fejezet körül kifejlődött harc Keletet, hogyan folytak tovább a zavarok Velencében és Isztriában; a nesztoriánizmus hogyan keményedett bele Ázsiába, a monofizitizmus Egyiptomba, a donatizmus Észak-Afrikába, Spanyolország területén még állt rendületlenül a gótok

ariánizmusa, a longobárdok elöntötték egész Itáliát és a hajdani római világ minden frontján ott feketéltek a barbár hadak hullámai.

Az új pápa aggodalommal vette át az Egyház kormányzatát. Épp ezért mindenelőtt a maga képe s hasonlatossága szerint átszervezte a kúria életéhez kapcsolt szerzetesrendjének életét. A Lateránba költözött be a bencés rend, amely a longobárdok elől menekülve hagyta el Monte Cassino füstölgő falait, egyedül drága Reguláját és könyveit hozva magával. Sorsdöntő fordulat és élmény a rend életében és lényének kialakulásában, hogy formálása a pápai palota falai közé került, horizontja az egész világra tárult szét. Ettől kezdve Szent Benedek rendjének lényegéhez és életformájának alakulatához tartozik a törődés az Egyház életének legnagyobb vonalú gondoljaival is.

Erre, egy rend organizációjára támaszkodva hajtotta végre Nagy szent Gergely pápa a maga bámulatos művét. E műve szinte minden részletéről maradtak fenn dokumentumok. Ő az első pápa, akinek teljes levelezése ránk maradt: 840 levelének óriási corpusából lehet megítélni tetteit. Rendkívül nagy mértékben fordította maga felé korának figyelmét, úgyhogy dokumentumok maradtak fenn róla, amelyek életét, működését különböző szempontból mutatják. Azonkívül ő maga is írt és abban, amit írt, dogmatikusan le vannak fektetve nézetei, elméletileg ki vannak fejtve egyház-kormányzatának irányvonalai és ezek máig is élő részét vagy legalább is fontos fejlődési állomásait jelzik az Egyház életének. A Liber Regulae Pastoralis a mai napig mintegy törvénykönyve a papi életnek; már az ő életében elterjedt az egész nyugati keresztény világban, de még századok múlva is országos és tartományi zsinatok annak intézkedéseit veszik fel a maguk legdöntőbb intézkedései közé.

EZT A MUNKÁT Gergely 591-ben írta („librum Regulae Pastoralis in episcopatus mei exordio scripsi“).¹⁰ Első része a papi tanulmányokról szól, a második része a pap külső életéről, a harmadik része a hívők tanításáról, főképp a prédikációról, a negyedik a papi élet belső életéről, az ötödik pedig az „Ars artium regimen animarum“, a lelkek vezetésének csodálatos tudománya.

Ugyanabban az időben, amikor ezt írta, Regestái megőrizték számunkra intézkedéseit. Figyelme kiterjed a Rekkared halálának évében tartott sevillei zsinatra, az afrikai kereszténység maradványait még mindig emésztő és szétfeláldozó donatista zavarokra, a zsidóságra, Galliára, a Rómában összehívott itáliai zsinatra, az Egyház birtokainak átszervezésére és kormányzására, a pénzügyekre. „Mint egy százszemű Argus — mondja Johannes diákonus — emelte fel szemeit a szent püspök mindenfelé.“¹¹

8.

Nagy szent Gergely mint pápa. Mint Nyugat pátriárkája. Mint Itália metropolitája. Mint Róma püspöke. Életműve a barbár világ felé. A pápaság főhatalmának kibontakozása. „Servus Servorum Dei.“ „Isten konzula.“

Szent Lőrincnek a római falakon kívül álló bazilikájában van egy Szent Gergely korából származó felirat, amely mindennél jobban jellemzi azokat a körülményeket, amelyek között az Egyháznak és a pápaságnak dolgoznia kellett: „gladios hostiles inter et iras“ (ellenséges kardok és ellenséges dühöngés között).¹ Mialatt a longobárdok állandóan fenyegették Rómát s megszállva tartották Itáliát, azalatt Gergely tökéletes öntudattal végezte feladatát és hivatását, mint az egész Egyház főpapja, mint Nyugat pátriárkája, Itália metropolitája és Róma püspöke.

Gondjai elértek Perzsaig, ahol a kereszténység

ezideig még mindig tartani tudta magát olyannyira, hogy politikai erő lett, amelyet éppen ebből a szempontból számon tartottak a Perzsa-birodalom ekkori fénykorának s a Szasszanida-háznak uralkodói. II. Kozroesz király a Mauritius császárral szemben való háború idejében éppen azért teljes szabadságot adott a keresztényeknek. Gergely tudott a perzsa helyzetről, bátorította és buzdította Domitianus püspököt, Arménia metropolitáját, hogy törődjék minél többet a perzsiai keresztényekkel.²

A bizánci birodalom Afrikában viselt háborúját is azzal a szemmél nézte a pápa, mennyi haszna lesz belőle az Egyháznak: hogy igaz hittel átjárt területeket szabadít fel és tehermentesít pogány és barbár megszállókkal szemben, odalenn a világ déli határán.³

Érdeklődése nem kerülte el az Ibériai-félszigetet, ahol a hajdani birodalom legszebb, legvirulóbb, legjobban latinizált provinciái feküdtek, amelyek Senecát, Lucaniust és Martialis költőket, Quintilianus rétorát, a császárok közül pedig Trajánust, Hadriánust és Marcus Aureliust adták Rómának s ahol most a vizigótok alapították meg a maguk ariánus birodalmát. Gergely állandó érintkezésben van itt Konstantinápolyban szerzett barátjával, Leander sevillai püspökkel, majd Rekared királlyal és nagy érdeklődést mutat a szaragosszai és toledói zsinatok iránt. Sokat törődik Galliával, egészen az aprólékos részletekig. Mindeme törődése mögött a barbár népeknek az Egyházhoz való hajlítása mint egészen tudatos törekvés hajtja s irányítja.

Ez a törekvése legszembeszökőbben az angolszász népekkel kapcsolatos működésében nyilvánul meg. Ismeretes a legenda, amely arról szól, hogyan terelődött rá a pápa figyelme az angol szigetek még keresztesetlen népei felé. A római rabszolgapiacon pillantott volna meg fiatal, szőke angolokat, akik a kérdésre, milyen

néphez tartoznak, azt felelték, hogy angolok (angli), mire ő így kiáltott volna fel: Milyen kár, hogy pogányságban sínylődik az a nép, amelynek ilyen angyali szép fiatalsága (angeli) van. Ezért küldötte volna el az angol szigetekre Ágoston apátot. Hogy ez a piaci jelenet megtörtént-e vagy sem, és így történt-e, az nem számít sokat: a legenda magát Szent Gergelynek lelkületi beállítottságát jellemzi s azt a hatalmasan atyai magatartást, amelyet az egész világ felé mutatott.

A római püspöknek, mint Nyugat pátriárkájának közvetlenül alá voltak rendelve a milánói, ravennai és aquileiai érsekek, az összes afrikai, görög, galliai és spanyol metropoliták. Mindezek felett dogmatikai és egyházfegyelmi ügyekben egyaránt biztos méltósággal tartotta a római püspöki szék hatalmi jogkörét. Ő kívánta kimondani a döntő szót a milánói metropolita és az alárendelt püspökei között, ő teremtetett békét, ő kötelezte Afrika püspökeit a még mindig élő donatizmus ellen alkalmazandó rendszabályokra. Mindezt keménység és kiélezettség nélkül, végtelen gyengédséggel és udvariassággal, amelyből azonban csak úgy sugárzott a természetes fölény és római öntudat.⁴

Mint Itália metropolitája még részletesebb ügyekben kormányozta a hajdani római tartományokat. Tartományi zsinatokat tartatott. Ezek között az 591-ben tartott zsinat a papság képzéséről, a püspökségek és a plébániák kormányzásáról szól, az 595-ös a szerzetes kolostorok belső életéről, függetlenségéről, önkormányzatáról tárgyal s a püspökökkel való kapcsolataikat rendezi.

Gergely alakja és munkája talán mint Róma püspökéé a leghatalmasabb és legvonzóbb, amint atyai szeretettel hajlik városa fölé s egyformán gondoskodik alattvalóinak lelki és testi javáról.

A szegények voltak legnagyobb és minden más megelőző gondja. Róma népe maga is elszegényedett, azonkívül időről-időre megtelt az Itálián zivatarokként végigvonuló longobárd pusztítások menekülőivel. A pápa maga gondoskodott arról, hogy Róma szegényeit rendszeresen és állandóan ellássák olajjal, borral, gabonával és más élelmiszerekkel. A hozzá szükségesséket az Apostoli Szék birtokainak és egész termelési rendjének újjászervezéséből teremtette elő. Ezeknek a patrimoniumoknak kormányzásában lehetetlen fel nem ismerni Nagy szent Gergelyben a római birtokos nagyúr vonásait.

A 6-ik század kezdetén a pápaság a neki jutott földekből Itália legnagyobb földesura lett s ezek a földbirtokok különösen Szicíliában voltak jelentősek. Ott sorakoztak két csoportban Szirakuza és Palermo körül, az itáliaiak Róma környékén, a Szabin-hegyek alján, Etruriában, de voltak Calabriában, Samnium vidékén, Nápoly környékén, Picenumban és Ravennában is, Isztriában, sőt többhelyütt a félszigeten kívül és még Afrikában is. Ezek a földbirtokok részint Nagy Konstantin bőkezűségéből, részint a hívők áldozatkészségéből, a szegények iránt való adakozásvágyából eredtek. Kormányzásuknak hatalmas hálózatát nem Nagy szent Gergely teremtette meg, de az ő levelezéséből ismerjük legjobban. Leveleiben szakadatlanul ismétlődik a „res pauperum, bona pauperum, utilitates pauperum”⁶ kifejezés, ami arra vall, hogy ő alatta fejeződik ki legteljesebben a pápaság birtokainak és jövedelmeinek a szó legszorosabb értelmében karitatív nagyüzemi hatása, s ez a pápaság hatalmának egyik legfontosabb bázisa Róma és a római nép felé.

Mint Róma népének főpásztor, ügyelt Gergely arra, hogy együtt lehessen népével az áhítatban és imaéletben is. Felelevenítette a stációk (állomások) he-

lyén való közös imádkozás elfeledett szokását, amikor a püspök minden héten más és más templomban, templomait a papság egy részével és a hívőkkel sorra járva imádkozott. Ezáltal nagy hatással volt a liturgia fejlődésére.

A meg nem cáfolt hagyomány benne látja az egyházi zene formakincsének megrögzítőjét. Johannes diákonus⁶ Salamonhoz hasonlítja a szent zene és a liturgia körül való buzgólkodását. Az egyházi zene és ének ügyében kiadott püspöki rendelkezések sokáig őreá hivatkoznak, mint a rendelkezések forrására. Az egyházi ének örök stílusát máig is róla nevezik gregorián-nak. Ebben való szerepe éppen olyan, mint szinte minden másban a pápai méltóság körül: összefoglal, rendszerez, véglegesít, a jövő számára alkalmassá tesz, új utakat tör.

Általában Nagy szent Gergely körül minden vonalon már az új kor új formái vannak kibontakozóban. A patrimonium felett való személyes birtoklás a helyzetnek szinte kényszerítő erői közt, mindenekelőtt Itália gazdátlansága miatt, egyelőre csak a pápaság birtokainak területén alakul át közjogi jellegűvé s veti meg a pápaság világi államhatalom jellegének alapjait, mint ahogy a pápaság világi birtokainak és művelőinek viszonya is elkezd feudális jelleget mutatni. De hasonlóképpen Gergely pápasága más vonatkozásban is teljes előképe a pápaság kibontakozó középkori hatalmának.

Gergely hatalmas alakját és egyéniségét szemlélve, érdemes ezen a ponton pillantást vetni az Egyház egyetemes helyzetére, a benne érő erőkre. Az a vonás, amelyet kétségtelenül meg kell pillantanunk: a pápaság hatalmának kibontakozása.

A dogmafejlődésnek az a hatalmas lendülete, amely az előző korszakot jellemezte, kétségtelenül

megállott, a haladás lassúbb lett. Nincs teológiai kérdés, amely mint új vetődött volna fel akár Nagy szent Gergely előtt, akár utána. Ez bizonyos nyugalmi helyzetet jelentett. Éppen ebben és e mögött bontakozott ki a kialakult pápai főhatalom.

A PROTESTÁNS EGYHÁZTÖRTÉNETIRÁS, maga Harnack is (Dogmengeschichte I. 439. kk.), úgy szeret rápillantani erre a korra, mint amelyben a pápai főhatalom még nem jelentkezik; az Egyházat igyekeznek úgy feltüntetni, mint részint nemzeti egyházak, részint történelmi alapon nyugvó territoriális főpapi juriszdikciók egyenrangú, laza szövődékét. Holott a pápai főhatalom jelenléte éppen Nagy szent Gergely levelezésével aktaszerűen igazolható. A távlati képben lehetetlen fel nem ismerünk a pápaságnak a Római Birodalom megszűnte és a Nagykarolyi Birodalom kialakulása közt való szerepét: a két uralom közt való hatalmi interregnumban a római pápaság volt az a pont, amely legalább is lelki vonatkozásokban az egyetemes uralom elvét képviselte. Nagy szent Gergely volt ennek a küldetésnek és annyi időn át csak szunnyadó elvnek megvalósítója.

A pápaság későbbi világi hatalma ő alatta kapja meg belső, kezdeti mozzanatait. „Az én földem” — írja Nagy szent Gergely határozott öntudattal a császárnak Itáliáról. A gazdátlan félszigettel valóban senki más nem törődött mint a pápa, még Rómával és környékével sem. Ha másért nem, az uralmuk alatt élő keresztények érdekében, valamiféle nyugvópontra kellett juttatni a longobárdokkal való kapcsolatot. Gergely itt tudatosan követett békés politikát. Nem hiába nevezte el a köztudat sirjának felirata szerint „Isten konzulának”: a konzuli hatalom, a született államférfi kormányzóereje szerint, egész természetes módon került kezébe. Egyszerűen elvállalta terheit, mert szükség volt rá. A császári politika presztizs-igényei sokkal nagyobbak voltak, mint hatalmi eszközei, azért a konstantinápolyi

császári udvar súlyosan megneheztelt reá a longobárdokkal való békés politikája miatt.

Konstantinápolyal, ettől a feszültségtől függetlenül, volt egy másik ütközése is. Miután a pátriárkák és a császárok többször megkísérelték, hogy Konstantinápoly vélt egyházi rangjelzőségét minél kifejezőbben hangsúlyozzák, Böjtölő János felvette az Egyetemes Pátriárka címet. Nem jóhiszeműség nélkül, hisz a kifejezésnek akkori tulajdonképeni értelme és célja volt Kelet skizmatikus és eretnek pátriárkáival szemben a bizánci pátriárkai szék orthodoxiáját, katolikus (ökuménikus) voltát hangsúlyozni. Azonban a cím mégis kettős jelentésű volt és kétélűvé válhatott, az „egyetemes” cím jogigénnyé,⁷ azért Gergely a chalcedoni zsinat huszonnyolcadik kánonára hivatkozva, tiltakozik is ellene, még a diplomáciai viszonyt is megszakította Konstantinápolyal: az apokriziáriusz megüresedett székét nem töltötte be egyideig. Kifejtette, hogy Szent Péter nem vette fel az „Universalis Apostolus” címet és amikor a chalcedoni zsinat a pápának az „egyetemes püspök” címet akarta adni, az elutasította; ebben az egész címkérdésben a pápa nem a maga igényeit védelmezi, hanem az Isten és az Egyház ügyét.⁸

Az egyik keleti pátriárka, akinek székét sértette a konstantinápolyi udvari pátriárka rangtörekvése, azt tanácsolta Gergelynek, hogy vegye fel az „Egyetemes Pápa” címet. Ő azonban e helyett felvette a „Servus Servorum Dei” szép és alázatos megjelölést, amelynek már volt bizonyos multja; többek között Szent Ágoston is szerette így nevezni magát. A címkérdésben való feszültség egyébként nem befolyásolta a pápai primátusnak Kelet felől való hatásait és Kelet részéről való elismerését, mindenesetre azonban Kelet és Nyugat elhidegülése ezzel is előrehaladt.

Gergely 604 március 12-én halt meg; a Konstantin-

féle Szent Péter-bazilika előcsarnokában temették el, sírfelirata úgy dicséri őt, mint „Isten konzulát”; az Egyház egyedül őt nevezi el Nagynak a közép- és újkor pápai közül, felvette őt a szentek és egyházdoktorok ragyogó sorába.

Halálának idején már egész más képet ad az Egyház helyzete felett való áttekintés, mint előtte három nemzedékkel. Teljes forrásban van a barbár népek megtérése és Nyugat új alakulása.

JEGYZETEK.

1.

¹ „Constituit ad Sanctum Petrum apostolum et ad Sanctum Paulum et ad Sanctum Laurentium martyrem ebdomadas ut presbyteri manerent propter baptismum et poenitentiam petentes.” (Lib. Pont. I. 249.) ² Migne Patr. Graeca, t. LXVII. 613, 1457. ³ V. ö. Procopius. Migne, Patr. Graeca, t. CXXXVII. ⁴ Ennodius, Panegy. Theoderici. (Sirmond 863.) ⁵ Reg. Pont. Rom. (Jaffé kiad. I. 612.)

2.

¹ Lib. Pont. I. 255. ² Jaffé, Regesta, t. I. 615. ³ Labbe. Conc. IV. 1122 ⁴ Maga a Liber Pontificalis is isteni büntetésnek tulajdonítja halálát. (Lib. Pont. I. 258.) ⁵ Hefele, Konziliengeschichte, II. 2. 625, 633 kk. ⁶ Lib. Pont. I. 261. ⁷ Mon. Germ., Auct. Antiquissimi, XII. 424. ⁸ Szent Avitus, viennei püspök levele, I. Migne, Patr. Lat. LIX. 248. ⁹ L. Jaffé, Reg. Pont. Rom. no 761.

3.

¹ Jaffé, I. no 850. ² Mansi: Sacrorum Conciliorum nova et ampl. collectio. VIII. 453. kk. ³ Mansi, VIII. 451. — Migne Patr. Lat. LXIII. coll. 444. ⁴ Lib. Pont. I. 277.

4.

¹ „Salva in omnibus reverentia Synodi Chalcedonensis” — írja L. Grisar, Gesch. v. Rom u. der Pápste. I. ² Mansi, IV. 736. ³ Lib. Pont. I. 308.

5.

¹ Vita Saverini: Mon. Germ. Hist., Auct. Antiquissimi, I. és: Acta Sanctorum, VIII. jan., 492. ² Első, legendákkal és tanulságokkal átszőtt életrajza éppen Nagy szent Gergelytől, Dialogusaiban, I–II. könyv. ³ E felosztás nem a Regula sorrendje, hanem tárgy szerinti csoportosítás. Lásd: Szalay J.: Szent Benedek élete és műve. Bpest, 1932, 700. ⁴ Idézve Szalay J.: Szent Benedek. 108.

6.

¹ Taine: Les origines de la France contemporaine I. 6. ² Nagy történelmi munkája, a Historia tripartita, az egész középkor történelmi tankönyve.

7.

¹ Epist. Greg. Magni. Migne, Patr. Lat. LXXVI. 28. ² Job. Prologus. Patr. Lat. LXXV. 411. ³ Paul. Diac. De gestis longob. II. 4. Patr. Lat. XCV. 480. ⁴ „ . . . nec graece novimus, nec . . . graece conscripsimus.” — Greg. ep. XI. 74. Patr. Lat. LXXXVII. ⁵ Homil. — I. Patr. Lat. LXXV. 515. ⁶ Johannes Diaconus I. 32. ⁷ Idézve: Reumont, Gesch. der Stadt Rom, 2. I. 88. ⁸ Homil. in. Ezech. lib. II Homil. 6. Patr. Lat. LXXVI. 5. 1010. ⁹ Greg. Turon. Hist. Franc. X. 1. Toursi Szent Gergely egy éppen akkor Rómában időző papjától hallotta az eseményeket. ¹⁰ Reg. V. 53. ¹¹ Joh. Diac. II. 55.

8.

¹ De Rossi, Inscriptiones, II. 157. A felirat ma is megvan. ² Ep. III. 67. Patr. Lat. LXXXVII. 668. ³ Levele Gennadius patricius-hoz, Ep. I. 75. Patr. Lat. XXVII. 528. ⁴ L.: J. Funk: Deutsche Übersetzung ausgewählter Schriften Gregors des Grossen, in zwei Bänden: Bibliothek der Kirchenväter. München, 1933. ⁵ L.: Ep. XIII. 24. Reg. XIII. 37. — Ep. I. 36. Reg. I. 39. — Ep. I. 44. Reg. I. 42. ⁶ Joh. Diac. II. 6. ⁷ Ep. VII. 33. Patr. Lat. LXXXVII. 891. ⁸ Ep. VIII. 30. Patr. Lat. LXXXVII. 933.

NYUGAT MEGTÉRÉSÉNEK KEZDETEI.

AZ EGYHÁZ ÉS AZ ARIÁNUS GERMÁN TÖRZSEK. AZ EGYHÁZ ÉS A FRANKOK. AZ EGYHÁZ ÉS AZ ANGOL-SZÁSZ NÉPEK.

1.

Idegen népek zónái a határokon túl. A germán világ. A germán lelki sajátosságok. Társadalomalakulásuk alapvető vonásai. Az ariánizmus súlyos kártevésai.

Róma tulajdonképpen csak az 5. század kezdetén értette meg, hogy az Orbis Romanus nem azonos az egész földdel. Már századok óta tartott az a lassú szivárgás, amely a határokon túli új népekkel lassan-lassan előntötte a Birodalom egész területét. Az e szivárgás által szétmosott határokon később véres hadmenetekkel vonultak be új és új népek. Szent Gergely pápaságának idejében Itáliában ott voltak a longobárdok és herulok, Afrikában a vandálok, Hispániában a suévek és a nyugati gótok, Galliában szintén a gótok, burgundok és britek, Británniában a britek és a szászok, északon a frízek, a Visztulán túl pedig a szlávok.

A barbár népek első zónája a Dunától a Rajnáig és északról a Visztuláig ért. Ezen a területen a germán népek helyezkedtek el, törzsek formátlan ködgomolya, meg nem határozható kapcsolatban a Skandináv-félsziget lakosságával. Nem lehet tudni, hogy Skandinávia öntötte-e ki az új és új népformákat, vagy ellenkezőleg, mint valami vákuum, szívta-e magához a Szarmata-síkság germán népeit.

A második zóna a szlávoké volt; ekkor még Rómában jóformán ismeretlen terület; a szlávokról csak híruk és nevük érkezett idáig. Az ekkor való-

színüleg gyér számú szlávság mögött új és ugyancsak kevéssé ismert világként a mongol népek káosza gomolygott.

A germán világ élettere máig is természetes földrajzi határok és földrajzi egység nélkül fekszik rá Európára, államiságuk integrálódásának végső formája máig is befejezetlen, szellemének és kultúrájának formálódása pedig rendkívüli erupciók közt alakul szakadatlan ütemben tovább. „Isten ide helyezte ezt a kaoszt, Európa kelles közelébe,” — mondhatja egyik misztikus színjátékában Szent Bonifáciusszal Claudel — „ide helyezte ezt a formátlan forrongást, amely sohasem végződik be, hanem folyton alakulni akar”. A germán világ kérdései szabtak alapot és tartalmat a középkornak; ez a társadalmi idomaiban, lelkületében, jellegében, nyelvében homogén tömeg azóta is egyik főproblémája Európának.

Mi volt az az örökség, amely ekkor a germán lélek és a germán világ tulajdonában volt s milyen volt az a képzetű anyag, amellyel az alakulása és öntudata kezdetén álló nép a világról és önmagáról rendelkezett?

Világnézete a világnak és az Istenségnek elmosódó, pantheisztikus felfogása volt. A germán fajok nem imádtak bálványokat; mithológiájuk — ekkor már tökéletesen kialakult szimbolumrendszer — úgy hat reánk, mint valami hatalmas költemény. Benne összekuszált egységben szerepel a napszakok és az évszakok misztikája és mithológiája, megszemélyesítve a világosságot és sötétséget, a jót és rosszat s egyéniségeibe beleve-títve magának a germán népnek hősi, nyers, férfias, erőszakos, vérengző és alattomos jellegét, amely legjobban a világháború utáni németiség szellemi válságának idején nordikus eszménynek kikiáltott Sigfried alakban nyert kifejezést.

SOKKAL NEHEZEBB megfogalmazni ennek a germán világnak a latinétól eltérő politikai vonásait. Nem szabad elfeledkezni arról, hogy a Római Birodalom a 2. században Kr. u. érte el legnagyobb területi fejlődését, intézményeinek végső kialakulását, a legapróbb részletekig megvalósultak benne a latinitás politikai és társadalmi eszményei. A germán világ politikai ősformái ekkor még csak szenderegnek. Ezek a kezdetek azonban egészen más jellemvonásokat mutatnak mint a latin nép és a latin társadalomé. A latin szervező eszmének racionális jellegzetessége, élessége, körülhatároltsága és tisztasága helyett itt ködösebb, szétfolyóbb, szubjektivebb vonásokat találunk.

Míg a latin társadalom állameszméje egy az emberek felett álló s az emberektől különböző állam-személlyé objektiválódik, és ennek az államszemélynek megvannak a maga tárgyi vonásai, a jogtételek, az állami szervek, intézmények, s míg a latin állam már kezdeteiben is szilárd vonalazású alakulat: addig hozzá képest a germán államfelfogás a maga kezdetei szerint határozatlan ködgomoly. Mindenekelőtt egy tágabban értelmezett család alkotja, azután a rokonság és törzs, de csak mint egészen laza szövődék, a maga közösségvoltáról majdnem csak embrió-nális öntudattal. Ezt a laza, egészen alakatlan emberhalmazt szabálytalanul fellépő egyéni erők fogják össze; többnyire a legerősebb ereje, a vezetettek részéről pedig a neki való engedelmesség szükséges voltának homályos ösztöne — a Führer- és a Gefolgschaft-elv a maga kezdeteiben.

Ugyanilyen formátlan a germán nép katonai szervezete. Míg a latin állam fejlődésében a közösséggé való öntudatosulás első pillanatától kezdve úgy tűnik fel a harc és a katonáskodás, mint valami olyan, amelynek konkrét oka, célja és értelme van, amelynek tehát megfelelő szervezetei, az államéletben a szükség vagy cél szerint érvényesülő, mindenesetre az államélettel összefüggő formái vannak, addig a germán világ kezdeteiben a harc: az embert, a férfit mindennel, az egész világgal szemben homályosan és ösztönszerűen kötelező magatartás. Ebből fakadt az, hogy a germánok fiataljai egy-egy vezér körül formátlan csoportokban állva szállingóztak át a római világ határain és álltak be a császári hadseregbe. Amikor pedig a germán világ a népvándorlást előidéző s még máig is tisztázatlan okok folytán kaotikus felindulásba jutott, fel-

kavarodott és megindult: militarizálódott az egész nép s ez a homályos magatartás változott át katonai erővé a felbukkanó vezetők köré.

A germán népek kereszténnyé válása korán, könnyen és gyorsan megindult. A Limesen túl elterült püspökségek és aktáik eltűntek ugyan, de az e területen előforduló legkorábbi püspöki és papi nevekből egészen önként következtethető, hogy a germánok seregestől tértek meg. Ugyancsak sokan tértek meg a kereszténység terjeszkedésének egyik apparátusában, a hadseregben is.

Az ariánizmusnak aligha van nagyobb kártevése, mint az, hogy a germán népnek ezt a kezdődő természetes krisztianizálódását eltorzította. Ezek a barbár népek, éppen azért, mert műveletlenebbek voltak és gondolkozásuk az elvont és az összetett fogalmak felé még tisztázatlan volt, hajlamosabbak voltak a keresztény tanítást egyoldalúan szimplifikáló eretnységek felvételére. Az eretnységeknek a népközösségek életében való jelentőségére pedig semmi sem lesújtóbb, mint az, hogy nem tudtak e népek számára lelki kultúrát és rögzítendő társadalmi szerkezetet adni, és ezek a népek egymásután pusztultak el.

Még az előbbi korban, a 4. század vége felé, Ulfilas hirdet köztük ariánizmust.¹ A gótokkal terjed el az ariánizmus a Rajnától Tráciáig, Középeurópán és a Balkánon át. Valens ariánussá teszi a Birodalomban megtelepedett összes nyugati gótokat. Átvesszik ezt a hitvallást a keleti gótok, a herulok, vandálok, burgundok és gepidák. A nyugati gótokkal együtt az ariánizmus ömlik végig Itálián, a keleti gótok hadmenetében Alarichhal. A keleti gótok saját nyelvükön énekelt zsoltárokkal vonulnak be a bevett Rómába. Ariánizmus szállja meg Itáliát Theoderikkal, Afrikát a van-

dálokkal, Galliát és Hispániát a nyugati gótok töredékeivel.

2.

Az ariánus germán népek. A nyugati gótok; eredetük, Ulfilas; elfoglalják Rómát. Megtelepedésük a Pireneusok két oldalán. Kitartásuk az ariánizmus mellett. Szent Leander szevillai érsek. Munkája. Rekhard megtérése (589). A kereszténnyé lett nyugati gót nép. Szent Izidor. A vandálok. Pusztulásuk. A burgundok.

A Birodalommal és a kereszténységgel először a nyugati gótok jutottak érintkezésbe. Sajnos a kereszténységet ariánus formában ismerték meg, hiszen a 4. század közepén a Keletrómai Birodalomban az ariánizmus fénykorát élte. Már az I. egyetemes niceai zsinaton szerepel egy Theophilus nevű gót püspök. A nép egy része azonban megmaradt az ősi pogány hiten a Kárpátok zugaiban. Keresztény része pedig „a gótok Mózesének”: Ulfilas püspöknek vezetése alatt bekéredzkedett az Alduna táján a Keletrómai Birodalomba.¹

A nyugati gótok azonban nem maradtak nyugton a nekik kijelölt helyen: a mai Bulgáriában. Végigpusztították egész Görögországot s a kor történetírója, Ammianus Marcellinus szerint „nem hagytak meg mást, mint az eget és a földet.”² Alarich királyuk Rómát is elfoglalta.³

Utána csakhamar továbbmentek Gallia felé és a Pireneusok két oldalán Toulouse fővárossal alkottak birodalmat, mely lassan egészen Spanyolországba szorult. Itt alapította meg I. Theoderik 425-ben — elindulásuk után két emberöltővel — a Rómától független nyugati gót birodalmat. Az országalapító Theoderik a catalaunumi csatában esett el (451). Népe a régi keresztény római kultúrtalajon, Spanyolországban is megtartotta

ariánus hitét. Amíg Itáliában voltak, addig az volt az álmuk, ami később Nagy Theoderiké: a Római Birodalom gót fönnhatóság alatt, ezért a katolikusokkal szemben türelmesek voltak. De amióta egy a Birodalom testéből kiszakított provincia önálló gót állam lett, azóta Róma-ellenességüket merev vallási különállásukban is erősen kifejezésre juttatták és az ott lakó katolikus rómaiakkal, romanizált kelta iberekkel, púnokkal szemben vallásüldözést indítottak. Nagy királyuk Eurich (466—485) még a perzsákkal is összeköttetést talált, hogy velük hátba támadtassa a Kelet-római Birodalmat.

Leovigild királyuk (568—586) még jobban üldözte a katolikus vallást, mert időközben Keletróma is katolikus lett. Még saját fiát: Szent Hermenegildet is verpadra küldte katolikus hite miatt. De a katolikus hit terjedését ez csak előmozdította.

Nagy szent Gergely pápa barátja: Szent Leander sevillai érsek időközben fáradhatatlanul apostolkodott a gótok között. A katolikus hit elfogadására lassan a politikai helyzet is rászorította őket: látták, hogy az őslakókkal össze kell olvadniok, mert különben a vandál és keleti gót birodalom sorsa vár rájuk is. — 589-ben Rekkared király feleségével, országa nagyjával és ariánus püspökeivel együtt a toledói zsinaton elfogadta a katolikus hitvallást, a niceai, konstantinápolyi, efezusi és chalcedoni zsinatok határozatait és ünnepélyesen elfordult az ariánus vallási közösségtől. „A gótok nemes, kiváló nemzete — mondta megnyitó beszédében a király — teljes elhatározással akar bekapcsolódni a katolikus Anyaszentegyházba. Akiket Leovigild eretnekségbe kényszerített, azok most visszatérnek az igazsághoz.”⁴ Ennek a zsinatnak hitvallása általánosította Nyugaton a Filioque szónak a nicea-konstantinápolyi hitvallásba (a mai mise-Credoba) való

betoldását, mely a Szentlélek-Istennek az Atyától és Fiútól való eredését dogmatikus pontossággal fejezi ki és ami később a keletiek elszakadásának koholt oka lett.

A nyugati gót nép így katolikussá lett és a provincia régi katolikus lakóival: a kelta iberekkel, púnokkal, rómaiakkal és az új vandálokkal összeolvadva spanyol nemzetté érett. Vallási életük föllendült: Szent Leander testvére, sevillai Szent Izidor és ennek barátja: toledói Szent Ildefonz, valamint a gyakori toledói zsinatok (részben országgyűlések is) pezsgő hitéletet teremtettek.

Szent Izidor az utolsó nyugati egyházatya és a patrisztika nyugati záróköve. Mint író feldolgozta a gót nép történetét.⁵ Etymologiae című hatalmas munkájában pedig az ókori egyházi és világi műveltség enciklopédiáját adja, mely az egész középkornak lexikonja lett.

Rövidebb életű volt a vandálok országa Északafrikában. Ez a pusztításairól híres germán törzs Közép-európa északi részéből szállt le a Kárpátokon keresztül Pannóniába és itt — talán Valens császár befolyására — felvette az ariánus hitet. Mintegy 400 körül innét nyugatra indultak: Franciaországon át Spanyolországba, melynek déli részén a róluk elnevezett Andalúziában (Vandalitia) egy töredékük visszamaradt. Bonifacius, a megsértett római hadvezér, Aetius vetélytársa, áthívta őket Afrikába. Itt tíz évi harc után (429—439) véglegesen megvetették lábukat és a kilenchajós bazilikával ékes Karthágó a vandál király: Geiserich (vagy Genserich) fővárosa lett. 442-ben már önálló ország a vandál birodalom, mikor pedig Zénó keletrómai

császár is elismeri, 476-ban már Afrikán kívül Szicília, Korzika és Szardínia is hozzájuk tartozik.

A vandálok voltak az első germán nép, amely igazi flottát épített és tengerre szállt. Csakhamar övék lett az uralom a Földközi-tenger fölött. Geiserich 455-ben kikötött a Tiberis torkolatánál és elfoglalta Rómát. Az örök város másodszor is barbárok kezébe került! Nagy szent Leó pápa mentette meg Rómát, ünnepélyesen Geiserich elé ment s rábírta arra, hogy a várost a tüztől és dúlástól, a foglyokat a kínzástól megkímélje. Geiserich két heti fosztogatás után, melyben az Egyház is sokat szenvedett, rengeteg kincssel, fogollyal megrakodva visszatért Karthágóba.

A vandálok vakbuzgó ariánusok voltak, egyesültek velük a donatista eretnekek forradalmi elemei: a circumcelliók és együtt pusztították a virágzó afrikai egyházat, mely a kereszténységnek Tertullianust, Cyprianust, Ágostont adta. Ágoston még megérte a vandál pusztítást. Akkor haldoklott, mikor a barbárok püspöki városát, Hippót ostromolták (430). Utolsó perceiben is inti papjait, hogy a népet el ne hagyják, hogy utolsóknak meneküljenek.

Végző szavai úgy hatnak, mint a haldokló óornak fenséges esti imája.

Afrika hívei és püspökei között ekkor szép számmal akadtak vértanúk, száműzöttek. A vandál uralom azonban hamar megdőlt: kimerítette őket Afrika forrósága. Belizár pedig, Jusztiniánus kitűnő hadvezére, 533-ban megsemmisítette országukat. Az afrikai egyház megmaradt erőit a csakhamar nyugatra özönlő mohamedán-arab hódítás teljesen felőrlötte.

A harmadik nagy germán nép: a burgundok, északeleti Németországból, az Odera és Visztula közéről jöttek délnyugatra és itt települtek le a Majna és

Neckar vidékén a 3. század végén. Innét a húnok tovább szorították őket. 443-ban a Rhone völgyében, Provence-ban, a mai olasz-francia határon alkottak Rómától független birodalmat. Lyon volt a fővárosuk. Az ariánus nyugati gótoktól vették át az ariánizmust, mely azonban távolról sem volt oly türelmetlen, mint a vandáloké. Délgalliában az őslakó, elrómaiiasodott gall-kelták katolikus hite a vértanúk véréből megszentelt helyen különben is igen szilárd volt.

Nagy katolikus püspökök apostolkodtak a burgundok között, így Szent Avitus viennei püspök († 523), ki nagy befolyással volt a katolikus hithez közeledő Gundobald királyukra; arlesi Szent Caesarius († 543), a nyugati egyháznak az ókorban legnagyobb népszónoka, a nagy szociális apostol, a legrégibb női szerzetes regula (Regula ad virgines) szerzője.

Zsigmond királyuk már mint katolikus lép trónra és 517-ben az epaoni zsinaton egész országával áttér a katolikus hitre. Burgundiát földrajzi helyzete a frank és a keleti gót birodalom ütközőpontjává tette. E két nép közötti harcban önállóságát hamar elvesztette; 534-ben frank tartomány lett és ezzel az ariánizmus végső nyomai is elvesztek.

3.

A keleti gótok sorsa, mint az ariánizmus államalkotásra való képtelenségének bizonyítéka. Az ariánizmus bontó, egyesíteni nem tudó jellege. Theoderik alliance-politikája; ennek hajótörése. A pusztulás. A longobárdok és birodalmuk. Megtérésük.

Hogy az ariánizmus mennyire nem bizonyult államalkotó erőnek, azt a keleti gótok története mutatja legjobban, éppen azért, mert Nagy Theoderikban olyan céltudatos politikai génuszt kapott, aki megpróbálta,

hogy ariánus birodalmat alapítson, sőt azt is megpróbálta, hogy a gót népiség és a római állameszmény elemeit egyesítse. De ő sem tudta ellensúlyozni, hogy az ariánizmus bontó jellege két irányban is kártékonyan ne hasson: akadálya volt a katolikus őslakókkal való összeforradásnak, viszont másrésről arra sem volt eléggé erős, hogy a fajilag közös germán törzseket egymással mint közös világnézeti alap összetartsa.

Pedig Nagy Theoderik éppen egész Nyugateurópára kiterjedő germán alliance-politikáját kívánta folytatni, ám ez az ariánizmus dogmatikai üressége, Krisztus istenségét tagadó racionalizmusa miatt még akkor sem gyakorolhatott volna összeolvasztó hatást barbár pogányokra, ha az ariánizmus szerepelt volna Nagy Theoderik politikai számításaiban. Éppen azért Theoderik inkább a rómaiság államelvei és formái felé keresett kapcsolatokat, amelyek népe sorsát maradandóvá rögzítik.

Elsőrendű tudósokkal vette magát körül. Környezetében élt a kiváló szónok; Ennodius, milanoi diákonus; Cassiodorus szenátor, a kor történetírója, ki később a szerzetesi élet programjába bevette a szellemi munkát; Boethius, az ideális lelkű filozófus szenátor, ki a görögül nem tudó középkor számára latinra fordította és kommentálta Aristoteles iratait, ki a bölcsélet két alapfogalmát: a személyt és az örökkévalóságot pontosan definiálta, és a kiváló rétor-szenátor, Boethius apósa, Symmachus. Újjáépített fővárosában, a szárazföldről úgyszólván megközelíthetetlen Ravennában megfordult Dionysius Exiguus római apát, a keresztény időszámítás atyja is.

A király nagyarányú germán alliance összehozásán politikai eszközökkel fáradozott: hűgát a vandál királyhoz, egyik leányát a nyugati gótok uralkodójához, másikat a burgund trónörököshöz adta férjhez,

ő maga pedig eljegyezte magának a nagy frank királynak: Klodvignak húgát. Terveire rácsafolt az idő, a keletrómai császárságnak Itália felé való irredenta kísérletét sem hatalmi, sem lelki eszközökkel nem tudta ellensúlyozni. Népe, lelki erők, egységtudat híján felőrlődött az ellene indított harcokban. Más-kép jártak a Spanyolországban letelepedett gótok, burgundok, végül a longobárdok, azaz azok az ariánus germánok, amelyek idővel felvették a római kereszténységet, s végül életerejük új nemzetek és államok megalakulásának vált kezdőjévé.

A Római Birodalom területén elhelyezkedő utolsó germán nép: a longobárdok népe.

Hannover tájékáról jöttek Pannóniába, ahonnan a megsértett bizánci hadvezérnek: Narsesnek hívására és az arabokkal kötött szerződésük értelmében 568-ban a Karszton át Itáliába jöttek. A részben pogány, részben ariánus hitű longobárdok rövidesen elfoglalták Észak-Itáliát (Lombardia) és Páviát fővárosukká tették. A ravennai exarcha hatalmát Nyugat- és Dél-Itáliára korlátozták. Megtérésüket hátráltatta Alboin királyuk meggyilkolása után jelentkező belső megosztottságuk (36 kis hercegségre bomlottak), valamint az északitáliai püspökségek szakadása. Az 553-as II. konstantinápolyi (V. egyetemes) zsinat határozatait ugyanis Milano, Aquileia és Grado nem fogadták el és így éppen ezekben az években nem voltak Rómával fegyelmi közösségben.

Mikor Mauritius bizánci császár a frankokkal szövetséget kötött ellenük, újra egyesültek. 590-ben királyukat, Agilulfot felesége, Theodelinde katolikus bajor királyleány előnyösen befolyásolta, gyermekeiket katolikusoknak kereszteltette, míg 603-ban Agilulf és népe nagyrésze katolikus lett. Megtérítésük főérdeme a

királyné mellett Nagy szent Gergely pápáé, aki előlük megvédte Rómát és meghódította őket a béke vallásának. A királyi pár által épített monzai Szent János-templomnak ő adta azt az abroncsalakú, gyémántos koronát, melybe Krisztus keresztjének egyik szege van belefoglalva és mely először viseli köriratán az „Isten kegyelméből egész Itália királya” címet. (A híres longobárd vaskorona.)

A longobárdok szigetelték el a pápaságot a csakhamar új eretnekségekbe (monotheizmus, képrombolás stb.) bonyolódó Bizánctól és annak itáliai kirendeltségétől, a ravennai exarchától. Ezáltal elősegítették a pápaság lelki uralmának szabad érvényesítését. Országuk romlása pedig a pápák földi uralmának, a pápai államnak vetette meg alapját (755).

Igy a Római Birodalom területére behatolt germán törzsek a németiségre nézve elvesztek, az elrómaiásodott őslakók felszívták őket, az összekeveredés után pedig új nemzetekké alakultak (spanyol, francia, olasz). A Keletrómai Birodalmat a népvándorlás germán szakasza csak külsőleg érintette, ott inkább a szláv és az arab tömegek feltűnése teremtett mélyebbreható változást.

4.

Az Egyház és a frankok. A római Gallia kereszténységének jelentősége a megtelepült ariánus és pogány germánokra. Szent Remig. Klodvig felismeri a kereszténység politikai jelentőségét. Megkeresztelkedése. A francia nemzet, a francia állam, a francia társadalom, francia kultúra mint az Egyház alkotásai.

A frank kereszténység első nehézségei.

Mialatt Róma magára hagyatva hanyódott a görög császárság hatalmi igényei és az Európa területén egymást váltogató uralmak között, addig a hajdani galliai provinciák területén történt valami, ami sors-

döntővé vált egész Európa és az Egyház történetében: Klodvig frank királlyal és népével csatlakozott a római kereszténységhez az első germán nép és a kereszténység megkezdte a maga rendező munkáját Európa káoszában.

Az 5. század folyamán a mai Franciaország (a hajdani Gallia) területén három nép volt megtelepedve: a frankok, burgundok és a nyugati gótok. A frankok germán törzse megmaradt még pogánynak, a burgundok és a nyugati gótok pedig ariánusok voltak. A frankok megtérésével nemcsak ők maguk, hanem a másik két népcsoport is a szentegyházba terelődött és ezzel a megtéréssel töretlenül folytatódott a hajdani Gallia területére került kelta, latin és germán népek összeolvadása és története.

Franciaország egész történelmének és a francia kereszténységnek megítélése szempontjából nagyon fontos mérlegre venni azt, hogy a terület, amelyet később Franciaországnak neveztek, Kr. e. 50-től Kr. u. 350-ig a Római Birodalomhoz tartozott, azaz 400 zavartalan éven át, annyi ideig, amennyi Európa felett Amerika felfedezése óta mostanáig eltelt. A kereszténységnek elég ideje volt, hogy egészen átjárja Galliát, ahol a kelta őslakosságból és a Római Birodalom különböző származású, de ekkor már leginkább latinul beszélő népelemeiből egészen új népet alakított ki és egy új, még csak csíráiban lévő nyelvet, afféle gall tájlatint. E keresztény nép közé vonultak be a hódító germán törzsek. A nyelvileg és földrajzilag, sőt már öntudatában is egységes Gallia, ha kellett, pusztán saját erőire támaszkodva védekezett a megszállás ellen, ameddig tudott. Voltak részek, amelyek a római központtól elszigetelten is tartották a Birodalomhoz való tartozás tudatát; az utolsó ilyen töredék Syagriusé volt.

Hogy a Római Birodalom megszűnése mennyire

nem mint katasztrófa, hanem mint többé-kevésbé természetes folyamat játszódott le, azt legjobban éppen Gallia példája mutatja. A betelepülő germán törzsek nem mint pusztítók, hanem mint új urak jöttek, mint hegemon népelem, akik hajlandók voltak elismerni az eddigi lakosság külön római jogrendszerét, sőt bizonyos mértékig hitét és hitéletét is. Míg a római állam berendezkedésének különféle formái sorra szűntek meg és olvadtak fel, megszűnt mindaz, ami politikai, katonai, hatalmi és közigazgatási tartozéka volt a Birodalomnak, addig teljesen érintetlenül és épségben maradt az Egyház berendezkedése. Ez szellemi és lelki volt. Az Egyház élete éppen ezen a szellemi és lelki területen nagy szívóssággal, teljesen önállóan és nagyjában zavartalanul folyt tovább. Megmaradtak a püspökségek, megmaradt a papságnak egyelőre a régi lakosságból való utánpótlása, megmaradt a hitélet, megmaradtak az egyházi tudományosságnak a nyugati Egyház szellemi életében is jelentős eredményei. Sőt megmaradtak a szerzetességnek Szent Benedek előtti formái: az ekkor még teljes virulásban álló nyugati remeteség.

A galliai egyháznak egy hatalmas alakja áll azon a határvonalon, ahol a Galliát megszálló germán népek is keresztények lettek: Szent Remig, Reims püspöke.¹ Azok közé a hatalmas egyéniségek közé tartozik, akikre minthogyha két oldalról vetődnek rá a történelem világossága. Ott áll a patrisztikus kor és a kezdődő új korszak határán, emlékeztet Szent Ágostonra, Nagy szent Leóra, Cassiodorusra és Boethiusra. Előkelő provinciális tisztségeket betöltött latin nemes családból született, fiatalkorában Reims híres iskoláit látogatta, birtokába vette még a klasszikus ókor teljes irodalmi, jogászai és filozófiai műveltségét, de

magáévá tette kora tudósainak, az egyházatyáknak tudományát is. De ő maga, mint egyik életrajzírója írja róla, azok közé tartozik, akik elhagyták a maguk latin irodalmi kultúráját, a maguk latin Rómáját és akik elébe mentek ama barbár nép sorsának, amely közt éltek és kézenfogva vezették a jobb jövő felé.

A gondolat, amelyet az itt megtelepedett frank nép egyik törzsfőnöke Rómától átvesz: az államiság és a központosított uralom eszméje. Egy frank törzsfőnök, Childerich állandósítja először a maga hatalmi terveit, terjeszti ki uralmát több törzsre, ő kovácsolja össze a kialakulni készülő Franciaország első, középonti tömbjét.

Fia Klodvig, mindössze tizenöt éves volt, amikor apja meghalt, de átvette apja hatalmi terveit. Ezekben a tervekben még nem szerepelt a kereszténység, noha már keresztény fejedelmi lányt vett feleségül s mint országának első embereit kezelte reimsi Szent Remigiust és Viennei szent Avitust. Különösen Remigius roppant személyi és egyházfejedelmi egyénisége volt lenyűgöző hatással a fiatal uralkodóra.²

Hatalmas és egyenetlen egyénisége két kor és két szellem közt álló lelkület vonásait mutatja. Mindenestre lángeszű és nagyakarátú megtestesítője egy örök emberi ösztönnek, a politikának; hasonlói közül leginkább emlékeztet a magyar Géza fejedelemre, aki szintén a kereszténység politikai jelentőségét ismeri fel elsősorban. Egyre jobban tudatossá lett Klodvig előtt, milyen nagy politikai lépés lenne a római egyházhoz való csatlakozás: biztosítaná számára mind a burgundok, mind a nyugati gótok által megszállott területeken élő katolikusok rokonszenvét, akikre súlyosan nehezedik az ariánus nyomás és azért minden bizonnyal melléje állnának.

Egyelőre a germán alamannokkal keveredett

háborúba. Felesége, Szent Klotild befolyására a kereszténység előtt többé-kevésbé már megtört lélekkel a döntő ütközet előtt valószínűleg Tolpiacum (Zülpich) mellett 496-ban fogadalmat tett „Klotild Istenének”, hogy megkeresztelkedik, ha győz. Győzött, s ugyan-ezen év karácsonyán a reimsi érsek megkeresztelte őt s háromezer frank vitézt. A hagyomány szerint e szavakkal: „Hajtsd meg a fejedet, büszke szigamber; égesd el, amit eddig imádtál és imádd, amit elégettél!”³

A FRANCIA TÖRTÉNETIRÁS⁴ büszkén emlegeti ezt a pillanatot. Ez a jelenet a germán népek odakapcsolódása volt nemcsak a kereszténységhez, hanem ahhoz, ami a Birodalomból tovább is átvehető és tovább fejleszthető értékek fennmaradt. Szövetség volt a germanitás és a romanitás között, megalapítása a Meroving-monarchiának, szövetség ennek hatalma és a püspöki hatalom között, előkészítése a Karolingok szövetségének Rómával, prelúdiuma a középkori Szentbirodalomnak. Nagy pillanat! A nyugatrómai császárság hivatalos megszűnésével véget ért ugyan az ókor, de az idő eddig átmeneti volt; ez az átmeneti korszak Klodvig megkeresztelkedésével most véget ért.

Klodvig király megkeresztelésével megindult mindenekelőtt a frank törzseknek krisztianizálódása a királyság hatalmas támogatása alatt. Azonban gyors és a lelkeket azonnal megváltoztató átmenetek nincsenek. A kereszténységnek még hosszú időre volt szüksége, amíg átjárta a frank népet. A barbár erkölcsök sokáig ellenállottak a kereszténységnek.

Klodvig megtérése nem volt politikai számítások nélkül való; későbbi élete és kegyetlenkedései mutatják, hogy nem lett soha igazán keresztény.⁵ Politikai érdekből és csellel tétette el az útból a ripuári frankok királyát és fiát és csatolta földjüket a magáéhoz. De lépése, hogy a germán törzsek közül ő vette fel egyedül a kereszténységet, nagy jelentőséget adott az általa

összekovácsolt politikai blokknak. Az ariánus hódító népek megszállása alatt élő kelta-latin keresztény lakosságot a Pireneusoktól a Rajnáig úgy érte a hír, mint valami villámütés. „Sok gall sóhajtott föl vágyakozva, bárcsak a frankok uralkodnának fölöttem!”⁶ — írja toursi Szent Gergely. — „A ti hitetek: a mi győzelmünk — írja a burgundi Vienne érseke, Avitus. — A ti szerencsétek a mi szerencsénk; ha ti küzdőtök, mi győzünk!”⁷ A frank királyság nem is feledte el kiaknázni ezt a hatalmas esélyt. Klodvig már életében elfoglalta az ariánus nyugati gótoktól megszállott Délgalliát. Gudrund burgund király fia, Zsigmond már a katolikus hitre tért, de Burgundia elmulasztotta azt a történelmi pillanatot, amikor magához billenthette volna a történelmi fejlődés súlypontját. A korábban megszervezett frank uralommal való összecsapásban csak vesztes fél lehetett s 534-től kezdve a Frank Birodalom tartománya lett. Maradék ariánizmusa megsemmisült s a burgund nép a frank föld politikai és szellemi fejlődésébe olvadt bele.

A kereszténységnek azonban még a diadalok után is ellenállott a barbárság szelleme. A királyok magánélete nem egyszer erkölcstelen volt, ágyasokat tartottak, borzalmas vérengzéseket követtek el. A keresztetlen életformájú és beidegzésű nép fiainak a papság soraiban való megjelenése nem lehetett hatás nélkül magának a papságnak életére sem, úgyhogy ezzel a papsággal szemben nem egyszer súlyos fegyelmi intézkedésre volt szükség. Azonban még akadtak hatalmas egyházfejedelmek, akik különös gonddal őrködtek az egyházi fegyelem felett s e célból sűrűn tartottak tartományi zsinatokat. A „Gallia Christianá”-ban köteteket töltenek meg ezeknek a fegyelmező zsinatoknak a jegyzőkönyvei. A pápaság is különös gonddal őrködött az újonnan megtért nagy keresztény ország felett.

*Tassiló bajor herceg által az általa alapított kremsmünsteri
kolostornak ajándékozott kehely
(A 780 körüli évekből)*

Azok, akik ennek a nagyra hivatott népnek lelkületét kereszténnyé tették, első helyen kétségtelenül a szerzetesek voltak.

A szerzetesség Délgalliából és Írországból járta át az egész későbbi Franciaországot. Ez a szerzetesség még a Szent Benedek előtti, pusztaságukba vonuló remeték szerzetessége, de már ennek az életformának nyugati szellemével és nyugati külső vonásaival. Többé-kevésbé természetes volt, hogy akadtak olyanok, akik magányba kívántak vonulni és teljes zavartalanságban élni a hitéletet; hely is akadt hozzá bőven. A római pénzügyigazgatás már a Birodalom utolsó két évszázadában olyan erős terheket rótt különösen a földművelésre, hogy mind a latifundumok, mind a kis agrár-birtokok elnéptelenedtek és elvadultak, bozót és őserdő csapott fel rajtuk, a barbár betörések megritkították a vidéki települést, megsemmisítették a római erődítési pontokat. Az így keletkezett erdőkbe, hegyek közé, elhagyatott területekre vonultak a nyugati remeték. De nem kerülhették ki a néppel való közeli kapcsolatba kerülést. Lelki fölényük hamarosan lelki és szellemi szervezéssé bontakozott ki, ennek pedig hamar megmutatkoztak a kulturális és közösségi hatásai. Ma már történelmi bizonyosság, hogy a szerzetesek apró tanyái vonzóerőkként hatottak s közelükben vagy körülöttük települések kezdődtek. Ezek a települések alárendelték magukat a közös érdekeknek, bizonyos egységes munkafegyelemnek, az imádság és a munka életformájának.

Háromezer olyan helység van Franciaországban, amely kimutathatólag ilyen eredetű:⁸ egy vagy több szerzetes kunyhója körül alakult; így állt elő a vadonból először néhány szétszórt tanya laza kapcsolata, azután a falu, azután a város. A keresztény gondolatok vérkeringésével eltelt francia kultúra itt bontotta

ki először a maga társadalmi formáit. Egyebek között ez a magyarázata annak is, hogy mint Európa legtöbb országában, úgy főleg Franciaországban ezerszám fordulnak elő kisebb és nagyobb helységek, amelyek helyi legendák aranykódébe vesző szentekről vannak elnevezve.

Érdeemes nyomon követni azt is, hogy az Egyház hogyan szentelte meg további vonásokkal a társadalom sajátos életét. Akármennyire is minden időkre szóló alkotásnak érezte a klasszikus római remekjogot, az Egyháznak a természetfölöttiekből fakadó géniusza önként vallotta azt a természetjogi tételt, hogy minden nép élje életét a maga sajátos konkrét formái szerint, ameddig azok a természetfölötti étellel és a természetjoggal nem ellenkeznek. Így tartotta meg az Egyház a frankok jogszokásait, összeírta azokat ennek a kornak latin nyelvén, amely már valami félátmenet volt a hajdani latin és a későbbi századok francia nyelve között. Nem vetette el ezeket a törvényeket, pusztán kiostálta belőlük azt, ami a saját szellemével ellenkezett és hozzájuk olvasztotta a maga szelleméből, amit szükségesnek tartott. A római jog helyett, amely egy megsemmisült birodalomnak megsemmisült társadalmi osztályaira, megsemmisült körülményeire szólt és amely ebben az időben már-már megmerevedett, így indult el a modern jogi kódexekig vezető jogalakulás.

Ugyancsak az Egyház szellemével való érintkezés adott erkölcsi tartalmat és erkölcsi jogosultságot a kereszténységbe vezetett új nép társadalmi rendjének, amelyből később a hűbériség fejlődött ki.

Sajátos tartalmat ad az Egyház szellemével való érintkezés a királyok hatalmának is. A galliai földön eddig élő keresztény nép eddig csak kényszerűnek

érezte maga felett a megszálló, hódító nép hatalmát, pogányságnak vallott hitét, barbárságnak életformáját, szokásait, gondolkozásmódját és tudásanyagát. A hitnek, a szokásoknak és a kultúrának ez a különbsége most eltűnt: megindulhatott az egy néppé s végül a nemzetté való alakulás.

Több mint tizenkét századon állt fenn Róma. Fennállásának utolsó hat századában a Római Birodalom mint közigazgatás, mint nyelv, mint kultúra és mint haza, sorra szüntetett meg országokat, népeket, hazákat, olvasztott bele magába minden népiségi és államisági különállást és teremtette meg a világnak minden időközön át legsajátosabb államképletét. A kocka azonban most megfordult. Ennek jelentőségét, sorsfordító voltát nem lehet eléggé hangsúlyozni. A Római Birodalom eggyé-integrálódása, majd összeomlása után megindultak a nemzetek alakulásai, megvalósult a nacionalitás; egy terület lakossága elindult egy új, közös népiség, új közös nyelv, új államiság, közös életformák, közös események felé. A nemzetté és állammá fejlődés megindulásával a keresztény Franciaország majdnem félezer évvel előzte meg a többi európai nemzeteket.

A kereszténység hozzáadta a saját természetéből folyó eszméket a királyi hatalomhoz is, átformálta az uralom pogány koncepcióját, s a hatalom formáját és gyakorlását beillesztette a természeti és természetfölötti erkölcs tételeinek hierarchiájába. Az alapot szabatos világossággal fogalmazza meg Hinkmár reimsi érsek: „Vannak olyanok, úgymond, akiket Isten közvetlenül jelöl ki vezetésre, mint ahogy Mózeszt kijelölte. Vannak olyanok, akiket emberek által jelöltet ki, mint Jozsuét. Vannak olyanok is, akiket maguk az emberek jelölnek ki a vezetésre, de ez sem történik Isten nélkül.”⁹

Hogy milyen volt eddig a meroving királyság, az tulajdonképpen kérdéses. Nem lehet tudni, öröklődő természetű volt-e, vagy választás útján töltötték be. Abszolút volt-e, vagy korlátozott a nemzetgyűlés többé-kevésbé demokratikus hatalma mellett? Amennyiben eddig nem volt öröklődő királyság, most azzá változott s a királyi hatalom abszolút voltát lényegesen korlátozta a püspökök és egyháznagyok növekvő hatásköre.

Ugyanezzel a folyamattal egyidőben az Egyház a társadalom mélyén zaj és bonyodalmak nélkül vezetett végig egy néma forradalmat: a rabszolgaság eltörlését. Az Egyháznak az emberről való felfogásából következett, hogy nincsenek és nem is lehetnek alapvető különbségek ember és ember között s az Egyház nem ismerhette el egyik embernek morális és hatalombeli tulajdonjogát a másik felett. Forradalmi lépést nem tehetett, csak fokozatosan hajthatta végre elveit. Mindenekelőtt a rabszolgák természetes jogait szegelte le az 517-ben tartott epaoni zsinat, két évi exkommunikációt mondva ki mindenkire, aki bírói ítélet nélkül megöl rabszolgát; törvényesnek jelentette ki a rabszolgák házasságát és megtiltotta, hogy a rabszolgasaládok életét az apa, anya és gyermekek eladásával megbontsák.¹⁰ Ezzel megindította a rabszolgaságnak mint intézménynek felszámolását.

Amint a rabszolgákból szabad embereket teremtett, úgy tüntette el lassanként a jogi különbségeket a régi gallorómán lakosság és a frankok között. Új, egységes köznépet és új, egységes arisztokráciát teremtett. A társadalmi kategóriák szerint a papság úgy jelenik meg e korban, mint felsőbb osztály s tulajdonképpen a papságban olvadt össze először az új ország kettős eredetű népe. A papság volt az, amely most már sem

nemcsak gall, sem nemcsak latin, sem nem csupán frank, hanem mindennek keveréke: francia.

A pápaság különös gonddal viseltetett az új ország és új nép fejlődő kereszténysége iránt. Ennek a figyelemnek történeti dokumentumai nem egyszer hiányos tudósítások és utalások alakjában maradtak fenn, fontos intézkedéseiknek éppen csak címei és említése van meg a pápai Regestákban. Nagy szent Gergely római levelezésében is éppen ott mutatkoznak a nagy hiányok, ahol iratai a francia egyház ügyeire vonatkoznak.

5.

Az Egyház és az angolszász népek. Britek és angolszászok. A brit szigetek őskereszténysége és keresztény emlékei. A keresztény kelta lakosság egy meghódított nemzet ellenzéki-ségébe viszi a kereszténységet. Nagy szent Gergely, Szent Ágoston apát s az Egyház és az angolszászok első találkozása. Eihelbert megkeresztelkedik. Az új egyházszervezés és a keresztény őslakók. Az ellentétek elsimulnak. Az angol térítés, mint Nagy szent Gergelynek legnagyobb gondja. Szent Ágoston és utódai: Mellitus és Theodorus.

Azon a területen, amelyen később az egységes Anglia alakult ki, két nép élt ekkor egymással véres ellenségeskedésben: a kelta származású őslakó britek és a hódító germán angolszászok.

A britek már a 4. század kezdetén keresztények voltak; a régi Római Birodalom népei között szinte ők vették fel legtermészetesebben, egészen zökkenő nélkül a kereszténységet.

Mint a Birodalomnak legtávolabbi része, területük nagyon korán szakadt le a Birodalomról. 402-ben a római csapatoknak a szorongatott Galliába kellett a szigetekről átvonulniok. A keresztény britek ekkor egyedül maradtak a szigetük északi részéből őket szaka-

datlanul szorongató pogány és vad piktek és skótok ellen. Éppen azért behívták az angolokat, a szászokat és jütöket, akik megvédték ugyan területüket a piktek és skótok ellen, azonban kegyetlen és durva terrorral most már ők kezdtek uralkodni a britek felett. A bevándorolt törzsek hét királyságot alakítottak: a négy szász törzsfőnök alapította Kent, Sussex, Wessex és Essex királyságot, az angolok hármat, Northumberlandot, Keletangliát és Nyugatangliát. A britek részint a hegyes Walesbe szorultak, részint kivándoroltak a csatornán túl a kontinensre, a nevükről elnevezett breton félszigetre, ahol utódaik máig is laknak.

A keresztény kelta britek és a pogány germánok között feloldhatatlannak látszó súlyos ellentétek keletkeztek; a britek nem is gondoltak az angolszászok megtérítésére, ami azok részéről politikai akadályokba is ütközött volna.

Az angolszászok csakugyan gyűlöltek a kereszténységet. „A papokat lemészárolták — írja Beda Venerabilis a kereszténység angolszász kezdeteiről¹ — tűzzel-vassal pusztították a templomokat; a hívők holttesteit heverték mindenfelé.” A britek kereszténységének nem maradt más emléke, mint a később Szent Mártonnak ajánlott kicsiny templom, amely máig megvan Canterburyben.

Nagy szent Gergely volt az első, akinek figyelme mint valami természetes atyai szeretet kiterjeszkedett az angolszász nép fölé. Ágoston apát vezetése alatt megbízott negyven szerzetest azzal a feladattal, hogy induljanak el és szervezzék meg az angolok szigetének térítését. Az angolok apostolának, a bencés Szent Ágostonnak alakja itt lép előtérbe a félhomályból. Keveset tudunk életéről, alakja azonban művében és Nagy szent Gergely leveleiben ma is él.

A római hódítás óta eltelt hat század és a bar-

bár hódítás afféle mesés földdé tették a brit szigete-
ket a róla tudók szemében, olyan földrésszé, amely
tele van ismeretlen veszélyekkel és szörnyűségekkel.
A pápa külön bátorítja a hithirdetőket: „Menjete-
k csak bátran, drága fiaim, — írta az angol misszióra küldött
szerzeteseknek — ne retentsen vissza benneteket sem
az utazás, sem a barbár nyelvek nehézsége. Engedel-
meskedjete-
k teljes alázattal a ti vezetőtöknek, Ágos-
tonnak! Isten óvjon benneteket, szeretett fiaim! Én
nem mehetek veletek, de bárcsak mehetnék!”²

Szent Ágoston a pápa levelét vitte magával
Ausztrázia királynőjéhez, Brunhildához és annak párt-
fogásába ajánlotta magát és társait. 596—97 telén a
szerzetesek átutaztak Gallián. 597 tavaszán hajóra száll-
tak és kikötöttek a Themse torkolatánál. Ethelbertnek,
Kent uralkodójának udvarában jól előkészített össze-
köttetések várták őket. A király felesége, Bertha, déd-
unokája volt Szent Klotild frank királynénak és Klod-
vignak; mint keresztény feleség került pogány urának
udvarába s a britek hajdani kereszténységének utolsó
megmaradt emlékét, a canterbury-i templomot éppen
ő ajánlotta fel Gallia patrónusának, Szent Mártonnak.

AZ EGYHÁZ ÉS AZ ANGOLOK találkozá-
sa ünnepélyes és
megható pillanat volt. Az angol egyház első történetírója,
Beda Venerabilis elmondja, hogyan történt ez a találko-
zás. A szerzetesek értesítették a királyt, hogy itt vannak,
s az egy napon a szigetre jött, körülvéve harcosaitól. A
szerzetesek — írja Beda³ — körmenetben vonultak elébe,
zászló közt hozva egy ezüstkeresztet és egy lobogón az
Üdvözítő képét. Litániákat énekeltek és kórusban imád-
koztak annak a népnek üdvösségeért, amelyhez küldettek.
Azután sorra a király elé terjesztették a keresztény hit
tanításait. A barbár fülekben úgy csengtek ezek, mint
mennyei ígéretek. „Szavaitok szépek, ígéreteitek nagy-
szerűek!” — kiált fel az angol király. — „De ez még
nagyon új nekünk és hagyjatok egy kis időt, hogy én és
nemzetem figyeljünk benneteket. Ígen messziről jöttetek

és hogyha jól értettelek titeket, nincsen más vágyatok, mint hogy másoknak is elmondjátok azt, amit ti igaznak és jónak hiszték. Ebben nem is akadályozlak meg benneteket." A király megengedte nekik, hogy letelepedjenek Canterburyben s hogy szabadon hirdessék tanaikat.

Ami utóbb is annyi helyen mutatkozott: egy nő volt az apostolok útjának előkészítője a hitelesítés során!

A szerzetesek tanításai, támogatva magától a királynétól is, hamar értek sikert. 597 pünkösdjén, 101 évvel a frank király megkeresztelkedése után, a bencések megkeresztelték Ethelbert királyt Canterburyben, a mellett a keresztelőkút mellett, amelyet még most is mutogatnak a canterbury-i Szent Márton-egyházban. Karácsonykor vagy tízezer angolszász keresztelkedett meg: egymást keresztelték a Themse vizében.⁴

Rómában a pápa ujjongott az örömtől: „Ime, a britanniai barbárok nyelve, amely eddig nem hallatott mást, mint harci zajt, most befogadja a mi Urunk ígését és most majd alleluját visszhangoztat. Az Óceán odasímtja tajtékát a szentek lába alá és a papok szavai leigázzák azokat a hullámokat, amelyeket nem tudtak megszelídíteni a királyok kardjai!”⁵

Az első angol királyság tehát keresztény lett. Ágostont időközben Arlesben püspökké szentelték s ő Canterburyt tette meg székhelyévé, ahonnét a király el is költözött és másutt ütötte fel székvárosát, Canterburyt odaajándékozva az angol egyháznak. Ágoston nem sokára megkapta a pápától a palliumot is mint a középonti püspök, a metropolita vagy érsek jelvényét és megkezdte az angol egyház organizálását.

Ennek a szervezésnek megvoltak a maga századokon át fennmaradt súlyos nehézségei. Ott volt mindekelőtt a nemzeti ellentét a britek és az angolszászok között.

Szent Ágostonnak első dolgai közé tartozott

összehívni az őslakó keresztények megmaradt püspökeit, hogy rendezzék a sziget új egyházi organizációjával való kapcsolatukat és az angolszászok megtérítésében való részvételüket. De azok idegenkedéssel fogadták a római prelátust,⁶ vele szemben ragaszkodtak a maguk ősi, egyházi beosztásához, régi liturgiájához, amely kétszáz évvel maradt el a római liturgia fejlődése mögött. Szent Gergely liturgiai rendezését meg éppen nem ismerték. Ragaszkodtak a maguk kereszténységének nemzeti jellegéhez és nem akarták magukat alávetni „az angolszászok püspökének”, noha az (Ágoston) megmondta nekik: „Ha mi nem térítjük meg az angolszászokat, akkor azok mint pogányok rátok nézve a halál hírnökei lesznek.” Nyolc évvel később Northumberland pogány királya valóban fegyveresen rontott a gall népekre s több mint 800 kelta szerzetest gyilkolt meg.⁷

A későbbi angol történetírás úgy igyekszik feltüntetni a brit-sziget őslakóinak és a Rómából küldött térítőknak kezdeti ellentéteit, mint az önszervezés nemzeti alapján álló, episzkopális egyház előképét s vele szemben Ágostont, mint a római központosítás és „tirannizmus” képviselőjét. Holott ez az ellenállás nem volt egyéb, mint egy Rómától távolra szakadt püspöki kar nemzeti szellemének túlméretezett megnyilvánulása, az elzárkózásra hajlamos kelta léleknek természetes ellenséges érzése a hódító barbár nép ellenében. Azonkívül lehetett benne valami a beszívárgott pelagianizmus eretnekségnek széthúzó érzületéből. A pápa az életszentség és a kormányozni tudás magaslatáról látta ezt a helyzetet és ő maga sietett tanácsával segíteni Ágostont és a kiépülő angol egyházszerkezeti beosztást ezen a bonyodalmon. A későbbi eredmény: a romanizált kelták maradékaiból és a hódító angolszászok

utódaiból teljesen összeolvadó angol nép, Róma békítő művének eredménye volt.

Az Egyháznak előrehaladása és az angol lélekbe való behatolása, az angol léleknek munkábvétele maga sem ment egyébként akadályok nélkül. A megkereszteletlen ember természetes értékrendszere egészen más, mint a természetfelettiek értékrendszere; a frissen megkeresztelt nép pedig ugyancsak megőrizte a maga barbár erkölcsi fogalmait, amelyek a hatalmasabbnak adják a nagyobb jogot, jelentéktelennek tekintik más ember életének az értékét, pusztán a test és vér ösztönei alá rendelik az asszony és a férfi kapcsolatát. Az angolszász szokások a férfiak számára szinte korlátlan tobzódást engedtek meg, pl. italban és részegkedésben. Az angolszász nép életének primitív gazdasági szerkezete is csak nehezen tudott lemondani a rabszolgaságról és ezzel kapcsolatban a női tisztességgel és női méltósággal való visszaélésekről. A barbár erkölcsök még a kereszténnyé lett fejedelmi családokban is tovább dühöngtek. A 8. század folyamán Northumberland tizenöt királya közül tizenhárman haltak meg erőszakos halállal.

Szent Gergely mindezt messziről élénk figyelemmel kísérte és a „*Machina mentis est vis amoris*”-t tette főelvvé: „A mások lelke felett való kormányozás eszköze: a szeretet!”⁸ Arra utasította Ágostont, hogy mérséklettel éljen minden kérdésben. Figyelmeztette, hogy felesleges élére állítani a helyzetet a kelta őslakosság szokásai és az újonnan megtértek között. „A tudatlanokat tanítsátok, a gyöngéket rábeszéléssel erősítsétek, az eltérteket a tekintélyetekkel tereljétek helyes útra”,⁹ — véste a térítők szívébe újra és újra a pápa.

Gondja volt arra, hogy a pogány templomokat ne rombolják le, hanem alakítsák át inkább keresztény templomokká; a pogány népszokásokat szintén

szenteljék meg valami módon. Tekintettel a sziget kivételes jellegére, Rómától való távolságára s az ottani nagy nehézségekre, kiváltságot adott Ágostonnak arra is, hogy Canterbury körül tizenkét püspökséget szervezen, északon pedig, York körül, másik tizenkettőt.

Ágoston pár évvel utóbb (605 május 20-án) meghalt. Utódai, köztük különösen az ugyancsak Rómából küldött Justinus és Mellitus, ugyanazt a higgadt magatartást tanúsították mint ő. Ágoston utódai alatt tovább épült az angol hierarchia fejlődése: megtért Essex királya is és felállította a londoni püspökség székesegyházát: a Szent Pál-székesegyházát.

Néhány év múlva megtért Northumberland; Paulinus szerzetes térítette meg. A térítés szinte rohamléptekkel folyt tovább: Birinus szerzetes megtérítette Wessex tartományt, Félix Kelet-Angliát, Aidan Merciat, Willfrid Sussexet. Alig háromnegyed század alatt mind a hét angolszász ország kereszténnyé lett és a közös kereszténység, a római Egyház között lelkületének, hierarchiájának és kultúrájának hálózata zökkenés nélkül fűzte a hét, eddig egymástól független és egymással nem egyszer háborúskodó tartományt politikai egységbe is, Egberth király alatt.

Hogy az Egyháznak mekkora nemzetteremtő és civilizáló ereje van, semmi sem bizonyítja jobban, mint az angol jogalkotás története. Az Egyház Angliában is véghezvitte ugyanazt a formáló munkát, amit a frank földön. Amikor az Egyház az angolszászok közé települt, már össze voltak foglalva jogszokásaik: a büntetések barbár és kezdetleges listája. Ezt egy szintén büntetőtörvénykönyvszerű másik könyvgyűjtemény követte. A kezdetleges büntetés és kísérlet után az angol kereszténységnek első százada közepén az Egyház hatása alatt egyszerre csak felbukkanik a jog: immár

nem mint pusztá büntetések szerkezete, hanem mint a társadalom szervezésének és irányításának eszköze. A 8. század kezdetén már az angol alkotmány alakítására terjed ki az Egyháznak a jog életében jelentkező hatása és ez Nagy Alfréd törvényalkotására ki is terjeszkedik: a törvények megtelnek keresztény szellemmel.¹⁰

Az Egyház munkája hosszú ideig tartott. Még az angolszász térítés megindulása után száz évvel is fennálltak az ellentétek a régóta keresztény kelta őslakosság és az újonnan megkeresztelkedett, vezető angolszász réteg között. A britek majdhogynem szakadár egyházat képeztek, annyira ragaszkodtak a saját külön hierarchiájukhoz, régi szertartásukhoz, a húsvét más időpontjához, a keresztelés más ritusához. Ezekről csak 664-ben mondtak le. Mintaszerű volt Rómának és az angolszász hierarchiának fegyelmezettsége és nyugalma a hajdani uralmát és nemzeti multját gyászoló őslakossággal szemben; Róma egyre engedékenyebb lett, mire az őslakosság is egyre közeledőbbnek és ragaszkodóbbnak bizonyult.

A 8. század küszöbén következett be véglegesen a fordulat, hogy a kelta s az angolszász püspökök határozott kapcsolatba léptek. Frithona, ismertebb néven Deusdedit érsek alatt történt ez, ő azonban csak előkészítője volt utóda, az angol egyház második nagy alapítója és igazi megszervezője, Szent Theodorus munkájának.

Theodorus a korai középkor egyik legjelentékenyebb alakja, Anglia Szent Gellértje. Tarzuszi születésű görög. Rómában töltött hosszú idő után került Canterbury érseki székébe, már hajlott korában. Mégis 23 évig volt érsek és érsekségének ideje korszakos fordulatot jelez az angol egyház történetében. Ő tartotta (675-ben) az első angol zsinatot; ő rendezte a papság

és a szerzetesség életét, benne jelent meg Anglia első kultúrpolitikai gényusa. Ő maga Keletnek még mindig nagyszerű kultúrájában nőtt fel, kitűnően ismerte a görög irodalmat. Most megszervezte az ókor kulturális értékeinek fennmaradását az angol szigeten. Míg a keletrómai császárság körül egyre nőttek az árnyak s Kelet irodalmi és szellemi élete elszáradóban volt, úgyhogy egyre inkább csak reprodukciókra szorítkozott, sőt a mohamedán hódítás már elszakította tőle afrikai birtokait is, addig a távoli angol szigeten egyszerűen csak virulni kezdett a latin és görög kultúra s az angol monostorokban és püspöki házakban új menedéket talált. A politikai béke a gyors fejlődést tette lehetővé s a sziget új társadalmi rétege, a papi és szerzetesi intelligencia hamar átítatódott ezzel a kultúrával. Beda Venerabilis már azt írhatta, hogy a Theodorus utáni nemzedék szerzetesei éppoly könnyedséggel beszéltek latinul vagy görögül, mint angolszász anyanyelvükön.¹¹

Ez a klasszikus kultúra azokban a századokban az angol kereszténység egyik legjellegzetesebb vonása, és részben ez avatta a keresztény Angliát a korai középkor századainak oly jelentékeny térítő középontjává. Ezenkívül Angliában jelentek meg először a középkori műveltség új nagy tudósai. Két nagy kortárs egyénisége jellemzi az angol egyháznak ezt a lelkületét: Beda Venerabilis és Szent Bonifác.

Beda Venerabilis¹² nem sokkal azután született, hogy Szent Theodorus érsek Angliába hozta a latin-görög műveltség szellemét és első kéziratait. Fiatalkorában lett a jarrowi kolostor szerzetese s tette magáévá korának egész tudományát. Mindent, amihez csak hozzá tudott férni: teológiát, irodalmat, kozmográfiát és történelmet. Hatalmas befogadó képességű, rend-

szerezni tudó, anyagának egyéni vonásokat adó elme volt, legmarkánsabb tudósalakja a középkor kezdetének, szerzetes és tudós nemzedékek tanítója századokon át. Mindenekelőtt mégis történetíró. A múlt iránt való érdeklődés, a múlt rekonstrukciójának és újraélésének képessége nagy erővel élt benne. Az egyháztörténetírás számára egyik legnevezetesebb forrásmunka az a mű, amit ő írt az angol egyház történetéről. A legjobb időpontban végezte el adatainak gyűjtését, akkor, amikor jórészt még éltek a római idők kereszténységének emlékei, megvoltak a püspökségek szervezésének egészen friss dokumentumai és amikor a térítés eseményeiről is hitelesen élt még a hagyomány.

Mindössze öt évvel fiatalabb kortársa volt Szent Bonifác, a németek nagy apostola, a germán föld megterítője, egy nagy nép sorsának hatalmas formálója.

JEGYZETEK.

1.

¹ L. II. kötet 85. k.

2.

¹ II. kötet 85. 1. ² Amm. Marc. Hist. Got. I. ³ L. II. kötet 113 kk. ⁴ Hefele: Konziliengeschichte III. 48. k. ⁵ Hist. de regibus Gothorum.

4.

¹ Életének és egyéniségének elsődleges forrásadatait s ennek az egész átmeneti kornak rajzát Toursi Gergely hatalmas műve adja a frank föld történetéről: Greg. Turon. Hist. Francor. (Mon. Germ. Scriptores. Rer. merov. I.) ² Véletlenül fennmaradt Szent Remígné egy hozzá intézett levele, amelyben bámulatraméltó erővel és öntudattal tanítja az akkor még pogány fiatal uralkodót. Mon. Germ. Hist. Ep. merow. et Karoling aevi. I. 113. ³ Greg. Turon. Hist. Franc. I. 31. ⁴ Hist. Gén. de Lavise et Rambaud, I. 121. ⁵ Godefroid Kurth: Hist. poét. des Mérov. 295—317. ⁶ Greg. Turon. Hist. Franc. I. 17. ⁷ S. Avit. Ep. 46. ⁸ Abbé Martin, Les

Moines et leur influence sociale. ⁹ Hincmar, De divortio Lotharii, Patr. Lat. CXXV. 758. ¹⁰ Sirmond, Conc. antiqu. Galliae. I.

5.

¹ Hist. Eccl. Migne t. XCV. col. 44. ² Mon. Germ. Reg. Gregor. VI. 15. ³ Beda Venerabilis, I. 25; Patr. Lat. XCV. 55—56. ⁴ Reg. Greg. VI. 53. ⁵ Greg. Moralia, 27—28. ⁶ Vita Sancti Aug., auctore Gocelino, Cap. XLV; és Beda Ven. Patr. Lat. XCV. 83. ⁷ V. ö. A. Thierry: Hist. de la Conqu. de l'Angleterre, I. 82. ⁸ Moralia, VI. 37. ⁹ Sancti Greg. Reg. I. 56. ¹⁰ Ancient laws and instituts of England, 1840. 1—10. ¹¹ Beda Ven. Hist. Eccl. IV. 2. ¹² Élete: a Bollandisták májusi kötetében.

ÜTKÖZÉSEK A KELETTTEL.

1.

Az átmenet pápái: Sabinianus, III. Bonifác, IV. Bonifác. Sergius pátriárka; Heraklius császár újjászervezi a birodalmat. A monofizitizmus a politikai érdekek előterében, Sergius megoldása. Deusdedit és V. Bonifác. Honorius pápa. Jeruzsálemi Sophronius körlevele, Sergius ügyes fogása. A helytelenül informált Honorius. Az Ekthesis. Kelet dogmatikai álláspontja az orthodoxiával szemben.

Róma és Itália, Gergely pápa Rómája és Itáliája a nagy pápa halála után nem úgy maradt hátra, mint független hatalom. Megmaradt a bizánci császárok névleges fennhatósága s ebben a függésben és bizonytalanságban egy egész évszázad telt el. Ennek a századnak egyre jelentősebb és egyre tudatosabb vonása lesz az, hogy mind egyházi, mind politikai szempontból egyre természetellenesebbé válik a Bizánctól való, ha mégoly névleges függés is.

A bizánci császárság tovább haladt a maga önálló fejlődésének útján, a maga sajátos politikai és szellemi problémái között. A század első felében a következők voltak uralkodói: Mauritius, aki tisztességes eréllyel akarta tartani a birodalomból, ami megtartható, Phocas, aki viszont véreskezű bitorló volt, erőszakos és tehetőségtelen becsvágyó a császári trónon, s Heraklius, aki újonnan feltámadó imperializmussal akarta a császárságot a válságból kivezetni. A kezdődő mohamedánizmus és a perzsa támadás veszélyei közt tovább tartottak azok a harcok, amelyek oly szaggatottá tették

Kelet egyházi életét s egyre élesebb vonásokat dobtak Kelet és Nyugat közé.

A Nagy szent Gergely pápa utáni fél évszázad alatt (I. Gergely halálától Zakariás pápa haláláig, 604-től 652-ig) nyolc pápa ült Szent Péter trónusán. Az első három halványabb alak és halványabb szerepű, uralkodási idejük elég rövid, alig tudunk róluk többet, mint amennyit a Liber Pontificalis szűkszavú feljegyzései mondanak.

Sabinianus (604—606) és III. Bonifác (607) voltak Gergely közvetlen utódai; hajdani konstantinápolyi követek, akár nagy elődjük.¹

Hosszabbideig uralkodott IV. Bonifác (608—615).² Phocas császár neki engedte át templomnak a római Pantheont. Ez az antik építészet világcsodája, amelynek máig is híres kupolája alatt az ősi Rómának, majd a Római Birodalomba bekebelezett istenségeknek szobrai sorakoztak, most Szűz Mária és az összes vértanúk emlékezetének szenteltetett s ekkor lett belőle a Sancta Maria ad Martyres.

Ugyane pápa alatt választották pátriárkává Konstantinápolyban azt a Sergiust, akinek becsvágyából és politikai ambícióiból döntő fontosságú harcok fakadtak Kelet és Nyugat között. A fiatal diákonus korán csinált hatalmas karriert, lénye szerint azonban inkább volt politikus mint pap, s ügyessége, akaratereje, hajlékonysága sok szomorúságot okozott a kereszténységnek.

Sergius pátriárkaságának első évében lépett a bizánci trónra — a bitorló és császárgyilkos Phocas ellen, mint maga is lázadó — Heraklius császár, az afrikai exarcha fia; szintén nagyméretű uralkodója a keleti császárságnak, amelynek hosszúra nyúló hanyatlása az ő halálával kezdődik. Harminc éven át uralkodott és

hosszú uralkodása alatt hatalmas koncepcióval és becs-
vággyal kísérelte meg a birodalomnak újra való fel-
támasztását.

TRÓNRALEPTEKOR A BIRODALOM még Phocas tehe-
tetlen és tehetségtelen uralmának utóhatásai alatt volt.
A perzsa támadás már Szíriáig hatolt, a perzsák elfoglalták
Antiochia fővárost, aztán a Szent Keresztet is Perzsiába
vitték s meggyalázták mindazokat a szent helyeket, ame-
lyek az egész keresztény világ áhítatának és zarándok-
lásának tárgyai voltak. A perzsa hódítás leszakította a
görög birodalom testéről magát Egyiptomot is. Ugyan-
akkor birodalma európai felének határán, a Duna Al-
földjén a húnok és gótok után megtelepedett s ott afféle
rabló-katonai törzsszövetséget alkotó avarok pusztítottak,
amihez még a pestis is járult. A felemelkedő perzsa biro-
dalom és a barbár avar erők közé jutott keleti császárság-
nak nem volt más menedéke, mint hogy arannyal váltsa meg
békességét az avaroktól és hosszú fegyverszünetet kössön
a perzsákkal. Innét, a már csak Balkánra és Kisázsia-
ra korlátozódott birodalomból akart kitörni Heraklius becs-
vágya, s miután ezt a maradék birodalmat hatalmas erővel
szervezte újjá, kétévi sereggyűjtés és katonaságának szaka-
datlan gyakorlatoztatása után meg is kezdte a perzsák
ellen való támadó hadjáratát 622-ben.

Ez az év a világtörténelem végzetes éve; 622-ben hagyta
el Mohamed Mekkát és menekült Medinába.

Heraklius háborúja diadallal járt: légiói a régi Római
Birodalom legjobb idejére emlékeztető hadmenetekkel
mélyen benyomultak Ázsia szívébe és ő a hatéves had-
járat után diadallal tért vissza székvárosába. Magával
vitte a visszahódított Szent Keresztet is és azt a következő
évben fényes ünnepségek között állította fel újra a Golgo-
tán a Szent Kereszt-székesegyházban. Ennek az esemény-
nek, a Szent Kereszt felmagasztaltatásának ünnepét szeptem-
ber 15-én azóta is megüli az Egyház.

Heraklius a perzsák ellen viselt támadó hadjárat-
ban hosszú időre kimerítette birodalmának összes erőit.
A futótűz erejével és gyorsaságával terjedő mohamedá-
nizmus hadainak új harcmódja, hívőinek fanatizmusa
szilárd birodalommá olvasztották össze Arábia laza

törzseit, s a vallási fanatizmusra épülő, hatalmas, harcos, katonai életformát teremtettek meg, egy szinte kimeríthetetlen katonai életerejű, a maga lényege és életformája szerint imperialista hatalmat. Ez később elszakította a görög birodalomtól a beduin törzsek lakta összes részeket, majd később végigfutott az északafrikai exarchátuson is. Az anyagi lehetőségekben és emberanyagban megfogynakozott birodalom egyre kevésbé tudott ellenállni az új támadásnak.

Amíg a birodalom újjászervezésének katonai feladatai oly nagy mértékben igénybe vették s amíg ez a katonai újjászervezés teljes szellemi egységet és társadalmi békét tételezett fel, addig Heraklius egyházpolitikája békés volt, szándékosan nem érintette a Keleten ekkor még mindig hatalmas monofizitizmust.³ Valószínűleg a császár kezdeményezésére a pápa is mérsékelt álláspontot foglalt el a monofizitizmus felé. Így Kelet és Nyugat között az egyházpolitikai kérdések továbbra is függőben maradtak. A keleti birodalom monofizita püspökségei különszakadtan éltek a herezisben s hasonlóképen a Tria Capitularia kérdésében különvéleményt valló aquileiai egyháztartomány is megmaradt a szakadárságában.

A római születésű Deusdedit (vagy Adeodatus) pápa⁴ (615—618) alatt továbbra is függőben maradt az egyházpolitikai helyzet s függőben Itáliának a görög császársággal való kapcsolata. A feszültség azonban tovább érett.

Heraklius ravennai helytartója, Eleutherius, megpróbálta a gondjaira bízott Itáliát elszakítani a keleti császárságtól s egy független Itália uralkodójává akarta koronáztatni magát. Azonban gyöngé és alkalmatlan volt arra a szerepre, hogy eggyé kovácsolja az anynyira széttépett Itáliát és önálló utat adjon sorsának.

Katonái saját táborában verték agyon. De amit megérezett, az valóság volt: Itáliában szakadatlanul nőtt az elkeseredés a Bizánctól való névleges függés ellen, a népet nyomasztó súlyos terhek ellen, amiért cserébe semmit sem kaptak, még katonai védelmet sem.

Itália és Róma ekkor lélekben már régóta elszakadtak Kelettől, és ez a lelki elszakadás csak megfelelő külső körülményekre várt, hogy más módon is valósággá legyen. Azonban Róma valóságos függetlenségének ekkor még nem mutatkozott pozitív támasztéka.

Ugyanilyen maradt a helyzet V. Bonifác (618—625) alatt,⁵ aki tovább építette Nagy szent Gergely egyházi és liturgiai reformjait⁶ és akit úgy említ Beda Venerabilis, mint aki különös gonddal volt a fiatal angol egyház iránt. A pápának valóban van is két fennmaradt levele angol ügyekben: az egyik Justus rochesteri püspökhöz, a másik Northumbriai Edvin királyhoz, akit a pápa a kereszténység felvételére buzdít.

Utóda, Honorius (625—638) 13 évig uralkodott. Campaniai születésű volt, Petronius konzul fia.⁷ A Sergius pátriárka által erősen befolyásolt Heraklius császár alatta újította fel a monofizita vitát.

Azok a területek, amelyeket Heraklius császár a 602—629-ig tartó keleti háborúk során visszavett a perzsáktól, makacsul megmaradtak a chalcedoni zsinat elleni magatartásukban. Herakliust intézkedéseiben mindenekelőtt politikai megfontolások vezették: az a cél, hogy a birodalomnak szinte felét alkotó, visszahódított s hadászati lag és politikailag még mindig bizonytalan területet a birodalom egyházi egységébe is vonja. Ezekben a törekvéseiben támogatta őt az

államférfi-pátriárka, Sergius, aki mint monofizita szülők gyermeke, megkísérelte a hittani kérdést a monofizita tömegek lélektanához közelíteni. A pátriárka által kidolgozott hitvallási formula a nélkül, hogy a chalcedoni zsinat határozatai ellen lett volna, közeputat keresett és Jézus Krisztus személyiségének „egységes hatóerejéről” (monotheizmus) beszélt.

A császárra nagy, személyes befolyással levő monofizita Cyrus püspök könnyen megnyerte az elődei-
nek példájára igen élénk teológiai érdeklődésű uralkodót Sergius formulájának. Egyiptom visszahódítása után, amikor Cyrus püspök emelkedett az alexandriai pátriárkai székre, sikerült is Sergius egységformuláját Egyiptom monofizitáival elfogadtatnia. Ugyanez a kísérlet sikerült Szíriában és Örményországban is.⁸ A birodalmi egység buzgó politikai tervkovácsolói örülhettek annak, hogy diplomáciai lépésük milyen gyors sikerrel járt és hogy a monofiziták hozzákapcsolódtak a birodalom hitegységéhez, hozzá abban a véleményben, hogy nem is ők közeledtek a chalcedoni zsinathoz, hanem annak tételei közeledtek ő feléjük!⁹

A dogmatika és a Tanító Egyház felé való fegyelmezés tiszta vonalainak emez összezavarása ellen az egyházi hithűség keleti fellegvárában, a palesztinai szerzetesvilágban emelkedtek az első tiltakozó hangok. A chalcedoni zsinat atyáinak tanításait szigorúan őrző Sophronius¹⁰ szerzetes volt az, aki aggályait először az alexandriai pátriárka elé vitte. Majd amikor nem talált meghallgatást, Konstantinápolyhoz fordult. De a császári udvarban hiába támogatta őt Maximus apát, a krizopoliszi kolostor szerzetese, aki valamikor magának a császárnak titkára volt, most pedig a chalcedoni tételek egyik legnagyobb védője. Sergius politikai ügyeskedései erősebbek voltak, semhogy a hit tételeit a politikai

érdekektől különválasztó hangok meghallgatásra találhattak volna.

Sophronius siker nélkül ment haza, azonban nem sokkal utóbb a jeruzsálemi papság és nép pátriárkává emelte őt s így most már alkalma nyílt a főpap hivatalos hatalmával a porondra lépni. Mint az újonnan megválasztott püspökök általában, ő is úgynevezett enciklikával fordult többi püspöktestvéreihez. Az ilyen enciklikában az újonnan megválasztott püspökök le szokták szegezni a maguk hitvallását. Sophronius is ezt tette: éles kifejezésekkel fordult a chalcedoni zsinat határozatainak hatástalanná tétele és szétoldása ellen s hosszan bizonyította a zsinat szerint Krisztus két természetét.

Rómába mindaddig aligha érkezhettek még hírek a keleti egyházpolitika új eseményeiről. Sophronius enciklikája után azonban Rómának is feltétlenül tudomást kellett szereznie mind a sergiusi egységformuláról, mind Sophroniusnak ellene indított harcáról. A gyors és erélyes Sergius erre azonnal Róma püspökéhez fordult, s mint akinek tanítói tekintélye kétségbevonhatatlan, tőle kért döntést. Részletesen vázolta az ellentétek keletkezését, erősen hangsúlyozta azokat az eredményeket, amelyeket az egységformula elért, és úgy tüntette fel a kérdést, mintha a monotheizmus csak azt védenék, hogy Krisztusban nem lehet két ellentétes akarat.¹¹

Honorius pápa azonnal válaszolt az alexandriai pátriárka levelére, noha egyelőre még csak egyoldalúan volt tájékoztatva, mert Sophronius felterjesztése még nem érkezett meg hozzá. A pápa — s akkor már egész Nyugat — mint idegen világban mozgott Kelet krisztológiai harcainak görög terminológiájában. Levelében helyeselte Sergius gondolatát, meg is dicsérte buzgóságát, óva intette azonban a grammatikai vitáktól, s egé-

szen nyíltan kifejezésre juttatta a chalcedoni véleményt:

„Mi egy akaratát tanítjuk a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak, minthogy istensége nyilvánvalóan magára vette a mi természetünket, azonban semmiképen sem a bűnöset, hanem azt, amelyik az emberé a bűnbeesés előtt volt, amikor még az ember frissen került ki Teremtője kezéből.”¹²

Jeruzsálemi Sophronius külön követséggel küldette Rómába a maga trónfogláló levelét. Azonban sem a körirat részletes fejtegetései, sem a követség személyes magyarázata nem változtattak Honorius pápa álláspontján és ő nem vonta vissza Sergiusnak írt levelét. Sophronius követsége beleegyezett abba, hogy ők sem fognak Krisztus két megnyilatkozásáról beszélni, ha Cyrus pátriárka sem beszél Krisztus „egy megnyilatkozásáról”. A pápa közös levélben intette mind az alexandriai, mind a jeruzsálemi pátriárkát. Az egyiket, hogy álljon el az újonnan kitalált felesleges formulától, a másikat pedig, hogy ne indítson szenvedélyes harcot nyilvánvaló teológiai grammatizálások ellen. Egyben megtiltotta, hogy Krisztus természetének akár egy, akár két „megnyilvánulási módjáról” beszéljenek.¹³

A császár és a pátriárka közös egyetértéssel ragadta meg a kedvező alkalmat, hogy a pápai szópecsétjére és Róma tekintélyére hivatkozva mossa eggyé a chalcedoni határozatokat és a monotheléta álláspontot. Heraklius császár 638-ban kiadta a Sergius által megfogalmazott birodalmi nyilatkozatot, az Ekthesist, amelyben a monotheléta vitát lezárja. Kihirdette a birodalom polgáraitra kötelezőnek kimondott dogmatikai álláspontot — lényegében Sergius eddigi formuláját. Dogmatikai szempontból ez a császári nyilatkozat a keresztény tanítással ellenkező monothelétizmus császári szankcionálását jelentette. Nagyon gyorsan: két kon-

stantinápolyi zsinat is megerősítette a császári rendelkezésnek az apostoli tanításokkal való összhangzását.

Honorius pápa, mielőtt még tudomására juthatott volna Sergiushoz intézett két levelének vészes hatása, 638 október 12-én meghalt. Ugyanebben az évben meghalt Sergius is.

A távolság, azonkívül Keletnek politikai ügyessége eddig elködösítette a monotheizmus körül való harcnak a keresztény tanítással való kapcsolatait, azonban Róma most felébredt, kinyitotta szemét és megkezdte a harcot, a legfájdalmasabb és legmegalázóbb harcok egyikét, amelyeket a pápaság mindenekelőtt a keresztény tanításért s ezzel kapcsolatban a saját függetlenségéért vívott.

2.

Harc a monotheizmus császárságával. Severinus és IV. János pápák orthodox magatartása. I. Theodorus pápa harca. Maximus Confessor és Pyrrhus pátriárka. A kérdés politikai változik. I. Márton; a lateráni zsinat. I. Márton meghurcoltatása és vértanúsága. A feszültség túljut a tetőpontra.

Az ezután következő három pápa most már nyílt harcba került a monotheizmus császárságával.

Még mindig érvényben volt a törvény, hogy aki Róma püspökévé választottak, azt nem lehet felszentelni addig, míg a császár méltóságában őt meg nem erősíti. Honorius utóda, Szent Severinus (640), elé is azt a feltételt szabták, hogy az Ekthesiset írja alá. Severinus¹ ellenszegült, pedig a Laterán körül a Birodalom fizetetlen zsoldosai táboroztak és ostromolták a pápát a Laterán kincstáráért. Severinus rövid pápasága alatt is erőlesen fáradozott azon, hogy ellensúlyozza a keleti és nyugati püspökségek felé az Ekthesis hatá-

sait, másrészt igyekezett ellensúlyozni Honorius kétségtelenül orthodox levelének nem eléggé szabatosan megfogalmazott kifejezéseit: kimutatta orthodoxiáját s átok alá vetette a monotheizmust.

Severinus utódjának, IV. Jánosnak² (640—642) megerősítését meglepő készséggel és ellentmondás nélkül adta meg az öregkortól, az iszlám egyre növekedő veszélyétől és a hitvallási kérdések újra kieleződésétől megviselt Heraklius császár. Az ügy különben látszólag a megoldás felé közeledett, mert Heraklius nem sokkal halála előtt visszavonta az Ekthesist és egy a pápához írt levelében egészen Sergius pátriárkára hártotta annak felelősségét.

Sergius utóda, Pyrrhus pátriárka tovább fáradozott az Ekthesis elismertetésén. Nyugathoz intézett levelében Heraklius fiának és utódának megjelölte azokat az utakat, amelyeket ebben az ügyben követnie kell. Ugyancsak határozottan követelte a pápa, hogy a Pyrrhus által propagált Ekthesist vonják vissza.

Két elődének harcát az új pápa, I. Theodorus³ (642—649) keményen folytatta tovább. Keleti görög papi családból származott, személyes kapcsolatok fűzték ahhoz a palesztinai szerzetesvilághoz, amely e kérdésben az orthodox ellenállás főharcosa volt. Kitűnően ismerte a kérdés egész szellemi hálózatát s események szerinti hátterét; személyes kapcsolatban volt Sophronius pátriárkával és Maximus apáttal.

Már uralkodásának kezdetén döntőnek látszó fordulat történt Konstantinápolyban: az Ekthesis makacs védője, Pyrrhus az udvarban kegyvesztett lett és megfosztották püspöki méltóságától is. Pyrrhus bukása a császári udvar személyi és politikai cselszövéseinek kapcsán történt. Ez azonban nem volt elég a pápának, hanem azt kívánta, hogy Pyrrhust, mint aki a monotheleta eretnekséghez makacsul ragaszkodik, törvényes

zsinaton, az ő követének jelenlétében vonják felelősségre és tegyék le.

A monotheizmus utolsó kísérletének sorsa azonban most már túlságosan belekerült a politikai események örvényébe.

Keleten Sophronius halála után Maximus vette át a jeruzsálemi pátriárka szellemi örökségét és a Sergius Ekthesise ellen való harcot. Maximus — az Egyház mint Maximus Confessor tiszteletű ma szentjei között — előkelő görög családból származott. Ifjúsága idején titkára volt Heraklius császárnak. Később lemondott világi ambícióiról és szerzetes lett s a Bosporus partján lévő híres Chrysopolis kolostor apátja. Sophronius-sal már akkor került érintkezésbe, amikor az megkezdte Sergius kései monotheizmusa ellen a szellemi ellenállás szervezését, s ennek Maximus már akkor is egyik jelentékeny részese volt. Szerepe csak nőtt a további idők alatt. Az Afrikába száműzött és itt monotheizmusát továbbra is fenntartó Pyrrhus ellen itt vívta meg a maga híres vitáját, amelyben ellenfele lett a legyőzött.⁴

Pyrrhus el is ismerte vereségét és Maximusszal együtt Rómába ment, ahol a pápa előtt írásban vonta vissza tételeit. A pápa erre minden őt megillető tiszteletet megadott neki s a császári dekrétum ellenére is elismerte őt Konstantinápoly pátriárkájának. Pyrrhus azonban nem mert visszamenni Konstantinápolyba, mert II. Constans császár, Heraklius unokája, aki őt és pártfogóját, az özvegy császárnét megfosztotta a hatalomtól, továbbra is ellensége maradt. Visszatért tehát Afrikába, ahol a Heraklius-ház egyik tagja, Gregorius exarcha kormányzott és készített elő lázadást a császári korona elnyeréséért. Azonban ez kevéssel azután, hogy császárrá kiáltotta ki magát,

elesett az arabok ellen viselt harcban, mire Pyrrhus megsemmisültnek látta reményeit, hogy a pápa és a lázadó császárjelölt segítségével nyerje vissza pátriárkai székét. A Liber Pontificalis éles kifejezése szerint: „mint kutya a hányadékához, visszatért istentelenségéhez”.⁵ Ravennában visszavonta Rómában tett hitvallását, békét kötött az udvarral és újra a császári egyházpolitika mellé állt. Ezt azonban ekkor már pusztán az üres emberi gög irányította.

A perzsa veszély helyébe lépett arab hódítás ugyanis éppen a monofizitizmusban oly makacsul megmaradt provinciákat szakította el a Birodalomtól, úgyhogy ezek érdekeire tekintettel lenni mostmár értelmetlen lett volna. Viszont az új ellenség hódítása éppen az Ekthesis ellen legjobban háborgó provinciákat fenyegette és idézett elő bennük a birodalom központi kormányzatával szemben ellenséges érzületet. Nem volt miért makacsul ragaszkodni tovább a monotheizmus és ortho-doxia közt kompromisszumul szánt Ekthesishez. De a császári udvar még a Birodalom politikai érdekei ellenére sem akarta elismerni nyílt vereségét. A kérdést úgy akarta elintézni, hogy az új császári rendelet — a 648-ban kiadott Typos — mind a monotheléta, mind a helyes álláspontnak vitatását egyszerűen megtiltotta.

Theodorus pápa 649 májusában halt meg, még mielőtt az új fordulattal szemben állást tudott volna foglalni. A pápaság sok olyan pillanatot ért meg ekkor súlyos zavarai körül, mint amilyen a halála idején volt a helyzet. Ez a helyzet éles vonásokkal mutatja, milyen bizonytalanságban lebegett a pápai hatalom földi elhelyezkedése: a haldokló pápa körül a bizánci birodalom római csapatainak a fizetetlen zsold miatt való lázadása zajlott, amelyet a bizánci alkirály elszakadási törekvések felé igyekezett fordítani!

Theodorus utóda, az umbriai családból származó I. Márton⁶ (649—655) ezek között a viszonyok között, főképp a császársággal való éles ellentét miatt meg sem várta megválasztatása után a szokásos császári megerősítést, sőt még igényt sem tartott rá. Megválasztatása után azonnal felszenteltette magát s ezért később rettenetes szenvedésekkel kellett fizetnie. Vele a leg tudatosabb, legkeményebb és leghajlíthatatlanabb főpapok egyike került a pápai trónra.

Trónralépése után nem sokkal, már 649 október 5-én ünnepélyes zsinatot hivatott össze a lateráni bazilikában, ahol százöt itáliai, szicíliai és szardíniai püspöknek, azonkívül István palesztinai püspöknek és tekintélyes számú görög szerzetesnek és papnak jelenlétében vették tárgyalás alá a függőben lévő egyházpolitikai és dogmatikai kérdést. Maga a pápa nyitotta meg a zsinatot, a gyülekezet résztvevői őt ülésben tökéletesen átvizsgálták a kérdés egész anyagát, maguknak a szellemi vezéreknél írásait vették vizsgálat alá, s a chalcedoni zsinathoz csatlakozó hitvallásban tökéletesen tiszta és kétségbevonhatatlanul éles megfogalmazással körvonalazták az Egyház tanát Krisztus két természetéről. Ezenkívül még húsz kánonban intézték el a kérdés helytelen megoldási kísérleteiből kisarjadt szentháromságtani és krisztológiai eretnek véleményeket, vezéreiket és írásaikat, különösen az Ekthesist és a Typost, s nem utolsó sorban a tévedésnek egyházpolitikai pátriárkavezéreit, Alexandriai Cyrus, Sergius, Pyrrhus és Paulus konstantinápolyi pátriákákat.⁷

Márton pápa szokatlan eréllyel látott hozzá a majdnem ökuménikus tekintélyű lateráni zsinat rendelkezéseinek érvényesítéséhez. Enciklikával fordult az Egyház összes püspökeihez Észak-Afrikától egészen a legészakibb frank földig. A zsinaton résztvevő és onnét hazautazó keleti püspököket szinte teljhatalom-

mal ruházta fel saját hatalmának képviselőjében a zsinat határozatainak érvényesítésére.

Az enciklikát megkapta a császári udvar is, az annak kihirdetését kérő levél kíséretében. Azonban a császár nem akart lemondani arról, hogy a Typost ki ne hirdethesse Itáliában. A megbízott római exarcha — valószínűleg maga is elszakadási törekvések képviselője — az itáliai hangulatot látva, ezt nem merte megtenni. Bizáncból érkezett utóda azonban, aki a Sziciliát állandóan támadó szaracénok ellen hadsereggel és császári teljhatalommal érkezett, elfogatta a magát a lateráni bazilikába vitető pápát és fogolyként Keletre küldte.

A kortól és köszvénytől súlyosan meggyötört pápát majdnem egy évi hurcoltatása alatt börtönről-börtönre vitték, végig Calabriától Konstantinápolyig, ahol három hónapi börtön után árulással vádolva „letették” és a borzalmasan meggyötört aggyástyánt halálra ítélték. Csak a halálos beteg s a túlvilági bűnhődéstől féltő Pál pátriárka kérésére küldték száműzetésbe, ahonnét viszont az újból a pátriárkai székre igényt tartó Pyrrhus rángattatta elő, hogy bizonyítsa: az ő római hitvallása annakidején csak erőszakkal kikényszerített állásfoglalás volt. A pápa ebben a kérdésben sem engedett az igazságból. Kerzonéoszban halt meg 655 szeptember 16-án, súlyos betegen és rettentő nélkülözések között. Az Egyház a szentek között tiszteli őt. Ugyanabban az évben szenvedett vértanúságot Maximus Confessor is: kitépték nyelvét s két tanítványával a keleti világ legtávolabbi határán, a Kaukázus alatt halt meg.

Az üldözés erejét éppen ezeknek a vértanúságoknak visszahatása törte meg. Az egész keleti világ zarándokul kerekedett fel az üldözésben meghalt pápa kerzonéozsi sírjának látogatására, s maga a közvéle-

mény ezután súlyos akadályokat vetett a további erőszakoskodások útjába.

3.

I. Jenő pápa; megoldási kísérletei. I. Vitalianus és az események fordulata: a keleti császárság felismeri az eretnek-ség politikai veszélyét. II. Constans császár meglátogatja Rómát. Constantinus Pogonatus. Hálája a pápaság politikai hűsége felé. Agathon pápa. A Hatodik Egyetemes Zsinat. A Honorius-kérdés. II. Leó és II. Benedek pápák.

A hajthatatlan I. Márton után egy szentéletű, de lágy és a kibékítő megoldásokat kereső római preszbitert választottak pápává, I. Jenőt¹ (654—657), akinek Konstantinápolyba küldött apokriziáriusai új, de merőben felesleges és bonyolult formulákat fogadtak el az újra pátriárkává emelkedett Pyrrhustól. Azonban mikor Pyrrhus utóda, Péter pátriárka a maga Rómába is megküldött körlevelében újra csak a lateráni zsinat ellen foglalt állást és visszatért az Ekthesishez: maga a római nép kényszerítette a pápát a pátriárka irányának erélyes visszautasítására. Róma és Konstantinápoly között ekkor megszűnt az egyházi közösség. Az udvarban már ugyanolyan eljárásra gondoltak Jenővel szemben is, mint I. Mártonnal szemben, de I. Jenő hamarosan meghalt.

Utóda, I. Vitalianus² alatt (657—673) fordulat következett az utolsó krisztológiai eretnekség utolsó kísérlete körül való harcban: a maga hamis dogmatikai véleményéhez ragaszkodó császári hatalom alapzatának megrendülése.

A keleti birodalom majdnem összedőlt az arabok támadásai alatt. II. Constans, Heraklius császár unokája, elveszítette népszerűségét a változásokra könnyen hangolódó fővárosban és már arra gondolt, hogy újra

Nyugatot teszi meg a birodalom súlypontjává, újra Rómát a császárság székhelyévé. Óriási kísérettel maga jött Rómába, ahol a pápa rangjának kijáró tisztelettel fogadta ugyan, de a lateráni zsinat határozatai és az Ekthesis körül most sem tudtak megegyezni. A helyzet azonban egyik fél részéről sem éleződött ki. A császár látta, hogy nem gondolhat komolyan az egész Észak-Itáliát megszállva tartó longobárdok hatalmának megtörésére, sem pedig érdekeiknek a magáéhoz való kapcsolására. Azért elhagyta Rómát, miután műkincseinek tekintélyes részét hajókra rakatta, egyebek között a Pantheon ércetözetét is. Még útja közepén meghalt: megölték, mialatt fürdőjében tartózkodott, Sziciliában.

Utolsó intézkedéseinek egyikével a ravennai pátriárkát ki akarta szakítani a római Egyház joghatósága alól s területét afféle autokefál udvari pátriárkátussá akarta tenni. Ez volt az akkori pátriárka kívánsága is. Rövid időre emiatt valóságos skizma keletkezett Róma és Ravenna között. Ugyanebben az időben történt fontos változás az angol egyház magatartásában: az ír-skót rész végre lemondott a maga egyházi különállásáról és elfogadta a római obszervanciát, a hűsvéti kérdésben éppúgy mint a többi kérdésekben.

Vitalianus pápa jó viszonyt tudott fenntartani a meggyilkolt császár utódával. Annak ellenére, hogy a hadsereg bitorlót választott császárrá s annak ellenére, hogy a meggyilkolt törvényes császár a dogmatikai kérdésekben és a ravennai intézkedéssel is súlyosan belegázolt az Egyház érdekeibe, mégis fiát, IV. Constantiust ismerte el császárnak, úgyhogy Constantinus Pogonatus hamarosan le is tudta küzdeni a bitorlót.

Constantinus Pogonatus (668—685) a legnagyobb bizánci császárok közé tartozik. Arab és bolgár hadseregek és saját hadseregének lázadásai egyaránt

szorongatták, ő azonban rendkívüli energiával teremtett rendet birodalmában, megverte az arabokat, megvédte a birodalom balkáni határait a bulgárok ellen s felégette a mohamedán flottát az alatta feltalált görög-tűzzel. Békés viszonyt tartott fenn mindazokkal a pápákkal, akik az ő uralkodásának ideje alatt éltek.

A császári egyházpolitikának ez a változása alapjában véve még sokat váratott magára. Vitalianus helyzete mindvégig ugyanazt a bizonytalanságot mutatta, mint megválasztásakor. A Kelet és Nyugat közt éles különbséget jelentő Ekthesisről ugyan egyelőre egyik fél sem beszélt, a helyzet azonban nem maradhatott így megoldatlanul. Amilyen mértékben háttérbe szorultak a monotheizmusnak kedvező politikai okok, ugyanolyan módon szorult háttérbe maga az Ekthesis is. Constantinus Pogonatust egyelőre az arab veszély megtörése vette teljesen igénybe. Csak 678-ban, amikor minden erőtartalékának felhasználása után végre meg tudta állítani az arab hódítást és először jutott pihenéshez a birodalom, tudott az ügynek időt szentelni.

Igy a Coelius-kolostor jámbor szerzetesének, II. Adeodatus pápának (672—676) uralkodása idejében nem történt több, mint egyelőre csak elmélyült a jóviszony, a kölcsönös bizalom. Az elvi kérdések még nem jutottak rendezésre. Utóda, Donus (676—678) sokkal rövidebb ideig uralkodott, semhogy a megindult tárgyalásoknak eredményeit láthatta volna. Az a császári levél, amely hivatalosan is kinyilvánította, hogy a császár a Birodalom egyházpolitikáját új alapokra akarja fektetni, már nem is találta életben. A levelet már Donus utóda, Agathon⁸ (678—680) kapta kézhez.

Levelében kinyilvánítja a császár, hogy miután sikerült a külső ellenséget legyőznie, megvalósíthatja

régi tervét, helyreállíthatja a békét a régi és az új Róma között. Mivel a körülmények nem alkalmasak egy egyetemes zsinat tartására, konferenciát akar összehívni a szakadás megszüntetésére. Ezért kéri a pápát, hogy az ügyet jól ismerő, széleskörű megbízatásokkal és felhatalmazással ellátott képviselőket küldjön Konstantinápolyba, hogy Kelet pátriárkáival tárgyaljanak. Kérte, hogy a római klérus három képviselőjét, a római pátriárkátus tizenkét metropolitáját és püspökét és Róma négy kolostorából való négy papot küldjön a pápa erre a megbeszélésre; az ezen való részvétel megkönnyítésére a császári közlekedési hálózaton való ingyen utazást ajánlotta fel a követeknek. A pápa belement az ajánlatba, s mivel meg akarta mutatni, hogy követei mögött az egész Nyugat morális együttérzése áll: 680-ban a Lateránban és mindenfelé zsinatokat tartatott, melyeknek szintén csatlakozniok kellett a római zsinat határozataihoz.

A pápának a császárhoz írt levele érdekesen világít rá Nyugat helyzetére. Azt írja a császárnak, hogy ne keressen elvont tudománnyal bírókat az ő általa küldött papok között és ne csodálja, ha ilyent nem talál: olyan emberektől, akik a barbárok között élnek és nem egyszer a kezük munkájával kell gondoskodniok életük fenntartásáról, nem lehet kívánni teológiai szubtilitásokban való ismereteket. Utal ellenben az elődei által tartott zsinatokra és a saját munkálataira.⁴

A császár letette az egységet ellenző régi pátriárkát, az újjal összehivatta pátriárkátusának összes püspökeit, valamint a jeruzsálemi és antiochiai pátriárkákat, úgyhogy a zsinat ebben a vonatkozásban is ökumenikus jelleget kapott. Ez volt a hatodik egyetemes zsinat.

680 november 7-i kezdettel tizennyolc ülést

tartottak; a tanácskozások a monotheizmus kérdései körül folytak. Az orthodoxia képviselőivel szemben Makárius antiochiai pátriárka volt a monotheizmus védője, aki az egyházatyák iratainak hamisított helyeivel próbált a maga tételei védelmében küzdeni. A keleti hierarchia többsége — köztük már a hetedik ülésben a konstantinápolyi pátriárka is — a pápa által küldött vélemény mellett szavazott. 681 szeptember 16-án a zsinat terjedelmes hitvallásban szegezte le Jézus Krisztus személyiségének egységét és két természetét, és sorra kiátkozta a herezis előidézőit és vezetőit: alexandriai Cyrus pátriárkát, a négy konstantinápolyi pátriárkát, Sergiust, Pétert, Paulust és Pyrrhust, sőt még „ezeken kívül Honorius, Róma püspökét is, mivel a nevezetteket követte”.⁵

Ez a kiközösítés jelzi a történelemben az ú. n. Honorius-kérdést.

A Honorius-kérdésnek sarkpontjává a VI. egyetemes zsinatnak ez a határozata vált. A vatikáni egyetemes zsinat idején a pápai csalatkozhatatlanság dogmájának kihirdetését egy töredékpárt tudományos szempontból azért vélte aggályosnak, mert szerinte adva volt az ellenkezőjére példa: az, hogy éppen a hatodik egyetemes zsinat már elítélte egy pápát, elmarasztalva őt a dogmatikai téren való tévedésben. A tudósok egy része interpoláltnak vagy olvasási hibának tartotta a szóbanforgó helyet, de a különféle kéziratok tanúbizonyságai, azonkívül a Honorius pápáról évszázadokon át fennmaradt felfogás azt bizonyítja, hogy a zsinat részéről Honoriusnak ez az elmarasztalása valóban megtörtént.⁶

Viszont megállapítható, hogy ez az elítélés nem érinti a pápai csalatkozhatatlanságnak lényegében egészen más tartalmú dogmáját. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Honorius részéről a császárnak adott és a másik

rész felterjesztésének ismerete előtt íródott levele nem volt „ex cathedra” kijelentés. A kérdés teljes áttekintése és a kibontakozás alkalmával Honorius maga is egészen más véleményhez ragaszkodott és meg is szenvedett érte. Levelének kijelentése alakilag is nélkülözi az „ex cathedra”-jellegét. Ezt tudták utódai is: Agathon pápának a hatodik egyetemes zsinat megtartására engedélyt adó levele világosan kifejezi ezt, amikor a császárnak arról ír, hogy az igazság abban a tanításban van, „amit ő és összes elődei” vallottak.

Agathon pápa még a zsinat befejezése előtt, 681 januárjában meghalt. Utóda a szicíliai születésű II. Leó lett (682—83). A Liber Pontificalis⁷ dicséri ennek a pápának képzettségét, nyelvismeretét. A Honoriuszt elítélő kijelentés súlyának teljes tudatában volt ő is s azért, mintegy magyarázatként, a Honoriuszt terhelő hiba különleges természetének feltüntetésére hozzáfűzte a zsinati határozat szövegében elődjének nevéhez: „minthogy nem fáradozott eléggé Apostoli Székét felhasználni az apostoli hagyomány tisztán való megtartására és engedte, hogy ennek szeplőtelenységére folt freccsenjen”. Még világosabb ennek a pápának véleménye a spanyol püspökökhöz intézett iratából, ahol azt írja, hogy Honorius fő bűne ebben a kérdésben nem dogmatikai volt, hanem az óvatosság hiánya, a hanyagság.

A hatodik egyetemes zsinat határozataival véget ért a keleti eretnekségekkel vívott küzdelem. Az utolsó krisztológiai tévely vallóit Rómába küldték, hogy ott térjenek meg és vonják vissza helytelen véleményüket. A Makárius vezetése alatt álló kisebbség azonban megmaradt a véleménye mellett, azokban a kolostorokban is, ahova be kellett vonulniuk.

Még mindig a konstantinápolyi egyetemes zsinat

határozatainak végrehajtása foglalkoztatta II. Benedek pápát is⁸ (683—85), aki különben mindössze három évig uralkodott. Megválasztása és felszentelése közt egy év telt el, mert meg kellett várnia a császár személyes megerősítését. Nagyon valószínű, hogy a császárok a pápaság felé meglazultnak érzett befolyásukat akarták megerősíteni azzal, hogy a ravennai exarchák helyett ezekben az időkben ők maguk gyakorolták a megerősítési jogot. Ez azonban az utóbbi és véletlenül mind rövid ideig uralkodó pápáknál bizonytalanságra és hosszú széküresedésekre vezetett, úgyhogy Konstantin császár nem is tartott többé erre számot, hanem visszaadta a megerősítési jogot a ravennai helytartóknak.

4.

Az Egyház legnagyobb gondja: Kelet. Görög pápák egész sora a pápai trónon. V. János, Konon, I. Sergius. Constantinus Pogonatus fia, Jusztiniánus császár s a cezaropapista visszatartás. A Trullanum. Egyházfegyelmi határozatainak Róma-ellenes jellege. VI. János, VII. János, I. Konstantin pápák.

Egészen különös jelensége az ezután következő kornak, hogy sok keleti származású pápa lép Róma püspöki székébe. 685-től egészen a következő század közepéig tíz pápa uralkodik s azok közül csak egyetlenegy római, éppen a frank birodalommal kötött kapcsolatairól nevezetes II. Gergely.

E származásuk szerint keleti, nyelvük és kultúrájuk szerint görög pápáknak szereplése feltűnő jelenség. Az oka nem az, mintha a császárság valami különös hatással lett volna a pápaválasztásokra, vagy mintha a keleti birodalomnak természetes súlya érvényesült volna ebben, hanem egészen más. Ezekben az időkben, amikor a Kelettel kapcsolatos ügyek annyira bizonytalanok voltak és annyira lekötötték az Egyházat, nagyon

fontos volt, hogy a pápai trónon olyanok üljenek, akik tudnak görögül és a keleti viszonyokban járatosak. A görög pápák sora nem jelenti azt sem, mintha ezek a császári hatalommal szemben engedékenyek és megadók lettek volna. Hisz többnyire éppen azokból a keleti szerzetesekből és tudós papokból kerültek ki, akik Kelet zavaros egyházi viszonyai és a világi hatalomnak egyházi ügyekben való erőszakoskodásai miatt menekültek el onnét és akikkel tele volt egész Nyugat.

Keletnek a római Egyház iránt meg nem roppant hűségét bizonyítják ezek a keleti egyháziak, azt, hogy nem organikus erőkből következett ki az a szakadás, amely később történt. A görög pápáknak hosszú sora azonban az Egyház tudatos gondját is bizonyítja: mennyire tisztán látta a pápaság a Nyugatot és Keletet elválasztó tényezők súlyát, milyen gonddal igyekezett az előadódható természetes ellentéteket áthidalni. Az ezután következő időket valóban az a gond foglalja le, hogy Kelet és Nyugat között megőrizték az egyiséget.

A görög pápák feltűnő szereplésének még egy oka van: Sziciliában és Dél-Itáliában élők maradtak a nyelvi és kulturális kapcsolatok Kelet felé. Azonkívül nem szabad elfelejteni, hogy a római püspök Nyugat pátriárkája is volt és e címen joghatósági területe magában foglalta a Balkán-félsziget jórészét, Illirikumot éppúgy mint Macedóniát. Úgyhogy maga a római pátriárkai székhely egyaránt mutatott görög és latin jelleget. Nyugat és Kelet elkülönülése a 7. század végéig nem a pápaságon múlt.

Igy szírvolt mindjárt II. Benedek utóda, V. János (685—686), akit legfőképpen az ajánlott a pápai székhelybe, hogy mint hajdani pápai legátus is járatos volt a keleti ügyekben. Rövid ideig uralkodott.

V. János halála után súlyos viszályoktól megszaggatott pápaválasztás következett. Petrus és Theodorus preszbiterek voltak a jelöltek, végül kölcsönös tárgyalások után egy harmadik, Konon²(686—87) került előtérbe, aki egész pápasága alatt súlyos betegen feküdt és 12 hónap múlva meghalt.

Az előbbi pápaválasztás jelöltjei közül az egyik, Theodorus, már Konon életében megkezdte agitációját a másik párt új jelöltje, Paschalis földiakónus ellen, aki a ravennai exarchának és a rómaiak Konstantinápoly felé húzódó pártjának kegyére kívánt támaszkodni. Az ellenséges pártok a hatalmas lateráni palota különböző szárnyait szállották meg; de viszályukkal szemben a döntést a katonaság vezetőinek és Róma város hatóságainak egyetértése hozta meg: egy szicíliai származású görög papot, Sergiust,¹ a Szent Zsuzsanna-templom preszbiterét választották pápává (687—701). A választás egyhangú volt és nem lehetett ellene semmit felhozni; az egymással viszálykodó ellenjelöltek is alávetették magukat a döntésnek. A helyzetre azonban mélyen jellemző, hogy az egyhangúan megválasztott pápának és Rómának meg kellett fizetnie azt a száz font aranyat, amit a szimóniás ellenjelölt megválasztása esetére ígért a ravennai exarchának. Hogy ezt megfizethessék, hozzá kellett nyúlni a Szent Péter-bazilika kincstárához is. Érthető, ha védtelensége miatt a pápaság a keresztény államiság nagy feladataiban ettől fogva állandóan egy megfelelő világi hatalom támogatására gondol.

Ezzel szemben a Kelethez való viszony I. Sergius pápasága alatt kiéleződött. Kelet és Nyugat egymástól való elválása már teljes folyamatban van.

Constantinus Pogonatus (†685) halála után fia, II. Jusztiniánus (685—695) következett a császári trónon, akivel

eleinte nem volt nehéz a személyes jóviszonyt megtartani. Az új császár uralma azonban mély esés volt apjáé után: vele a bizánci császároknak szinte túltengő típusa ült az uralkodói trónon, túlkapásokra hajló, hatalmára rosszindulatúan féltékeny ember, aki mérhetetlen hiúságában felvette az „igaz hit tanítója” s az „Ég és Föld ura” neveket. Az 5. és 6. egyetemes zsinat munkálatait és eredményeit nem találta kielégítőnek, azért saját nevében új egyetemes zsinatot hívott össze, amelyet éppen azért, mert ezt a kettőt akarta szervesen folytatni, Penthektének vagy latinosan Quinisextumnak hívnak; vagy pedig, mert ezt is ott tartották a császári palota dísztermének kupolája alatt, a Concilium Trullense vagy Trullanum néven emlegették.

Az előző zsinatok egyike sem foglalkozott az egyházfegyelem és liturgia egységesítésének kérdéseivel, hogy azokat az egész Birodalom határai között egységes formák között rendezze. Pusztán azért gyűlt össze az uralkodónak cesaropápás hajlamai kedvéért született álzsinat, hogy az egyházfegyelmet és liturgiát Nyugatra és Keletre egyaránt szóló érvényességgel az egész Birodalom határai között egységes formák szerint rendezze.

A zsinat 102 kánont hozott. Az első elismeri a VI. egyetemes zsinatot, a többi egyházfegyelmi jellegű; s élesen elítélnek egyes nyugati egyházi szokásokat és egyházfegyelmi formákat, mint például a szombati böjtöt s a papi nőtlenséget. Azonkívül az egyházjognak a zsinat által elismert forrásai közt a zsinati iratok csak keleti zsinatokat sorolnak fel s az egész nyugati egyházi törvényhozást, még a pápának törvényhozó hatalmát is egyszerűen elhallgatják. Végül ez a zsinat is felújította igényét a chalcedoni zsinat híres 28-ik kánonjának elismertetéséért. Így mostmár második

évszázadát érte meg az a tudatos törekvés, hogy Róma is fogadja el elv gyanánt Konstantinápoly új rangját, azt, hogy az új Róma nemcsak a régi Róma politikai elsőbbségét örökölje, hanem lényeges egyházkormányzati kiváltságait is: második rangot a római püspök után és ezzel egészen különös jogkört a keresztény világ egyházkormányzata fölött.

A határozatokat mind a császár, mind a pátriárka aláírták, sőt a határozatoknak egy részét még a pápai megbízottak is készek voltak aláírni. De a pápa világosan látta a zsinatnak élesen Róma-ellenes jellegét, s mint minden előde és utóda, ő is tudatában volt, hogy Konstantinápolynak politikai hatalmon alapuló egyházi igényei milyen rést ütnének a pápai felsőbbbség krisztusi elvén. Ezért aláírását megtagadta s nem volt hajlandó kihirdetni a zsinat határozatait.²

A császár ekkor nyílt erőszakra határozta el magát. Egy Zakariás nevű főhivatalnokát azzal a megbízatással küldte Rómába, hogy mint annakidején I. Mártont, fogassa el és hurcolja Keletre Sergiust is. Az idők azonban azóta megváltoztak. Egész Itália lázongva tiltakozott a pápával való erőszakoskodásnak még a lehetősége ellen is. A bizánci megbízott utazásának hírére Rómába özönlöttek a keleti császárság itáliai birtokainak csapatai, úgyhogy a császári megbízottnak magának is a pápa oltalma alá kellett menekülnie. Ennek tekintélye megvédte ugyan életét, de a kiküldöttnek csúfos kudarccal kellett a várost elhagynia.³

Kelet támadása tehát most nem sikerült. Egyébként is II. Jusztoniánust nyilvánvaló tehetetlensége, hadi, politikai és egyházpolitikai kudarcai miatt katonai lázadás fosztotta meg trónjától. Az erőszak nyomása rövid időre tehát szünetelt Róma felé.

Nyugaton viszont Sergius uralkodása alatt tovább emelkedett a pápaság tekintélye. Tovább szilárdult a

jóviszony is közte és a frank királyság között. Az angolszász Szent Willibrord ezidőtájt Heristali Pipin védnöksége alatt megkezdte missziós munkáját a frízek között s a térítés nagy kezdeti sikerei után a pápa maga szentelte őt Rómában püspökké, palliumot adott neki s ugyanolyan kiváltságokat és felhatalmazásokat ruházott rá, amilyent később Szent Bonifác kapott Németországban.

Sergius pápasága után a szintén görög születésű VI. János⁴ (701—705) következett. Uralkodása alatt nagy erőfeszítések között próbálta eddigi helyzetében tartani a pápaságot és az Egyházat a gyanakvó és ellenséges bizánci császárok hatalma és a longobárd betörések között. Uralmának ideje alatt a longobárdok pusztítva vonultak Beneventumig, megszállták egész Campaniát, de a pápa a sötét és bizonytalan politikai helyzet ellenére sem akart szakítani azzal a hatalommal, amely legalább elvi, ha nem is valóságos védelmet jelentett Rómának és Itáliának.

Utóda, VII. János⁵ (705—707), ismét görög születésű volt; alatta barátságosabbra fordult a kapcsolat a longobárdokkal, és az ariánus Aripert longobárd király visszaadta a liguriai partokon elterülő pápai birtokot.

A trónról letaszított II. Jusztiniánus ezalatt bolgár segítséggel visszahódította uralmát. Második uralkodása (705—711) alatt újra megkísérelte a Quinisextum elismertetését, azonban mostmár csak addig a mértékig, ameddig azt a pápa jónak tartja. A két keleti pátriárka által Rómába hozott iratot a pápa aláírás, egyben változtatás nélkül küldte vi-sza, amit Keleten hallgatólagos elismerés jelének vettek.

A szír származású Sisinnius pápa mindössze húsz napig uralkodott.⁶ Utána ismét görög nyelvű szír került a pápai székre, I. Konstantin⁷ (708—715). A Kelettel

szemben még mindig bizonytalan és elintézetlen helyzet szükségessé tette azt, hogy eleget tegyen a császár meghívásának és Keletre utazzék. Útján mindenütt ünnepélyesen fogadták. Konstantinápolyban és Nikomédiában folytak le tárgyalásai a császárral, s ezekben hatalmasan támogatta őt a már ekkor nagy szerepet vivő Gergely fődiákónus, a későbbi II. Gergely pápa. A tárgyalások eredménye az lett, hogy a pápa elismerte a nyugati Egyház szokásaival egyező kánonokat, a császár pedig elismerte a római Egyház és a pápák kiváltságait s törvényhozó hatalmát.

A helyzet azonban, bármily kedvezően látszott alakulni, egy hirtelen fordulattal mégis megváltozott. Alighogy a pápa visszatért Rómába, a császárt fiával együtt meggyilkolták s a monofizita tartományokból való örmény Philippus Barbanes került a trónra. Rajta keresztül újra a császári trón hatalmi védelméhez jutott a monofizitizmus. A császár egyszerűen elégettette a VI. egyetemes zsinat kánonjait. Az ismét fellángolt monofizita mozgalommal egyetértő püspököket összehíva átkot mondott a konstantinápolyi zsinatra s magától a pápától is hozzájárulást követelt e ténykedéseihez. A pápa erre kiközösítéssel felelt.

Ennek azonban súlyos politikai következményei lettek. Itália többsége vonakodott törvényes urának elismerni az eretnek császárt. Még a képét hordó pénzeket sem fogadták el. A hozzá pártolt tartományi hivatalnokokat elkergették. Magának a pápának személyes beavatkozására lett szükség, hogy a görög párt és ellenpártja közt Rómában kitört utcai harcoknak véget vessen. A váratlanul felbukkant monofizita visszahatás azonban ugyanolyan gyorsan ért véget, mint ahogy feltört; 713-ban megbukott a görög trónbitorló, s utóda, II. Anasztázius (713—715), újra visszatért az

orthodoxióhoz. A konstantinápolyi pátriárka a maga részéről is kibékülést keresett a pápával.

Konstantin halála után egy római születésű hatalmas egyéniség töri át a görög pápák sorát, II. Gergely (715—731), elődjének hatalmas földiákónusa. Nemcsak neve idézi fel I. Gergely emlékeztétét, hanem egyénisége és jelentősége is.

JEGYZETEK.

1.

¹ Lib. Pont. I. 315. — I. 316. ² Lib. Pont. 317. ³ L.: II. kötet 84, 100. ⁴ Lib. Pont. I. 319. ⁵ Lib. Pont. I. 321. ⁶ Lib. Pont. I. 321. ⁷ Lib. Pont. I. 323. ⁸ Pargoire, *L'Eglise byzantine*, 158. ⁹ Mansi, *Sacr. Conc. nova et ampl. coll.* XI. 561—568. ¹⁰ Sophronius munkái: *Patr. Graeca*, LXXXVII. ¹¹ Levele fennmaradt, kiadva: Mansi, *Sacr. Conc. nova et ampl. coll.* XI. 539 és kk. ¹² Levele: Mansi, i. m. XI. 537—542. ¹³ L.: Hefele, *Konziliengeschichte*, III.

2.

¹ Lib. Pont. I. 328. ² Lib. Pont. I. 333. ³ Lib. Pont. I. 331. ⁴ A rávonatkozó adatokat Mansi i. m. foglalja össze, frásait Migne, *Patr. Graeca*, XCI. — Szerepét Hefele említi: *Konziliengeschichte*, III. ⁵ Lib. Pont. I. 335. ⁶ Lib. Pont. I. 336. ⁷ Mansi, i. m. IX. 1157—1158.

3.

¹ Lib. Pont. I. 341. ² Lib. Pont. I. 343. ³ Lib. Pont. I. 350. ⁴ Hardouin, *Acta Conc.* III. 1079—1083. ⁵ Mansi, i. m. XI. 350—730 passim. ⁶ Hefele, *Konziliengesch.* IV. ⁷ Lib. Pont. I. 352. ⁸ Lib. Pont. I. 353.

4.

¹ Lib. Pont. I. 371—372. ² L. Duchesne, *Eglises séparées*, 211. ³ Lib. Pont. I. 373. ⁴ Lib. Pont. 383—384. ⁵ Lib. Pont. 385—387. ⁶ Lib. Pont. I. 388. ⁷ Lib. Pont. 389—392.

N Y O L C A D I K S Z Á Z A D.

A KÉPROMBOLÓ VITA KELETTEL. A PÁPASÁG ÉS A FRANKOK SZÖVETSÉGE. AZ EGYHÁZI ÁLLAM KIALAKULÁSA. A NÉMETFÖLD MEGTÉRÉSE.

1.

II. Gergely pápasága. Izaurusi III. Leó császár. A képromboló mozgalom és valószínű forrásai. A képrombolás Keleten. Kísérletei Nyugaton. A Nyugat ellenállása mögött felsorakozó erők. Az ellentét hosszú időre állandósul. A germán világ megtérése új arányokban.

Jusztiniánus császár minden erőszakossága és vérengzése ellenére mint törvényes uralkodó mégis az uralom törvényes elvét jelentette. Meggyilkolása után a Birodalom végeláthatatlan zűrzavarokba süllyedt. A trón körül egymást váltogatták a császárok és igények, s a Birodalom zilált helyzetét felhasználó külső ellenségek már magát a fővárost fenyegették. A hatalomért küzdő tábornokok közül Izaurusi Leó jutott uralomra, a hosszú ideig uralkodó Izaurusi-ház megalapítója. Mint államférfi, a görög császári trónon a legnagyobbak közül való, politikai és katonai értelemben egyaránt megmentője a Birodalomnak. De a közvetlenül tőle és környezetéből elindult dogmatikai és egyházpolitikai harc, az ú. n. képromboló mozgalom kapcsán Leó a Kelet és Nyugat végleges elszakadásának lett rosszemlékü előkészítője.

Ez a mozgalom a maga kezdeteiben a történetkutatás számára mai napig szinte rejtély. Szellemi forrásait, eredetét, mozgalmi felbukkanásáig megtett útját nem lehet megállapítani. Nem lehet tudni, vajjon egyszerűen személyes vélemény, személyes eretnecség

volt-e, vagy az iszlámnak és a judaizmusnak a keleti keresztény tömegek közt való hatása, vagy az a pauliciánus és manicheus forrásokból összefolyt tömegmozgalom ébredt-e fel benne, amely Szíriában, Örményországban és Mezopotámiában pusztította el a 6. század kezdetén a templomokat. Annyi bizonyos, hogy az új császárnak képromboló mozgalma valósította meg Kelet és Nyugat elszakadását és tette véglegessé a kényszert, hogy az Egyház és a pápaság Nyugat új népeivel lépjen szövetségre, amivel adva volt, hogy az Egyház életének súlypontja ettől kezdve Nyugatra helyeződött át.

A képromboló harc kitörésének mindenestre megvannak a maga előzményei s a maga konkrét szellemi háttere. Különösen Kisázsiában készülődött már régóta egy képtisztelet-ellenes mozgalom, amit éppen a képek tiszteletével kapcsolatos kétségtelen túlzások váltottak ki. A túlzásokért való felelősség tagadhatatlanul néhány keleti szerzetesrendet terhelt, amely a képek gyártásában érdekelt volt. A nagy eretnekségekből leszakadt és tovább élő kisebb helyi szektákból is akadt néhány, amely élesen és teljesen ellenezte a képtiszteletet, akadtak képellenzők a főpapi körökben is, valamint a hadseregben és a legfelső tisztikarban. Közrejátszhattak még a Keleti Birodalomban nagyszámmal élő zsidóságnak képellenes magatartása is, továbbá a mohamedánizmus átszivárgó hittételei; hiszen éppen a képromboló harcot megelőző időben rendelte el II. Jezid kalifa az általa meghódított keresztény területeken a keresztény templomok képeinek elpusztítását.¹

A keleti császárságban a hatalom féltékenyen őrizte a cezaropápas hagyományt. Leó császár, aki ugyanazt a munkát hajtotta végre, amit annakidején Herak-

lius császár, kénytelen volt Kelet zavaros dogmatikai és egyházfegyelmi viszonyai közt mint politikummal foglalkozni a hitegység kérdésével. A maga részéről ő is annak végrehajtását tűzte ki maga elé. A képek tiszteletének megtiltása alkalmas reformpontnak tetszett számára arra, hogy kedvezően befolyásolja a zsidók megtérését, aminek érdekében már uralkodása kezdetén rendeletet adott ki, s ugyancsak alkalmasnak mutatkozott ez arra is, hogy közelebb hozza a képellenes helyi szektákat a Birodalom egységes kereszténységéhez. Végül pedig arra törekedett vele, hogy enyhítsen valamit a feszültségen, amely a Birodalomnak a császári felséguralom alatt maradt területein következett be a fanatikusan képgyűlölő mohamedánokkal szemben, akik egész területeket szakítottak el a Birodalomból. Ezért 726-ban kiadta első ediktumát a képek tisztelete ellen. „Ebben az évben — mondja egy bizánci krónikás, Theophanes Confessor — kezdődött az, hogy a kegyetlen és gonosz III. Leó császár összeakarta törni a szenteket és valamennyiük képét.”²

Az eredeti rendelet szövege nem maradt fenn, de valószínű, hogy mindenekelőtt Konstantinápoly egyházi tiszteletben részesülő képeire mondták ki a pusztulást. A császár saját maga távolított el egy templomból egy régi, a néphit szerint csodatevő Krisztuskegyképet. A rendelet és a képek eltávolításának megindítása élénk ellenállást okozott. Kelet és Nyugat⁸ egyaránt forrongott és nyugtalanzkodott. Keleten még lázadásokra is került a sor. A lázadó alattvalók ellen császárt választottak, akit azonban hamarosan levertek a császári csapatok. Leó, hogy megfelelő eszközökkel szerelje le az ellenállást, 730-ban egy második rendeletet adott ki s ezt a konstantinápolyi pátriárkával is alá akarta íratni. Az aggastyán korú Germanus pátriárka azonban nem járult hozzá az ediktum alá-

írásához, mire lemondatták pátriárkai székéről, és az engedékeny utód már aláírta a rendelkezést.

Itáliában a képromboló rendelet ellenhatása annál televényebb talajra talált, mennél nagyobb volt Itáliában a Keleti Birodalommal szemben való idegenkedés s Itália politikai érületének és gazdasági helyzetének leromlása. Itt még csak rövid idővel a képromboló rendeletek megjelenése előtt ismerték el Leó császárt törvényes uralkodóul. A Birodalom átszervezését célzó rendelkezések, különösen a súlyos adók amúgy is igen erős érzelmi ellenkezést keltettek itt azokban a tartományokban, amelyek a Birodalomnak csak terheit érezték, védelmét mostmár soha.

A helyzet a császárság és a pápaság között éppen az adókérdés miatt különben is kiéleződött: Leó császár felfüggesztette a pápai birtokok ismeretes adókedvezményét. A tárgyalások már olyan fordulatot vettek, hogy a császár megparancsolta a ravennai exarchának, fogassa el és vitesse Keletre a pápát. De Paulus helytartó nem tudta a kapott parancsot teljesíteni, mert a rómaiak fellázadtak a pápa védelmére s ugyanakkor a beneventumi és spoletói longobárd hercegek is fegyvert fogtak érte. Ezzel szemben adatok vannak rá, hogy a császári hivatalnokok egy sikertelen gyilkossági kísérletet is követtek volna el a pápa ellen.⁴

A bizánci uralommal való elégedetlenség tehát amúgy is eléggé égő volt ahhoz, hogy a képrombolási mozgalom Itáliában teljes ellenállásra találjon. Magukban a tömegekben is, azonban mindenekelőtt és mindettől függetlenül a keresztény tanítást a maga teljesében őrző Apostoli Széknél.

A pápának jó információi voltak a keleti eseményekről. Amikor a képromboló császár felszólítása Rómába érkezett, zsinatot rendelt el. A zsinat elutasí-

totta a császári ediktumot és kárhóztatta a képek tiszteletének megtiltását. Ugyanakkor a pápa tiltakozott a császárnál a megindított képrombolási harc ellen. Válaszában tisztán jut kifejezésre, hogy a pápa jól ismeri a dogmatikai harc okának leglényegét; II. Gergely a legvilágosabban megfogalmazza a cezaropapizmust és tiltakozik a császárnak amaz igénye ellen, hogy a császári hatalom mellett pápa is akar lenni, holott ez a kétféle hatalom egymástól élesen elkülönül; amint a püspököknek nincs joguk a Birodalom hatalmi ügyeibe beleavatkozni, ugyanígy a császárnak sincs joga az Egyház belső ügyeibe belenyúlni.⁵

A tiltakozás elvi részei mellett a pápa igénybe vette a közérzület erőit is. Ellenállásra szólította fel a hívőket az erőszakoskodás ellen. E felszólítás nyomán újra megmutatkoztak a pápa lelki hatalma mögött kialakult földi erők: az elhagyatott Itália ekkor már teljesen a pápát tekintette földi viszonylatokban is a maga urának. A pápa ellenállásra szólító felhívása igen erős visszhangot keltett. Itáliának a császári uralomtól megszálva tartott részei fellázadtak, a csapatok s a városok megtagadták a helytartóknak az engedelmességet, itt-ott ellencsászár-választásra gondoltak. II. Gergely azonban kellő időben megakadályozta, hogy a Nyugat, különösen Itália vallási ellenállása politikai utakra csússzék. Maga a Liber Pontificalis említi róla, hogy nem akarta a császársággal való szakítás teljes bekövetkezését.⁶ De a császárral szemben való magatartása már egészen más, mint elődeié volt; a pápák sorában majdnem ő beszél először azzal a földi értelemben is hatalmi öntudattal, amivel egy világi uralkodó szokott megnyilatkozni.

Pedig a pápaságnak ekkor súlyosan kellett hányódnia és vetődnie idegen és ellenséges erők között.

Akármilyen kedvező viszonyt tartott fenn a pápa a longobárd hercegekkel, egymagában elégtelen lett volna, hogy azoknak ellenséges szándékai ellen védekeznek. Hovatovább már száz éve, hogy a longobárd hatalom megfészkelte magát Itáliában és Liutprand longobárd király éppen akkor foglalkozott azzal a gondolattal, hogy az egész félszigetet egységes longobárd uralom alá veti. A pápa számára ez a hódítási szándék s egy longobárd uralom képe közelebbi és erőszakosabb veszély volt, mint a távoli keletrómai császár uralma, — azzal a veszéllyel fenyegetett volna, hogy a római püspökség egyszerűen longobárd püspöki székké válik.

II. Gergely pápa a képrombolás ellen tanúsított ellenállásával leszögezte az Egyház véleményét a képek tiszteletének kérdésében. Egyébként a helyzet Kelet és Nyugat között éppen olyan maradt elvileg, mint amilyen volt, a változás csak az utódok alatt érett ki. Annál nagyobb volt a helyzet változása a germán törzsek felé. Az a folyamat, amely I. Gergely alatt indult meg, itt vált teljessé. Az Egyház számára szinte új kontinensként nyílt meg ekkor a germán törzsek világa.

2.

III. Gergely pápasága. Izaurusi Leó Konstantinápoly egyházi fősege alá vonja Dél-Itáliát, Sziciliát és Illirikumot. A longobárdok Róma falai alatt. III. Gergely követi Martell Károlynál. Martell Károly elutasító válasza. Szent Bonifác térítő munkájának diadalai az északi germán törzsek között. Zakariás pápa és a longobárdok.

II. Gergely halála után majdnem egészen egyhangúan választották pápává a szír származású III. Gergelyt (731—741), bizonyára ismét azért keleti eredetű pápát,

hogy az Egyház és Kelet kapcsolatait a másik fél helyzetét ismerő kéz rendezze. III. Gergely volt az utolsó pápa, aki a pápai székben való megerősítését kérte a bizánci udvartól. Ennek megtagadása újra kiélezte a helyzetet. A pápa még ugyanabban az évben zsinatot tartott¹ s ez kiközösítette az összes képrombolókat és körvonalazta a katolikus tanítást a képek tiszteletének ügyében.

A pápa további békítési kísérletei szintén hasztalanok voltak. Követei egyszerűen nem jutottak túl Szicilián, és Izaaurusi Leó császár most sem mutatkozott hajlandónak arra, hogy a képek tiszteletével kapcsolatos politikáját megváltoztassa. Az élesre fordult helyzetre mi sem jellemzőbb, mint az, hogy hajóhadat akart küldeni a képromboló mozgalomnak ellenálló Itáliára, s mikor ez nem sikerült neki, más jellegű rendszabályokhoz nyúlt a pápa ellen. Megakadályozta, hogy a délitáliai és szicíliai patrimoniumok jövedelme, ami pedig legnagyobb részét alkotta a pápai szék jövedelmének, Rómába jusson, és ezeket a roppant összegeket a bizánci uralom fegyveres megerősítésére használta el. Ugyanígy ellenséges indulattal és mintegy büntetésképen Dél-Itáliát, Sziciliát és Illirikumot, amelyek eddig Róma pátriárkai körzetéhez tartoztak, elszakította Rómától és a konstantinápolyi pátriárka joghatósága alá rendelte. Konstantinápoly birodalmi pátriárkátus jellege mostmár valósággá lett.

A megváltozott időkben a pápaság kénytelen volt a politikai tevékenységre is áttérni. Minthogy a longobárd Liutprand következetesen folytatta a maga hódító politikáját, a pápának nemcsak Róma falait kellett megerősítenie, hanem politikai szerződéseket kötnie a Liutprandtól független spoletói és beneventói hercegekkel, sőt a Kelettel szemben fennálló viszályt mellőzve,

a keleti császárság alkirályaival is. Így, amikor Liutprandnak sikerült elfoglalnia Ravennát, a keleti császárság fennhatósága alatt maradt északitáliai területek helytartója a pápa bőséges támogatásával foglalta vissza a várost.

Ez a helyzet nem látszott sokáig tarthatónak. Most, hogy a nyílt ellenségeskedés az Itáliát megszállva tartó legnagyobb barbár hatalommal szemben szabályos harctéri helyzetté változott: Liutprand csapatai egészen Róma falaiig hatoltak, s ha kellő eszközök híján nem is gondolhattak annak ostromára, a pápa mégis vég-sőkig szorongatott helyzetbe került. Így merült fel a pápánál az a gondolat, amely már több előde alatt kísértett a pápai kúriában, hogy a frankokkal kellene szövetséget kötni és az ő hatalmukra támaszkodni. 739-ben a pápa Anasztázius püspököt és Sergius preszbitert követül küldte a frank Martell Károlyhoz. A követek dús ajándékokat vittek a frank majordomusznak, többek között Szent Péter sírjának aranykulcsát s a láncairól való gyűrűket, egyben a felszólítást, hogy a keresztény király jöjjön segítségére Szent Péter utódának. A frank majordomusz nagy tisztelettel fogadta a pápa követeit, elfogadta a római konzuli rangot, amellyel felruházták, azonban a longobárd királlyal való semleges-ségén nem kívánt változtatni sem ekkor, sem a pápa második segélykérő levelére.²

MARTELL KÁROLY magatartása ebből a szempontból nagyon érdekes. Ő az első, akinél már teljes méreteiben jelentkezik a későbbi francia királyok hüvös, komor, pusztán az állami szempontokat mérlegelő u. n. reálpolitikája. Nem akart a frankokkal rokon longobárd néppel ellenségeskedésbe keveredni, nem kívánt országa számára két oldalról is ellenséget szerezni. Valóban szüksége is volt a longobárdok fegyveres segítségére a közelebbi, veszélyesebb és nagyobb ellenség, az arabok ellen. 732 októberében Tours és Poitiers mellett feltartóztatta ugyan

a mohamedán támadást, de az arab veszély továbbra is fennmaradt, úgyhogy 738-ban, amikor az arabok Provençet készültek előzőlni, Liutprand fegyveres segítsége annál inkább elkellett, mert ugyanakkor Károly Szászországban is el volt foglalva. A longobárd fegyverek elől azután az araboknak csakugyan vissza kellett vonulniok.

Bár III. Gergelynek nem sikerült a frank hatalmat a pápaság védelmére készítenie, igen jelentékeny esemény a Martell Károly felé indított politikai kísérlet, mert ez fogalmazta meg először határozottan az új helyzetet, s próbálta meg az Egyház politikai súlypontját Bizánccal szemben Nyugatra helyezni át. A változás azért is fontos, mert az Egyház egész élete mindeddig túlnyomóan Kelet felé orientálódott és a bizánci uralom alatt álló keresztény tartományokat tekintette a maga legfontosabb területének.

Gergely teljes mértékben követte az első két Gergely politikáját, a legnagyobb mértékben tudatában annak, mit jelent a kereszténység terjedése a germán népek között. Ezért semmit sem tekintett fontosabbnak, mint hogy Szent Bonifácnak Északon való hódító és szervező munkáját erkölcsileg is, hatalmi kapcsolatokkal is minél jobban támogassa. Martell Károly az ő befolyására fogadta a Rajnán túl udvari táborában a hozzá érkező Bonifácot nagy tisztelettel és állított ki neki a meroving királyi aktusok ünnepélyes formái között egy védelmező és ajánló okmányt.

A pápa élénk figyelemmel kísérte a kereszténységnek Északon való előrehatolását és ő maga volt az, aki Bonifác ottani tevékenységét fővonalában irányítani kívánta. Amikor az örökké fiatal és valósággal erőtol sugárzó angolszász hithirdető éppen nagyobb nehézségektől vonzatva az eddig meghódíthatatlannak tetsző szász nép közé akart menni, hogy ott a keresz-

ténységet terjessze, a pápa maga volt az, aki ezt nem engedte meg neki, hanem egyrészt Hessen és Thüringia egyházi megszervezésének reformmunkáját folytattatta vele, másrészt a bajor területek felé irányította őt. Így Bonifác munkája kapcsolatba került Martell Károly országszervezési művével, Odilo bajor hercegnek az Egyház felé mutatott hűségével és buzgalmával. A bajor püspökségek alapításában ez a négy tényező találkozott: Martell Károly birodalomszervező munkája, a tartomány fejének keresztény lelkülete, a pápa akarata és Bonifác buzgalma.

III. Gergely halála után újra görög, a délitáliai származású Zakariás³ lett Róma püspöke (741—752); a Liber Pontificalis rá vonatkozó jellemzése szerint finom, kegyes, tudós egyéniség, aki azonban alkalmasnak mutatkozott arra, hogy az Egyház helyzetét kíméletlen őszinteséggel áttekintse és hűvös józansággal és nagy akaraterővel intézkedjék. Nagy szent Gergely dialógusainak görögre fordítója kénytelen volt a Róma környékére is egyre jobban ránehezedő longobárd hódítási szándékkal viaskodni. Liutprand longobárd király most már végleg elfoglalta Ravennát, megsemmisítette a bizánci uralom északitáliai maradványait; a saját uralmának vetette alá a közép- és délitáliai longobárd hercegségeket.

A pápának a longobárd királlyal való személyes találkozás és tárgyalás árán sikerült húsz évig fegyverszünetet kötnie. Sok szerencsével fáradozott azon is, hogy a keleti császársághoz tartozó meghódított részeket a longobárd uralomtól mentesítse. Politikai szolgálatai ilyenképen kedvezőbb légkört idéztek fel Nyugat felé.⁴ Kedvező viszonyt tartott fenn Zakariás pápa Liutprand utódával, Rachthisszal is, akit azonban mind a pápa, mind Bizánc felé való engedékenysége miatt letettek, mire ő Rómába menekült a pápa oltalma alá és Monte

Cassinóban szerzetes lett. Bátyja s utóda, Aisztulf, újra a régi hódítópolitikát élesztette fel, s újra bizonyossá lett, hogy az egyre erősödő longobárd királyságnak legközelebbi közvetlen célja Róma meghódítása.

Martell Károly és III. Gergely nagyjából egyidőben haltak meg 741 október őszén. A hatalmas major-domus az uralkodást két fia között osztotta meg: Karlman kapta Ausztriát, Alemanniát és Thüringiát, Pipin Neusztriát és magát a frank földet; míg Bajorországot és Aquitániát ketten közösen kormányozták. Mivel mindketten kolostori nevelést kaptak, egyéniségük és programjuk szorosabban fonódott az Egyházhoz mint atyjuké. E szorosabb egyházi érdeklődésükből fakad a tény, hogy Bonifác munkája az ő idejükben újabb lendületet kap és eléri harmadik, leghatalmasabb korszakát. Politikai uralmuk alatt pedig a Karoling Birodalom fénykorának kezdetéhez ér.

3.

A kereszténység a német törzsek között. Kezdetei a római Germánia területén; a későbbi Bajorországban és Ausztriában (Szent Szeverin, Szent Rupert, Emmerám és Korvinián). A kereszténység Alemanniában (Szent Kolumbán és Gallus, Szent Firminus, Fridolin és Trudpert). A kereszténység a Rajnánál és friz földön (Szent Willibrord). A szászok megtérése és Nagy Károly.

A kereszténység kezdetei Németországban is visszanyúlnak a népvándorlás ideje elé, a római uralom időszakára. A kereszténység könnyen és gyorsan áthatotta a germán földnek azt a részét, amely római uralom alatt állott. Már e korban a következő püspöki székhelyeket találjuk itt: a rhaetiai Chur (Curia), Windisch (Vindonissa), Basel, (Aug. Rauracorum), Strassburg (Argentoratum), Speyer (Spirae), Worms (ad

Vangiones), Mainz (Moguntia), Köln (Colonia Agrippina), Metz (Mettis), Trier (Treveris), Augsburg (Augusta Vindelicorum), Regensburg (Reginum), Lorch (Laureacum).

A germán törzsek vándorlásának idején Európának ezen a részén majdnem teljesen megsemmisült a kereszténység, szervezkedése csak a frank idő alatt kezdődött meg újra. Nagy nehézségek után sorra térnek meg a német tájak és törzsek; mégpedig legelsőnek a bajorok, legutolsónak a szászok.

A kereszténység Bajorországban és Ausztriában.

A római kor végén a főtebbiek körül egész sor újabb püspöki székhelyet találni a későbbi Bajorországnak és Ausztriának területén (Salzburg, Passau stb.). A népvándorlás ide is barbár törzseket szorított, mégpedig vegyesen, germán és szláv törzseket. Ezek között az 5. század közepén jelent meg a népvándorlás első idejének egyik legnagyobb térítője és szinte titokzatos egyéniségű Szent Szeverin, aki a mai Bécs-től Passauig folytatta térítő tevékenységét.

A barbár világnak ez az apostola szinte mágikus jelenség; életszentségén kívül, a belőle kisugárzó ropant fölénnyel és erővel is hatott. Nem tudjuk, hol született, milyen körülmények között nőtt fel, milyen okokból és milyen utakon került Noricum vidékére hitterjesztőnek. 482-ben halt meg kedves kolostorában, Flavianéban.¹ Néhány év múlva a római lakosság, mely a kereszténységet jelentette, engedett a germán nyomásnak és elvonult a területről; helyébe 500 körül a bajorok özönlöttek.

A bajor nép és a bajor föld korán került kapcsolatba a frank birodalommal és a keresztény frank királyokkal; maga a bajor hercegi szék is a keresztény

Agilulfing-család hatalmába került. Az ország így nyílt meg a keresztény térítő munkának.

Bajorország apostolai Szent Rupert, Szent Emmerám és Szent Korvinián.

Szent Rupert² frank hercegi családból származott, már fiatalkorában kolostorba vonult, kolostorából Theodo hercegnek, a bajorok uralkodójának meghívására ment Regensburgba, hogy „a királyt, sok nemest és a népből való férfiút” megerősítsen az igaz hitben. A hercegtől felhatalmazást kapott a kereszténység terjesztésére. Különböző helyeken templomokat és kolostorokat alapított. Munkálkodása végén egész Bajorországot áthatotta a kereszténység.

MŰKÖDÉSÉNEK IDEJÉT NEHÉZ lenne pontosan meghatározni, mert tudjuk, hogy II. vagy III. Childebert uralkodásának idején folytatta e tevékenységét. Az első esetben 623-ban érkezett Bajorországba és 718-ban halt meg. Az első időpont mellett az ú. n. salzburgi hagyomány tör lándzsát, a második felfogást a Mabillon-féle képviseli. Ma az utóbbit tartják valószínűnek.³

Szent Emmerám, Poitiers-ben felszentelt vándorpüspök, tulajdonképpen a pannóniai avaroknak akarta a kereszténységet hirdetni. Arrafelé való utaztában Theodo bajor herceg visszatartotta őt, mert a bajorok és az avarok között éppen háború folyt. Azért három évig Bajorországban térített, majd Rómába akart utazni, de útközben ismeretlen okokból gyilkosságnak esett áldozatul. Sírja Regensburgban van.⁴

Bajorország harmadik apostola Szent Korvinián, Chartres-ből származó frank. Életéről csak legenda maradt ránk s ebből nehéz a valóságot kihámozni. Történeti bizonyossággal pusztán annyit lehet megállapítani, hogy Freisingi Grimoald herceg udvarában élt és működött s különösen a pogányság fennmaradt szigetei ellen harcolt.⁵ Őt tekintik az első freisingi püspök-

nek. Bajorország megtérítésében utána már Szent Bonifác hatalmas alakja következik. Korvinián 730-ban halt meg.

A kereszténység Alemanniában (sváb földön és Svájcban).

A kereszténység kezdeteinek története sváb földön és Svájcban érdekesen mutatja azt, hogy a kereszténység hogyan élt tovább a népvándorlás viharai között is. Az 5. és 6. században is szakadatlanul emlegetnek ezen a földön keresztény püspököket és keresztényeket, így pl. 452-ben Asimo churi püspököt s ugyancsak tudjuk, hogy 452-ben is vannak keresztények. Az epaoni zsinaton ott van Bubulcus vindonissai püspök, utódja Gramatius pedig az 535-i clermonti, 541-i és 549-i orléansi zsinaton szerepel. Halála után Konstanz lett a székhely. Egy 591-ből való írás Augsburgot említi mint püspöki székhelyet. A 614-es párizsi zsinaton a strassburgi és churi püspökök is megjelennek.⁶

Az látszik ebből, hogy Alemannia püspökei a frank egyházhoz csatlakoztak, miután Klodvig Zülpichnél legyőzte a pogány alemannokat. Az alemann föld nagyjai egymásután veszik föl már a frank királyi udvar kedvéért is a kereszténységet, alapítanak birtokaikon templomokat és kolostorokat. A kereszténység egyre terjed, azonban a térítő munkát nem a római idők után tovább élő püspöki székhelyek szervezik meg, hanem idegen misszionáriusok. Az alemann föld első apostola, az írországi Szent Kolumbán.⁷

Kolumbán és társai — közöttük Szent Gallus — 610-ben jelentek meg a Zürichi-tó partján. A nagy apostol és tizenkét társa 590-ben hagyták el írországi kolostorukat és jöttek a Frank Birodalomba. Itt kolostorokat alapítottak, többek között Luxeuil a Vogézekben. Amikor Theoderik, burgund király elűzte őket, Alemanniába

jöttek át, innen azonban Gallus túlbuzgósága folytán ismét el kellett menekülniök. Bregenzbe jöttek és a Bódeni-tó partjáról kísérelték meg terjeszteni az evangéliumot. Maga Kolumbán később Itáliába utazott, ahol a nevezetes Bobbio kolostort alapította. 615-ben halt meg. Társai közül Gallus maradt az alemann földön és 95 éves korában halt meg, nagyon nehéz körülmények között végzett térítő munka után. Nevét alapítása, a Szent Gallen-kolostor, város és kanton őrzi, amely tovább folytatta művét. Ebből a kolostorból keletkeztek a 8. századbeli nagy apátok, Magnus és Theodorus idején a további térítő-kolostorok.

Sokat köszönhet az alemann föld kereszténysége Szent Firminusnak is, aki Martell Károly védőlevelével jött erre a földre s alapította meg itt a reichnau kolostort. A frank uralom ellen indult alemann lázadás miatt azonban utóbb Elzászba tért vissza és ott is halt meg 753-ban.⁸

Mint Alemannia első — még a legendába vesző — apostolát Szent Fridolint⁹ tisztelik. Életének eseményeit és kronológiáját szinte lehetetlen tisztázni. Valószínű, hogy ír volt és ő alapította a seckingeni kolostort. Ennek lelki és kulturális szervező munkája egész Svájcban és az egész sváb földön áldásosan érvényesült. Ugyanilyen legendás egyéniség Szent Trudpert, aki szintén ír lehetett s a breisgaui kolostort alapította; működésének idejét szintén nem lehet megállapítani. Ezek a kolostorok javarészből később püspöki székhelyek lettek (Szent Gallen, Breisgau stb.).

A kereszténység Thüringiában.

Thüringiába is ugyanolyan módon hatolt be a kereszténység, mint a germán föld többi területeire; itt is a keresztény frank királysággal való kapcsolat éreztette

hatásait és hozta közelebb mindenekelőtt a nagyokat a kereszténységhez. Tudatos misszionáló és szervező munkát itt az ír Szent Kilián¹⁰ végzett, aki két társával 685-ben érkezett Würzburgba, Thüringia judexének székhelyére. Munkája azonban éppen az ezzel való összeköttetés, a judex keresztényietlen életmódja s a vele e miatt támadt viszály miatt megszakadt. A herceg utóda, Hedanus, később megnyerte az ország térítésére Szent Willibaldot, de ennek művét már csak Szent Bonifác fejezte be.

A kereszténység a Rajnánál és a friz földön.

A Rajna mellett szintén már a római időkben megszilárdult a kereszténység, sőt a kölni, trieri és speyeri püspökségek megmaradtak a népvándorlás viharai között is. A kereszténység belőlük és a meroving királyokkal egyidőben keletkezett kolostorokból terjedt szét a nép között. Azonkívül egymásután tűntek fel kívülről jött térítők is. Így a 6. század közepén a frank Goar¹¹ élt itt és térített; hamvai felett emelkedik ma St. Goar városka és temploma. Tudunk arról is, hogy egy Wulfila nevű lombárd mint stilita élt a Rajna-vidéken, de a püspök nem helyeselte az aszkézisnek ezt a módját.

Belgium északi része és Hollandia, az akkori Frizland, kemény akadályokat állított a kereszténység terjesztésének útjába. Az erős és harcias friz nép a kereszténységet a frank hódítással kapcsolatban ismerte meg és a politikai ellenállással kapcsolatban rossz szemmel nézte a kereszténységet. Még a frankoktól meghódított friz területeken is alig-alig tudta megvetni a lábát a térítés. Mint a belga kereszténység megalapítóját Szent Amandust tisztelik, aki frank földről jött s a Schelde és Maas folyók között térített; 647-ben lett Maastricht püspöke. 660-ban halt meg, a később

róla elnevezett Szent Amandus (St. Amand) apátságban.¹² Vele egyidőben sikeresen térített ezen a vidéken Szent Eligius,¹³ 641-től kezdve noyoni püspök.

A 7. század vége felé kezdtek rajzani a fríz földre az angolszász misszionáriusok, így 678-ban a yorki Willfrid, de eredményeket csak tanítványa Willibrord ért el.

SZENT WILLIBRORD, a fríz föld apostola, 658-ban született Northumberlandban, angol és ír kolostorokban nevelkedett. 690-ben kötött ki tizenkét társával együtt a Rajna torkolatánál. Ratbod fríz király mint a keresztény Frank Birodalom politikájának előkészítőit üzte ki őket országából, de Heristali Pipin örömmel üdvözölte őket a frízek lakta földnek a frankoktól meghódított részein. 695-ben Willibrord Rómába ment, ahol I. Sergius pápa a fríz föld érsekévé szentelte; Pipin majordomus pedig Utrechtet jelölte ki székhelyéül. Innét sikerült a Frank Birodalomhoz tartozó frízeket teljesen keresztényekké tennie. Többször megkísérelte, hogy a Ratbod uralma alatt álló területre is áthatoljon. Fél százados munkálkodás után halt meg;¹⁴ a frízeket azonban csak Nagy Károly uralmának sikerült megtörnie és a kereszténység számára megnyernie.

A kereszténység a szászok között.

Szászország, Westfália, Enger és Ostfália még pogányok voltak, amikor Szent Bonifác meghalt. A harcias és kemény népet a missziós munka eddigi eszközeivel nem sikerült megtéríteni.¹⁵ Bonifác misszionáriusai, akik végre be tudtak hatolni közéjük, így a két Evvald, borzalmas módon szenvedtek vértanúságot.

A szászok ellenállása mögött ugyanazon ok húzódott meg, mint a frízeké mögött; a terjeszkedő frank hatalom lelki szövetségesét gyűlölték a kereszténységben s ennek felvételétől szabadságukat féltették. A terjeszkedő Fränk Birodalom pedig tudatosan és elszántan terjesztette a kereszténységet is. Minden egyes

frank győzelem után újra és újra ott van a követelés: engedjenek a szászok szabad utat a térítésnek. Így amikor Pipin 753-ban legyőzte őket, keresztény hit-hirdetőket kellett országukba fogadniok, akiket azonban a frank hadsereg visszavonulása után a szászok elkergettek és lerombolták az általuk épített templomokat is.

Nagy Károlyra nézve már szinte politikai kényszer volt, hogy megsemmisítse a szászok függetlenségét, mint a germán népek pogányságának és törzsi önállóságának eszmei, politikai és fegyveres támaszpontját, ahonnan nem egyszer véres rabló- és pusztító hadjáratok rajzottak ki, mialatt ő maga fríz hadjáratokkal volt elfoglalva s vagy a Pireneusokon túli, vagy az Alpokon túli ügyekben a Birodalom középpontjától távol időzött. A szászok politikai legyőzése azonban semmit sem jelentett volna megkeresztelkedésük és a kereszténységhez való őszinte csatlakozásuk nélkül.

772 és 804 között egymást követték Nagy Károlynak a szászok ellen viselt hódító és büntető expedíciói, nem egyszer véresen és borzalmasan. 772-ben Károly elfoglalta a szász föld istenhitének megerősített nemzeti szentélyét, Irminsult és feldúlta.

A győzelem után megteremtette a kereszténység terjesztésének kiindulópontjait, de a szászok abban a pillanatban, amikor nem érezték a nyakukon Károly öklét, azonnal megsemmisítették a kereszténység kezdeti próbálkozásait. Károly 782-ben indított hadjáratában 4500 szászt fejeztetett le. 785-ben a paderborni birodalmi gyűlésen drákói törvényeket hozatott a kereszténység védelmére. Mostmár a két legnevezetesebb szász törzsfőnök, Widukind és Albion is megtört, belátta a további ellenállás reménytelenségét és megkeresztelkedett. A szász nép utolsó lázadása alkalmával Károly 792-ben a legtüzesebben ellenálló pogány

vidékek egész lakosságát összefogatta és a Frank Birodalom belsejében telepítette le őket. 804-re az ország teljes kereszténnyé lett.

De tévedés volna azt gondolni, hogy a szász földet kizárólag a politika és a harci erőszak tette kereszténnyé. Éppen azért, mert a szász nép olyan hatalmas volt és tőle akkora áldozatot kívánó törzsi és népi ellenállás után tört meg, szükségesnek mutatkozott, hogy az egyházi szervezetét és az Egyház szellemi és kulturális munkáját is minél gondosabban és minél teljesebben dolgozzák ki. Ezért lett Szászország egyházi szervezete mintaszerű és a Szászország meghódítása utáni keresztény nemzedék a legszebbek és a legnagyobbak közé tartozott.

Westfália püspökségei Münster és Osnabrück lettek; első püspöke Szent Liutger, utrechti Gergely tanítványa, aki Keletfrizlandba jött, és onnét Westfáliába került. Az általa alapított kolostor (Monasterium, Münster) lassankint püspökséggé lett. Osnabrücköt 787-ben alapították; első püspökéről, Vihóról 803-ban történik először említés.

Enger püspöksége Bréma, Verden, Minden, Paderborn lettek. Ennek a vidéknek apostola kb. 780-tól kezdve az angolszász Willehard, 787-től kezdve bremeni püspök. Verden és Minden először csak misziós állomások voltak, csak később emelkedtek püspöki székhelyekké; Verden első püspöke Patto, Mindené Erkanber. Paderborn először a würzburgi püspökség joghatósága alatt állt, de már 806-ban egy született szász, Hadumár alatt, püspöki székhely.

Ostfália számára Halberstadt és Hildesheim lettek püspöki székhelyek, amelyekben szintén már százszokkal töltötték be a püspöki méltóságot.

Mindezek a püspöki székhelyek megoszlottak

Mainz és Köln metropolitái között; Brémát 864-ben a hamburgi érsekséghez csatolták. E püspökségek mellett jelentős a kolostorok alapítása. Közöttük legnevezetesebb Új-Korvey lett, amelyet Ó-Korveyből alapítottak, s amely ugyanazt a szerepet vitte a keresztény élet elterjesztésében és az egyházi tudomány fejlesztésében, mint Közép-Németországban Fulda és Dél-Németországban St. Gallen.

4.

Szent Bonifác (680 körül — 751) a német föld apostola és a német nemzet kialakítója. Származása. Első (716) és második (718) friz útja. II. Gergely pápánál Rómában (718). A Rajna mellett (719—722). Püspökké szentelése Rómában (722). A második nagy missziós-munka (723—745). Érseki megbízatása (731). A német egyházszervezet megteremtése. Legátusi megbízatása (737). A frank föld egyházi reformja; zsinatok sora (742—747). Királlyá keni Pipint (751). A friz térítés (751) és Bonifác vértanúsága.

Germánia nagy apostola, a német földön való térítés eddigi eredményeinek összefoglalója, megszilárdítója, s a jövő felé induló nagy formáinak megadója, Szent Bonifác a kezdődő középkor egyik legnagyobb alakja. A korra Nagy szent Gergely pápa, Szent Bonifác, Nagy Károly császár és Szent Miklós pápa nyomják rá egyéniségük bélyegét. A művet, amelyet alkotott, sem Luther nem tudta megdönteni, sem a jelenkor zavaros újpogánysága nem tudta elmosni.

Szent Bonifác,¹ eredeti angolszász néven Wynfrith, születésének pontos éve ismeretlen; 680 körül született, Wessex angol királyságban, előkelő családból: ezt az akkori Anglia vezető személyeihez intézett későbbi levelei mutatják. Hétéves korában az exetri apátság növendéke, s életrője szerint² feltűnő vallásosság és a

Szentírás kiváló ismerete jellemezte. A korabeli angol kolostor mindegyike missziós szellemmel, missziós hódító lelkülettel volt tele; számontartották az Egyháznak még meg nem nyert germán népeket és földeket és egymásután rajzoltak ki ezek területeire. Harmincéves korában pappá szentelték és hosszú vonakodás után megengedte neki az apát, hogy elhagyva kolostorát a frízek közé menjen. 716 kora tavaszán indult el először a fríz földre, azonban Wynfrith ott most háborút talált s a térítésre alkalmatlan viszonyokat, ezért visszatért kolostorába. Apáttá választották, de rangját püspöke engedelmeivel letette. Nemsokára újból elhagyta a Brit-szigeteket és a Rómába vonuló zarándokok egy csoportjával együtt Rómába ment és jelentkezett II. Gergely pápánál. A pápára nagy hatást tett az angolszász szerzetes hatalmas egyénisége, felismerte benne a Gondviselés emberét, aki megvalósíthatja a germán törzsek régóta tervezett megtérítését. Megadta neki a szükséges felhatalmazásokat a missziós munka elindítására és a germán népek egyházi megszervezésére.

Bonifác mindenekelőtt újra a frízek közé ment, ahol már egyszer hasztalanul próbálkozott a missziós munkával.

Hosszú időn át segítette Willibrord püspököt a térítés munkájában, majd amikor ez őt utódjaként utrechti püspökké akarta szentelni, elhagyta a fríz földet és a germán föld közepe felé telepedett meg. Itt három évig folytatta a térítő munkát. Ekkor alakult ki különleges térítési módszere, amelyet ő maga három szabályban foglal össze. Mindenekelőtt nem lép fel élesen és támadóan a pogány vallási babonák ellen, hanem inkább rámutat ezeknek hiányaira és belső ellentmondásaira s így rendíti meg a bennük hívő biztonságérzését; másodszor a katolikus tanításnak inkább egész képét, mintegy összbenyomását adja, nem annyira

a részleteit; végül pedig minél nyugodtabbnak, türelmesebbnek és egyszerűbbnek mutatkozik a bántalmakkal szemben. Nehezebb feladat volt munkatársakat szerezni; végül azonban ilyeneket is sikerült találnia.

722-ben a pápa parancsára visszatért Rómába, itt II. Gergely Germánia püspökévé szentelte, egyelőre éppúgy püspöki székhely nélkül, mint ahogy I. Gergely Szent Ágostont székhely nélkül jelölte ki Anglia püspökévé. Így tért vissza a germán földre. Mostmár szükséges volt, hogy munkájában politikai és hatalmi erőkre is támaszkodjék; így használta fel Heristali Pipin egyik törvénytelen fiának, Károly hercegnek, a későbbi Martell Károlynak segítségét a germán földön indítandó hódító munkában. Egyébként a germán földön való tartózkodása most sokkal hosszabb ideig tartott mint előzőleg: 723-tól 745-ig.

724-ben kivágta a híres geizmári szent tölgyfát és fájából kápolnát építtetett Szent Péter tiszteletére. Innét Thüningiába ment, ahol a régi kelta nemzeti egyház szeparatiztikus hagyományait őrző skót szerzetesek és fegyelmi szempontból eléggé nem ellenőrzött világi papok próbáltak téríteni, de munkájukat egységes szervezés és egyetértés nélkül folytatták s majdnem inkább ártottak mint használtak a kereszténységnek. Bonifác nagynehezen megküzdött befolyással, megszervezte a thüningiai térítést és három kolostort alapított e földön.

Nevezetes Szent Bonifác levélváltása II. Gergely pápával, akihez legmélyebb alázattal és bizalommal fordult minden olyan ügyben, amelyről maga nem tudott, vagy amelyben nem mert egyedül dönteni. Ez a levelezés kibírja az összehasonlítást Nagy szent Gergely és angliai szent Ágoston levélváltásával.³

II. Gergely utóda, III. Gergely, majd Szent Zakariás

pápák éppúgy ellátták tanácsaikkal Bonifácot, mint elődjük.

Lekiválóbb munkatársai Burghard, Lullus, Wigbert, Witta, Willibald és Wunibald voltak; az apácák közül Kunihuld, Kunitrud, Thekla, Lioba és Walpurgis. Ezeknek segítségével alapította kolostorait. Amikor II. Gergely 731-ben meghalt, utódától, III. Gergelytől döntést kért néhány bizonytalan kérdésre vonatkozóan. A pápa az érseki pallium adományával válaszolt és teljhatalmat adott neki arra, hogy Németországban bárhol püspökségeket állítson fel és püspököket szenteljen.

Bonifác erre püspökké szentelte eddigi munkatársait, kijelölte számukra püspöki székhelyüket, és ezek az organizációs pontok olyan jól vannak megválasztva, hogy a német egyház szervezési munkája máig is ugyanazokat a kereteket tartotta meg, amelyeket Bonifác kijelölt; az azóta tett változtatások nem nagy jelentőségűek.

Mikor a kereszténység Thüringiában megszilárdultnak látszott, ellenben a szászok közt való missziós-kísérletek eredményteleneknek tűntek fel, Bonifác 735-ben Bajorországba ment, ahol az egyházi állapotokat a thüringiaiakhoz nagyjában hasonlónak találta. Nagyon kedvező hatással volt a bajor egyház fejlődésére, azonban végleges rendezést itt nem eszközölt.

737-ben a pápa kívánságára harmadszor utazott Rómába, ahol majdnem egy évig időzött. Visszatérése előtt a pápa egész Németország apostoli követévé nevezte ki és szinte teljhatalommal ruházta fel őt az egyházi ügyekben.

Odilo bajor herceg kérésére Bonifác visszautazása alkalmával rendezte a bajor föld egyházi viszonyait. Négy püspökséget emelt; ezek: Freising, Regens-

burg, Passau és Salzburg. Püspöki székhelyeit és az általa szentelt püspököket a pápa megerősítette.

Martell Károly halála (741 október) után Bonifác felhasználta Karlmannak és Pipinnek iránta való jóindulatát s ez alapon rendezte a hesszeni és thüringiai egyházi viszonyokat; három új püspökséget állított fel: Würzburgot, Buraburgot és Erfurtot.

A német hierarchia kiépítése után Karlmann segítségével az egyházi reform ügyéhez nyúlt és e célból zsinatokat tartott. Hogy a bajor zsinatot hol tartották, bizonytalan, viszont fennmaradt ennek 15 kánonja.⁴

742 április 21-én, valószínűleg Karlmann valamelyik kastélyában folyt le az első német zsinat, ahol Bonifácot mint érseket és pápai legátust hivatalosan elismerték. A zsinat kánonjai újra rendet és fegyelmet követeltek az életmódjában megfogyatkozott klérustól; zsinatok rendszeres tartását írták elő, úgyhogy már a következő, 743-as évben új zsinatot tartottak és az elsőnek kánonjait megújították és kiterjesztették. Ezzel a zsinattal függ össze kétségtelenül a századok számára elrendelt keresztelési formula s a babonaságok és pogány szokások jegyzéke.⁵

Nemcsak Ausztráziában, hanem Neusztriában is újjá kellett Bonifácnak szerveznie az egyházi életet, úgyhogy ő ilyenképpen nemcsak a germán egyháznak lett megalapítója, hanem egyúttal a frank egyháznak is újjászervezője. Jól ismerte a Meroving-királyság hatalmi szétesése óta gyászos egyházi viszonyokat, mindenekelőtt a papság állapotát. „Ha hinni lehet az öregeknek, Frankországban már több mint nyolcvan éve nem tartottak zsinatot. Nincsenek érsekek; a püspöki székek legnagyobb részét pénzsóvár világiak és erkölcstelen papok ragadták magukhoz” — írja Bonifác Zaka-riás papának.⁶

Martell Károly utódai, Karlmann és Pipin, a frank föld egyházi reformját teljesen Szent Bonifácra bízta. Ennek alapján tartotta Bonifác 744-ben a soissons-i zsinatot, ahol 23 püspök volt jelen. A zsinat tíz kánonja nagyjából ugyanolyan természetű volt, mint az ausztráziai zsinaté. Karlmann itt, Pipin pedig ott emelte ezeket a zsinati határozatokat az állami törvényhozás szerint is érvényes kapitulárékká.⁷

Szükség volt még arra is, hogy nagy erkölcsi és fegyelmi változások történjenek a frank püspöki karban. Ez a 745-ben, Pipin és Karlmann közös elhatározásával és részvételével megtartott birodalmi zsinaton történt meg. Itt három méltatlan püspököt letettek, helyettük újakat választottak. Bonifác érseki székhelyül Kölnt jelölték ki. Mivel azonban ezzel kapcsolatban nehézségek merültek fel, középpontul az akkor alapított Mainzot választották érseki székhellyé. A következő évben, 747-ben Bonifác új, egyetemes birodalmi zsinatot tartott.⁸

A zsinati reformokhoz hasonlóan vitte véghez Bonifác a kolostori intézmények reformját is. Már az ausztráziai zsinaton Szent Benedek reguláját állapították meg mértékadóul; mintegy mintakolostorul Fuldát jelölte ki Szent Bonifác.⁹ Ezt — kedvenc alapítását — 744-ben kezdte építtetni. Fulda története az egész középkorban összefügg a német tudomány, szellem és lelkiség fejlődésével.

Amikor 744-ben Karlmann lemondott az uralomról és a montecassinói kolostorba vonult, Pipin, mint mostmár egyedüli majordomus, a frank egyház elhatározása és Zakariás pápa hozzájárulása folytán felvette a királyi címet. Az utolsó Meroving árnyékkirályt kolostorba küldték. Pipint, a leendő Karolingok őst, egyszerre két nagy birodalomnak: Franciaországnak és Németországnak megalapítóját az angolszász szerzetesből lett

frank egyháznagy, Szent Bonifác kente fel királlyá 751-ben.

751-től kezdve Bonifác egyre inkább közeledni érezte halálát, azért mindent megtett, hogy életművét minél előbb befejezze és megszilárdítsa. A még mindig épülő Fuldának kiváltságokat szerzett. A pápával is jóváhagyatta, hogy Mainz legyen érseki székhelye, utód-ról is gondoskodott egyik legmeghittebb munkatársa, Lullus személyében. Gondoskodott arról is, hogy a megindult munka az egyházi szervezetek kiépítésében folyamatos legyen, s ekkor visszatért ifjúkorának ahhoz a tervéhez, hogy megtéríti a frizeket. 754-ben indult el 52 társával Frizlandba. Nagy buzgalommal és nagy eredménnyel kezdte meg munkáját s társaival együtt igen sok pogányt keresztelt meg. Ugyanennek az évnek pünkösdjére a mai Dolkum közelébe meghívták az újonnan megkeresztelteket a bérmlás felvételére. A bérmlándók helyett azonban egy csomó vad pogány jelent meg e helyen és ezek lemészárolták a hithirdetőket. Bonifác holttestét, régebben kifejezett kívánsága szerint Fuldába szállították és ott temették el kedves székhelyén.

Halála után a Karoling-birodalom egyházszervezete tovább folytatta Bonifác művét.

5.

II. István pápasága Aisztulf longobárd király támadása. Követség Pipinhez. II. István és Pipin találkozása a frank földön. Szövetségekötés a frank birodalommal. A Pipin-féle adománylevél. Pipin megtöri a longobárd uralmat. Az állítólagos Nagy Konstantin-féle adománylevél.

Zakariás pápa 752 márciusában halt meg. Az ő ideje alatt befejezést nyert az Alpokon túli Európa lelki újjárendeződése, egy új világbirodalom megalakulása-

nak kezdete. Halála után István preszbitert választották pápává, aki azonban felszentelése után három napra meghalt. Utóda a II. István nevet vette fel (752—757). Alatta történt meg, egészen váratlanul, a frankokkal való végleges szövetségekötés.

Alig néhány hónapja uralkodott, amikor Róma falai alatt hadseregével ott állott Aisztulf longobárd király. II. István követei a Zakariással kötött húszéves fegyverszünetre hivatkozva nagynehezen rábírták őt a visszavonulásra, de néhány hónap múlva ismét megjelent az örök város előtt. Rómának és környékének minden lakosától fejenként egy arany szoliduszt kívánt adóul, ami Róma függetlenségének végét jelentette volna. Hiába tárgyaltak vele újabb pápai követek, hiába fordult a pápa a császári udvarhoz, újra csak egyetlen lehetősége maradt a szabadságnak: a frank birodalom segítsége. A pápa váratlan gyorsasággal tért vissza ahhoz a gondolathoz, amelyet már egyszer III. Gergely megfogalmazott.

A legnagyobb titokban értesítette Pipint helyzetéről és segítségét kérte, mindenekelőtt azt, hogy Pipin küldjön hozzá követeket, akik majd frank földre kísérik el őt.¹

A pápaság helyzete Pipinnel szemben egészen más volt, mint elődje, Martell Károly idején; Pipin nem felejtette el azt a szolgálatot, amit az Egyház az ő királyi rangjának elismerésével tett neki. A frank egyházi és világi országnagyok követsége hamarosan meg is érkezett, fegyveresek oltalma alatt végigkísérték a pápát Itálián, közben Páviánál a pápa újra és hasztalanul tárgyalt a longobárd királlyal. De Aisztulf azt már nem merte megakadályozni, hogy a hatalmas frank király kísérete át ne vigye a pápát az Alpokon. A frankok mély hódolattal fogadták az első pápát, akinek lába a

frank földet illette. Magának Pipinnek fia, Károly herceg, a későbbi Nagy Károly jött elébe, s 754 vízkeresztjén a pápa és a király találkozott a pontion-i kastélyban. Amint a Liber Pontificalis leírja, a király elébe ment a pápának, lovát a kantárszárnál fogva vezette egy darabig.² A frank források viszont azt beszélik el, hogy a pápa és római kísérete vezeklóruhában, mezítláb vetették magukat a földre s úgy kérték a király segítségét, hogy szabadítsa meg őket és a római népet a longobárdoktól.³

A TALÁLKOZÁS EREDMÉNYE végigvonul az egész középkoron. Mellékes az, hogy a találkozás formája és pillanatnyi tartalma az akkor már a hűbériség felé tartó germán jog szerinti volt-e. Lényeges az, hogy Pipin esküvel kötelezte magát, hogy megvédelmezi a római Egyházat és Szent Péter jogait. Ez a kötelezettség olyan természetű volt, hogy sem formája, sem tartalma nem fért volna bele sem a római jog, sem a barbár népjog semmiféle fogalmazásába. A frank királlyal szemben maga Szent Péter s annak mindenkori helytartója állott mint másik szerződő fél. Hogy ezt a kor és az akkori frank kereszténység milyen nagy eseményként tartotta számon, azt misem bizonyítja jobban, mint az, hogy a frank egyház az őskeresztény időkbe visszanyúló saját liturgiája helyett ettől az évtől kezdve átvette a római liturgiát. Nemcsak a liturgiának, hanem az emberi szellemnek és az egyházi művészeteknek történetében is korszakot alkotó ez az esemény, amelynek megvalósulását Szent Bonifác készítette elő.

Ezen a télen át a pápa Franciaországban maradt, betegesen időzött a párizsi Szent Dénes-apátságban.

A frank királyoknak a pápával való új kapcsolata szükségkép megtörte a hagyományos frank-longobárd barátságot, s a frank birodalom politikai életének fejlett voltára jellemző, hogy ez nem ment minden nehézség nélkül: a frank hadseregszemlélet és az országnagyok gyűlését egyaránt ez az esemény foglalkoztatta egész éven át. Végül azonban az egész ország hozzájárult,

hogy a Frank Birodalom elvállalja az új kapcsolatot, annak dicsőségét és terheit.

A quierci-i tárgyalások eredménye, az ú. n. Pipin-féle adománylevél, eredetijében nem maradt ránk. Jelentőségét nem is a hiányzó eredeti adja meg, hanem maga a történelem. Egyetlen általában elismert adata van: az, amelyet Hadrián pápának a Liber Pontificalis feljegyzései közt való életírója idéz róla, amikor Nagy Károllyal elmondhatja az adománylevél tartalmát, amely megvonja a pápa által birtosított frank király által megvédelmezendő terület határait.⁴

754 július 28-án II. István ismét ünnepélyesen felkente Pipint, feleségét s két fiát, Károlyt és Karlmannt. Ezt a másodszor való királlyá kenést általában úgy tekintették, mint az új uralkodóház végleges törvényesítését és méltóságában való megerősítését. Ennek bizonyítéka az ú. n. Clausula de unctione Pipini, amelynek hitelességét minden ellenkező véleménnyel szemben sikerült megvédeni s amely mélyen belevilágít a pápaságnak és a frank uralkodóháznak egymással kötött kapcsolatába. Interdictumot és kiközösítést ró mindenkire, aki más házból való királynak felemelésére gondol. Ez nemcsak a Meroving-uralkodóháznak, hanem Karlmannak utódait is kizárta a hatalomból. Ugyancsak megkapta Pipin a patríciusi méltóságot. Végül a pápa és a király a germán jog formái szerint is szövetséget kötöttek egymással, megígérve, hogy egyik a másikkal szemben barátjának barátja és ellenségének ellensége lesz.

PIPIN PATRICIUSI címében kétségtelenül van valami ellentmondás a legutóbbi helyzet jogszokásaival szemben. Ugyanis ezt a patríciusi címet az utolsó másfél század alatt a ravennai exarcha viselte, s most idegen uralkodó, hozzá még Nyugat leghatalmasabb uralkodója kapta azt. Ez egyelőre nem irányult a bizánci császárok névleges

uralma ellen: még egyideig a görög császárok uralkodási évei szerint számítják az időt a pápai akták is és a görög császárt „a mi urunknak” nevezik. Arra mutat ez, hogy az Egyház életének új formái már nem fértek el a régiek keretében, s a régi és új helyzet egyelőre elvileg változatlanul, egyszerre áll és szerepel egymás mellett.

Pipin az első időben békés úton igyekezett a pápa védelmére vonatkozó ígéretének megfelelni. Azonban ez nem sikerült sokáig s ő még ez év augusztusában háborút indított a longobárdok ellen, mire Aisztulf a páviai békében visszaadta összes hódításait.

II. István tehát diadallal térhetett vissza Rómába. De a frankoktól szenvedett vereség nem szerelte le teljesen Aisztulfot; számított Pipin és országa részéről a longobárdokkal való szövetség politikai hagyományára. Számítása nem is volt hamis, mert Pipin és országnagyjai nem mutattak nagy kedvet az itáliai viszonyokba való beavatkozásra, amikor Aisztulf csapataival újra megjelent Róma falai alatt. Csak magának a pápának egészen megrendítő levele bírta rá őket egy második longobárd hadjáratra, amely újra Aisztulf leveretésével ért véget.

Ez a második longobárd hadjárat azért nagy fontosságú, mert valójában ez teremtette meg a pápai államot. Pipin ugyanis most már gondoskodni akart magának a megvédeni ígért államnak szilárdabb formáiról, meg kívánta állapítani azt a végleges területet, amelynek megvédésére köteles. Ezért az egyházi állam összes helyégeit összeíratta, mindezeknek át kellett adniok kulcsaikat a frank király meghatalmazottjának, s ezeket a kulcsokat Pipin adománylevelével együtt letették Szent Péter sírjára.

A bizánci birodalomtól való elválás ezzel a hirtelen fordulattal még az alávétettség eddigi fikciójától is megszabadult, és az a formula, hogy a pápa egy

idegen uralkodótól hajdani birodalmi területet fogadott el saját tulajdonul, most már nem maradhatott jogi és valóságos következmények nélkül.

Aisztulf különben utódok hátrahagyása nélkül halt meg; örökségén a rokon Desiderius és az annak-idején montecassinói szerzetessé lett Ratchis versengett. Ez a helyzet s egyéb vonatkozások a pápa kezébe játszották át, ha nem is a döntést, de mindenesetre annak erős befolyásolását. A pápa ügyesen ki is használta e helyzetet és az ő támogatásával királlyá lett Desiderius békét és hűséget ígért Szent Péter trónusának.

757 április 26-án reggel halt meg II. István, az egyházi állam megalapítója és első uralkodója, akinek uralma megteremtette a középkori császárság és középkori pápaság létrejöttéhez szükséges előfeltételeket.

Ezekben az időkben keletkezett Rómában az az okirat, amelyet készítői Konstantin császárnak, mint századokon át minden igényt érvényesíteni tudó jogforrásnak nevével láttak el. Számításuk sokáig be is vált, mert ez a hamisított okirat bizonyító erejű jogforrásnak számított századokon át s mindenki előtt érinthetetlennek látszott. Ez a híres Konstantin-féle adománylevél, amely körül századokon át világtörténelmi, egyházi jogi, jogtörténeti és oklevéltani kutatások és viták hullámai gyűrűztek.⁵

A HAMISITVÁNY — egyike a világtörténelem legnevezetesebb ilyenemű aktáinak — arról szól, hogy a császár elmondja Szilveszter pápának és utódainak, milyen csodákat cselekedtek vele Péter és Pál apostol-fejedelmek Szilveszter pápán keresztül; elmondja, hogyan gyógyult ki a keresztség által a bélpoklosságból. Ezeket és más további jótéteményeket felsorolván, a császár a maga helytartóival, szenátusával és az országnagyjaival egyetértve elhatározza, hogy Isten Fia földi helytartójának földi uralmat is ad, Szent Péter trónját

maga fölé emeli, továbbá elismeri Szent Péter pátriárkai székeének elsőbbségét az antiochiai, konstantinápolyi és jeruzsálemi székek fölött. A lateráni palota székesegyháza legyen a világ összes székesegyházainak feje, a lateráni palotát a császár Szilveszternek és utódainak ajándékozza az összes császári jelvényekkel együtt, a római egyházak papjainak kiváltságokat, szenátori rangot és jelvényeket ad; a pápának, aki a császári diadémot mint jelvényt alázatosságból visszautasította, fehér mitrát ad. Végül következik az, ami végett a hamisítvány készült: a császár kijelenti, hogy miután a pápa hatalmát nem akarja befolyásolni és korlátozni, nemcsak a Laterán felett ad neki jogot, hanem Róma városa, egész Itália és egész Nyugat felett is; ő maga éppen ezért teszi át császári székhelyét Bizáncba, mert nem helyes, hogy földi uralkodó ott tartsa székhelyét, ahol az egész világ kereszténységének főpapja székel.

A középkor alig vonta kétségbe ennek az írásnak hitelességét. Először Cuesi Miklós és Valla Lőrinc állították a dokumentum hamisítvány voltát, de ennek végleges kimutatása még nagyon sok kutatást, vitát, bizonyítékot kívánt. Ma már nagyjából valószínűnek lehet tekinteni azt a véleményt, hogy az irat II. István-nak frank földre való elutazása előtt készülhetett. A hamisítvány tartalma — eléggé megmagyarázható, miért — felhasználja azt a dús legendafonadékot, amely Konstantin és Szilveszter pápa alakját szötte körül a későbbi századok képzeletvilágában s ennek okirat formájában való lerögzítésével akar újabb jogforrást teremteni annak a helyzetnek, amely a történeti fejlődés és a valóság jogalkotó ereje folytán jutott a pápai szék hatalmába. Nem valószínű, hogy az okirat pillanatnyi céloknál távolabbiakat akart volna szolgálni, azonban az Álizidori Dekretália-gyűjteménybe való felvétele, továbbá a Gratianus-féle Decretumba való bejutása sokáig szinte félelmetes tekintéllyel ruházta fel

s a 11. század közepétől fogva szívesen hivatkoztak rá a pápák is. Nem áll azonban, hogy a pápai állam eredete e hamisítvánnyal függne össze.

6.

I. Pál tovább folytatja II. István politikáját. Új nehézségek a longobárdokkal. Constantinus Copronymus tovább folytatja a képromboló harcot Keleten. Új képromboló zsinat. Pipin magatartása a képtisztelet kérdésében. Hatalmi ambíciók és zavarok a pápai trón körül III. István megválasztásánál. A 769-es római zsinat nagyjelentőségű intézkedései a pápaválasztásokról. Frank és longobárd orientációk harca a pápai szék körül.

II. István után I. Pál lett a pápa, elődjének öccse és bizalmasa. Megválasztása a pápai politika szilárdulását jelentette. Nem minden nehézség nélkül, mert megválasztásával szemben ugyancsak erős ellenpárt dolgozott Teophilus fődiákonus vezetésével; ez az ellenpárt meg akart maradni a bizánci orientáció mellett.

Az új pápa¹ egyéniségét szeretet, szelídség jellemezte; baráti hűséggel állott ki a frankokkal kötött szövetség mellett. Ez szükséges is volt, mert a fiatal pápai államnak nem volt még meg az a belső szerkezete és önereje, amivel minden ellenerővel szemben helyt tudott volna állani. Desiderius törekvései újra az egész Itália meghódítására törő régi longobárd politika visszatérését jelentették. I. Pálnak többször kellett Pipinhez fordulnia segítségért, viszont Pipinnél sohasem ért el annyit mint előde. Ebből a szempontból pápasága visszaesést jelent a fejlődésben.

Egész másképp alakult a helyzet Kelettel szemben. Itt változatlan heveséggel folyt tovább a képromboló harc. V. Konstantin (Copronymus, 741—775) még hevesebben folytatta a harcot a képtisztelet ellen mint atyja, főleg mióta a képtisztelethez ragaszkodó tömegek-

re támaszkodva, sógora lázadást kísérelt meg ellene. 754-ben Konstantinápolyban zsinatot tartott; ez egyetemesnek hirdette magát, noha sem Konstantinápoly pátriárkai széke betöltve nem volt, sem Nyugat püspökei, sem főleg a pápa képviselői nem voltak ott. A képtisztelet természetesen, mint bálványozást utasította el. A Kelettel való ellentétek már annyira mentek, hogy a pápa méltán tarthatott a görögöknek Itália és Róma visszahódítására irányuló hadjáratától.

Ez ugyan nem következett be, de a képek ellen való harcot V. Konstantin a bulgár hadjárat után változtatlan hevességgel folytatta tovább. Különösen a szerzeteseket sújtotta súlyosan a császári üldözés. 766-ban a Birodalom minden lakójának esküt kellett tennie arra, hogy soha nem részesítik többé a képeket tiszteletben. Bizánc császára a frank udvarral való kedvező diplomáciai kapcsolatait is felhasználta a pápa ellen. Görög követség igyekezett rávenni a frank királyt, hogy ő is tagadja meg a képek tiszteletét és álljon el a pápával kötött szövetségtől. Pipin azonban elutasította e kérést. 767-ben zsinatot tartott, amelyben a Szentháromságáról és a képek tiszteletéről volt szó; a zsinat szigorúan megmaradt a katolikus tanításban. Pál meleg köszönetet is mondott Pipinnek a hűségéért s az Egyház tanításához való ragaszkodásért. Nemsokára rá a pápa meghalt. Pápasága egyébként arról is nevezetes, hogy az egyre jobban elzáruló katakombákból az ismertebb szentek ereklyéit ő vitette át és helyeztette el az Örök Város egyes templomaiban és kápolnáiban.

I. Pál pápa halála után súlyos zavarok következtek.² Erősen mozgolódott a bizánci párt. A világi hatalmat is birtokló pápai szék most már hatalmi ambíciók tárgya is lett, úgyhogy az egyik longobárd herceg már a pápa haldoklásának napjaiban fegyveres kísérettel érke-

zett Rómába, testvérét hirtelen pappá, majd a befolyása alatt tartott két püspökkel püspökké szenteltette. A bitorló Konstantin egy évig tudta magát tartani; még Pipint is értesítette megválasztásáról és arról, hogy a szövetséget mennyire fenntartani kívánja a Frank Birodalommal. Pipint nagyon lekötötték az aquitániai zavarok, azonkívül nem is kívánt a pápaválasztásba beleavatkozni. A bitorló ellen való harcot Christophorus primicerius vezette s noha az előző pápák alatt ő volt a frankokkal való szövetség gondolatának leghatalmasabb oszlopa, most mégis a longobárd királyhoz menekült segítségért, aki viszont készségesnek mutatkozott a beavatkozásra és Rómában élő hatalmi megbízottja, Waldipert által egy Philippus nevű preszbitert választott meg, hogy a longobárd törekvésekkel egyetértő főpap kerüljön a pápai székbe. Christophorus azonban most ezzel a törekvéssel szegült szembe s felszólítására Philippust elűzték a rómaiak s a klérus és a nép — Christophorus ajánlatára — István preszbitert választotta meg, aki most már mint III. István pápa³ megválasztottnak volt tekinthető és mint ilyen uralkodott.

III. István (768—772) alatt a hatalmas egyéniségű Christophorus ragadta magához a vezetést. Embertelen és kereszténytelen módon állt bosszút az előző pápaválasztások zavarai alatt vele és felfogásával szemben fellépett ellenségein, mindenekelőtt Waldipert preszbiteren, aki hiába keresett menedéket a Santa Maria Maggiore-ban. Ezek az események az egyre inkább elvaduló idők hasonló jeleneinek lettek előjátékává.⁴

III. István megválasztását egyébként már a Pipin halála után társuralkodókká lett fiai, Károly és Karlmann ismerték el. A pápa 769-ben zsinatot tartott, amelyben a frank püspökök is megjelentek, elítélték Konstantin ellenpápát, papszenteléseit érvénytelennek nyilvánították és megtiltották, hogy a pápaválasztás

ezután újra világra essék. Ugyancsak elrendelték, hogy ezután csak a kardinálispapok és kardinálisdiákonusok közül lehessen választani a pápát. A népet egészen kizárták a pápaválasztásokból. Ebből a szempontból a 769-ben tartott lateráni zsinatot korszakalkotónak nevezhetjük. Továbbiakban foglalkozott a zsinat még a képrombolással is és anathema alá helyezte a 754-es konstantinápolyi álzsinatot.⁵

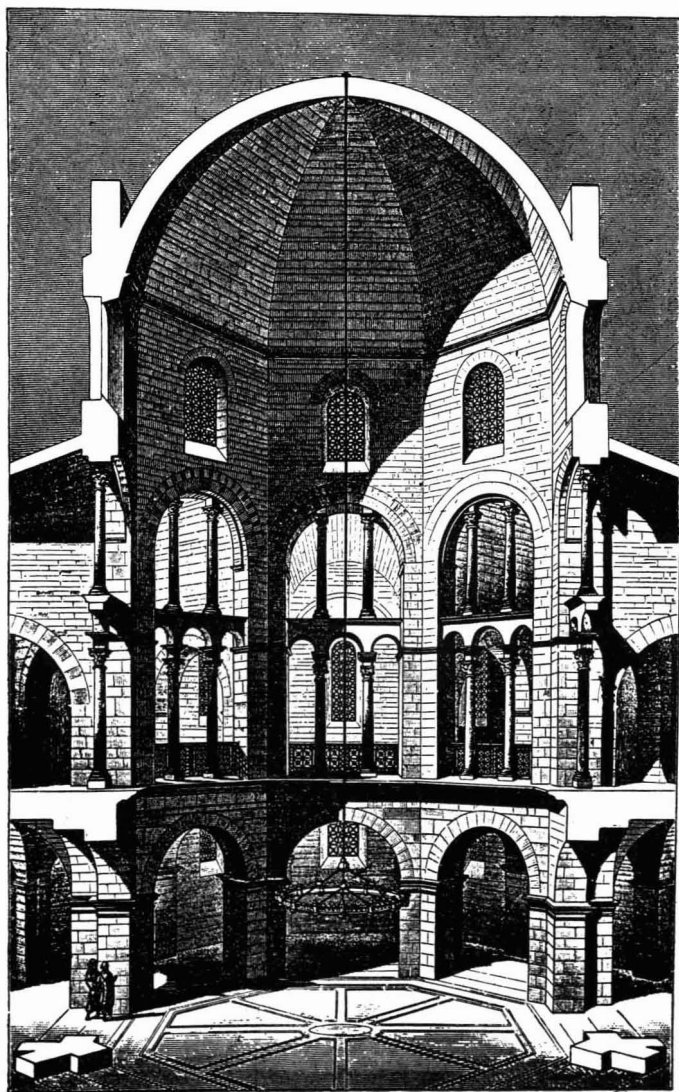
III. István megválasztásának zavarai súlyos következményekre vezettek a Frank Birodalom felé: Desiderius ellenséges indulatokat táplált párthíve, Waldipert kivégzése miatt s befolyására a pápának a két fiatal frank uralkodóval való viszonya nehezen és ellenségesen alakult. Az uralkodók ugyan a követségeikben, levélváltásaikban és szólamaikban hűséget ígértek az apjukkal kötött szövetséghez, azonban Nagy Károly a frank politikai viszonyoknak alakulása miatt teljesen visszakanyarította a helyzetet nagyapjának longobárd politikája felé, sőt szövetséget kötött a longobárd birodalommal és összeházasodott a longobárd királyi házzal. E körülmények között maga a pápa is kénytelen volt a longobárdokkal szemben enyhébb politikát folytatni. Közeledett Desiderius politikájához, aminek végül az lett a következménye, hogy a longobárdellenes pápai környezetnek bukása mellett Cristophorus befolyása végzetes bukással ért véget: kitolták szemeit, amibe belehalt, s pár nappal később követte őt a gyenge és ingadozó pápa maga is.

Nagy Károly és a pápaság. Nagy Károly véglegesen megsemmisíti a lombard birodalmat (774). Iréne görög császárnő politikai közeledése Nyugat felé; a képromboló mozgalom felszámolásának első nagy kísérlete. A VII. egyetemes zsinat elítéli a képrombolást. Nagy Károly a keleti zsinat ellen. A „Libri Carolini” és a frankfurti zsinat (794). Adorján elkerüli az ellentétek kiélezését.

III. István halála után I. Adorján¹ (Hadrianus) lett a pápa (772—95), aki uralmának hosszú ideje alatt a született uralkodó hatalmas képességeit mutatta. Első intézkedéseivel eloszlatta Rómában a politikai feszültséget, kemény és biztos magatartást tanúsított a longobárd uralkodóval szemben, aki igen nyílt céltudatossággal tört ama cél felé, hogy birodalmába bekebelezze a pápai birtokokat. Csak a pápa kiközösítéssel való fenyegetése állította meg egyelőre útjában.

Róma falait megerősítették ugyan, de a fegyveres védelem kilátástalannak látszott. Adorján pápa sem tehetett mást mint II. István. El kellett szánnia magát arra, hogy követeket küldjön Károly frank királyhoz, s 772—773 telén tárgyalásokat is kezdett Károllyal. Ennek viszont most már nem állott érdekében a longobárd hatalom támogatása, mert a longobárd király Károly unokaöccseinek a frank trónra való igényeit kezdte támogatni. Károly ekkor úgy határozott, hogy a longobárd királlyal szemben döntsének a fegyverek.

A 773-ban Genfben tartott frank birodalmi gyűlés hozzájárult a hadjárathoz. A túlnyomó erő ellen Páviába bezárkózott longobárd király birodalmát hamarosan elfoglalták, egyedül magának Páviának ostroma húzódott el sokáig. Nagy Károly az ostromtáborból ment át Rómába, hogy a húsvétot ott töltsse. A pápa ünnepélyesen fogadta² és Nagy Károly 774 április 6-án a Szent Péter-bazilikában megújította azt az ígéretet

A Karoling-építményű aacheni Münster keresztmetszete

és szövetséget, amelyet apja adott. Felolvasták a quierci-i okiratot, annak egyik példányát aláírták és Szent Péter sírján helyezték el. A Liber Pontificalisnak Adorján pápa életét leíró szerzője pontosan leírja ezeket az eseményeket⁸ s idézi az itt felolvasott okiratot. Donatio Pipiniről szóló tudásunk ezen nyugszik. Elbeszélése kétségtelenül hiteles; ez többé-kevésbé egyetlen hiteles forrásunk Kis Pipin és Nagy Károly adományleveleinek tartalmáról.

Ugyanennek az évnek nyarán a frankok elfoglalták Páviát s Desideriust és feleségét foglyokul vitték a frank földre. A több mint kétszáz éves longobárd birodalom megszűnt. Károly azonban nem olvasztotta bele a Frank Birodalomba, hanem maga vette fel a longobárd király címét. Ugyancsak ettől kezdve viselte a római patríciusi címet, amely eddig is megillette, de amelyet eddig nem tartott figyelemreméltónak. A longobárd birodalom megszüntetése azonban még nem oldott meg minden problémát. Egyelőre csak az történt, hogy a hajdani longobárd birodalomnak a pápai uralom alá került hercegségei támadtak a pápa ellen s a pápaság mint világi hatalom sokkal gyengébb volt, semhogy akár a saját lázadó alattvalói ellen is védekezni tudjon. A pápa ismét csak a frank uralkodóba helyezhette reményeit; annak megjelenésétől várta az ügyek rendezését.

Károly a hispániai hadjárat után valóban meg is jelent Rómában 781-ben. Ekkor rendezték újra a pápai állam területére vonatkozó ügyeket. Igyekeztek ő s a pápa pontosan megállapítani az egyházi államnak nem egy vonalon vitás határait. Később, 787-ben rendezték az eddig nyílt kérdéseket Dél-Itália felé is, olyan területekkel kapcsolatban, amelyekre eddig a keleti császárság tartott igényt, a nélkül azonban, hogy azo-

kat meg tudta volna védeni az egyre szaporodó szaracén pusztítások ellen.

Ilyen módon I. Adorján pápát méltán nevezhetjük a pápai állam új megalapítójának.

Nehéz volna azt állítani, hogy az eddigi pápák uralma teljes szuverénitású lett volna Róma és a hozzájuk csatlakozó területek felett. Maga Nagy Károly úgy értelmezte a saját patronátusát, hogy az inkább az egyházi állam felett való uralkodás fogalmának felelt meg. Sőt ez a patronátus nemcsak a pápai állam belső ügyeiben akart érvényesülni, hanem helyenkint még a pápai hatalom sajátos, lelki területére is átsapott.

Ezalatt Bizáncban fontos változások következtek be a görög birodalmat Nyugat orthodox kereszténységétől elszakító kérdésben. Izaurusi Leó fia, Constantinus Copronymus 775-ben meghalt. Fiának, IV. Leónak rövid uralma alatt semlegesség állott be e sokat vitatott kérdésben. Amikor IV. Leó özvegye, Iréne császárnő uralkodott, kiskorú fia, VI. Konstantin helyett, ez a Birodalomnak a képek tisztelete mellett kitartó területeire és köreire kívánt támaszkodni. Így a pátriárkai széken is megfelelő változások történtek s a görög birodalom egyházi köreiben felülkerekedett az egyház-hű vélekedés.

Időközben Keleten a császárság politikai magatartása Nyugattal kapcsolatban megváltozott. Az eddigi ellenséges feszültség helyében elismerték az itáliai statusquót és a keleti Birodalom a pápán keresztül kezdett tárgyalni a hatalmas nyugati uralkodóval. A becsvágyó és tág terveket szövő császárnő egyébként Nagy Károly leányának kezét akarta fia számára biztosítani s a régi és új birodalom még szorosabb kapcsolataira is gondolt. Valószínűleg ezekkel a tárgyalá-

sokkal kapcsolatban beszéltek meg a keleti egyház ügyeit is.

A képromboló korszak teljes felszámolása csak egyetemes zsinattal látszott lehetségesnek. Ennek munkálatai gyorsan haladtak előre és a császárnő 785-re magát a pápát is meghívta a Konstantinápolyban tartandó egyetemes zsinatra. A pápa csak két megbízottja révén vett részt a zsinaton, amelyet 786 augusztus 17-én nyitottak meg Konstantinápolyban. A császári gárdának a képromboló püspökök által újra felszított zavargásai miatt azonban a zsinatot egyidőre föl kellett függeszteni s a gyülekezeti csak 787 szeptemberére ült újra össze Niceában.⁴

A keleti császárság 350 püspöke a pápai követek elnökelete alatt elítélte a képromboló eretnekséget, elválasztván egymástól a képek tiszteletbentartásának és imádásának fogalmát. A megkülönböztetés semmiképen sem volt felesleges, mert a hosszú dogmatikai harc éppen e fogalmak el nem határolása folytán éleződött ki ennyire.⁵ A VII. egyetemes zsinat újra helyreállította az egységet Róma és Kelet egyháza között; a római egyház álláspontja újra uralomra jutott Keleten is. Viszont a pápa politikai követelését, az erőszakkal elvett patrimoniumok visszaadását és a pápa pátriárkai kerületétől elvett Illyricum visszacsatolását ezúttal nem teljesítették.

Sokkal károsabb hatású volt, hogy a frank uralkodó mellőzötteknek, birodalma, hatalma, személye semmibevetésének érezte azt, hogy az egyetemes zsinatra a Nyugatot csak a pápán, mint Nyugat pátriárkáján keresztül hívták meg, holott az ő birodalma kiterjed a nyugati kereszténységnek szinte valamennyi püspökségére! A helyzet annyira kiéleződött, hogy még a frank és a görög uralkodó családok között kötött el-

jegyzés is felbomlott, a Bizánccal való egyetértés megszűnt; a délitáliai görög császári politika megkísérelhette a longobárd uralkodóház odamenekült sarjainak uralmi igényeit a visszafoglalható területekre érvényesíteni.

De Nagy Károly ezenkívül más területen is megkísérelte az egyházi ügyekbe beleszólni. Jogszerűnek vélte, ha a maga részéről alaposan megvizsgálja, mi az, amire nézve a keleti zsinat az egész kereszténység hitében, tehát az ő püspökeit is kötelezően határozott. A képtisztelet maga Nyugat szempontjából nem volt erősen gyakorlati kérdés. A pápa a 787-es zsinat aktáit egy görög-ről-latinra való gyarló fordításban küldte el neki tudomásulvétel végett. Nyugat és Kelet között már ekkor olyan nagyok voltak a nyelvi és kulturális különbségek, hogy a zsinati határozat latin fordítása éppen a leglényegesebb dogmatikai kifejezések áttételénél volt ingadozó; nem ez az első eset az Egyház történetében, hogy a nyelvi különbségek Kelet és Nyugat között súlyos bonyodalmakra vezettek s Nyugat és Kelet vallási egységének ártottak.

Nagy Károly maga vett részt azokon a megbeszéléseken, amelyek a zsinati határozatokra vonatkozóan 790-től 794-ig folytak s amelyeknek alapján megalkották az ú. n. *Libri Carolini*⁸ tételeit. Ezeknek szerzősége körül sok vita folyt. Nem valószínű, hogy alkotójuk Nagy Károly híres tudós-apatja, Alkuin lenne, talán inkább Theodulf orleansi püspök volt az. Maga a mű Károlyt tünteti fel szerzőül s őt „Isten akaratából a frank föld, Gallia, a germán nép s Itália királya és Isten segítségével a szomszédos tartományoknak uralkodója” címmel illeti. Az irat sértő és lenéző ellenségeskedéssel ismerteti a niceai zsinat kifejezéseit s határozataival és tételeivel szemben bosszúságtól és fölénytől sugallt szélsőséges álláspontot foglal el.

Még mielőtt a Libri Carolini a maga egészében elkészült volna, Károly ennek főtételeit egy kapitulációba foglalva elküldte a pápának hozzájárulás végett és azért, hogy ennek aláírásával a niceai zsinatot is elítélje. A pápa azonban nem ment lépre s válaszában a kérdés egész terjedelmét átvitatta helyesbítette Károly véleményét.

Nagy Károly most zsinatot hívott össze Frankfurtban⁷ (794), ahol nemcsak országainak püspökei vettek részt, hanem a pápa megbízottain kívül az angol püspökök is. A gyűlés ugyanolyan súlyt tulajdonított magának, mint a második niceai zsinat s elvetette annak tételeit. A pápa a zsinat határozatait vonakodott megerősíteni, azonban nem élezte ki a helyzetet és az időre bízta az ellentétek feloldását. Ez sikerült is; Károly később maga sem tulajdonított különösebb jelentőséget sem a frankfurti zsinatnak, sem a Libri Carolini tételeinek.

I. Adorján 795 karácsonyán halt meg. Pápaságát többféleképpen ítélik meg, nagyon ellentétes szempontok szerint és egymásnak ellentmondóan. Vannak, akik uralmát, annak eseményeit, fordulatait és következményeit szerencsétleneknek tartják, mások szerint pápasága egyike lenne a legfényesebbeknek. Helyzete mindenesetre nehéz volt, egy formátlan átmenet idején kellett helyzetét biztosítania s Károllyal mint szövetséggel és egyben riválissal szemben egyformán kellett helytállania. Vitáik ellenére egyénileg változatlan barátság kötötte össze kettejüket. Nagy Károly úgy gyászolta meg őt, mintha „testvérét vagy fiát veszítette volna el;” a Szent Péter-templomban még most is áll az a szürke márványlap, amelyet Károly küldött Rómába s amelyen Alkuin apátnak versei dicsérik az uralkodó meghalt jóbarátját.

JEGYZETEK.

1.

¹ Fentebbiekre I. G. Ostrogorsky: Studien zur Gesch. des bys. Bilderstreites. Breslau, 1929. ² Theophanes Chronographus, I. Patr. Graeca, VIII. 816. ³ Lib. Pont. I. 404. ⁴ Lib. Pont. I. 405. ⁵ Duchesne (Lib. Pont.-kiad., 413, 45-ik jegyzet) jószándékkal írt hamisítványnak tartja a II. Gergely neve alatt fennmaradt két levelet. (V. ö. még Mourret, III. 125.) L. egyébként J. Dahmen, Das Pontifikat Gregors II., Düsseldorf, 1888. ⁶ Lib. Pont. I. 408.

2.

¹ Lib. Pont. I. 415. ² L. J. Haller: Die Quellen zur Gesch. der Entstehung des Kirchenstaates. ³ Lib. Pont. I. 417. ⁴ Lib. Pont. I. 417.

3.

¹ Életét I. Bollandisták, jan. 8. ² Vita primigenia authentica, ed. Bernh. Sepp. 1891. ³ L.: Sepp. i. m. ⁴ Életét Aribó freisingi püspök írta meg; I. Anal. Bolland. VIII. 211 kk. ⁵ Aribó, Vita Corbin. Ecl. Vresch. Monum. Germ. Scriptores rer. Merov. VI. 497 kk. ⁶ L. Mansi VI. 144.—VIII. 565, 863. ⁷ Vita Columban. auct. Jona, ed. Krusch, Rer. Merov. IV. 61 kk. ⁸ Dietrich: Die g. Quellen des Kl. Reichenau, Giesen, 1898. ⁹ Vita Fridolini, Rer. Mer. III. 354. ¹⁰ Vita Kiliani, Rer. Mer. V. 711. ¹¹ Vita Goari, Rer. Mer. IV. 402—423. ¹² Vita Amandi, ed. Krusch, Rer. Merov. V. 395. ¹³ L.: Vita, u. o., IV. 634. ¹⁴ Alcuin, Vita Will., Jaffé, Bibl. Rer. germ. VI. 32 kk. ¹⁵ Buttger, Einführung des Christ. in Sachsen. Hannover, 1859.

4.

¹ Epistolae et Vita S. Bonifatii, Jaffé, Monum. Mogunt. Berlin, 1866. és: G. Kurth, Saint Boniface. ² Willibald, Vita S. Bon. Migne, LXXXIX. ³ L.: Jaffé, i. m. Mon. Mog. ⁴ Mon. Germ. Conc. II. 1, 51. ⁵ L. Capitularia regum francorum. (Kiad. Baluze) I. 150. ⁶ Mon. Germ. Hist. Epist. I. 303. ⁷ A frank zsinatok iratainak repertoriuma: Mon. Germ. Legg. Sect. III. ⁸ Conc. Germ. I. Patr. Lat. LXXXIX. ⁹ Mon. Germ. Hist., Epist. I. 368—369.

5.

¹ L. J. Haller. i. m.: Qu. zur Gesch. d. Entst. d. Kirchenstaates. ² Lib. Pont. I. 447. ³ Hist. des Gaules, V. 2, 67. ⁴ L.: E. Caspar, Pippin u. die röm. Kirche. Kritische Untersuchungen zum fränk.-päpstl. Bunde im VIII. Jahrh., Berlin, 1914. ⁵ L.: A

Schönegger S. J.: Die Kirchenpolit. Bedeutung des „Constitutum Constantini“ etc. Z. f. kath. Th. 1918.

6.

¹ Lib. Pont. I. 463—464. ² Lib. Pont. I. 468—469—471.
³ Lib. Pont. I. 471. ⁴ Lib. Pont. I. 475. ⁵ Mansi, XII. 710.

7.

¹ Lib. Pont. I. 486—487. ² Lib. Pont. I. 496—497. ³ Lib. Pont. I. 498. ⁴ Hefele, Konziliengeschichte, III. 366 kk. ⁵ A képek tiszteletének eddigi multjáról l. Hefele, Beiträge zur Kg. II. 254. Lüdtké, Die Bilderverehrung usw. in den ersten christl. Jahrhunderten, Frbg., 1874. ⁶ Kiad. Migne, Patr. Lat. XCVIII. 990 sz. Élete: Jaffé, Bibl. rer. Germ. VI. 220. ⁷ Mon. Germ. Conc. aevi Carol. III.

K I L E N C E D I K S Z Á Z A D.

A KAROLING BIRODALOM. KELET NAGY SKIZMÁJA.

1.

III. Leó és a császári hatalom új feltámadása. Az egyházi és világi főhatalom kapcsolatai. III. Leó viszánya bizánci pártjával, kapcsolatai Nagy Károllyal. Az új császár megkoronázása 800 karácsonyán. A koronázás jogi és elvi kérdései. A császárság mint a helyzet minden téren való fejlődésének eredménye. Nagy Károly egyéniségének rajza. Uralmának jellege.

Adorján pápa halála után már a következő napon megválasztották utódát, III. Leót¹ (795—816). Az ő uralma alatt következett be a pápaság és a frank császári hatalom között való kapcsolat új formájának végleges megszilárdítása s a Frank Birodalom uralkodójának Rómában császárrá való koronázása.

Az új pápa azonnal értesítette megválasztatásáról a frank uralkodót s arra kérte őt, hogy küldjön megbízottat, aki tőle és Róma népétől hűségesküt vesz ki. Elküldte neki a város kulcsait is és Róma város zászlaját, ami a mostmár egyre fejlődő hűbériség szokásjogi formái szerint azt jelentette, hogy elismeri a frank király uralkodói főségét. Ugyancsak ő volt az első, akinek kancelláriája az oklevelek keltezésénél Károly uralkodásának évszámait kezdte jelezni.

Ekkor még kétségtelenül hiányoztak azok a kérdések, amelyek az állami és egyházi hatalom kapcsolatai körül később felmerültek s amelyek annyi századon át tették viharossá Nyugat történetét. Az egyházi és állami főhatalom egyensúlyát akkor még nagyon egyszerűen képzelte el mindenki. Legjobban jellemzi

ezt az a két mozaik, amelyet a pápa készíttetett a lateráni palota nagyterme számára. Az egyik azt ábrázolja, hogy Jézus Krisztus Szent Péternek, vagy talán Szent Szilveszter pápának kulcsot nyújt át, Nagy Konstantinnak pedig zászlót. A másik képen Szent Péter a térdelő III. Leónak palliumot nyújt át, Nagy Károlynak pedig zászlót. Mindkét kép az egyházi és világi hatalom különálló voltát és hordozóik egymástól elkülönült hivatalát jelképezi. Maga Nagy Károly azonban sokszor nyúlt át világi uralmával a pápa lelki hatalmának területére, noha felfogását a pápához írt levél a következőképpen fejezi ki:

„A MI FELADATUNK AZ, hogy az isteni szeretet segítségével Krisztus Anyaszentegyházát a pogányok támadásai és a hitetlenek pusztításai ellen fegyverrel védelmezzük és a katolikus hit ismeretét erősítsük. Szentségednek pedig, mint egykor Mózesnek, az Úrhoz imádsággal emelt kezekkel kell hadainkat támogatnia, hogy a keresztény nép könyörgéseitől kiejtett segítséggel diadalt arassunk ellenségeinken, hogy végül az ő nevét dicsőítsék az egész világban.”²

Világi eszközök híján a politikailag gyöngé és támasztalan pápai hatalom ugyancsak rá is szorult a segítségre. Rómában feltámadt a szakadatlanul lappangó bizánci párt és több zavaró kísérlet után egy körmenet alkalmával a pápát is megtámadták, megsebesítették, fogságba cipelték, súlyosan bántalmazták.⁸ Csak nagynehezen sikerült a Szent Péter-bazilikába menekülnie. A frank királynak éppen Rómában időző követe és a szintén Rómában lévő spoletói herceg vitték erős kísérettel biztonságba a pápát, aki rövidesen Nagy Károly paderborni udvari táborába utazott.

Nagy Károly nagy tisztelettel fogadta. Amikor a pápa római ellenpártjának követei súlyos vádakkal megjelentek előtte, hosszas habozás után úgy dön-

tött, hogy egy püspökökből és frank országnagyokból álló bizottság magában Rómában vizsgálja meg a pápa ellen emelt vádakat. A pápa erre visszautazott s Róma nagy ünnepségek között fogadta. A lateráni palota nagytermében hosszú ideig folytak a vizsgálódások s a tanúkihallgatások alapján úgy látták jónak, hogy magának Károlynak véleményét és döntését kell kikérni.

Károly 800 novemberében érkezett Rómába. December 1-én zsinatra gyűltek össze a püspökök, a római papság, a római nemességnek és a népnek vezetői. A tanácskozások három napon át tartottak. A döntést megnehezítette mind a vádaknak bizonytalansága, mind a pápa felett való ítélkezés ténye ellen egyre nagyobb aggályokat bejelentő felszólamlások. A tanácskozásokban résztvevő egyháziak megegyeztek abban, hogy az apostoli szék birtokosa fölött senki sem ítélkezhetik.⁴ A pápa december 23-án a Szent Péter-templom erkélyére lépve a zsinati gyülekezet résztvevői, továbbá az egész nép előtt erősen hangsúlyozva esküjének önkéntes voltát, Istent hívta tanújául, hogy ártatlanul vádolják. Erre vádlóit mint lázadókat és felségsértőket elítélték, mire Nagy Károly az ítéletet száműzetéssé változtatta át.

Két napra rá, karácsony napján, amikor az ünnepélyes karácsonyi misén a király megjelent, odalépett hozzá a pápa, koronát helyezett a fejére s a nép üdvölgésai közt császárrá koronázta.

Az eltemetettnek hitt római császárság így váratlanul újra feltámadt. Nemcsak mint cím és szertartás.

A világtörténelmi fordulat oly hirtelenül következett be, hogy a rá utaló gyér források alig engedik világosan megállapítani a fő szereplő személyek álláspontját, tárgyalásait, állásfoglalását s azoknak okait. A történettudomány egész nemzedékei foglalkoztak azzal a fel-

adattal, hogy a történeti forrásoknak erre vonatkozó részeit áthidalják.⁵

A felállított feltevések még ma sem jelentenek hiány nélkül elfogadható megoldásokat. Mindenekelőtt nem lehet tudni, valóság-e az, amit Einhardt, Nagy Károly életírója ír, hogy Károly számára meglepetés volt császárrá való koronázása, és hogy ha tudta volna, mi következik be azon a misén, nem ment volna el a Szent Péter-bazilikába. Van olyan feltételezés is, hogy a pápa részéről a koronázás és a római nép részéről történt akklamáció pusztán dísz és udvariasság lett volna. Döntő és elvi kérdéseket rejtő jogtörténeti és egyházjogi problémák fonódnak az új császárság megalapításának pillanata köré⁶, azonban részleteiben valószínűleg mindvégig kérdés marad, hogyan történt, miféle közelebbi okok és elhatározások hozták létre. Az viszont nem kétséges, hogy a fejlődés irányvonalai minden nehézségen át ebben az irányban vezettek.

Éppen a hamisított Nagy Konstantin-féle adománylevél elárulja a pápai kúriában kialakult felfogást, amely lassanként hagyomány lett: a pápaság olyan világi hatalom szövetségét kereste föl, amelyre maga is alakítóan tudott hatni.

Ami viszont Nagy Károlyt illeti, uralmának formái, hatalmi öntudata eddig is teljesen megfelelték a császári rangnak és erre vallott az uralkodásról, az államhatalomról vallott egész koncepciója. Ő eddig sem egy nemzetállam partikuláris fogalmaiban gondolkodott, hanem egy univerzális hatalmi eszmény szerint; ami nem is csodálható olyan nagystílusú fejedelemtől mint ő volt, akinek Szent Ágostonnak az „Isten államáról” szóló könyve volt a napi olvasmánya. Egész uralkodásának stílusa arra vall, hogy sohasem választotta szét a politikai és vallási elveket olyan szabato-

san mint apja és nagyapja. A politikai és vallási tartalom uralkodásának majdnem valamennyi tényénél egybeolvadva jelentkezik. A Pireneusokon túl viselt háborúi a Frank Birodalom határainak biztosításán túl tudatosan szolgálták egyúttal a kereszténység védelmét is; a szászok ellen viselt hadjáratai egyúttal nagy misszionáriusi munkát is jelentettek, az avarok ellen viselt háborúi szintén. Ő az, aki a salzburgi püspökséget Délkelet-Európa felé ható missziós középpontként képzelte el és leginkább tudatában volt annak, hogy a szláv népeket is be kell terelni az Egyházba.

Az összes krónikák olyképen ábrázolják Nagy Károlyt, mint testben-lélekben óriást. Életének írója, Einhardt leírva külsejét a Vita Caroliban⁷ úgy ábrázolja, mint akinek termete majdnem hét láb magas, de még e magasság mellett is szélesnek hat és zömöknek; ugyanilyenek ábrázolja őt a hagyomány, melynek fényében már a legendák ködébe mosódik alakja és műve. A népmondákban úgy szerepel, mint mindenekelőtt harcias és hódító, holott valójában alkotó, szervező és civilizáló génusz. Hatalmas egyéniségével — amelynek mind fény- mind árnyoldalai igen nagyok — sorsdöntő hatással alakította tovább egész Európa sorsát. Korának mint ember és mint politikus ő a legnagyobbja; egyetlenegy király sincs, akinek horizontja és érdekei olyan messzire érnének: a spanyol félsziget ügyei éppúgy érintik mint a fríz térítés állapota vagy a szászföld, vagy a Duna-vonal helyzete; a Szicília partján csapkodó arab kalózkodás éppúgy, mint a Bizánccal való kapcsolatok és a görög császárság keleti ügyeinek alakulása. Konceptiója és ereje hosszú időre meghatározta Európa sorsát. Mondhatni, az ő birodalma jelentette Európát, a nyugati kereszténységnek majdnem egész területét. A keresztény Nyugat erőit ő

fogta össze egy válságos pillanatban, amikor a bomladozó keleti császárságot a Földközi-tenger keleti partjain kívül már csak a Balkán egy része és megmaradt kisázsiai birtokai érdekelték, amikor a tulajdonképeni Európa laza szerkezetét súlyos veszéllyel fenyegette a Pireneusokon állandóan áttörni készülő mohamedán hódítás, a még mindig függetlenül mozgolódó pogány népek hullámozása, a kereszténységnek a megkeresztelt népek között is eléggé meg nem szilárdult volta.

Uralmának jellemvonásai majdnem páratlanok a világtörténetben: hatalmi és uralmi koncepciója nem egy nemzet állami vagy faji, hanem univerzális uralom eszménye, még a Római Birodalom hatalmi eszményénél is egyetemesebb, még annál is függetlenebb népektől és nyelvektől. Ez az uralom a maga konkrét hatalmi eszközeiben természetesen elődeinek Frank Birodalmára támaszkodott. Ez a birodalom két nagy nép országának volt előde, a németeknek és a franciáknak; a történettudomány számára máig is bizonytalan kérdés, hogy minek tekintse inkább Nagy Károlyt, németnek-e, vagy franciának. Mindkét nép történettudományában vannak irányzatok, amelyek vagy befojadják vagy elutasítják maguktól őt; a valóság ezzel szemben az, hogy Nagy Károly nem volt sem francia, sem német, hanem frank.

Ami uralmának a már említett páratlan sajátosságát megadja, az a maga uralom-eszményének jellegzetesen keresztény vonása,⁸ az a küldetéstudat, hogy hatalmának célja és értelme a rendnek biztosítása, az emberek életének védelme és a közösségek fejlődésének biztosítása. Életének legmélyebb élménye és döntően meghatározó tartalma éppen a kereszténység volt; kolostorban nevelkedett, ifjúságában közvetlen szemlélője, részese volt a Frank Birodalom és az Egyház egymással való szövetségekötésének. Környezete

mindenekelőtt egyháziakból állott, az ügyeknek, amelyeket intézett, nagyrésze közvetlenül vagy közvetve az Egyházzal volt kapcsolatos, a saját személyének és a világi uralomnak az Egyház ügyeivel kapcsolatos illetékességét ő maga egészen természetesnek tekintette. Birodalma hosszú időre megszabta az Egyház helyzetét, főképp annak a társadalom és államélet felé való formáit Nyugaton. Így az Egyház helyzete és eme kifelé való formái túléltek nagy alkotását, a Karoling-birodalmat, úgyhogy ezeket a formákat, mint amelyek hosszú időre való egyirányú fejlődést állandósítanak, érdemes áttekinteni.

2.

A hierarchia magasabb tagozatai. Az Egyház egységének hatása a főpapi kar helyzetére. A püspökök nagy szerepe és jelentősége Nyugaton. Kapcsolataik az államérettel és az uralkodóval. Ezek visszahatásai. Centralizáló reformmozgalom. Szent Bonifác. Püspöki visszahatás a centralizáló szervezéssel szemben. Álízidori dekretáliák. A főpapi kar világi rangjának állandó irányban ható súlya.

Mialatt a Trullanum óta a Kelettel való kapcsolatok egyre jobban lazultak és a császári főhatalom Kelet kereszténységét a maga politikai céljai szerint befolyásolva egyre inkább különszakította azt az Egyház egyetemességétől, azalatt Róma a keresztény Nyugat egész szerkezete számára, a hívők, a papság, a hierarchia és az alakulni kezdő államok számára egyaránt úgy szerepelt mint a kereszténység vitathatatlan középpontja. A kereszténységnek a barbárok közt való elterjedése belőle indult ki, a Rómával mint középponttal való kapcsolat szinte egy pillanatig sem szakadt meg. Nemcsak Ágoston apát, Anglia megtérítője kért Rómától mindig újra utasításokat, tanácsot és felhatalmazást,

hanem a germán törzsek misszionáriusai is mind. Rómával lépnek egységbe és összeköttetésbe a világi fejedelmek, a hét angol királyság fejedelmei, a frank uralkodók, a bajor hercegek; Róma állítja fel az új püspöki székeket és az új egyháztartományokat; a nem római zsinatok egymásután adják Róma egyházi főhatalma elismerésének a legtudatosabb kifejezéseit.¹

Egyház és államiság a lehető legszorosabb kapcsolatba kerülnek egymással és ez a kapcsolat éppen megfordítottja a keletinek. Míg Keleten az államhatalom az, amely felsőbbrendű hatalmat és jogkört tulajdonít magának, azalatt Nyugaton inkább az államélet látja az Egyházban a maga hatalmának erkölcsi támaszát s a maga legnagyobb lélektani segítőjét. Ezzel természetesen a papság is egészen kiváltságos szerepet és helyzetet kapott.²

A papságnak ez a kiváltságos helyzete több tényezéből tevődött össze. Mindenekelőtt az Egyháznak, céljának és küldetésének az államélettel szemben érzett felsőbbrendűségéből, az Egyháznak az új nemzetek és államok kialakítása, lelki és öntudatbeli megszervezése körül érzett szerepéből, azonkívül a papság és különösen a hierarchia magasabb tagozatainak kulturális súlyából. Egyedül a papság, különösen a püspökök és az apátok azok, akik e korban tudományos képzettséggel rendelkeznek. Gondolkozásuk természeteszerű könnyűséggel mozog a bonyolultabb közösségi ügyek területén is, ők a legalkalmasabbak arra, hogy belevonassanak az államügyekbe minden téren, az uralkodóknak ők a legbizalmasabb tanácsadói.

Mindez természetesen nem maradhatott a nélkül, hogy ezzel kapcsolatban nem a saját személyük, hanem többnyire egyházi hivataluk számára jelentős földadományokat, beneficiumokat ne kapjanak. Ez azonban a germán jog szerint hűbéri kapcsolatokat jelentett világi

urukkal szemben. Ez a helyzetük ismét az államhatalommal szemben kezd jelenteni erős kapcsolatokat: most már nemcsak az előbb felsorolt tényezők kapcsán vesznek jelentős részt az államélet intézésében, hanem mert az államok világi nagyuraival földbirtok és egyebek szerint egyenrangúak. Világi rangjuk az egyes országok hercegei, grófjai és bárói mellé emelkedik.

Azzal azonban, hogy a hierarchia magasabb tagozatai ilyen módon magas világi rangot és az államélettel és uralkodóval szoros kapcsolatokat jelentenek, együtt jár a világi hatóelvnek fokozatos érvényesülése a hierarchiára. Az uralkodók nem egyszer akkora befolyást kapnak a püspökök személyének megválasztására, hogy ezeknek egyházi törvényességénél éppen csak a felszentelés marad érintetlen; a püspökök kánoni megválasztásának formái úgyszólván teljesen kimennek a gyakorlatból.

A püspöki ranggal és hatalommal az uralkodók nem egyszer politikai vagy hadi érdemeket és személyi kapcsolatokat jutalmaznak. Ez a Frank Birodalomban gyakorlattá válik már a Meroving királyok ideje alatt és különösen Martell Károly idején. Ebből a szempontból Martell Károly uralma visszaesést és mélypontot jelent, viszont Pipin és Nagy Károly alatt újra az egyházas szellem lép előtérbe. Itt Szent Bonifácnak van igen nagy jelentősége.

SZENT BONIFÁCOT nemcsak személyes térítői buzgalma, hanem lángeszű egyházszervező tevékenysége is a középkor legnagyobb alakjainak sorába emeli. Nemcsak még meghódítatlan területeket tudott az Egyház számára megnyerni, hanem világosan látta azokat az eszközöket is, amelyekkel az eredményeket maradandókká lehet szervezni. Éppen azért ő az, aki keresztülvitte az érseki kerületek szervezésének rendszerét. Metropolita székeket állított fel és megszabta a tőlük függő suffragáneus püspökök alárendeltségének formáit. A püspökségeknek a

metropolita székek körül való ilyen centralizálódása azonban s az uralkodókhoz húzó főpapok előtérbe helyezése erős államegyháziságot teremtett éppen a Frank Birodalomban. A püspökök védték ugyan függetlenségüket; ennek jogkörét es kiváltságait zsinati határozatok határolják körül s ezen kívül ennek a védelmi harcnak ellenhatásait jelentik a 9. században zsinórmértékül elfogadott s a gyakorlatban követett ú. n. Álizidori dekretáliák.

De maga az államhatalom is nem egyszer látja, hogy a világi erők és szempontok befolyása milyen káros lehet az egyházi méltóságok betöltésében. Jám-bor Lajos kész a királyok személyi hatalmának érdekeivel ellentétben intézkedni arra vonatkozólag, hogy — pl. 818 ban tartott acheni zsinat 2. kánonja szerint — a püspökök személyének kiválasztásánál mindenekelőtt az egyházi érdekek és kánoni szabályok érvényesüljenek. Azonban az a tény, hogy a hierarchia magasabb rangjainak betöltői egyúttal birodalmi vazallusok is voltak, a dolgok természeténél fogva ettől kezdve az egész középkoron át mindig a világi hatalom szempontjai felé mozgatja a főpapok személyének kiválasztását.

A papság és a főpapi kar helyzetében még élesebben ható elváltozást okoz az is, hogy — noha ezt a általános és helyi egyházjog új és új határozatokkal tiltotta — az egyháziaknak éppen vazallusi rangjukból folyólag birtokaik csapataival hadba is el kellett kísérni uralkodójukat. A különböző longobárd, frank és germán uralkodók udvari táboraiban ott van országuk püspökeinek nagy része is. Ugyancsak az udvar és a katonaság lelki szükségleteinek ellátására jelentős számú udvari papság is képződik, viseletükről, a hosszú köpenyről (cappa) elnevezett káplánok (cappellani). Az uralkodók udvari papsága majdnem úgy hat, mint valami főpapképző udvari szeminárium.

Az egyházmegyék kormányzásában a világi ügyek-

kel elfoglalt püspökök mellett lassankint elkezdenek szerepelni a segédpüspökök, fődiákonusok, a püspökség birtokainak kezelésénél pedig az ú. n. vicedominusok.

Szerencsére ugyanakkor, amikor a püspökök a maguk személyében erősen világi jellegű feladatokat is vállalnak, hatalmasan és dícséretesen halad előre a püspökségek belső kereteinek kiépítése, az egyházi élet kitöltődése. Egyre újabb és újabb pontokon lépnek fel a helyi lelkésziségek. Plébániák alakulnak és ezeknek középponti irányítására is felbukkan a kerületi szervezés rendszere.

Az egyházszervezés és hitéletalakulás természetes mederben való folyamata hozta magával, hogy a püspökségek és szerzetesrendek által épített templomok kívül nagyon sok ú. n. magántemplom keletkezett és ezek nemcsak az egyházi birtok szempontjából, hanem személyi és egyéb téren is szorosan kapcsolódtak a tulajdonosukhoz. Különösen a germán országnagyok építettek szívesen kastélyaik mellé és birtokaikon ilyen magántemplomokat. Az istentiszteletnek és a templom egyéb funkcióinak ellátására maguk állítottak papokat, akiknek felsőségükkel való fegyelmi kapcsolata természetesen lazább volt.⁸ Éppen azért a püspökök már a 7. század végétől kezdve erősen harcoltak egy az ő befolyásuktól és jogkörüktől, valamint az egyházi fegyelemtől egyre függetlenebbé váló papi réteg kialakulása ellen. A magánegyházak papjainál valóban káros kinövésék és visszaélések kaptak lábra, — de az Egyház egész gondolkodása még ezek nélkül is élesen ellenkezett azzal, hogy a papság más elvek uralma alá kerüljön. Alapjában véve a később kitört investitúraharc is azzal a veszéllyel volt kapcsolatos, hogy a pap-

ság a maga egészében: személyével és lelki hatalmával világi rendelkezés alá került.

A magántemplomok és papjaik körül folytatott harcot és érdekes nyomait végig lehet követni az egész 8. 9. és 11. század kánoni jogfejlődésén, egészen 1140-ig, Gratianus dekrétumáig, amely a magántemplomok és papjaik felett való rendelkezést pusztán patronátussá, kegyurasággá változtatta át.

A papi élet fejlődése egyébként nagyon szerencsés formák közt haladt tovább; a keresztény ókornak és az előző korszaknak legjobb hagyományait vették át, vezették be és érvényesítették az egyházi életben az új germán népek első megszervezői.

Az egy-egy templommal kapcsolatban vagy annak körzetében élő és működő papokat jegyzékbe foglalták (canon); azonkívül a püspöki székhelyeken élő és a püspöki udvarral kapcsolatos papoknak meghatározott szabályok (szintén canon) szerint kellett élniök (clerici canonici). Szent Bonifác, amikor végrehajtotta a frank föld egyházi újjászervezésének reformját, mindenüvé megkísérelte bevezetni ezt a rendszabályt; azonban ez mindenütt nem sikerült neki. Mint a papság életének a közös élet gondolata szerint való újjászervezője Szent Chrodegang metzi püspök nevezetes.

Szent Chrodegang előkelő, a Karolingokkal rokon nemesi család sarja, hatalmas kormányzó és papi egyéniség, egyideig kancellárja Martell Károlynak, majd Kis Pipin követe a lombard királynál († 766). 760-ban kelt szabályzata nagyon szerencsésen organizálja a papság életét egységbe és közösségbe. Szabályzatának elődje Szent Ágoston papjainak életmódja és Szent Benedek regulája; utóbbi majdnem teljesen, kivéve a három fogadalmat. Azonban e nélkül is ennek alapelvei szerint szabályozta a papság életmódját, magatartását,

napi beosztását, közös együttlétét, közös imádságait. Ezeknek a papoknak közös épületben kellett lakniuk, naponta fel kellett olvasniuk egy fejezetet (capitulum) a szabályokból és a Szentírásból; lassankint ennek felolvasási helyét és idejét nevezték el capitulumnak, majd erről a névről magát a közös életet élő testületet. Így keletkeztek püspökök és székesegyházaik körül a székesegyházi káptalanok s ezek nyomán a nem püspöki, kollégialis, a későbbi kánonjogi formák elnevezése szerint: társaskáptalanok. A papság életére igen nagy mértékben kedvező hatásuk miatt Nagy Károly sok előnyben részesítette, dús javadalmakkal látta el a káptalanokat, a 817-ben tartott birodalmi gyűlés (Jámbor Lajos, Aachen) az egész birodalomra kiterjesztette őket.⁴

A papság és az Egyház életének kedvező újjátására egymásután figyeltek fel Itália, a spanyol föld, az angolszász vidékek, Írország, majd a később sorra megtérő népek püspökei és a környezetükben élő papoknak hasonló szervezését egymásután vezették be, és fejlesztették tovább; aminthogy Szent Chrodegang szabályait nagyon szerencsésen fejlesztette tovább már a frank földön is Amalárius metzi pap; korrektívumait, kiegészítéseit a 816-ban tartott aix la chapelle-i zsinat is elfogadta és ajánlotta.⁵

3.

Liturgia. A dogmatikai és egyházzervezeti egységgel szemben álló különfélesége. A mozarab, gall, ír s római liturgia. Gallia elfogadja a római liturgiát. Az orgona és a harang. A mise liturgiája. Az ostya, Magánmisék. Prédikáció. Vasárnapok megszentelése. Ünnepnapok és böjtök.

A kereszténység elterjedése a nyugati népek között egységes dogmatika alapján, mindenütt azonos rend-

szert felmutató egyházszervezet keretében meglehetősen azonos missziós munkát mutat fel. E nagyjelentőségű egység mögött végső fokon mindenütt maga Róma áll. Annál érdekesebb, hogy az egyházi tanoknak és az egyházi szervezetnek tökéletes egységével szemben a liturgia milyen változatos.¹ Az Egyház fejlődésének éppen ebben a korszakában Nyugat legtöbb országában olyan sajátos liturgikus formákat találunk, amelyek jobban hasonlítanak a Szent Ambrus-féle milánói liturgikus formákhoz és a keletiekhez, mint a római liturgiához. Ilyen Hispániában a mozarab, a frank földön a gall, az angol szigeten az ír liturgia.

Róma tudatosan és következetesen kísérli meg a tőle eltérő liturgiák helyett a magáét, mint egységes liturgiát a nyugati kereszténység egész területén bevezetni, azonban ezek a törekvései, legalább hosszú ideig, minden látható eredmény nélkül maradnak. Ezt a korszakot a külön liturgiák jellemzik.

Bár a római liturgiáról az első három század nem is ad semmi emléket, annyi mégis természetes, hogy az istentisztelet, különösen a mise nem történhetett másképpen, mint a ma már nagyjában rekonstruálható ősi, apostoli liturgia szerint. Van vélemény arra vonatkozólag (Probst), hogy Szent Damazus pápa kezdeményezésére a 4. században történt volna az utolsó döntő változás a miseliturgia fejlődésében, de ennek a változásnak Damazussal kapcsolatban feltüntetett méretei nem igazolhatók. A római liturgia fejlődése a pápák egész sorának a műve. Telesphorus, Szilveszter, Damazus, I. Ince, Celesztin és Gelázius mind munkáltak a római liturgián, amelynek fejlődése korszakunk számára Nagy szent Gergellyel érte el befejezését. Ez a Nagy szent Gergely-féle liturgia lett a római kúria és később az egész Nyugat liturgiájává.

SAJÁTSZERŰ az a szinte féltékeny magatartás, amelyet az ír szerzetesek tanúsítottak a Rómából küldött misszionáriusoknak Rómából hozott istentiszteleti formáival szemben. A spanyol papság is kitartott a Birodalom összeomlása előtti kereszténység szertartási formája mellett; a hajdani gall föld bennszülött kereszténysége szintén.

Az íreknél és a brit szigetek keresztény őslakóinál az ősi liturgiához való ragaszkodás többé-kevésbé a nemzeti ellenállásnak egy alakja is volt. Ezzel csak akkor szakítottak, amikor a keresztény őslakók és angolszász hódítók egy nemzetté olvadása megkezdődött.²

A frank királyság számára a Rómával való szövetségekötés volt a döntő fordulat; Pipin és Nagy Károly voltak az elsők, akik a maguk egyházi életére vonatkozólag a római liturgia mellett foglaltak állást, mégpedig mindenekelőtt a római egyházi ének, a „cantilena romana” meghonosítása érdekében. I. Pál pápa 760-ban egy római Antiphonálét és Responsálét küldött Pipinnek s a metzi, soissons-i és roueni énekszoborba azt vezették be. Majd akkor, amikor II. István pápa és Pipin megkötötték a pápaság és a frank királyok szövetségét és Kis Pipint másodszor is királlyá kenték, Pipin valószínűleg eltiltotta a gall liturgiát és helyette a rómaiakat vezette be. Intézkedése sokhelyütt pusztán elvi rendelkezés maradhatott, mert a Frank Birodalom liturgiai viszonyai egység és a római liturgiához való csatlakozás szempontjából még azután is alapos rendezésre szorultak. Mindenekelőtt a liturgiai könyveket kellett revideálni; azért e célból magától I. Adorján pápától kérték el a római Sacramentariumnak egyik példányát (784). Pipinnek tudós udvari papja, a híres Alcuin apát, ezt a Sacramentariumot dolgozta át a frank szükségleteknek megfelelően, Nagy Károly azután ezt írta elő³ a Birodalom minden temploma számára, úgyhogy az a korszak vége felé már az egész Frank Birodalom területén elterjedt. Nagy Károly-

nak ez az intézkedése döntő jelentőségű a római liturgia elterjedésének történetében.

AZ EGYHÁZI ÉNEK is jelentős alakító tényezőt kapott az orgonának⁴ Keleten feltalált, levegőfútatásos és csősipos új alakjában, amelynek első példányát Constantinus Copronymus császár küldte ajándékba 757-ben Pipinnek. Tudunk egy másik orgonáról, amelyet Rhangabé Mihály küldött Nagy Károlynak.

Ugyancsak ebben a korban bővül a liturgia a temp-lomi szereknek egyik legjelentősebbjével: a haranggal; használata Campaniából (Nolából) ír-skót szerzetesek által terjedt el a 7. század kezdetén, mindenekelőtt frank földön és onnét haladt a Karoling-birodalomnak az egyházi élet előbbrevitelében való szerepével még tovább. A harangokat megfordított fazékhoz hasonló, primitív formákban elő-ször úgy kovácsolták vasból; később már — felfedezve az egyéb ércekből való öntvények színeesebb hangját, a fej-lettebb formákat — úgy öntötték. A harangöntés így indult el az anyagkeverésnek és a harangformának klasz-szikus formái felé.⁵

A szentmise legünnepélyesebb formák közt tartott része a szentáldozás volt; a püspökök és papok vagy a misemondó pap és a segédkező papok a misében ünnepélyesen megáldoztak, mégpedig két szín alatt. A hívők napi áldozása e korban nagyon ritka lett, csak a 7. század felé merülhetett fel gyakorlata itt-ott, mert ekkor már kifogások hangzanak el ellene. Általában az évenként többször való áldozást követelték meg a hívőktől. Az előző két egyháztörténeti korszak kenyér-formája helyett ekkorra laposrasütött és kicsiny, kerek pénzdarabhoz hasonló ostyákat (in modum denarii) használtak. Ezeket áldoztatás alkalmából most már nem a hívő kezébe, hanem ajkára helyezte az áldoz-tató pap. Azok között, akik nem áldoztak, megáldott kenyereket (eulogia) osztottak szét.⁶

Ugyancsak ekkor történik először említés olyan misékről, amelyeket nem a hívők közössége előtt mondott

el a miséző pap, hanem egyedül, többnyire a meghaltak üdvösségéért; ezekkel volt kapcsolatban a szokás, hogy egyéb adományok helyett pénzt ajánlottak fel a miséző papnak és az Egyháznak; a mise javadalma tehát ilyen formában ekkor jelent meg először.

A papok számának megszorodása, továbbá ezeknek a különmiséknek gyakorlata több oltárt tett szükségessé a templomban eddig szereplő egyetlen oltár helyett. A templomok oldalfülkéiben, oldalfalainál ilyenkép feltűnnek a mellékoltárok. Mivel erre vonatkozóan még nem volt külön kánoni intézkedés, egy pap néha több misét is mondott naponta, aminek az volt az oka, hogy ugyanazon a napon néha több ünnep esett össze és ezek mindegyikét külön-külön meg akarták liturgikusan ünnepelni. Egyes papok egészen egyedül mondták a misét, még oltárszolga nélkül is. Ez ellen azonban a zsinatok szót emeltek, így a 813-ban tartott mainzi zsinat 43-ik kánonja kárhoztatja és megtiltja ezt a szokást.

Az istentiszteletnek lényeges része maradt a prédikáció, amely mindenekelőtt a püspök kötelessége volt, akár az előbbi kor folyamán. A kor első századaiban sok nagy szónok akadt a püspökök sorai között. Maguk az idők voltak olyanok, hogy a püspöknek minél többször és minél nagyobb hatással kellett a nép felé a tanító Egyházat képviselni. A hatalmas egyéniségű püspöki prédikátorok sorában nevezetesek Remigius († 533-ban), Arlesi Cezarius († 542), Trieri Nicetius († 566). Később éppen állásuk elvilágiasodásával a püspökök ezt a kötelezettségüket sokszor elhanyagolták. Nagy Károly erélyesen szorította rá a püspököket prédikáló tisztjük betöltésére.⁷ A Karoling-birodalom számtalan zsinaton lép fel erőteljesen és élesen a püspököknek prédikálási kötelezettsége mellett. Arra nézve is történnek intézkedések, hogy a

püspök távollétében vagy akadályoztatása esetén valamelyik tekintélyesebb papja prédikáljon vasárnap és ünnepnap, „úgyhogy a nép megértse“.

HOGY A VASÁRNAPOKAT ÉS ÜNNEPNAPOKAT világi formák szerint is méltó módon tartsák meg, arra vonatkozóan a világi törvényhozás tételeinek egész sora intézkedik Guntram királynak 585-től kelt capitulárájától kezdve a 813-i mainzi zsinatig (37. kánon). Ennek a zsinatnak 36. kánonja felsorolja azokat az ünnepeket, amelyeket meg kell ülni, és pedig húsvét és pünkösd ünnepét nyolc napon át, karácsonyt négy napon át, azonkívül Krisztus mennybe-menetelét, körülmetéltetését és a templomban való bemutatását. Szűz Mária ünnepei közül Mária tisztulásának és mennybevitelének napját. A szentek napjai közül Szent Mihály arkangyal, Keresztelő szent János, Szent Péter és Szent Pál, Szent András napját kellett megülni (és mert Franciaországról van szó, Szent Remig és Szent Márton napját), azonkívül a templom felszentelésének évfordulóját. Meg kellett még tartani azoknak a vértanúknak ünnepét, akiknek ereiklyéi abban az egyházmegyében voltak. Az ünnepeket böjt és bűnbánati napok vezették be, azonkívül már ekkor megvoltak a kántorböjtök is.⁸

4.

Az új népek és a keresztény élet. A pogány idők és szokások továbbhatásai: babona, ököljog, szabados nemi erkölcs. Ágyasság. Az egyház ellenhatásának eszközei. A bűnbánati fegyelem szigorítása és enyhítése. Penitenciális könyvek. A keresztény élet terjedése és megszilárdulása. A közösségi élet lassan átveszi a keresztény szeretet formáit.

Az új idők új népeket kapcsoltak az Egyházhoz, s ezért az Egyháznak egészen különleges feladatokat kellett e korban megoldania és végrehajtania. Az életforma alakulása szempontjából ez a kor átmeneti, az összes átmeneti korok jellegzetességeivel. Egy elvénhedt és megromlott kultúrvilág omlik össze, annak életformái vesznek ki lassan, újak kerülnek helyébe

és ezeket befolyása és formáló hatása alá veszi az Egyház, egyelőre a nélkül azonban, hogy művét be tudná fejezni. A kor életének jellegzetességei ezekben a századokban átmenetiek. De ha valahol, itt mutatkozik meg az Egyháznak kivételes nevelői tevékenysége. Mindazokat a népeket, amelyek kezébe kerültek, tudatos munkával alakítja át, megszabadítja őket régi tulajdonságaiktól és újakat ad helyettük. E kultúrában és erkölcsi életben annyira elernyedtt századok éppen azért mutatnak fel annyi szentet: az Európába beözönlött barbár népek kulturális és morális alacsonyrendűségével szemben mint valami ellenpólus állnak az Egyház lelki törekvései, amelyek hithősöket és máig csodált eszményeket teremtenek.

Annakidején, mikor a Birodalom kereszténnyé lett, a kereszténység keretei közé beözönlött tömegek magukkal hozták eddigi pogány szellemüket.

UGYANIGY TÖRTÉNT most is és mindenekelőtt éppen a vallási, hiedelmi és érzelmi világ maradt meg az újonnan megtért népi tömegekben. Ennek az érzelmi- és érzelmvilágnak elemei a keresztény élet takarója és nem egyszer annak formái mögött akartak tovább lappangani. Így tovább virágzott a jóvendőmondás, tovább hittek a varázslatokban, az amulettekben és nem egyszer a szentek ereklyéit vagy a hozzájuk érintett dolgokat is ilyenekül akarták használni. Hittek mágikus formulákban, varázslókban és boszorkányokban.¹

Ugyanez történt a közösségi élet pogány szokásaival. Megmaradtak mindenekelőtt a régi jog- és igazságszolgáltatás pogány elemei, így az istenítélet, a sérelemmel szemben való azonnali önbíráskodás, a vérbosszú kapcsán elkövetett gyilkosságok, a magánháborúk.

Ugyanígy ellenkezett a férfi és a nő kapcsolata az Egyház által elismert és megkövetelt erkölcsi törvényekkel. A germán felfogás nem ismerte a leány tisztaságát mint erkölcsi értéket, még kevésbé a fiatal férfiét. Amikor a nemi erkölcsre vonatkozólag szabott meg véleményeket, akkor legjobb esetben gyakorlati szempontok

voltak az irányadók. Nem egy germán népnél a nemi élet gyakorlata volt a fiataloknak a házasság előtt való együttélése, a próbaházasságnak afféle durva, népies formája. A házaseletre vonatkozó germán felfogás csak a nőtől követelte meg a házassági hűséget, az erősebbtől, a férfiútól csak más férj asszonyával, mintegy más férfi magántulajdonával szemben írt elő tilalmakat. Aki tehette, felesége mellett még ágyasokat is tartott.

Az Egyháznak ezen a ponton volt a legnehezebb hatnia, olyannyira, hogy még papjai is beleestek az ágyastartásba. Ez különösen az utolsó Merowing királyoknak minden tekintetben hanyatlást jelentő időszaka alatt történt, amikor majdnem egy század telt el egyházfegyelmi intézkedéseket hozó helyi zsinatok nélkül. Az egyházi életnek az első Karolingok idején való fellendülése korábban a helyi zsinatok egyik legnagyobb eredménye éppen ennek a visszaélésnek leküzdése és majdnem teljes kiküszöbölése volt. Ezen a téren a világi hatalom sokszor erőszakkal állott az Egyház oldalára ennek méltatlan papjai ellen.

Viszont az Egyház a maga erkölcsi és lélektani fegyelmező eszközeivel szintén odaállt az állam oldalára, hogy a saját erejükre támaszkodó, fegyelmezetlen egyedekből értékes állampolgárokat neveljen. Az Egyház a világi bíróság által megítélhető, a világi bíróság elé tartozó bűnöket is sujtott egyházi büntetéssel, kiközösítéssel, interdiktummal, s kötelezte a bűnösöket elégtételre, nyilvános vezeklésre, a zsinat előtt való nyilvános bűnvallomásra.

A vérbosszú szokását és a magánharc jogát az Egyház a templomok menedékjogával ellensúlyozta. Hogy erre mennyire szükség volt, az mutatja legjobban, hogy a zsinatok egész sora foglalkozik ennek a menedékjognak a szabályozásával, újra és újra való kiterjesztésével és egyes vitás esetek megítélésével. Az

Egyház tilalmi napokat rendelt el, amelyeken fegyvert vonni halálos bűn volt vagy egyházi fenyítéssel járt.

Egészen természetes, hogy kibővült az Egyház bűnbánati fegyelmének területe és gyakorlata is. Az Egyház olyan bűnökkel találta magát szemben, amelyekkel eddig, a Római Birodalomnak polgárilag fegyelmezett hajdani kultúrvilágában kevesebbet kellett foglalkoznia. Most egyszerűen rablás, gyilkolás, súlyos vérontások, hamistanúskodások, erőszakos támadások, uzsora kerültek elébe. Védekeznie kellett rokonoknak közeli fokon való házassága ellen, a varázslat, jövőmondás s a pogány vallási világ felé visszautó más bűnök ellen. Mindezekkel szemben, hol nagyobb szigorúsággal, hol engedékenységgel érte el a maga embereket megszentelő és kegyelmeket közlő célját.

SZIGORITÁS azon a téren következett be, hogy a nyilvánosság előtt történt s nyilvános botrányt keltett bűnöket, mint amilyen a gyilkosság, kettős házasságtörés, nyilvános bűnbánattal és elégtétellel, vagy zsinat előtt való bűnvallomással kellett levezekelni. Viszont enyhébb és kegyesebb volt az Egyház azon a ponton, hogy ahol csak lehetett és szükségesnek mutatkozott, a súlyos vezeklés helyett könnyebbel elégedett meg, pl. alamizsnaadással, imádsággal vagy böjttel. Az ú. n. búcsúk eszméjét és gyakorlati megvalósulásának egyik elindító tényezőjét — a vezeklés könnyítését — ezen a ponton látják sokan.²

Hogy egy nemrég megtért népnek gondolkodásmódja és erkölcsi érzülete kezdetleges a bűn és bűnbánat fogalmai iránt, az többé-kevésbé természetes. Az Egyház itt találta magát először szembe eddig még nem ismert méretű feladatokkal a bűnök leküzdése felé. Éppen azért az erkölcsi kérdések és a bűnbánati fegyelem erősen foglalkoztatják. Ezért maradt fenn e korból annyiféle penitenciális könyv: a különféle bűnökre és büntetésükre vonatkozó szabálygyűjtemé-

nyek. Ezek a 6. század első felétől kezdve bukkannak fel.³

A BŰNBÁNATI FEGYELEM megkönnyítésével az Egyház a bűnösök helyzetét akarta megkönnyíteni s lelkiileg is, gyakorlatilag is könnyebbé és elérhetőbbé kívánta tenni az isteni kegyelemmel való kibékülést. Ezt el is érte, másrészt a bűnbánati fegyelem csökkenésével magának a bűnbánati fegyelemnek komolysága lazult meg. Ezért nem egy későbbi zsinat (így a 813-ban Chalonsban tartott zsinat) panaszkodik a miatt, hogy a nyilvános bűnvallomás és vezeklés eltűnik, s ezért a helyi penitenciális könyvet okolja.

Amikor a Karoling-monarchia széthullása nyomán a világi hatalom egészen elvesztette erejét, a viszonyoknak újabb elvadulásával az Egyház is újra energikusabbá tette a saját magatartását. Az egyházi fenyítéket alkalmazta sűrűbben, amelynek súlyos világi következményei is voltak.

Mindezekkel szemben felragyognak a lassankint egész népre kiterjeszkedő és elmélyülő vallási élet fényoldalai is. A nép megtér, papjai és szerzetesei megtanítják a hit tételeire, bevezetik a keresztény érzületvilágba s a keresztény élet erkölcsi gyakorlatába. Mindez a lélekneszesítő munka nemzedékeken át egyre folyik, egyre szilárdabb formákat ölt, egyre jobban és jobban szokássá válik.

A maga közösségi életének élményeit a nép leginkább az Egyházban, az egyházi életben és a vallásos életben találta meg, hovatovább oda került át egyéni és közösségi életének súlypontja is. A mise, prédikációhallgatás, a körmenetek ekkor kerülnek bele mint elválaszthatatlan elemek a nép életébe. Nyugaton ekkor kap lábra, úgy is mint népszokás, úgy is mint a bűnbánat fegyelmi eszköze, a zarándoklás.⁴ A frank föld zarándokainak különösen Tours (Szent Gergely sírja), Santiago de Compostella és Róma volt

a céljuk. Nagy Károly kedves gondolata volt a zárándoklás előmozdítása, viszont Szent Bonifác — talán a tömeges zárándoklásoknál könnyen fellépő szabados-ság, a zárándokvárosokban lábrakapó erkölcsi ellen-örizetlenség miatt — ellene van a zárándoklásnak.

UGYANIGY EGYRE mélyebben helyet foglal a nép vallásos élményvilágában az ereklyék tisztelete. Az a forró szeretet és megbecsülés, amellyel az Egyház a maga őseinek, főkép vértanúinak földi maradványai iránt viseltett, helyenkint bizonyos kinővésekre és visszaélésekre is vezetett. Különösen az ereklyehamisítások s tolvajlások kaptak lábra, Rómában pedig az ereklyékkel való való-ságos kereskedés. Mindezekkel szemben az Egyház nagy fáradsággal igyekezett biztosítani a helyes mértéket.

A vallásos élet elmélyülése érezte a maga kedvező hatásait egyéb irányokban is, mégpedig a közösségi élet s a szegények gondozása felé. A szegények most is kiváltságos gondja voltak az Egyháznak és mindenütt, ahol erre szükség, alkalom, vagy mód adódott, egymás-után emelkedtek — szinte minden templomnál — xeno-dochiumok, szegényházak, lepra-kórházak. A kornak közösségekben való gondolkodására jellemző, hogy az egy-egy templom közvetlen területéhez tartozó szegények mint testület szerepeltek. Azokat, akikről egyháziak és világiak végrendeleteiben egyszerűen mint „szegényekről” történik említés, az Egyház számon tartotta s az ő gon-dozása alatt kapták meg ezek az ínségesek azt, ami őket a könyörület és szeretet akaratából megillette.

5.

A pápaság és a Karoling-birodalom kapcsolatának alakulása Nagy Károly halála után. IV. István érvényesíti a pápai koronázás jogforrás-voltát a császári hatalom tovább öröklődésénél. I. Paschalis függetlenségi törekvései Jámbor Lajossal szemben s a gondolat dokumentuma, a Pactum Ludovicianum. II. Jenő pápa s a Karoling főhatalmi törekvések visszahatásai. A Constitutio Lotharii. A lateráni zsinat egyházfegyelmet megszilárdító intézkedései. Kelet új képromboló viszálya. Jámbor Lajos és a képromboló mozgalom.

Nagy Károly 814 január 28-án halt meg aacheni palotájában, miután néhány évvel azelőtt a bizánci udvar hosszú tárgyalások után elismerte császári címét s fiát Lajost, halálának évében birodalmának egyházi és világi nagyjai mint társcsászárt elismerték és megkoronázták. A koronázás alkalmával valószínűleg a koronázás bizánci formáit tartották meg s a római nép akklamációját az országnagyoké helyettesítette, a koronát pedig maga Károly tette fia fejére, jelképezve ezzel azt a tudatos, vagy öntudatlan gondolatot, hogy a császári hatalom, mint olyan, most már független Rómától és a pápától, akiről még csak szó sem esett a koronázással kapcsolatosan. A koronázással kapcsolatos körülmények azt a gondolatot fejezhették ki, hogy a frank császárság nem tekinti sem a római népet, sem a pápát a császári hatalom eszközlőjének és jogforrásának, amivel Nagy Károly valószínűleg eltért a kúriának ugyanilyen fel fogásától.

HALÁLA UTÁN népe szentként kezdte tisztelni; tiszteletét egy ellenpápa: III. Paschalis 1166-ban erősítette meg. Az Egyház azonban sohasem vette fel szentjeinek sorába, tiszteletét — csakis az aacheni egyházmegyében — mindvégig csak éppen megengedi. Az egyháztörténetírásnak el kell ismerni róla, hogy a kereszténységnek egyik legnagyobb fia és legnagyobb jótévedője volt. Hatalmas egyéniség és egész életét áthatotta a kereszténységért való munka, tévedései valószínűleg éppen roppant egyéniségének mintegy túltengő erejével vannak

kapcsolatban. Hogy sokszor erőszakosan nyúlt bele az egyházi ügyekbe, azt nem lehet szemére vetni, hisz vég-eredményben nem volt körvonalazva az ő hatalma; ez idézte elő, hogy túlnyúlt azon a mértéken, ami megillette volna. Politikai akcióiban keménykezű volt, a szászokkal szemben egyenesen vérengző, azonban ez is teljes jó-hiszeműséggel. Felhozzák még vele kapcsolatban azt is, hogy felesége mellett ágyasokat is tartott; ez is igaz lehet, de véleménye az volt, hogy őt ebből a szempontból ugyanolyan jogok illetik meg, mint a pátriárkákat és a germán törzsfőnököket és uralkodókat, akik egészen természetesnek vélték, hogy ágyasokat tarthassanak.

Nagy Károly halála egyformán jelent fordulópontot mind a Karoling-birodalom, mind az Egyház történeti fejlődése és eseményei számára. A Karoling-birodalom aláhanyatlak hatalmának, egységének és belső szerveztségének arról a csúcspontjáról, ahová Nagy Károly felemelte s nemsokára megindul teljes szétbomlása is. Eleinte a főhatalom csak az uralkodóház sarjadékai között oszlik meg. Majd széteszlató erőkként lépnek fel a táji és törzsi uralmi tényezők és Európa megindul a hűbérrendszeri fejlődés felé.

Nagy Károly halálával és hatásának lassú megszűnésével az államegyháziság megszűnt. Bekövetkezett a középkort alakító két erőnek, az államnak és az Egyháznak egymástól független fejlődése. Mindenekelőtt a pápaság az, amely igyekszik elszakadni a császári autoritással szemben való ama függésétől, amelyet három pápa számára is a Nagy Károlytól való személyi függés jelentett.

A pápaság függetlenné válása semmiképen sem törtenhetett mindig egyenes vonalban. Legközelebbi stádiuma a pápaság helyzetének az, hogy felszabadult egy erős központi hatalom befolyása alól, kiépítette a maga újszerű hatalmi állásának formáit, de elveszítette a világi hatalom védelmét s a század végén már a római és itáliai érdekek és erők szövvényébe bonyolódik bele. E fejlődés folyamán a pápaság nem egyszer súlyosan méltatlan helyzetekbe süllyedt és sokszor úgy tetszik, hogy teljesen elveszíti függetlenségét és méltóságát.

*Elefántcsontból faragott könyvfedél-disz
a 9.—10. századból*

III. Leó halála után az új pápát, IV. Istvánt¹ (816—817) és az új császárt is, Jámbor Lajost egyaránt a kettőjük hatalmának körvonalazása foglalkoztatta. A pápa nem kérte a megválasztásához való hozzájárulást a császártól, amint ez szokásban volt, viszont személyesen kereste fel őt Rheimsben.² Tárgyalásaikon ismét felújították a pápaságnak és a Frank Birodalomnak Pipin alatt először körvonalazott kapcsolatát. Azonkívül bár Jámbor Lajost már apja császárrá koronáztatta, koronázását most a pápa is megismételte azokkal a szertartásokkal, amelyek világosan jelezték, hogy a pápaság nemcsak az előző császártól való öröklésben látja a császári hatalom jogforrását, hanem a római nép által való akklamációban és a császárnak a pápa által való fölkenetésében. E kettőnek jeléül most megtörtént az akklamáció és a császárt feleségével együtt megkoronázta a pápa; most először azzal a koronával, amelyet Nagy Konstantin koronájának hittek. Ugyancsak egyházi szertartás kíséretében fel is kente a császárt a pápa és a felkenés ettől fogva a császárkoronázásnak lényeges eleme maradt.

Rómába való visszatérése után IV. István hamarosan meghalt és halála után a Szent Péter-templom melletti Szent István-kolostor apátját választották pápává, I. Paschalist (817—824). Noha ő sem kért megerősítést Jámbor Lajostól, kettőjük kapcsolatai mindvégig a legbarátságosabbak és legkedvezőbbek maradtak. Ő csak írásban újította fel az elődeik által kötött szövetséget. Írataik tartalma új tényezőt mutat: a pápai államnak azt a teljes szuverénitását, amelyre Nagy Károly valószínűleg nem is gondolt.

Jámbor Lajosnak az az okirata, amelyben a pápával való szövetséget megerősíti, — a császárság és a pápaság kapcsolatának alakulására olyannyira fontos

ú. n. „Pactum Ludovicianum” — nem maradt ránk eredetiben. Legrégibb példánya a 11. századból való. Hitelessége körül hosszas tudományos viták folytak.³

TELJESEN HAMISITOTT voltát éppúgy állítják, mintahogy ebben a formában való teljes hitelességét mások energikusan védelmezik. Nagyon valószínű, hogy egyes utólagos betoldások ellenére valódi és különösen a pápai állam szuverén voltára vonatkozó felfogásában egészen hiteles. Ellenben a Pactum Ludovicianum fennmaradt formájának sokkal vitathatóbb pontja az, amelyben a császár maga és utódai nevében megígéri, hogy sem ő, sem megbízottjai nem avatkoznak bele többé a pápaválasztásba. Ez teljesen ellenkezik a császárnak hét év múlva, 824-ben tett kísérletével, amikor ugyancsak erősen igyekezett a pápaválasztásba belenyúlni; noha nem lehetetlen, hogy megváltozott magatartását a megváltozott helyzet és a megváltozott tanácsadók sugallták.

A császári családban és a Frank Birodalom vezető köreiből mindenesetre felül kellett kerekednie annak a felfogásnak, hogy fenn kell tartani a pápának mint világi uralkodónak a Frank Birodalomtól való függőségét.

Mikor Lothár a pápa meghívására 823-ban Rómába ment, ott nemcsak a pápától való megkoronáztatását fogadta el, éppúgy mint apja, hanem uralkodói jogainak kimutatásaképpen Rómában törvénykezést is tartott. Ez azonban nem történhetett meg a nélkül, hogy a pápai kúriában belső viszályokat ne keltett volna. A pápai udvar vezető köreiből is bizonyára a pápai függetlenségnek koncepciója harcolt a frank orientációval. A társcsászár távozása után a frank szövetség pártjának két képviselőjét, Primicerius Theodorust és Nomenclator Leót a nép megvakította és megölte, mire császári küldöttek mentek Rómába, a pápa magyarázó és tiltakozó szövegére vizsgálatot tartani. Azonban most már a nyugati uralkodók előtt is tisztá-

zott elv és élő gyakorlat volt, hogy a pápát senki meg nem ítélni. Azért a császári küldötteknek meg kellett elégedniük a pápa önként felajánlott és letett esküjével, hogy a kegyetlenkedésekben nem volt része.

A Karoling-császársággal való meghitt kapcsolatba ilyenképpen zavaró mozzanatok kerültek. De Paschalis pápa céltudatosan megmaradt saját felfogásában. Uralmának végefelé Rómában is, környezetében is egyre jobban élesedtek a politikai ellentétek, már halálakor zavargások törtek ki, temetése pedig súlyos párt-harcok között történt.⁴

A pápa halála után a nemesség, papság és a nép megszűntek a császársággal szemben való függés mellett és ellen. Végül is Nagy Károlynak egykori és most éppen Rómában időző országnagyjának: Walának nyomására II. Jenő⁵ választották pápává (824—827), aki sietett megválasztását a császárnak jelenteni, neki a hűségesküt letenni, a császár világi főségét elismerni. Ez bizonyos mértékig — főképp a Rómában állandóan hullámló zavar és nyugtalanság miatt — alig is lett volna elkerülhető.

824 őszére a császár újra elküldte fiát Rómába, Lothár most már mint a város uralkodója vonult be, ott ítéleteket tartott, megkötötte a pápával a szövetség új okiratát, a Constitutio Lotharii-t⁶, amely kimértően intézkedik mindenre vonatkozóan, ami az egyházi állam világi viszonyait, közigazgatását és bíraskodását illeti. A világi hivatalokat Rómában is a császári kinevezéstől vagy elismeréstől teszi függővé, állandó császári megbízottnak (missus) Rómában való tartózkodását rendeli el, aki a világi hatalmat, magát a császárt képviselné, biztosítaná a városi és egyházi élet rendjét, valamint védené a város határait minden támadás ellen.

Azok az igények, amelyeket a Lothárban újra erőteljesebbé vált Karoling-császárság emelt a pápaválasztással kapcsolatban, nem kerültek be a Constitutio Lotharii-ba. Ellenben Lothár esküt vett a római néptől, hogy a pápa megválasztása ezután teljesen kánoni módon fog történni, de az újonnan megválasztott pápát nem szentelik fel, míg a császár által való megerősítése meg nem történik. A Constitutio Lotharii és általában Lothárnak a pápaválasztásra vonatkozó elgondolásai a legmagasabb csúcspontot jelzik a Karoling-császárságnak a pápai állammal szemben való hatalmi törekvéseiben. Mindenesetre tiszteletreméltó módon megmaradnak a teljesen világi téren s ilyen értelemben történt óvatos megfogalmazásuk és a rájuk épült gyakorlat csak szilárdítja a pápai hatalmat.

Ideje is volt, hogy az Egyház középponti intézkedései lépést tartsanak a viszonyok új fejlődésével. Azért II. Jenő 826-ban zsinatot tartatott a Lateránban; 62 püspök vett részt a zsinaton és 38 kánont hoztak, főképp a papság fegyelméről, képzettségéről és a hívők keresztény életéről.⁷

AZ ELSŐ KÁNON élesen és súlyos megtorlásokkal foglal állást a szimóniás választások ellen. A következő kánonok a püspökökre és papokra vonatkozóan tartalmazznak intézkedéseket és különösen a papság egyházi képzettségét szorgalmazzák; a püspöknek joga, sőt egyenesen kötelessége a tudatlan papot felfüggeszteni. Az 5. kánon azt szorgalmazza, hogy püspököt ne szentelhessenek fel az eddigi kánoni követelmények egyik leglényegesebb pontja: a papság és a nép hozzájárulása nélkül. A püspök 3 hónapon át ne időzhessék egyházmegyéjétől távol érsekének engedélye nélkül. A továbbiak a templomokról és az iskolákról intézkednek. Iskolák felállítását rendelik el minden püspöki székhelyen, lehetőleg minden templommal kapcsolatban, mindenütt, ahol csak szükség van rájuk. Az Egyház úttörő iskolaalapító és iskolafejlesztő tevékenysége már ebben a korban!

A frank császári hatalom támogatásával megerősödött pápaság megmutathatta erejét a Keleten újra fellángolt képromboló mozgalommal szemben.

Már az örménynek nevezett V. Leó császár (803—820) újra kezdte a harcot a képek tisztelete ellen, mert ennek tulajdonította a Birodalom harctéri kudarcait. A 815-ben tartott konstantinápolyi zsinat letette a képek tisztelete mellett állástfoglaló törvényes pátriárkát, megismételte a 754-es képromboló zsinat kánonjait, a 787-ben tartott 2-ik niceai zsinat határozatait pedig elvetette. A császárság intézkedései a szó legszorosabb értelmében szétmorzszolták a képtisztelet utolsó ellenállási területét, a keleti szerzetességet, amelynek élén Studita Theodor apát próbált az eretnekségnek ellenállani.

Örmény Leó intézkedéseit, ha nem is olyan élesen, tovább folytatta utódja, II. Mihály (820—829). Ez újra megkísérelte a mozgalomnak Nyugatot megnyerni. Követséget küldött ez ügyben Jámbor Lajoshoz: meg akarta nyerni annak a tervnek, hogy kényszerítse a római püspököt a képromboló mozgalomhoz való csatlakozásra. Kifogásolta, hogy országának a képrombolás ügyében való ellenpártja a római püspökkel tart fenn kapcsolatokat és ez áll a hátuk mögött, továbbá hogy a képek tiszteletéhez való ragaszkodás miatt Birodalmából kiűztek nála, a pápánál találnak menedéket. Kérte Jámbor Lajost, hogy mint apja tette, jelentse ki a maga véleményét a pápa álláspontjával szemben, sőt kényszerítse a pápát annak elfogadására.

Jámbor Lajos azonban nem kívánta folytatni apjának a Libri Carolinihez vezető útját, hanem a görög követeket Rómába vezettette és engedélyt kért a pápától, hogy a maga frank teológusaival az Atyák írásai és a szent hagyományok alapján véleményt és

választ dolgoztathasson ki a képtisztelet kérdésében. A pápa megadta ehhez hozzájárulását, hiszen ez az engedélykérés nem állott ellentétben a saját tanítói hivatalával.

A frank teológusoknak párizsi tárgyalásai (825-ben) a Libri Carolini anyagából indultak el s annak vonalán ugyanott kötöttek ki, ahol a 794-es frankfurti zsinat határozatai, sőt egyenesen tudatlanságot vetettek a pápa szemére s a babona és a tévely védelmét.

Jámbor Lajos azonban nem csatlakozott teológusainak elfogultságtól sugallt véleményéhez. A megbeszélés anyagából pusztán kivonatokat készíttetett és azokat küldte el a pápának, levelében pedig biztosította őt, hogy ezekkel nem akarja őt befolyásolni. Így a döntés a pápa kezébe került. A Karoling-császár szerette volna, ha a pápa végül is az ő felfogása mellé szegődik, de nem ez történt. A pápa hű maradt az Egyház ősi tanához. Az ügyből végül nem lett több, mint hogy követségek jártak ide-oda Róma, Konstantinápoly és a frank föld között; további céljukat és megbízatásaikat nem ismerjük. A pápa mindenestre megvédte az Egyházat attól, hogy a katolikus tanításba akár Nyugat uralkodója, akár területének papsága illetéktelenül és egyoldalú szempontok szerint beleavatkozzék.

A bizánci udvarnak az ügygel kapcsolatban Nyugat felé kezdeményezett lépései megszűntek, a képromboló mozgalom újra csak a Birodalom határai közt folytatódott tovább. II. Mihály fia, Theophilus (829—842) újabb élességgel folytatta tovább az üldözést. Csak özvegye, Theodóra alatt szűnt meg a szakadás.

A Karoling-birodalom zűrzavarai. IV. Gergely pápa beavatkozása Lothár császár mellett. Tárgyalásai és kudarca Wormsban. A Karoling-birodalom teljes szétosztódása a verduni szerződéssel.

Jenő után Valentinus fődiákonus uralkodott néhány hétig, hamarosan bekövetkezett halála után pedig IV. Gergelyt (827—844) választották pápává. Felszentelése csak akkor történt meg, amikor egy császári megbízott megvizsgálta a választás törvényszerűségét és megerősítette a választást. Pápaságának első éveiben a császári székek az egyházi állam felett való főhatalma világi ügyekben töretlenül érvényesült. Hamarosan bekövetkezett azonban ennek hosszú időre szóló megszűnte a Frank Birodalom belső egységének váratlan és teljes összetörésével, úgyhogy adódott olyan helyzet is, amelyben csak a pápának volt módjában a Frank Birodalom zűrzavaraira rendezően hatni.

Jámbor Lajos a maga 817-ben kelt *Ordinatio Imperii*-jében arra vonatkozóan tett intézkedéseket, hogy a Birodalom egységét biztosítsa az egyre több és több részre való osztódás veszélye ellen és intézményesen szilárdítsa a császári szék betöltőjének hatalmát fiainak, testvéreinek és a többi leszármazóknak részuralkodói felett. Éppen azért vette annakidején maga mellé fiát, mint már életében megkoronázott császárt és leendő utódját. De éppen ő maga volt az, aki ezt az elvet utóbb második feleségének ösztönzésére kettőjük kései házasságából származott fia, Károly kedvéért megtörte. Egymással szemben emelt örökségi jogigények és háborúk, viszályok, tartományi lázadások szünni nem akaró sora lett ebből, háborúk az apa és fiai között és a fiúk egymás között. A Birodalom hamarosan darabokra esett, s Nyugat helyzete egyre jobban elborult. A mórok egyre gyakrabban ütöttek

be Provence és Itália partjain, elfoglalták az annyira fontos Palermót és előre nyomultak Szicíliában. Megszűnt a középponti Birodalom rendtartó súlya, s a hajdani longobárd birodalom kis hercegségei és a városi közösségek a törvényt és igazságszolgáltatást érvényesíteni tudó erő nélkül végtelen viszályokba bonyolódtak.

Lothár császár, akinek hatalmát apjának rendelkezése pusztán Itáliára korlátozta, a Birodalom egységének az Alpokon-túli Európában való helyreállítása érdekében igénybe akarta venni a kereszténység fejének erkölcsi súlyát is. Kérésére IV. Gergely Lothárral együtt átkelt az Alpokon. Hogy a Birodalom ügyeibe való belevonódást elvállalta, abban a legnemesebb szempontok vezették: nem akarta, hogy felhasználatlanul múltak el az alkalmak, amely a pápát mint az egész keresztény világ legfőbb hatalmasságát mutassa fel mint döntőbíróként a világi hatalom felett való ügyekben.

Azonban a pápa beavatkozása a Frank Birodalom ügyeinek sivár zűrzavarába nem talált mindenütt kedvező megítélésre. A frank püspökök többsége hű maradt az öreg császárhoz, az ő meghívására gyülekeztek köréje Wormsban és nagy ellenszenvet keltett, hogy a pápa a lázadó fiú táborában volt. A kölcsönös tárgyalások alkalmával ebben a minőségben nem voltak hajlandók a pápát másnak tekinteni, mint náluk semmivel sem magasabbrangú püspöktestvérüknek, s ezzel a megszólítással is illették. Mivel ők maguk a már akkor kialakult francia államegyháziság légkörében nőttek fel, arra intették a pápát, hogy minden ellenségeskedéssel hagyjon fel a császárral szemben, sőt még exkommunikációval is fenyegették.

A pápa nem számított ellenállásra s most látnia kellett, hogy Lothár egyoldalúan informálta őt. Bizony-

talanná lett. Azonban csakhamar megtalálta a kapcsolatot az egyháziaknak azzal a csoportjával, amely nem állt annyira a sajátosan frank államegyháziság gondolatának befolyása alatt s amely univerzálisabb értelmezést adott a birodalomeszménynek, jobban szeme előtt tartva a Birodalom egységének gondolatát már a Birodalom egységéhez fűződő nagy egyházi érdekek miatt is. Ezek mivel az egyházasabb gondolattól éppen a gyenge és öreg császár pártolt el és az egység megbomlásának súlyos következményei máris mutatkoztak, inkább Lothár oldalára álltak. Ők készítették el a pápa válaszát a frank püspököknek. A válaszban a pápa erélyesen visszautasítja azt a gondolatot, mintha a császárnak való engedelmesség őt mindenben és minden kritika nélkül kötelezné; hivatkozik a pápai hatalomra, mint minden népek számára szóló legmagasabb rangú megbízásra az evangélium terjesztésében s magának ugyanolyan jogokat kíván meg, mint amelyek Szent Pétert illetnék, ha élne. „Tudnotok kell, hogy a lelkek vezetése a pápa ügye és ez magasabban áll, mint minden földi dolog és érdek, akár a császár érdeke is!”¹ Ezt az elvet, de magát a mondatot is a középkor számtalan alkalommal és számtalan változatban ismételte.

A helyzet azonban az öreg és a fiatal császár között sokkal kiélezettebb volt, semhogy a fegyveres döntést el lehetett volna kerülni. 833 Szent János napja fegyverrel látta egymással szemben a Karolingház két tagját, az apát és fiút. A környezetük révén megindított tárgyalások ismét eredménytelenek maradtak. A pápa vetette magát a két hatalom közé, személyesen is járt Jámbor Lajos táborában. A helyzetet az döntötte el, hogy a lázadó fiúk megnyerték maguknak apjuk csapatait és azok áruló módon elhagyták az öreg császárt.

A pápa nyomott hangulatban, mélyen elszomo-

rodva tért vissza Itáliába s még nyomasztóbban hatottak reá a küszöbön álló események.

AZ, HOGY ÉPPEN A FIÚK fosztották meg apjukat a tróntól, éppúgy nem szolgálták a Birodalom egységét, mint apjuk uralkodásának utolsó évei. Azonkívül Jámbor Lajosnak még egyszer sikerült felülkerekednie, majd halála után Lothár harcolt öccseivel és azok fiaival, míg a 843-as verduni szerződés hivatalosan is véglegessé nem tette a Birodalom teljes felbomlását. Kopasz Károly kapta Nyugatot, Német Lajos Keletet, Lothár a császári címet, Itáliát és a felette az Északi-tengerig húzódó területsávot, mint minden földrajzi együvértartó elv és belső egység híján lévő mesterséges államot.

A Karoling-birodalom felbomlása ezzel véglegessé is vált.

Magából a helyzetből, az eddigi helyzetet előidéző alapelvekből következett, hogy az uralomnak és gyakorlatban is érvényesülő hatalomnak eddigi univerzalitása elveszett és egy mesterségesen alkotott ország az egyházi állammal szemben nem képviselheti ugyanazt az uralmi eszményt, amit az eddigi. A pápa ezután még többször megkísérelte a széthulló Birodalom ügyeibe az egység érdekében való beavatkozást, de fáradozásai nem jártak sikerrel, sőt csak az Itália felett uralkodó Lothár gyanakvását keltették fel és vele szemben élezték ki a helyzetet. A középponti hatalom gyengülését egyre jobban felhasználták az arabok; Dél-Itália ellen való támadásaik egyre gyakoribbakká váltak, a pápának még Ostiánál is erődítményt kellett ellenük emelni.

A zűrzavaros viszonyok között a pápa nem felejtkezett meg a missziók ügyéről. Figyelemmel kísérte a kereszténységhez kapcsolódó területek terjeszkedését és egyházi szervezését; a 831-ben tartott dienedhofeni birodalmi gyűlés az ő hozzájárulásával állította fel a hamburgi püspökséget. Szent Anszgár, aki Svéd-

országban és Dániában térítette a germánokat, tőle kapott érseki méltóságot, palliumot és egy ma erősen vitatott hitelességű okirat szerint legátusi megbízatást is az északi germán és északi szláv népek számára.

7.

II. Sergius és a gyengülő császári hatalom. A nagy szaracén támadás (846). IV. Leó újjáépítteti Róma falait. III. Benedek s a pápai szék lelki hatalmának a kedvezőtlen viszonyok ellenére is tovább való fejlődése. Oppozíció a frank főpapok államegyháziságával szemben: az Alízidori Dekretálék. „Johanna nőpápa” meséje.

Az új pápa, II. Sergius¹ (844—847) megválasztásánál már zavarok mutatkoztak. Az előkelő nemesi családból való pápa a nemesség jelöltje volt. Ellenfele, a köznépre támaszkodó János szerpap pártjának szervezett csapataira támaszkodva erővel elfoglalta a Lateránt; a fegyveres nemesség haragja ellen csak az új pápának erélyes fellépése tudta őt megmenteni.

II. Sergius megválasztása után azonnal felszenteltette magát, császári megerősítés nélkül, amit Lothár császár a maga megváltozott helyzetében sem fogadott el, hanem egyik fiát, Lajost egyházi és világi nagyokból és tekintélyes fegyveresekből álló kísérettel Itáliába küldte. A sereg mint ellenséges had pusztított és rabolt s azért a pápa be sem engedte őket Róma falai mögé. A császár fiától is esküt vett, mielőtt a Szent Péter-templomba beengedte, hogy csak a jog és igazság által vezettetni magát, amíg Róma falai között időzik. Ezután a császár megerősítési jogára került a sor és egy zsinaton, amelyen a frank püspökök mellett húsz itáliai püspök, köztük a milánói és ravennai érsekek is résztvettek, tisztázták, hogy a császári megerősítésnek ezután is meg kell történnie.² II. Sergius

pápaságának törvényességét nem feszegették. A pápa longobárd királlyá kente fel Lajost s nagynehezen belement abba, hogy metzi Drogot, aki a legbefolyásosabb frank főpap és államférfi volt, a hajdani Birodalom egész területére szóló legátusi ranggal és megszemenő felhatalmazásokkal lássa el. Ez a császári udvar reményei szerint felettébb kedvezett volna Lothár politikai érdekeinek, azonban, amint bebizonyosodott, semmiféle gyakorlati eredménye nem volt.

Sergius különben pápaságának majdnem egész idejét súlyos betegen, köszvényben töltötte. A 846. évre esik a szaracéneknek oly sokáig emlékezetes támadása Itália ellen.

846 AUGUSZTUSÁBAN 870 hajón mintegy tízezer ember kötött ki Ostiánál és két nap múlva már ott táboroztak Róma előtt. Aurelianus falai csak a nagyobb — balparti — részt védték, a jobbspártot védtelenül kellett hagyni s a Szent Péter-, valamint a falakon kívüli Szent Pál-bazilikát a pusztításnak átengedni. A Szent Péter-templom kincseit, valamint Szent Péter sírját ekkor falaztatta be a pápa. Róma kezükbe esett részének kirablása után eltakarodott szaracén sereg hajóhada elpusztult a viharban, de a keresztény világ székhelyének megtámadása megdöbbenetette, sőt lelkiismeretében mélyen felrázta Nyugatot.³ Úgy hatott mint a kor legnagyobb eseménye, Isten figyelmeztető csapása. Az uralkodók elrabolt egyházi javakat adtak vissza, zsinatok helyi reformokat rendeltek el, a szerzetes- és apácakolostorok szigorúbbra fogták szabályaikat. A támadás veszélye egy pillanatra Nyugatot egyesítette: mind a három frank birodalomból egyesült hadsereg tervszerűen és egyesült erővel tisztította meg Délitáliát a szaracénoktól, kivette kezükből a megszállt pontokat. A szaracén veszélyt ez azonban nem szüntette meg.

Az új pápának, IV. Leónak⁴ (847—855) legfontosabb, szinte egész pápaságát kitöltő munkája magának Rómának megerősítése volt. Ő falaztatta körül a Tiberis jobbpartján lévő városrészt, amely a Szent Péter-

bazilika környékét és a Vatikánt foglalja magában. Nevéről ezt a városrészt máig Leó-városnak nevezik.

Róma falainak megerősítése, a pápa további sikeres harca a szaracénokkal, egy újabb szaracén flotta pusztulása, továbbá IV. Leó hatalmas uralkodói egyénisége erősen megnövelte a pápának a császárral szemben való tekintélyét. Az egyházi állam mint világi territórium is kezdte megállani a helyét.

Mivel Lothár császár egyre jobban belekötődött birodalmának Alpokon-túli részletügyeibe, az itáliai ügyeket fiára bízta és Lajost 850-ben császárrá koronáztatta. Ez a koronázás újabb fejlődést jelent a császári hatalom jogforrásainak és értelmezésének fejlődésében s a pápasággal való kapcsolatában: Lothár nem tartott már igényt arra, hogy ő maga is megkoronázza fiát, mint apja és nagyapja, ez most már pápai jogként tűnik fel. A tények viszont annál nagyobb változást hoztak a császári hatalom terjedelmének és valóságának értelmezésében.

II. Lajos császársága már nem volt egyetemes hatalom és nem volt mögötte nagybirodalom. Ennek ellenére II. Lajos gyakorolni kívánta mindazokat a jogokat, amelyeket számára a Constitutio Lotharii biztosított. Követe ott székelt Rómában és intézte a világi ügyeket.

Mivel az Itália felett való részuralom már egyre kevesebb reális védelmet tudott adni, Rómában erőrekapott az úgy látszik végleg eddig soha meg nem semmisült ellenzék, amely a Keletrómai Birodalommal szeretne volna még most is és újra felvenni a kapcsolatot.

II. Lajost gyanakvóvá tették ennek az ellenzéknek jelentkezései és mivel amúgy sem volt meghitt viszony közte és a pápa közt, arra törekedett, hogy a következő pápaválasztás egy hozzá húzó papra essék.

Ilyen adódott egyik bizalmasának, Arzénius ortei püspöknek unokaöccsében, Anasztázius preszbiterben, — ez a híres „Bibliothecarius Anastasius” — akit kivételes képzettsége s tehetségei ajánlottak erre a méltóságra. Az ellenpápával való viaskodás tölti ki IV. Leó utóda, III. Benedek⁵ (855—858) első uralkodásának idejét; az új pápa nemcsak a választásakor alkalmazott császári beavatkozási kísérlettel küzdött meg, hanem sikerrel tette még függetlenebbé a pápai hatalmat, sőt a Kelettel való kibékülés után még Keleten is sikerült helyreállítania a pápaságnak mint legfőbb fegyelmi széknél jogkörét s gyakorlatát.

A pápai szék lelki hatalmának fejlődése nem történt elszigetelten, mintegy csak önmagára, a saját érdekeire és erejére támaszkodva. Kibontakozását ekkor már figyelemmel kísérte az egész Egyház s megtalálta a vele való összhangban a maga magasabbrendű érdekeit is. Mindenekelőtt a Frank Birodalom püspöki karának egy részével, a frank uralkodóktól teremtett és a hozzájuk húzó főpapi kar államegyháziságával szemben képződött ki az igazán egyházas iránynak és az egyházi reform híveinek ellenzéki csoportja. A frank püspököknek ezt a csoportját jellemzi a szentbonifáci hagyományokhoz való ragaszkodás, a politikában a birodalmi egység fenntartásának gondolata, egyházszervezeti téren a világi hatalom érvényesülésével szemben való ellenzékiesség és a pápai hatalom egyre teljesebb kibontakozásának elősegítése.

A Frank Birodalom püspökeinek ebből az ellenzékiességéből keletkezett a középkori egyházi jogélet egyik legkülönösebb törvénygyűjteménye, a hamisított, ú. n. Álizidori (Pseudo-Isidorus-féle) Dekretálék, a pusztán tekintélyi forrásokra hivatkozó jogérzületnek legnagyobbbszabású alkotása. Ennek a gyűjte-

ménynek keletkezése, célja, a hamisítók személyének megállapítása, a kutatók egész sorát foglalkoztatta. Összefoglalva ezek eredményeit megállapítható, hogy a gyűjtemény — többek összemunkáló műve — a reimsi egyházmegyében keletkezett 847 és 852 között s Szevillai szent Izidor († 635) művének, a Déleurópában kivételes tekintélyű egyháztudós alkotásának adta ki magát.⁶

A HAMISÍTÓK nagy ügyességgel és körültekintéssel végezték munkájukat. Túlnyomó részben hiteles kánonjogi forrásanyag közé teljesen vagy részben hamisított akták egész sorát csúsztatták. Így hamis aktaanyagot hoznak az első keresztény századokból egészen Melkiades pápáig. A niceai zsinattól a 683-ban tartott 13-ik toledói zsinatig igaz és hamis zsinati határozatokat keverve egymással össze, Szilveszter pápától II. Gergelyig egész sor rendeletet közöltek s ezek közé felvették egyebek között a hamis Konstantin-felé adománylevelet is.

A gyűjtemény keletkezésének célját éppen a beolvasztott hamis egyházi és világi törvényanyag leplezi le. A hamisítók olyan, a hitelesség legteljesebb látszatával rendelkező törvénygyűjteményt akartak produkálni, amely gyakorlaton keresztül talál elismerést, mint ahogy ez a törvénygyűjtemény feltétlen tekintélynek örvendett az egész középkoron át. Benne a püspökök jogkörét akarták minél függetlenebbé tenni, egyrészt a világi hatalomtól, másrészt a metropolitákétól s ezzel együtt a pápai hatalmat akarták egyházfegyelmi kérdésekben minél kialakultabbnak feltüntetni. A püspökök ügyeinek nagy része egyenesen a pápa elé tartozik, különösen a jelentősebbek (causae majores). A gyűjtemény századokon át szerepelt mint a jogi véleményeknek és jogalkotásnak zsinórmértéke. Ám tévedés lenne azt hinni, hogy a római Szentszék hatalmának az időleges ingadozásokon túl való kialakításában ennek a hamisított törvénytárnak bármiféle lényeges szerepe lett volna. A pápai főhatalom fejlődése minden kérdésben az Álizidori Dekretáléktól függetlenül történt és éppen Róma az, amely a lehető legkevesebbszer hivatkozik erre a dekretálé-könyvre; s ekkor is nem éppen jelentős ügyekben. Az Álizidori törvény-gyűjtemény

jogkörbiztosító célzata különben is mindenekelőtt világi ügyekben s a világi hatalommal szemben kívánja a püspöki székeket és a pápát erősíteni s egy máris kifejlődött és minden vonalon már gyakorlatban alkalmazott lelki hatalom formáinak és tartalmának fejlesztésére már azért sem lehetett különösebb hatással.

A forrásmunkákban annyira gyér és bizonytalan kornak különben van még egy legendája, amelyet az Egyház ellenségei és a pápaság rágalmozói emlegetnek még maig is, noha az állítás hamis volta már régóta bizonyos. Ez a Johanna nőpápa meséje.⁷

A MESE SZERINT IV. Leó és III. Benedek között két éven át egy asszony uralkodott volna, aki férfinak tette-vén magát, csellel férközött a papok sorába, idővel kardinálissá lett s oly ügyesen játszott, hogy a pápai székre emelkedett. Aztán egy körmenet alkalmával gyermeket szült s ezzel leplezte volna le önmagát. A mese 1250-ben merül fel először a dominikánus Jean de Mailly Világkrónikájában. Innen Troppaui Márton is felvette a maga még elterjedtebb és tekintélyesebb krónikájába. A nép képzeletét megkapó regényes hiedelem kritikátlanul elterjedt. A nőpápa meséjét erőszakoló hagyomány még azt is tudni akarta, hogy a Lateránból elinduló ünnepélyes pápai körmenetek miért kerülnek egy bizonyos utcát: mert az asszonypápa ezen a helyen betegedett volna le s halt volna meg; az állítás szerint ezen a helyen állt is egy szobor, amely őt mutatta volna gyermekével együtt. Az utcát azonban szűk sikátor volta miatt kerülte ki a körmenet, a szobor pedig valójában egy Herkulest szoptató antik Júnó-szobor volt. A legenda hívői még arról is tudni akarnak, hogy azóta megkoronázása előtt a pápát lyukas körszékekbe ültetve megvizsgálják, vajjon csakugyan férfi-e, hogy a nőpápa esetéhez hasonló meglepetéseket elkerüljék. A valóságban ilyen szertartás nincs és nem volt soha. Végül, ami a legdőntőbb bizonyíték: történelmi időköz sincs, amelybe a nőpápa uralmát akár csak feltevessel is bele lehetne illeszteni. A valóság ugyanis az, hogy IV. Leó 855 július 17-én halt meg, ugyanazon 855. év szeptember 29-én pedig már meg is koronázták a Szent Péter-bazilikában III. Benedeket. Az

Kopasz Károly képe a Codex Aureus egyik lapján

eltelt két hónapnyi időt pedig az újonnan megválasztott pápának az Anasztázius Bibliothecariuszal folytatott küzdelme tölti ki, amelyről nagyon bőségesen maradtak fenn részletekbe menő értesítések.

A legenda keletkezésének azonban megvan a maga oka: azok a szomorú idők és helyzetek adtak rá alkalmat, amelyek a 9. században következtek a pápaságra: az idősebb Theodórától való szégyenletes függés ideje és a pápákat emelő és buktató hatalmas római asszony két lányának, különösen Marozia Senatrixnak emléke.

8.

Szent Miklós pápasága. A pápai hatalom eszméjének új megfogalmazója. A pápai függetlenség teljes megvalósulása Kelet és Nyugat erői között.

Az új pápa, I. (Szent) Miklós¹ (858—867), akit III. Benedek halála után választottak, előkelő római családból, a legmagasabb római arisztokráciából származott. Megválasztásán közremunkálkodott ugyan a Rómában jelenlévő II. Lajos császár is, de a nép maga is örömujjongással fogadta őt a pápai székhelyben. Olyan egyéniség volt, aminőt a nehéz idők kívántak. A keresztény világ ebben a pillanatban tele volt súlyos veszélyekkel: a Karoling-birodalomnak még utódállamai is teljes szétesésben voltak, a széttört nagykarolyi államiság helyén mégcsak alakulóban lévő feudális társadalomszerkezet pedig nem tudta vállalni a társadalmi, jogi és gazdasági élet biztosítását. Azonkívül Keleten éppen akkor választották meg pátriárkává Photiust, aki még az eddigieknél is súlyosabb szakadást készült hozni Kelet és Nyugat közé.

Az új pápának már megválasztása előtt alkalmat volt arra, hogy a keresztény világ helyzetét a legmagasabb ormokról tekintse át. Kivételes képességei már fiatalon a pápai kúria egyik első emberévé emelték.

Már IV. Leó alatt jelentékeny feladatokat vállalt, III. Benedeknek pedig a legnagyobb befolyású és legbizalmasabb tanácsadója volt. Nagy szent Gergely és VII. Gergely között ő a legnagyobb szabású és legnagyobb hatású egyén a pápai trónon; a pápák sorának kétségtelenül egyik legnagyobbja. Legkevésbé kedvező időben vitte fel a pápaságot egy világhatalmi helyzet magaslatára. E mellett élete, egyénisége, egész magatartása egyszerű volt; a született uralkodók természetes erőkisugárzása nem szorult rá a külső hatások hangsúlyára és nyomatékára. Szellemét átható értelem, törhetetlen céltudatosság és roppant akarat jellemezte. I. és VII. Gergely közt senki sincs, akit úgy áthatott a pápai hatalom öntudata és méltósága mint őt, s aki személyének roppant erejével, egy rendkívüli jellemnek, személyes áthatóképességének és tiszta életének méreteivel annyira felülmúlta kortársait. Éppen ezekre az erőkre támaszkodva hajtotta végre élete nagy feladatát.

Az, ami életművében jelentős, éppen a pápai hatalom dogmatikája. Nemcsak leveleiben és hivatalos aktáiban nyilvánul ez meg elvi megfogalmazás alakjában, hanem a valóság szerint is mint alkalmazott rendszer hatotta át tetteit. Uralkodásának minden tőle kiinduló ténye egy zárt láncolatnak céltudatos, helytálló tagja. Pedig lényegében újat nem mondott, leveleinek és uralkodásának nincs olyan tézise, amely fel ne merült volna valamelyik elődjénél. Csakhogy el nem lehet vitatni, hogy ezeknek ő adott végső és pontos formulázást és hogy a pápai főhatalom gondolatát senki sem képviselte a kimondott és leírt szónak s elhatározott és megvalósított tettek oly ragyogó stílusával mint ő.

Mindenekelőtt pontosan megfogalmazta a pápai főhatalom teljes függetlenségét. A pápai hatalomnak és rendelkezéseinek nem forrása semmiféle zsinat vagy

felhatalmazás, semmiféle emberi engedély, — egy forrása van: maga Jézus Krisztus, a Szent Péternek adott felhatalmazás, a római püspöki szék öröksége. A pápa magának Jézus Krisztusnak helytartója, isteni autoritás hordozója. Őt illetik az egész Egyház gondjai, Keleté és Nyugaté egyaránt, ő a legfelsőbb közvetlen jogforrás a maga természetfeletti céljainak területén, ő a legfelsőbb döntőbíró a megfelelő természetfeletti és természetes zsinórmértékek határai között. Őt magát nem lehet megítélni. Határozatai egyházi törvény jellegűek; magukat a zsinati határozatokat is az ő megerősítése avatja törvényekké s így azoknak is ő a végső emberi jogforrása. Magas helyzetében méltán és eleve megilletik azok a politikai kiváltságok is, amelyeket annakidején a római, majd görög császárságtól, később pedig a frank császárságtól kapott.

A pápai hatalomnak ez a felfogása természetesen más volt, mint a Karoling-birodalom keretén belül kialakult államegyház-fogalom s méginkább több, mint a keleti császárok cezaropapizmusa. Ezt azonban a saját hatalmára vonatkozóan a pápa a maga teljességében tudatosította: lelki hatalmát nem kívánta a világi ügyekben érvényesíteni. Elképzelése szerint a világi és egyházi hatalom két egymástól élesen elhatárolt feladatkört jelöl. Ezt olyan tudatosan látta és vallotta I. Miklós, hogy még a püspököknek is szigorúan megtiltotta azt, hogy világi ügyekbe avatkozzanak; de viszont a fejedelmek számára is tilalmazta az egyházi ügyekbe való beleszólást, az egyházi és világi ügyek összekeverését. Így élesen állást foglalt az ellen, hogy a frank uralkodók hadi és politikai érdemek jutalmául egyházi hűberek birtokjogával kapcsolatosan válasszanak ki bárkit is főpapi rangra. Ugyanily ellensége volt a magánpapi rendszernek; számára csakis az egyházi

szervek valamelyik meghatározott részével kapcsolatosan lehetett pap akárki is. Ő az, aki megingatta a magán-papságnak (Eigenpriester) a germán jogi és szervezési gondolkodásban gyökerező és eléggé elhatárolódott rendszerét. A világi hatalomnak az Egyházat illető jogkör területére való beavatkozásának tekintette a világi uralkodók vagy tartományi fejedelmek részvételét a zsinatokon s ezzel egyszerre támadt az eddigi bizánci és frank szokás ellen. Hogy a zsinat összehívása és a határozatok megerősítése is tisztán egyházi jog, az az ő felfogásában tisztázódik először és ő viszi át teljes következetességgel a gyakorlatba is. Felfogása lényegében az Egyháznak mint egésznek és összes szerveinek a világi hatalomtól való teljes függetlenségét jelenti s így mindenekelőtt az államegyházságnak való teljes hadüzenetet.

Az Egyház és állam feladat- és jogköre azonban csak mint a funkciók különbözősége válik el szemléletében így élesen; „az Egyház és Állam szétválasztása” a maga modern fogalmazása, értelmezése és gyakorlata szerint fel sem merülhetett nála. Mindenekelőtt az államhatalomtól követelte meg a kereszténység célkitűzéseinek és a keresztény erkölcsnek teljes támogatását; az állam a maga leglényegesebb feladatát sem teljesíti akkor, ha nem tartja szemmel a keresztény igazságot és erkölcsöt. Azonkívül kötelessége a világi fejedelmnek az Egyházat minden külső károsodástól megoltalmazni s célját előmozdítani, a pápa atyai hatalmát pedig lelkiekben maga felett állónak elismerni.

Ezek az események már a teljes középkor (Hochmittelalter) fényét mutatják. Ennél többet sem VII. Gergely, sem III. Ince, sem VIII. Bonifác nem mondott. Ugyancsak I. Miklós alkotja meg a pápai kúria hagyományainak fejlődésében a végző, legnagyobb jelentő-

ségű formulát: hogy a császár számára a hatalmi megbízatást a pápai hivatal és a pápai felkenés adja.

I. Miklós eme gondolatainak nem az ad különös jelentőséget, mintha mindezeket az elveket és eszményeket csakugyan érvényesítenie és megvalósítania is sikerült volna, hanem az, hogy noha érvényesítésükhöz nem állt rendelkezésére semmiféle hatalmi nyomaték, megvalósításukért mégis teljes erejével harcolt. Ezek a gondolatok s ez a harc egészen sajátos jelleget adnak pápaságának, s uralkodásának tíz éve nem utolsó sorban azért jelentős, mert ezt az eszményrendszert egy hatalmas akarat szilárdságával, józan valóságérzéssel s egy valóban nagyméretű államférfi erényeivel törekedett szakadatlanul megvalósítani eszméit minden esetben, amikor erre mód és alkalom kínálkozott.

Az ő pápasága alatt már a leghatározottabban jelentkezik az állam- és tartományi egyháziság ellen való küzdelem. Az állami életnek és a királyi hatalomnak a főpapi karra való befolyása olyan méretekben kialakult már, hogy éppen az I. Miklós értelmezése szerinti pápaságnak ezzel feltétlenül ellentétekbe kellett kerülnie. Amily mértékben elismerte a pápa a világi hatalom jogkörét a maga illetékes területén, olyan mértékben utasította el az állam közvetlen befolyását az Egyház dolgaiban. Ezek az elvek nem voltak ugyan újak, azonban töretlenül következetes érvényesítésük mégis az ő nevéhez fűződik. I. Miklós nem teológiai alapzatát teremtette meg a pápai főhatalom érvényesítésének, hanem tudatosan és hajthatatlanul követte azt.

Amikor már századok óta húzódtak a római püspöki szék és a maguknak külön rangot tulajdonító ravennai pátriárkák ellentétei, I. Miklós alatt a ravennai széken egy becsvágyó és hatalmaskodó természetű főpap ült: János pátriárka. Mindenekelőtt ezt kellett

különböző ügyekben megtörnie, míg egy római zsinaton elérte a ravennai székek teljes alávetését s a bizánci és német császárra egyaránt támaszkodó ravennai pátriárka teljes meghódolását.

MÉG ÉLESEBBEK VOLTAK a pápai szék surlódásai a becsvágyó Hinkmar² reimsi érsekkel, aki korának egyik legnagyobb egyénisége s a nyugati Frank Birodalom egyik leghatalmasabb metropolitája volt. Vele szemben a pápának az érsekség egyik suffragáneusát, Rothad soissons-i püspököt kellett megvédelmeznie, akit Hinkmar egy tartományi zsinaton önhatalmúlag letett, s a reimsi kanonokokat, akiknek felszentelését Hinkmar politikai okok kapcsán nem tartotta érvényesnek.

Ugyanígy kellett I. Miklósnak megvédenie a világi uralom erőszaka ellen az Egyház kánoni törvényeit, adott esetben a házasság szentségét a Karoling-ház egyik utolsó sarjának házassági drámájában. Lothár császár ugyanis, aki apja életében még csak a róla nevezett Lotharingia uralkodója volt, fiatal korában együtt élt Walrada nevű ágyasával, uralomra került után pedig politikai okokból a fejedelmi családból származó Thiutbergát vette feleségül, akinek kezével övéi lettek az Alpokon át Itáliába vezető területek. Thiutbergát azonban gyermektelensége miatt, a saját fivérével való vérfertőző viszony vádját vetve ellene, eltaszította magától és újra Walradával élt együtt, akitől már három gyermeke volt. A gyermektelen királynő ártatlan volt a vele szemben felhozott gyalázatos vádakban s a pápához fordult segítségért. Miklós pápa rendíthetetlen szilárdsággal védte meg a házasság szentségét Lothárral szemben, noha a lotharingiai püspökök, az általuk tartott tartományi zsinaton, s a pápa által Lotharingiába küldött és ott megvesztegetett legátusok az uralkodó oldalára állottak. Lothár maga hol fenyegető, hol a való tényállást meghamisító levelekkel akart a pápára hatni. Már-már öccsét készült sereggel Róma alá küldeni,

mire a pápa kiközösítéssel igyekezett volna Lothár nyakasságát megtörni. Azonban mielőtt még erre kerülhetett volna a sor, I. Miklós meghalt.

I. Miklós pápaságára esik a pápai székek a bizánci birodalommal, vagyis inkább a konstantinápolyi pátriárkátussal való legnagyobb bonyodalma, a Photius-sal kapcsolatos első nagy keleti egyházszakadás.

Photius, akinek nevéhez a keleti egyház Rómával való ellentéteinek végső tudatosítása, propaganda-jellegű megfogalmazása tapad s aki először képzel el egy Nyugattól elvált keleti kereszténységet mint a Birodalom kereszténységének végleges életformáját: tehetséges és nagyméretű egyéniség volt. A keleti egyház mint szentéletű pátriárkát és egyháztanítót tiszteli. Ám semmiféle történeti ítékezés nem vonhatja kétségbe, hogy a görög császárság kereszténységének Rómától való elszakadása végeredményben az ő fékezhetetlen becsvágából fakadt.³

A keleti kereszténység történetét befolyásoló események, mint mindig, most is a császári udvar belső viszályaiból indultak ki.

856 óta Ignác pátriárka ült Konstantinápoly püspöki székén. I. Rangabé, Mihály császár fia, aki Theodóra császárnőn keresztül véget vetett a képtrombolásnak, kezdettől fogva sok nehézséggel küzdött a többféle vélemény és párt körül csoportosuló bizánci főpapokkal szemben. Theodóra császárné félretolása után, amikor a császárné helyett Bardas cézár mint régens és a kiskorú III. Mihály császár gyámja ragadta magához az uralmat, Ignác pátriárka súlyos ellentétekbe keveredett az új, tényleges uralkodóval, aki saját fiának özvegyével vérfertőző viszonyban élt. Ignácnak a birodalom egyik püspökével való bonyodalmát felhasználva, a cézár egy zsinaton megfosztotta

rangjától Ignácot és helyébe Photiust emelte, testőrtisztjét s a saját környezetének egyik legkiválóbb tagját, aki a maga fényes képességeivel egyik vezetője volt Konstantinápolyban a császári család körül újraéledő tudományos és irodalmi mozgalomnak. Photiust ezenkívül imponáló lexikális tudás, az egyházjogban való jártasság, ritka politikai képesség és feltűnő személyi becsvágy jellemezte. A pátriárkává emelt fiatal katonatiszt öt nap alatt vette fel az összes egyházi rendeket és lett egyik napról a másikra pátriárkává.

Mint ellenpátriárka kegyetlen határozottsággal készült megsemmisíteni ellenfelét s annak egész pártját. Egy zsinaton anatómát mondatott ki Ignácra; mindazokat a püspököket, akik mellette foglaltak állást, megfosztotta püspöki rangjuktól és székeiket a saját párhíveivel töltette be.

A pápaságnak Keleten is évenyesülő jogállására semmi sem jellemzőbb, mint az, hogy legfontosabbnak és legsürgősebbnek tartotta a római püspök hozzájárulását saját pátriárkaságához és a Kelet püspöki karában esett változáshoz. Ezért ünnepélyes követséget küldött Rómába gazdag ajándékokkal, és értesítette a pápát felszenteléséről és az eseményekről. A helyzetet úgy állította be, mintha Ignác maga mondott volna le tisztségéről, őt pedig az általános közóhaj valósággal úgy erőltette volna bele a pátriárkai székbe. Ugyanezt közölte egy császári levél is a pápával. Ez a levél egyúttal a képtoromboló mozgalom utolsó kérdéseinek felszámolására egy Konstantinápolyban tartandó zsinatra hívta meg a pápa küldötteit. A pápa két legátusát bízta meg a zsinaton való részvétellel és a pátriárka-változás hátterének szigorú és pártatlan kivizsgálásával. Küldötteinek továbbá a tesszalonikai pápai vikáriátusnak helyreállítását s a délitáliai és szicíliai pápai birtokoknak visszaadását is kérniök kellett.

A 861-ben tartott konstantinápolyi zsinat a legszerencsétlenebb zsinatok egyike, amelyeket valaha tartottak. Keletnek majdnem valamennyi püspöke részt vett rajta. Az ítélezés alá vont Ignáccal durván és méltatlan módon bántak, felszentelésének és pátriárkává való emelésének érvényességét minden komoly alap nélkül kétségbevonták. Oly ügyesen fonták a hálót, hogy Photiusnak sikerült pillanatnyilag még a pápai követeket is maga felé hangolni. A zsinathoz intézett pápai levél hasonló fondorlatok folytán szintén elkésztetett és alapjában véve meghamisított formák között került a zsinat elé. Photius megkísérelte ezeknek az erőszakolt eszközökkel hozott határozatoknak a pápával elfogadtatását, Miklós azonban átlátott a hazugságok szövevényein, megállapította az igazságot és egy római zsinaton (863) letétette Photiust, kárhoztatta felszentelőjét, és a Photius által eszközölt felszenteléseket érvénytelennek nyilvánította. Ugyanakkor kimondotta Ignác igazát s követelte a pátriárkai székbe való visszahelyezését.

A pápa követelései egészen elviek voltak. Photius azonban a császári udvar kegyére támaszkodva, visszatartotta a pápa követeléseit, sőt a pápának még azt a veszélyt is el kellett hárítania, hogy az ügyes politikus a Frank Birodalom püspökeit ellene találja fordítani, akikkel a pápai szék éppen Lothár házassági ügye miatt összeütközésbe került. Ezt a veszélyt azonban I. Miklós pápa a maga szokott nagyvonalúságával és erejével elhárította. Növelte aztán a bonyodalmat s Kelet felé újból elmélyítette az ellentéteket a bolgár kérdés, amely újra joghatósági problémákat élezett ki a pápai szék és a keleti császárság között.

A személyi okok kapcsán keletkezett bonyodalmat még inkább növelte a bolgárok megtérésének kapcsán a római és konstantinápolyi szék között keletkezett

nézeteltérés. Boris bolgár cár éppen ebben az évben vette fel népével együtt a kereszténységet. Görög misszionáriusok térítették meg, a cár magának a császár keresztapjának, Mihálynak nevét vette fel. Azonban minthogy attól tartott, hogy a Konstantinápolyal való egyházi kapcsolat kellemetlen politikai kapcsolattá is válhatik, Rómából kért további misszionáriusokat. A pápától kérte az egyházi szervezet kialakítását is, majd a pápa egyik legátusát, Formosus portói püspököt akarta megtenni metropolitává. Csakhogy a pápa ebbe az önkényes berendezkedésbe, főleg külön metropolia vagy pátriárkátus létesítésébe egy alig megtért népnél nem ment bele. Válasza az egyik leghíresebb pápai levél: I. Miklós írása a bolgárokhoz, amely klasszikus példája egy újonnan megtért és még nem civilizált néppel szemben követett óvatossághoz egyházi bánásmódnak.

Az, hogy a pápaság mintegy beleavatkozik a görög politikai és egyházi érdekszférának tekintett Balkán ügyeibe, nagy ellenérzést váltott ki Konstantinápolyban. Photius politikai zsenije ezen a ponton nyúlt bele az eseményekbe, tagadhatatlanul hatalmas taktikai tehetségével azonnal felismerve a helyzet kihasználhatóságát, amelynek segítségével az ő legsajátabb személyes ügyét hirtelen az egész keleti egyház ügyévé tudta tenni. Kelet pátriárkáihoz intézett köriratában heves vádat emelt a római egyház túlkapásai ellen, mint herezist élezte ki a nyugati egyháznak a keletitől eltérő vonásait, így a bőjti napoknak, a liturgiának a keleti szokásoktól való eltéréseit, a papi nőtlenséget, a Filioque („és Fiútól”) szócskának a hitvallásba való beillesztését, ami szerinte a hitvallásnak és az orthodox hitnek meghamisítását jelentette volna.

Photius egyéniségének és szereplésének ezen a ponton mutatkozik a maga igazi jelentősége: ő tette a Kelet és Nyugat között eddig mintegy öntudatlanul

szendergő különbségeket tudatosakká, nyílt, történeti hatóerőkké, ő fogalmazta meg ezeket a különbségeket úgy, hogy mint hitbeli ellentétek hassanak s a maguk élességében és körülhatároltságában a tömegek által könnyen érthető jelszavakként szolgáljanak gyújtóanyagul, a pártoskodás ürügyeiül.

Most már csak a nyílt szakítás volt hátra. Photius ezzel sem habozott: a 867-ben tartott konstantinápolyi zsinaton kimondta a pápa letételét és eretnek gyanánt való elítéltetését.

I. Miklós a maga teljes jelentőségében felfogta a végleges szakadással fenyegető veszélyt, s egész Nyugatot felszólította a görög egyház szakadár támadásának erőlyes visszautasítására.

Miklós pápa nemsokára meghalt (867 nov. 13.). A hír, hogy vélt győzelmén diadalmaskodó ellenfele pártfogójának, III. Mihály császárnak bukása folytán szintén megbukott és az új uralkodó, Basilius kolostorba száműzte Photiust, már nem jutott el a haldoklóhoz.

I. Miklós után a pápaság hamarosan és hatalmasan lehanyatlott a maga nagyságának és tekintélyének arról a magaslatáról, amelyre a nagy pápa emelte. Az esés részint a Nyugat politikai szerkezetében beállt változások kapcsán következett be, részint mert jóval kisebb egyéniségek kerültek a pápai trónra.

Az új pápa, II. Adorján (867—872), előkelő római családból származott; ugyanabból, amelyből IV. István és II. Sergius. Szentéletű, de lágy egyéniség volt, hiányzott belőle elődjének roppant energiája. Ez II. Lothár házassági ügyében és a reimsi Hinkmárral szemben való egyházfegyelmi kérdésekben hamarosan megnyilvánult.

A keleti szakadarsággal szemben a VIII. egyetemes zsinat (869—870) teljes elégtételt szolgáltatott a

nyugati egyháznak és a pápaságnak. Kimondotta a kiközösítést Photius felett és újra helyreállította az egyházi egységet. Ez azonban a, sajnos, csak rövid ideig uralkodó macedon dinasztia egyházhű felfogásának eredménye volt. A megbékélés így csak ideiglenes lehetett. Csakugyan Ignác pátriárka halála (877) után Photius újra visszatérhetett a pátriárkai székbe. Befolyásának kapcsán az új konstantinápolyi zsinat, amely a görög egyház számára mint IX. egyetemes zsinat ismeretes, újra elvetette a VIII. egyetemes zsinat határozatait, felújította Photius koncepcióját. Az új császárnak, Bölcs Leónak trónraléptekor ugyan Photius ismét megbukott és újra kolostorba kellett vonulnia, tekintélye azonban a görög birodalom területén láthatatlanul fennmaradt és szelleme tovább élt: a merevedni látszó görög theológia az ő írásaiban kapott új életet, azokban a világosan és szenvedélyesen megírt vitairatokban, amelyek a nagy tömegek között nagy elterjedésre találtak s a Kelet és Nyugat között most már szakadatlanul dúló harcban a görög theológiai írók számára valóságos forrásmunkákká váltak.

Azonkívül a viszály állandó kiélezőjének ott maradt még Bulgária is, amelynek a konstantinápolyi pátriárkátus területéhez való tartozását szintén kimondotta a VIII. konstantinápolyi zsinat. Ebben maga Ignác pátriárka, aki pedig Rómának köszönhetette a maga jogainak védelmét, szintén fenntartás nélkül csatlakozott Keletnek ehhez a jogigényéhez és érzületéhez. A VIII. konstantinápolyi zsinat atyái egyértelműen kimondották, ellenzik, hogy Róma, amely elszakadt a kelet-római császárságtól és a frankokkal kötött szövetséget, a görög császárság területén egyházi jogokat élvezzen. Ignác pátriárka metropolitát szentelt Bulgária számára. A latin papokat kiűzték a bolgár területről és Adorján pápa tiltakozása haszta-

lan volt. A bizánci felfogás, hogy a lelki hatalom a politikainak függvénye, még az egyébként egyházhű Ignácot is megtevesztette.

Időközben a helyzet Nyugaton is sűrűn mutatta az egyházi és politikai törekvések surlódásának tüneteit. Már II. Adorján pápasága alatt súlyos következményekkel jelentkezett Itália és Róma gazdátlansága, a Karolingok császári hatalmának lehanyaglása, mintegy teljes összeomlása. Nagy Károly utódai között ekkor már áttekinthetetlen és kibonyolíthatatlan zavarok közé került a trónutódlás kérdése, a germán öröklési jog szerint elaprózódott birodalom egysége teljesen megszűntnek bizonyult, a császárság pusztá címmé változott. Még ha akadt is olyan császár, aki a birodalom egységét akarta, ezt az igényét hatalmi források nélkül megvalósítani nem tudta.

JEGYZETEK.

1.

¹ Lib. Pont. II. 1. ² Mon. Germ. Hist. Epistolae Carolini aevi. II. 93. ³ Lib. Pont. II. 4—5. ⁴ Lib. Pont. II. 7. ⁵ A nagy esemény eredeti kútfői is eltéréseket mutatnak. L.: Lib. Pont. II. 7., a lorch-i és moissaci krónikák, Hardouin. ⁶ Ezekre és a forrás-problémákra vonatkozóan I. H. Dannenbauer: Die Quellen zur Kaiserkrönung Karls des Grossen. Berlin, 1931. ⁷ Einhardt, Vita Caroli, cap. XXII. ⁸ L. Ohr: Der Karoling. Gottesstaat. Leipzig, 1912.

2.

¹ Legjellemzőbb példák egyike a 747-es német zsinatnak a pápához küldött irata, a „Charta Catholicae Unitatis”; I. Jaffé, Mon. Mog. 201. ² Erre és alábbiakra I.: Löning: Gesch. des deutschen Kirchenrechts. 2 Bde, Strassbg., 1878. ³ Ennek jogosítványai még az előző korból fakadnak s formái Keleten is jelentkeznek. Jusztiánus császár pedig más jogalkotásába is felveszi a kegyuraság alapkérdéseit. L.: Novella 57, cap. 2.; nov. 123, c. 18. ⁴ L.: Hefele, i. m. IV/2, 9 kk. — Mansi, XIV. 147 kk. ⁵ U. o.

3.

¹ Duchesne, Origines du culte chrétien. 3. Paris, 1902. ² L.: Duchesne i. m., és: Thalhoffer—Eisenhofer, Handb. der kathol.

Liturgik. 2 Bände. Freiburg, 1912. ³ Stapfer, Karls des Gr. röm. Messbuch, 1908. ⁴ H. Degering: Die Orgel. Ihre Erfindung u. ihre Geschichte bis zur Karolingerzeit. ⁵ Handb. der Christl. Kunstarchäologie. Leipzig, 1883—1885. ⁶ Hefele, i. m. III. 105. ⁷ Lindemayer, Gesch. d. Predigt in Deutschl. v. Karl d. Gr. bis zum Ausg. des 14. Jh. ⁸ Kleinfeld—Dürnberg: Das festliche Jahr, Leipzig, 1863.

4.

¹ Erre és alábbiakra l.: K. A. Oberle, Überreste germ. Heidentums im Christentum, Baden-Baden, 1883. ² Paulus, Die Anfänge des Ablässen, Zeitschr. f. k. Theol. 1909. 281 kk. ³ Schmitz, Bussbücher, Mainz, 1883. ⁴ K. Götz, Studien zur Gesch. des Bussakramentes, Zeitschr. f. Kirchengesch. 1896, 544 kk.

5.

¹ Lib. Pont. II. 49. ² Lib. Pont. II. 49. ³ L: H. Thomas, die rechtl. Festsetzungen d. Pactum Lud. v. 817. (1921. Ztsch. f. Savigny-Stiftung.) ⁴ Vita Ludovici. Patr. Lat., CVI. 418. ⁵ Lib. Pont. II. 69. ⁶ L. Mon. Germ. Hist. Leges, IV. 545. ⁷ Mansi, XIV. 999 kk.

6.

¹ Patr. Lat. CIV. 229.

7.

¹ Lib. Pont. II. 86. ² Lib. Pont. II. 90 kk. ³ Chron. Cap. I; Annales Fuldenses; etc. ⁴ Lib. Pont. I. 106, 107. ⁵ Lib. Pont. 115. ⁶ Kiadása: P. Hinschius, Decretales Pseudoisidorianae et Capitularia Angilramni, Leipzig, 1863. — P. Fournier, Études sur les fausses décrétales, Löwen, 1907. ⁷ L. Döllinger, Papstfabeln. (2. Aufl. Stuttgart, 1890.)

8.

¹ Lib. Pont. II. 162. ² H. Schrörs: Hinkmar, Erzbischof von Reims. Freiburg i. Br. 1884. ³ Ezekre s a további részletekre vonatkozóan l. sokban A. Lapôte S. J. szép művét: L'Europe et le Saint-Siège à l'époque carolingienne. I.—II. Paris, 1895.

A HANYATLÁS ÉS FELEMELKEDÉSI KISÉRLETEK KÉT SZÁZADA.

A PÁPASÁG HANYATLÁSA. A „VAS SZÁZAD”. REFORMOK
FELÉ. A SZENT BIRODALOM CSÁSZÁRSÁGA.

1.

A pápaság mint római és itáliai viszályok zsákmánya. VIII. János és VI. István. A friauli és spoletói pártok. A Crescentiusok kora. 914-től 963-ig terjedő félszázad pápai. Nagy Ottó helyreállítja a császárságot. Az új császárság német jellege; törekvései; befolyásuk a pápákra. A pápák 963-tól 996-ig.

A politikai hatalomnak az egyházi vezetés fölé kapaszkodó önzése ebben a korszakban érte el tetőfokát és okozott az Egyház és a pápaság történetében mélyen megalázó, bénító és botrányokkal járó süllyedést. Egy-másután kerültek a pápai székre olyanok, akiket nem kiválóságuk, hanem a földi hatalmasok szeszélye emelt fel. Még hozzá nem is császári hatalmasságok, hanem itáliai főnemesek, akiknek erre a szerepre jogigényt pusztán fizikai közelségük s az akkori európai helyzet fejtelensége nyújtott.

Róma és Itália régi nemesi családjai a császár távollétét arra használták fel, hogy a régi római köztársaság föllevenítése által uraivá legyenek hosszú időkre a helyzetnek Itáliában. Fölújították a szenátust, a szenátori és patriciusi címeket, és mivel az általános gazdátlanságban egyedül a pápa látszott terveik útjában állni: családjaik köréből adták a pápát is, mitsem törődve annak egyéni arravalóságával és kánoni szabad választásával.

Már VIII. János¹ pápa (872—882) sem tudott a helyzet urává lenni. A szaracénoknak 25,000 márka

adót volt kénytelen fizetni. Uralkodása alatt végleg szétbomlott a nagy Karoling-birodalom. Itáliában nem bírt a pártokkal, Franciaországba menekült, ahol szomorú véget ért: egyik rokona meggyilkolta.

Ekkor két nagy párt: friauli Berengár és Guido, Spoleto hercege vívnak élethalálharcot Itáliáért. Guido győz és biztosítja a spoletóiak szuverénitását. Az egykori portói püspökből és bolgár misszionáriusból lett pápa: Formosus² (891—896), hogy a spoletói párt hegemóniáját megtörje, Rómába hívta Arnulf német királyt. Arnulf elfoglalta Rómát, 896-ban Formosus őt császárrá is koronázta, de pestistől úzve kénytelen volt hamar visszamenni az Alpések mögé. Formosus meghalt.

Arnulf távozása után a spoletói párt vad bosszút állt Formosuson: VI. István pápa (896—897), a spoletóiak embere, kivétette holttestét a sírból, főpapi díszruhában a vádlottak padjára ültette a holtat és az úgynevezett „hullazsinat”-on mint törvénytelen pápát elítélte, fölszenteléseit és intézkedéseit érvényteleneknek nyilvánította. Formosus sorsa nagy intelem volt utódai számára; világossá tette azt aényt, hogy a császár támogatása a pápa javán túl egyúttal Itália függetlenségének is létkérdése, és a császári hatalomnak minden beavatkozása Róma ügyeibe egyúttal az itáliai nemzeti gondolat csorbulása.

VI. István utódai, Romanus, II. Theodorus és IX. János (897—900) kiengesztelték Formosus emlékét, elvetették a hullazsinatot és a régi Constitutio Lotharianának egy 898-i zsinaton legalább annyiban érvényt szereztek, hogy a pápa megválasztásában a püspökök és a klérus vesznek részt, a szenátus és a nép hozzájárul, a fölszentelés pedig csak a császári kiküldötték jelenlétében történhetik. Ez a végzés a császárság rövidesen bekövetkező válsága, majd szünetelése miatt alig vált valósággá.³

EKKOR RÓMA hosszú időre egy tehetséges nemesi család hatalmába kerül. A családfő Theophylaktus, „magister militum, consul et senator Romanorum”, nem annyira jelentős, mint felesége: Theodora és két leánya: Marozia és az ifjabb Theodora. Hatalmukba kerítették az Angyalvárat, először házassági politikájukkal⁴ hatalmukat messze túlterjesztették Rómán, a pápaválasztásra döntő befolyást gyakoroltak és a pápák világi hatalmát, az egyházállam birtokát és jövedelmeit teljesen maguknak foglalták le. Az útjukban állókat minden rendelkezésükre álló eszközzel tették el láb alól; a kor pápái közül is kevesen haláltak meg természetes halállal, többeket meggyilkoltak, vagy az Angyalvárban halálra éhezettek. Úralmuk a női zsarnokuralomnak és a cselszövések sötét romantikájának valóságos útvesztője lett: a szegény korszaka!

X. János (914—928) mint az idősebb Theodora rokona a ravennai érseki székből került a pápai trónra. Sikerült a szaracénok ellen egy koalíciót összehoznia, mely Gariglianónál 916-ban döntően megverte őket. Befejezte a lateráni bazilikát, megerősítette az egyházi reform kiindulópontjának: Cluny-nek reguláját. Berengárt császárrá koronázta, akit azonban Marozia második férjének: Guidónak pártja 924-ben Veronában meggyilkoltatott. Mikor a pápa ismét külföldi orientációk felé fordult, Guido és Marozia a Lateránban elfogták, és miután testvérét, Pétert szemeláttára kivégezték, őt magát szintén börtönbe zárták, ahol 928-ban a pápa meghalt.

929-ben meghalt Marozia második férje: Guido is és ekkor ez a nagyravágyó asszony mint senatrix és patrícia egyedül vezette Róma ügyeit. VI. Leó és VII. István után saját első házasságából származó fiát ültette a pápai trónra XI. János néven (931—936). Ekkor 932-ben harmadszor ment nőül Hugo provencai királyhoz, de első házasságából származó másik fia s a pápa testvére: II. Alberik még az esküvő napján lázadást támasztott, anyját, Maroziót fogságba vetette,

mostoha atyját: Hugót pedig háromszor (933, 936, 941) verte vissza Róma falai alól. Maga mint „senator et princeps omnium Romanorum” 22 évig diktátoroskodott Rómán⁵ (932—954). Először testvére: XI. János mellett, majd ennek utódai: a derék VII. Leó, VIII. István, II. Marinus és II. Agapetus mellett úgy viselkedett, mintha a Szentszék „vicarius in temporalibus”-a volna: a pápák működését teljesen a lelki térre szorította vissza, minden világi hatalmat pedig maga gyakorolt. Egyébként 22 évi uralkodása nem volt kártékony: II. Alberik becsülte a pápaságot, több kolostort gazdagon megajándékozott, lelkesedett a reformokért, a pénzekre a pápa és saját képét verette. Halálos ágyán biztosította a pápai trónt 17 éves fiának: Oktaviánnak, egy tudatlan és romlott erkölcsű ifjúnak, aki XII. János néven (955—963) pápai trónra jutva a pápai szék végső megalázását jelentette. Ő egyébként ismét a maga kezében egyesítette a régóta külvölvált lelki és politikai hatalmat.

MIG ITALIÁBAN ilyenformán a legnagyobb zűrzavar kapott lábra, a szász uralkodóház királyai alatt (919—1024) az európai politikai helyzet élére Németország került, mely szorosabb értelemben ekkor alakult meg. Nagy Ottó (936—973) sok apró csatározás után végre döntően megverte a kalandozó magyarokat (955, Augsburg), kik ettől fogva békét hagynak Németországnak.⁶ A külső ellenségtől megszabadulva belpolitikailag tette egységessé Németországot, a gazdag hűbérurakat, hercegeket letörte, tartományaitól megfosztotta őket és mindinkább a főpapságra támaszkodott, mely ezidőtájt Németországban kiváló egyéniségekkel dicsekedhetett. Így: Nagy Ottó testvére: Brunó kölni érsek, lotharingiai herceg, aki a kölni udvari főiskolán kívül Lüttichben, Cambraiban, Trierben és Metzben létesített virágzó iskolákat; Augsburgi Szent Ulrich, az első, akit szabályszerű szenttéavatással kanonizált XV. János pápa, Szent Adalbert prágai és Szent Wolfgang regensburgi püspökök, később a magyar nép apostolai, a nagytekintélyű Szent Willigis mainzi érsek, I. és II.

Ottó titkára, Burchard wormsi püspök, a jeles kánon-gyűjtemény szerzője, konstanzi Konrád, hildesheimi Godehard és még sokan.

A német kolostorokban virágzó irodalmi élet indul meg. Köln, Magdeburg, Lüttich, Eichstätt, Regensburg, Bamberg, Würzburg, Mainz, Speier, Quedlinburg, Tegernsee, Altaich, Merseburg, mind virágzó szerzetesi és művelődési központok. Nagy Ottó udvara kora tudósainak gyülekező-helye. Ekkor írja Roswitha (Hrotsuit) gandersheimi apáca hat keresztény drámáját az erény és a bűn harcáról, hexaméteres epikai költeményét rokonáról: Nagy Ottóról és nyolc legendáját.

Nagy Ottó Németország határait keleten az Oderáig tolta ki, Csehországot minden ellenállása ellenére meg tudta tartani, Lengyelországot pedig hűbéri fönnhatóságának elismerésére kényszerítette. Ezután minden törekvése az volt, hogy hatalmát az Alpokon túlra is kiterjessze és Nagy Károly örökét: a császárságot és vele Itáliát magának megszerezze. Mikor ez sikerült neki, a pápaság a szász királyokból lett német-római császárok befolyása alá került VIII. Leótól II. Szilveszterig: 963—1003-ig. De a német színezetű császári fönnhatóság Itáliában most már nem lehetett maradandó: útját állták a Duna és a Pó között áthághatatlan természetes határt alkotó Alpok, a germán eredetüket teljesen elfelejtett longobárdok, kik a legtüzesebben keltek az itáliai nemzeti eszme védelmére, a Földközi-tengeren flottával nem rendelkező németek fölött nagy fölényben levő bizánciak és normannok.

Az Ottók helyes felismeréssel jól tudták, hogy világpolitikát csak akkor folytathatnak, ha székhelyük Rómában van — ez pedig szükségkép a nemzeti politika és az anyaország elhanyagolását jelentette, mely körülmény éppúgy aláásta ezt a tehetséges dinasztiát, mint később a Hohenstaufokét. A pápaság két tűz közé került: az itáliai függetlenségért küzdő olasz nemesség

és a német-római császárság imperiális törekvései közt kellett a helyes középutat megtalálnia, hogy egyrészt egyetemes katolikus jellegét megőrizze, másrészt pedig a létehez szükséges szabadságot magának biztosíthassa. A német-római császári befolyásnak eme korában (963—1003-ig) egymást gyorsan felváltó 11 pápa közül éppen ezért csak kevés juthatott hozzá méltóságának zavartalan használatához és üdvös tevékenység kifejtéséhez.

I. Nagy Ottó első alkalommal házassága kapcsán szólt bele Itália ügyeibe: feleségül vette Hugó provençei-lombardiai király fiának, Lothárnak özvegyét, a szép, fiatal burgundi királyleányt: Adelhaidot. Az itáliai királyság két várományosát: II. Berengárt és fiát Adalbertet második olasz hadjáratában (961—965) végleg megfosztotta minden reménytől. Ez alkalommal XII. János pápa — abban a hitben, hogy jobb lesz Ottó távoli uralma, mint Berengárnak vagy Adalbertnek közeli zsarnoksága — Rómába hívta, ahol 962 február 2-án őt és feleségét császárrá koronázta.⁷ Ezzel felújult a 924-től szünetelt császári méltóság, de már nem a nagykárolyi tartalommal: valóságos hatalmat csak Németország és Itália felett bírt a császár, aki most maradandóan a német királyok sorából kerül a császári méltóságba. (Német-római császárság: *Sacrum Imperium Romanum Nationis Germanicae*.) — A pápa és a rómaiak hűséget esküdtek Nagy Ottónak, aki viszont az ú. n. *Pactum Ottonianum*-ban megerősítette Pipin és Nagy Károly adományait és a *Constitutio Lotharianát*.

Alig távozott Ottó Rómából, XII. János pápa, Marozia gyengejellemű unokája, megszegte hűségesküjét és II. Berengárral, valamint Adalberttel szövetekezve az itáliai függetlenségi törekvéseknek állt élére. Ottó ennek hírére visszatért és 963 decemberében a Szent Péter-bazilikában zsinatot tartott, melyen súlyos vádak alapján elítélték az elmenekült XII. Jánost, és

helyébe a még laikus VIII. Leót emelték, aki egy nap alatt az összes egyházi rendeket felvette. Mikor Nagy Ottó eltávozott, XII. János újra visszatért, a császár hívein bosszút állt és VIII. Leót egy másik zsinaton letette. Római hívei annyira ragaszkodtak XII. Jánoshoz, hogy 964-ben bekövetkezett halála után sem ismerték el Ottó pápáját, VIII. Leót, hanem a derék V. Benedeket választották meg helyébe. Ottó erre újra megjelent az örök városban, VIII. Leót ismét trónra ültette, V. Benedeket pedig fegyveres kísérettel az igen távoli Hamburgba vitette, ahol 966-ban szentség hírében halt meg. VIII. Leó halála után ismét Nagy Ottó embere: XIII. János lett pápa (965—972), akit azonban a római nemesség lázadása börtönbe vetett. Ottó ekkor végleg visszatért Rómába, az itáliai irredentamozgalom vezetőin véres bosszút állt és a pápát kiszabadítva állandó védelmet biztosított neki. Fiát, II. Ottót eljegyeztette a bizánci királyleánnyal: Theophaniával, az ifjú párt a pápával császárrá is koronáztatta. A 967- és 968-i ravennai zsinaton együtt elnökölték XIII. János és Nagy Ottó és egyetértve alapították a magdeburgi érsekséget.

Nagy Ottó halála után (973) az ifjabb Theodora le származottjai: a Crescentiusok lettek 40 évre Róma irányítói. VI. Benedeket, Nagy Ottó utolsó emberét megölték és a bizánciak barátját, VII. Bonifácot emelték trónra, aki azonban hat hét múlva a Szent Péter-bazilika kincseivel Konstantinápolyba menekült. Ekkor II. Ottó (973—983) egyrészt atyja politikáját folytatva, másrészt felesége utáni birtokigényeit érvényesítendő, beleavatkozott az itáliai zavarokba és pápai trónra segítette jelöltjét: a békés és erélyes VII. Benedeket (974—983). Bizánc ellen küzdő fegyvereit először siker kísérte Dél-Itáliában, mikor azonban a bizánciak az arabokkal szövetségre 982-ben döntően megverték,

a fiatal II. Ottó alig menthette meg életét. Vereségének hírére otthon Németországban zavarok támadtak: a dánok és a szlávok elszakadtak tőle. II. Ottó nem tudta, észak vagy dél ellen forduljon-e, a délitáliai láz pedig fiatalon megölte. Ő az egyetlen német-római császár, aki Rómában van eltemetve.

Halála előtt még pápai trónra segítette kancellárját, a páviai püspököt: XIV. Jánost. De mikor II. Ottó halálhíre Bizáncba ért, onnét sietve visszatért VII. Bonifác. XIV. Jánost az Angyalvárban halálra éhezettette, őt magát pedig a nép verte agyon.⁸

XV. János (985—996) a Crescentiusok embere; uralkodása alatt Crescentius Numentanus éppúgy kezébe kerített minden politikai és világi hatalmat, mint régebben II. Alberik. Mint pápa derék uralkodó volt. 993-ban tartotta az első szenttéavatást: Szent Ulrik augsburgi püspököt kanonizálta.⁹ 987-ben Franciaországban Capet Hugóval új dinasztia: a Capetingek uralkodóháza jutott trónra. Az új király alatt a rheimsi érsek felségárulási pere miatt csaknem szakadásba került Franciaország.

Ekkor lassan előtérbe került III. Ottó (983—1002), kinek jogaira kiskorúsága alatt anyja: a bizánci Theophania és Szent Willigis mainzi érsek vigyáztak. Később is ők kormányozták Németországot, amíg Ottó csaknem állandóan Rómában időzött.

III. Ottó újjá fogalmazza a német császárság eszmei tartalmát. Kísérlet az egyetemes világbirodalom feltámasztására. Ennek befolyása a pápákra. V. Gergely és II. Szilveszter. III. Ottó hatalmi törekvéseinek bukása. A pápaság újra a római családok hatalmában. Pápák 1002-től 1046-ig. Reformok előtt.

Az Ottók legtehetségesebbjének merész világtervei egyrészt Nagy Károly és Nagy Ottó hagyományain, másrészt anyjának Bizáncból hozott álmain épültek.¹ Főcélja volt a római, frank-német és bizánci birodalmak egyesítésével a régi római birodalmat Róma központtal egységes katolikus szellemben feltámasztani. Caesar Imperator Augustusnak hívatta magát, jelmondatát: Renovatio Imperii, még császári pecsétjére is rávésette. Az Aventinuson — ahol az általa igen tisztelt Szent Adalbert is lakott — pompás palotát épített, s itt bizánci pompában, mélységes vallásos lélekkel készült az ezredfordulóra. Jellemző, hogy viláгурalmi terveinek megvalósítását csak Rómával mint központtal tudta elképzelni, s nem a pápa ellenére, hanem vele szoros barátságban és egyetértésben törekedett céljait elérni.

III. Ottó 16 éves, mikor XV. János pápa meghal. Hogy itáliai szuverénitását olasz pártállású pápák többé ne veszélyeztessék, pápai székre hozza az első német pápát: Brunó karinthiai herceget, eddigi udvari káplánját és kedves rokonát V. Gergely néven (996 — 999), aki őt császárrá is koronázta. A pápa a reform híve volt, Róbert francia király házasságának ügyét imponáló tekintéllyel rendezte. Crescentius Numentanus azonban felhasználva III. Ottó távollétét, lázadást szított és a görög eredetű Philagathos Jánost XVI. János néven ellenpápának léptette fel. III. Ottó 998-ban visszatért, XVI. Jánost elűzte, Crescentiust és

cinkosait az Angyalvárban lefejeztette. 999-ben V. Gergely halála után trónra segíti az első francia pápát: aurillac-i Gerbert ravennai érseket II. Szilveszter néven² (999—1003), aki korának egyik legműveltebb embere volt. Foglalkozott csillagászáttal, matematikával, fizikával, bölcselettel, amiért az ilyen tudományokban járatlan kortársak csillagjósnak, túlvilági szellemek cinkosának híresztelték. Először auvergnei szerzetes, később rheimsi iskolaigazgató, majd ravennai érsek és császári tanácsos volt. Mint pápa őszintén osztozott III. Ottó világterveiben. 1001-ben azonban kitört újra a római lázadás, a császár és a pápa Ravennába volt kénytelen menekülni. Itt találta őket Szent István követsége, melyet Asztrik pécsváradi apát vezetett és amely II. Szilveszter pápától kapta államiségünk szimbólumát: a magyar Szent Koronát.

1002-ben fiatalon meghalt III. Ottó és egy évre rá II. Szilveszter is követte a sírba.

Bennük utoljára vetett lobot a nagy Római Birodalom évszázadokon át lassan halványuló fénnel ragyogó emléke. De III. Ottó már túlságosan német volt ahhoz, hogy Itália őt császárájának elismerje; Németország viszont azt vette zokon tőle, hogy az anyaország az ő imperialisztikus terveiben nem több, mint egy tartomány a többi mellett. Német vitézei alig tudták holttestét hazahozni, hogy Aachenben eltemessék.

Most Itáliában rövidebb időre még egyszer visszatért a süllyedés kora.³ Annál könnyebben, mert a császári hatalom 12 évig ismét szünetelt. A lefejeztett Numentanus fia: Crescentius János mint teljhatalmú diktátor vezette Róma ügyeit. XVII. János, XVIII. János, IV. Sergius az ő kreatúrái voltak a pápai székhelyen. Majd ismét feltűntek a tuscolumiak, akik Crescentius János halála után (1012) a Crescentius-párti VI. Gergellyel szemben VIII. Benedek (1012—1024)

Az év hónapjainak szimbolikus képei (freskók az emmerami kolostorból)

(818 körül)

személyében saját rokonukat ültették a pápai székre. VIII. Benedek II. Szent Henrik (1002—1024) német királyhoz, a szász dinasztia utolsó tagjához, Szent István királyunk sógorához fordult, aki Rómába érkezve Benedek mellett döntött s ez őt 1014-ben császárrá koronázta. Mind a ketten nagy egyetértéssel fáradoztak az Egyház reformján, együtt hozták létre 1022-ben a páviai reformzsinatot, mely a papok házaselete és a felburjánzó simonia ellen hozott üdvös határozatokat. A pápa leverte a szaracénokat, majd meglátogatta kedves tartózkodáshelyén: Bambergben a császárt. 1024-ben azonban meghalt úgy a császár, mint a pápa, nagy kárára az Egyháznak, mely III. Ottó és II. Szilveszter áldásos uralkodását érezte kormányzásuk alatt visszatérni.

XIX. János (1024—1032), ismét tusculumi gróf, a Németországban uralomra került frank dinasztia első tagját: II. Konrádot (1024—1039) koronázta császárrá (1027), aki azonban Szent Henrikkel ellentétben keveset törődött az Egyház védelmével, sőt hogy kincstárát gazdagítsa, országában pénzért osztogatta a püspökségeket, apátságokat. A pápának Szent István királyunk ékes miseruhát küldött ajándékba, melyet később IX. Szent Leó a metzi Szent Arnulf-székesegyháznak adományozott.⁴

A pápa halála után az alig 18 éves, tudatlan és szabaderkölcsű tusculumi gróf: IX. Benedek (1033—1044) lett pápa, ki XII. János és VI. Sándor mellett a pápaság legméltatlanabb képviselője. Világias életmódját maga a római nép is megsokallta és őt 1044-ben elűzve, helyébe III. Szilvesztert tette meg pápának. Benedek azonban 3 nap múlva visszatért. Hogy ismét távozásra bírja, egyik rokona: Johannes Gratianus római archipresbyter 1000 font ezüst ellenében lemondatta és maga mint VI. Gergely lépett helyére. Bár

szándékai kétségkívül nemesek voltak,⁵ eljárása mégis simoniát vitt a pápai székre. Ezenkívül pedig célt sem ért, mert IX. Benedek a kapott pénzen zsoldosokat fogadott és fegyveres kíséretével újra visszatért.

Igy három pápája volt egyszerre az Egyháznak: IX. Benedek, III. Szilveszter és VI. Gergely; egyik a Lateránban, második a Szent Péterben, harmadik a Maria Maggiorében székel. A válságon — akárcsak a középkor végén Zsigmond — III. Henrik (1039—1056) erőskezű német király segített, aki lejött Itáliába és 1046-ban a Rómától északra fekvő Sutriban tartott zsinaton véget vetett ennek a sötét korszaknak. III. Szilvesztert kolostorba küldte, VI. Gergelyt — akárcsak I. Ottó V. Benedeket — Kölnbe száműzte, IX. Benedeket pedig letette. A klérussal és a néppel ezután megválasztatta jelöltjét: Suitger bambergi püspököt, aki II. Kelemen néven megnyitja a német reformpápák sorát. A pápa 1046 karácsonyán foglalta el a pápai trónt és egyidejűleg császárrá koronázta III. Henriket.

A most következő pápák már mind a reform emberei. III. Henrik és felesége Ágnes már a clunyi szellemben próbálják megújítani az Egyházat. Bár pápaik mind kiváló egyéniségek, mégis az a mód, mellyel a pápákat egyszerűen kinevezték, az Egyház Krisztustól kapott alkotmányának súlyos sérelme és lényegében a pápai primátus tagadása volt. III. Henrik úgy kezelte Szent Péter római örökségét, mint királyi Eigenkirchjét, és mint a Szentszék kegyura a kánoni választással mitsem törődve önhatalmúlag töltötte be jelöltjeivel a megüresedett pápai széket. A világi hatalomnak ez a túlsúlya az egyházi felett azzal látszott fenyegetni a kereszténység ügyét, hogy az Egyház külön közjogi alkotmányát lassan elnyeli a nagy germán hűbéri szervezet a maga magánjogi berendezkedésével.

De a távoli Kölnbe száműzetésbe menő VI. Ger-

gely kíséretében már feltűnik az egyszerű clunyi szerzetes, a fiatal, etrusiai származású római pap: Hildebrand, aki jól látja az Egyháznak e súlyos sebeit és aki VII. Gergely néven pápai trónra jutva az invesztitúra-harcban megvívja majd az Egyház szabadságharcát, annak saját belső erőire támaszkodva.

3.

Reformok felé. A szerzetesség reformja: a clunyi mozgalom. Zsinatok reformkísérletei. A clunyi szellem jellegzetességei. Hatásai. Az egyházi egyetemesség elvének győzelme a partikularizmus felett. Új szerzetesrendek. A kardinálisok és kanonokok intézményének kialakulása.

A 10. század közepétől meginduló és lassan az egész Egyházat mindjobban betöltő reformmozgalomnak súlyos problémákkal kellett megküzdenie. Általános vallási elmélyülést és erkölcsi megújodást kellett megindítania, az Egyházat meg kellett szabadítani a laikus uralomtól minden vonalon, a püspökök kinevezését vissza kellett szereznie a világi fejedelmektől a kánonjogilag arra illetékes kezekbe, a pápaságot pedig fel kellett oldania abból a megalázó függésből, amelybe a császárok önkénye juttatta.

E nagy kérdések megoldására vállalkozó reformot és az ezekhez szükséges erőket az Anyaszentegyház önmagából termelte ki. A megindulás és a kezdeményezés most nem a központé, hanem a perifériáké: nem Rómából indul ki a reformmozgalom, mert hiszen éppen ezt kellett nehéz helyzetéből kiszabadítani, hanem az Egyház provinciáiból, ahonnan lassan tovább terjedve VII. Gergely személyében ez a belső reform végre a pápai székre is eljut.

A reformmozgalmat a szerzetesség indítja meg a régi bencés rend clunyi reformjával és új rendek-

nek: kamalduliaknak, vallumbrosaiaknak alapításával. Átveszi a papság: kardinálisok és közös életre vállalkozó kanonokok. Keletkeznek nagyobb hatóerejű mozgalmak a buzgó lelkipásztorokra áhítózó népnél is, pl. a pataria-mozgalom Lombardiában. Nagy pápák kerülnek Szent Péter örökébe, akik közül II. Miklós hatályosan rendezi már a legfontosabb kérdést: a pápaválasztás reformját. Nagy szentek támadnak, akik bámulatos reformáló hatással vannak korukra és környezetükre. A nemrég megtért új népek: svédek, norvégek, lengyelek és magyarok friss hitükkel, új nemzeti szentjeikkel hálálják meg a rájuk fordított, sokszor vértanúsággal járó missziós munka fáradságát.

Már a Karoling reform idején, de még inkább Jámbor Lajos alatt történnek szerzetesi reformkísérletek. A nagy rendalapítónak névrokona: Anianei szent Benedek — egy gót gróf fia, a délfranciaországi Aniane kolostor apátja — a 817-i aacheni zsinaton megbízást nyer a bencés regula átdolgozására. Capitulare Monasticum-ában többnyire szigorít a regulán. Körülbelül tizenkét kolostorban sikerül is neki visszaállítani az eredeti fegyelmet. De halála után (821) a szépen indult reform hanyatlani kezd, majd a belső és külső zavaró körülmények következtében teljesen meg is szűnik. Különböző partikuláris zsinatok, mint a 826-i római, 829-i párizsi, 836-i aacheni, 844-i verneuili stb. hoznak ugyan határozatokat, sőt egy-két kolostorban szentéletű apátok, mint pl. Szent Dunstan, Szent Oswald, Szent Godehard és Szent Poppo áldásosan működnek is, de törekvésük csak helyi mozgalom marad.

Mert nem a regulát kell újítani, hanem a szellemet. És éppen a szerzetesi szellem megreformálásában emelkedik világjelentőségre a reform kiindulópontja: a

clunyi apátság, amelynek korszakot alkotó, az egész Egyházra kiható reformját nem írott törvény, hanem a szokásjog: a *Consuetudines Cluniacenses* viszi keresztül. Ez a jog csak később, az általános érvényrejutás után kerül írásos fogalmazásba.

A CLUNYI MONOSTORT Jámbor Vilmos aquitániai herceg alapította Cluniacum nevű nyaralóhelyén Burgundiában, Macon közelében 910-ben. Élére Bernót, a beaumei és gignii monostorok közös apátját állította. Már az alapító herceg minden baj megelőzésére a monostort közvetlenül a Szentszék védelme és joghatósága alá helyezte, az apátválasztást illetően biztosította a kánoni szabadságot. Rudolf francia király 927-ben köztehermentességet adott neki, XI. János pápa (931—936) pedig megengedte, hogy a clunyi monostor apátja több kolostor vezetését is elvállalhatja és más kolostorok szerzeteseit is befogadhatja. — Ezzel megeremtődött a lehetősége annak, hogy a clunyi mozgalom messzire kiható reform lehessen, hogy a többi kolostor befogadva a clunyi mintát, szorosabb szervezeti kapcsolatba is jusson az anyakolostorral és egymással. Így alakult meg lassan a 11. század folyamán a clunyi kongregáció: az anyamonostorral szellemben és szervezetben kapcsolódó bencés monostorok együttesége.

A clunyi szellem a kolostori elvonultságot a gyakorlatias aktív élettel egyesítette szerencsésen: szerzeteseit egyrészt mély vallásosság, feddhetetlen erkölcs, áldozatos jótékonyosság, vértanúságig menő hősieks elszántság, másrészt rendszeres és folytonos, alkotó: gazdasági, kulturális, politikai és missziós munka jellemzi. Ez adja meg a 10., 11. és 12. században vállalt és dicsőséggel viselt erkölcsi és egyházpolitikai szerepüknek és sikereiknek kulcsát.¹

Berno utóda: Szent Odo (924—942) már a pápai szabadalomlevél alapján Burgundia, Aquitánia, Észak-Franciaország és Közép-Itália monostorait látogatta végig, és mindenütt megindította a reformot, melynek kivitelét egy-egy otthagyt tanítványára bízta. Alberik,

Róma kényura, Marozia férje, saját szülőházát monostorrá alakította át és vezetését Szent Odóra bízta. A szent apát tanítványai hoztak új életet a nagymultú montecassinói apátságba, a bencés rend bölcsőjébe is. Mayard apát (942—954) után Szent Majolus (Maieul, 954—994) besançoni érsekjelölt, majd pápajelölt,² még jobban felvirágoztatta Clunyt. Hatalmas építkezésekbe, fogott — az anyakolostort 460 szerzetes lakta — és mivel apátsága előtt iskolamester és könyvtáros volt, különös gondot fordított a kolostori iskolára és könyvtárra.³ Fáradhatatlan buzgósággal élesztette a szerzetesi élet felvirágzását Franciaországban, Felső- és Közép-Itáliában, mindenütt növelve az anyakolostor befolyását, tekintélyét és vagyonát, de egyúttal az általános erkölcsi megújodást is. Az ő személyi súlya erősen hozzájárult ahhoz, hogy a clunyi monostor a nyugati keresztény világ szellemi és erkölcsi középontja és Compostella s Róma mellett egyik legkeresettebb európai zarándokhely legyen.⁴

Később Szent Hugó apát (1048—1109), aki már VII. Gergely barátja és az investitúra-küzdelem harcosa, a szervezetnek végső kiépítését végzi: az apátokat és priorokat a clunyi apát erősíti meg és a noviciusok az egész rendből Clunyben teszik le fogadalmukat. Az utolsó nagy apát: Petrus Venerabilis (tiszteletreméltó Péter, 1122—1156) idejében már 2000 kolostor vallja és követi a clunyi reformot, mely e kolostorok révén elterjed nemcsak Európában, hanem még Palesztinában is.

Maga a clunyi szellem a bencés regula kiegészítéseként és továbbépítéseként jelentkező szokásokban: *Consuetudines Cluniacenses* öltött testet. E szokások lényegesebb szervezeti újításai: a főapát jogkörének kiterjesztése, minek folytán a főapát valószínűs egyeduralkodó, akinek az egyes kolostorok fejei

teljes engedelmességgel tartoznak, míg ő maga csak egyedül a pápának tartozik felelősséggel.

A clunyi mozgalom nem merült ki a kolostorok és a szerzetesélet reformjában. Az általa kezdeményezett valláserkölcsi megújítást a rend keretein kívül is áldásosan érezte az egyházi élet minden vonalán.

Mindenekelőtt éppoly szellemi egységet és egyetemességet teremtett Európában, mint aminőt politikai eszközökkel az újjáéledő nyugatrómai, vagy német-római császárság akart létrehozni, de amelynek állandósítására éppen politikai függései és akadályai miatt képtelen volt. A birodalom szétesésével keletkező nemzeti államok nemzeti egyházak veszedelmét hozták magukkal. Ezt a veszélyt abban a korban, amikor maga Róma élethalálharcát vívta, az országokat, fejedelmeket, kolostorokat, püspöki udvarokat sorra látogató és a reformszellemet mindenütt éreztető clunyi apátok hárították el, egységes, tiszta, keresztény szellemű összhangot teremtve mindenfelé.

Az egyetemesség gondolatának legnagyobb akadályát: a hűbéri szerkezetet is a clunyi reform törte meg — és ez másik nem csekély érdeme. Azáltal, hogy a monostor alapítása értelmében nem függ sem hűbérúrtól, sem uralkodótól, sem az egyházmegye püspökétől, amelynek területén van, csak egyedül a pápától, már a lelki hatalomnak a világitól való teljes függetlenségét hirdeti.

Éppen ezért Németországban terjed legnehezebben a clunyi kongregáció. Csak két monostor: a peterlingi és a marbach-i csatlakoznak hozzá, a többi a német állam magánjogi jellegű berendezkedése: a hűbériség akadályozza. De a szellem itt is akadálytalanul hódított, ha a külső, formaszerinti összetartozás hiányzott is.

Hogy a nép széles rétegeiben is minő áldásos

hatással volt a clunyi szellem, érdekesen mutatja a Treuga Dei intézménye és a halottak napjának az egyházi naptárba való beiktatása. Az elharapódzott belviszályok és a folytonos önbíráskodás véres túltengése ellenében kitűnő intézménynek bizonyult az „Isten békéjének” bevezetése: azé a jogszabályé, hogy legalább a hét bizonyos napjain és az év bizonyos szakaiban kiközösítés terhe alatt szüneteljen minden fegyveres akció.

A clunyi monostorból áradó tiszta és aktív vallásos szellem a belső reformon kívül missziós tevékenységre is vállalkozott és ebben bizonyos harcok jelleggel gazdagodott, mely — különösen a spanyolországi terjedés kapcsán — a kereszteshadjáratoknak lett sugalmazó szelleme.

Az egyházi általános restauráció terén tehát elévülhetetlen érdemei vannak „az Egyház öröklámpájának”, a clunyi monostornak.

Az egész keresztény világot áldásával elárasztó reformszellem két új szerzetesrendet is adott az Egyháznak: a kamalduliak és vallumbrosaiak rendjét. Az előbbi Szent Romuald, az utóbbit a testvére gyilkosának nagypénteken nagylelkűen megbocsátó firenzei nemes: Gualberti szent János alapította. Mindkettő Toscanában keletkezett, a kamalduliak Arezzo mellett egy Maldoli nevű gróf birtokán (Campo Maldoli-Kamalduli), a vallumbrosaiak pedig abban az „árnyas völgyben” (vallis umbrosa) építették első kolostorukat, ahonnan, akárcsak a kamalduliak, a nevüket nyerték. Mind a két rend a remeteség szemlélődő élete felé hajlott és kemény aszkétikus szellemben mintegy utat készített a legszigorúbb rend: a karthauzi rend számára, melynek alapítója: Szent Brunó nem sokára, 1084-ben elhagyja rheimsi kanonoki stallumát, hogy a Grenoble melletti Chartreuse-völgyben hat tár-

sával megépítse rendjének első kolostorát. Szent Romuald szigorú szellemét tanítványa és életírója: Damiani szent Péter, a fonte-avellana-i (mogyorós forrás) remeték priorja, későbbi kardinális, terjesztette üdvösen.

Itáliában érdekes újjáéledése tapasztalható a görög szerzetességek is a kalabriai származású Szent Nilus († 1005) révén, aki több helyen (Gaetában, Vallecében, Montegarganón) remetészkedve végül a Frascati melletti grotta-ferratai kolostorával elérte, hogy Nagy szent Bazil szerzetesrendjének tagjai: a baziliták Nyugaton a keleti szakadás után is fönmaradtak.

A szerzetességgel függ össze legnagyobbbrészt e korszak tudományos élete is. Az előző kor egyházatyáinak tudományos elmélyedéséhez képest ugyan ez a korszak lényegesen szegényebb volt szellemi csatákban és tudományos fejlődésben, ennek azonban érthető oka az volt, hogy egyelőre minden erőt lekötött az új Európa kialakítása, a barbár népek kereszténnyététele és polgáriasítása. Keleten ez az ok nem forgott fenn, de ott meg a bizánci udvartól való függés okozta elvilágiasodás vetett gátat minden komolyabb teológiai vagy tudományos érdeklődésnek.

Mindazáltal a magasabb szellemi életnek is akadt Nyugaton elég szép számmal gyújtópontja, főleg a szerzetesek telepein s a püspöki székhelyeken. Kiváló nevek e téren: Hispániában a két sevillai: Leander († 600) és Izidor († 636), valamint a toledói Ildefonz, Angliában Beda, Nagy Károly mellett az angol eredetű szerzetes Alkuin, „Németország tanítója” († 804) és Paulus Diaconus (Warnefried, † 799), majd Alkuinnek tanítványa, Rabanus Maurus, a mainzi szerzetes, majd érsek († 856), Reimsi Hinkmar érsek († 882) s a hányatott életű, nagytehetségű, de szertelen Scotus Eriugena. Jeles egyházi költője e kornak Venantius Fortunatus, a „Pangue lingua”, „Vexilla Regis” szerzője.

A kornak elsősorban gyakorlati érdeklődése magyarázza meg azt is, hogy eretnokségek ebben az időben alig akadtak. Némi zavart okoztak az adopcianusok Spanyolországban, akik szerint az ember Jézus az Atyának csak „fogadott” gyermeke, aki csak a Jordánban történt kereszttétel percében nyerte magasabb küldetését (toledói Elipandus, 785). A szász Gottschalk a predestináció kérdésében lett Kálvin s a janzenisták előfutárja; szerinte Isten egyeseket eleve az üdvösségre, másokat eleve a kárhozatra szánt. Tanaiban megátalkodva halt meg 868-ban. Paschasius Radbertus korvey-i apátnak az Oltáriszentségről írt könyvébe kötött bele a tours-i Berengár, aki elsőnek vallotta a későbbi hitújítás tételét, hogy Krisztus teste nem valóban, hanem csak határilag van jelen az Eucharishtiában. Az egész keresztény világ felzúdul a tévtanítás ellen s Berengár visszavonva tévedéseit az Egyház békéjében halt meg (1088).

A szerzetesség mellett a világi papság a kardinálisok és kanonokok intézményével kapcsolódik az általános reformmozgalomhoz.

A KARDINÁLISOK testülete a római püspök preszbiteriumából fejlődött ki. Maga a kardinális név (*cardo*=ajtó-sarok szótól) már az 5. század óta megvan és jelenti először általában a Róma templomainál állandóan alkalmazott: *incardinált* papokat — később a 25 római plébánost (*presbyteri cardinales*). Ezekhez kapcsolódott a 6. században a 7 diakonus kardinális, akik az egyházi szegényápolást, inségenyhítést, betegápolást végezték és akiknek száma Nagy szent Gergely nagyarányú szociális tevékenysége révén 18-ra emelkedett. A 8. századtól azután a Róma környékén fekvő 7 úgynevezett *suburbicarius* püspökség: Ostia, Porto, Albano, Silva Candida, Sabina, Frascati és Praeneste püspökei — mint a pápa állandó tanácsosai és segítői — szintén tagjai lettek a kardinálisok kollégiumának. Így a 11. században teljes számuk már 53: 7 püspök, 28 preszbiter és 18 diakonus kardinális.

A pápa szenátusa tehát megalakult és üdvösen közremunkált a mindig bonyolultabbá váló egyházkor-mányszatban. Soraikból kerültek ki a pápai követek, apostoli vizitátorok és legátusok. De igazi jelentőségüket akkor nyerték, mikor II. Miklós pápa alatt 1059-ben a legnagyobb és legfontosabb jognak: a pápaválasztás jogának lettek kizárólagos birtokosai.

Amint a pápa mellett a kardinálisok testülete, úgy a püspökök körül a kanonokok szenátusa alakult ki. Ennek eredete is visszanyúlik az ókorba, midőn több püspök (vercellii Eusebius, Szent Ágoston) közös életet élt papjaival. A 8. században Szent Chrodegang, kiváló metzi püspök felújította városában az épületes ókori gyakorlatot, sőt hogy ennek a közös papi életnek keretet adjon, a bencés regula alapján 34 szabályból álló törvénykönyvet is írt. (Chrodegangi Metensis Eppi Regula canonicorum.) Ennek értelmében a püspök egy házban él papjaival, együtt étkezik, alszik velük, közösen végzik a zsolozsmát és naponta olvasnak egy fejezetet (= capitulum, innét először a helyiség, azután a testület neve: káptalan) a Szentírásból és a regulából. Az így együttélő papokat nevezték kanonokoknak, valószínűleg azért, mert életüket közös szabály: kánon szerint éltek le. A szerzetesektől megkülönböztette őket, hogy nem tettek fogadalmakat, nem jártak külön ruhában, megtartották vagyonukat és különböző rangfokozataikat. Később frank birodalmi és különféle tartományi zsinatok előírásai révén, valamint kiváló reformférfiak: mint Damiani szent Péter, Chartresi szent Ivo tevékenysége folytán ott is közös életre vállalkoztak a világi papok, ahol nem volt püspök — ezek az előbbi székeskáptalanokkal szemben a társaskáptalanok. II. Miklós pápa pedig

a diákonusokra és szubdiákonusokra is kiterjesztette a közös életet.

Metzi sz. Chrodegangra vezethető vissza a középfokú oktatás intézményének kiszélesítése, amelyet Alkuin szorgalmazására már Nagy Károly kötelezővé tett minden püspöki székhelyen és szerzetestelepen. Chrodegang volt az, aki a káptalanokat a székesegyházi, magasabb iskolák vezetésére utasította („mesterkanonok”: iskolavezető), míg a plébániákon már előzőleg számos püspök és zsinat előírta az elemi fokú népoktatást. Az Egyház tehát különféle iskolákat tartott fenn már abban a korban, amikor a világi fejedelmek közül magától még senki sem gondolt a közoktatással.

A kanonokok lassan a püspök tanácsadói, az egyházmegye kormányzásában pedig segítői lesznek. Több káptalan püspökválasztási jogot nyer. A káptalani iskolák terén elévülhetetlen érdemeket szereznek és általában szerzetesi buzgósággal árasztják el a világi papságot.

Később a világi papok káptalanjainak vagyoni és méltóságbeli emelkedése megszüntette a közös életet, az ezt fenntartani akarók pedig külön szerzetesrenddé: az ágostonrendű kanonokok rendjévé alakultak át.

A reformmozgalmaknak voltak magában a népben is spontán jelentkező és vezetőitől korrekt magatartást követelő tömegjelenségei. Ilyen volt pl. a pataria-mozgalom Lombardiában.

A PATTARI név eredetileg gúnynév, annyit jelent, mint rongyszedő, zsbáros. Az ezzel a névvel jelölt népmozgalmat, mely Milánóból indult ki és csakhamar egész Lombardiában elterjedt, a felsőítáliei nemesség és klérus pazarló, botrányos élete provokálta. Úgy emlegették pl. Felső-Olaszországban a papi nőülést, mint az Ambrozián egyház kiváltságát. Ezzel az elvilágiasodott, gazdag klérus-

sal szemben lépett föl egyrészt szociális, másrészt kánoni követeléseivel a pataria-népmozgalom. Fegyverei a bojkott és a passzív ellenállás voltak, vezetői pedig a milánói papok: Ariald, Landulf, Anselm, aki később luccai püspökből II. Sándor néven pápai székre is került, és Erlembald lovag, Landulf testvére. A patariát megismerte VII. Gergely pápa is még mint Hildebrand 1057-ben, milánói követsége idején. — Hogy milyen jelentőségű volt e népmozgalom, mutatja az a tény, hogy Guidó milánói érseket és káptalanját rá tudta szorítani arra, hogy a pápai legátus: Damiani szent Péter reformköveteléseinek alávesse magát. A mindig szélesebb körben terjedő reformmozgalom komoly katolikus közvéleményt teremtvé az investitúra-harcnak munkálta előre a talajt, melynek később legerősebb szövetségese lett.

4.

A középkori német császárság és a pápák. Az új helyzet: a pápaság a megalázó római helyi erők és a császári hatalomtól való függés között. III. Henrik császár és reformpapai: II. Kelemen, II. Damazus és IX. Leó. IX. Leó és műve. A keleti szakadás. Pápák II. Miklósig. II. Miklós és reformjai. Ellenerőket és formákat keres a császári hatalom túlsúlya ellen.

Ama nagy és mélyreható reformtevékenység után, melyet a lelkek mélyén az áldásos clunyi szellem kifejtett, hátra volt még a legsúlyosabb probléma: az Egyházat kiszabadítani a feudalizmus béklyóiból, a pápát függetleníteni úgy az itáliai kiskirályok, mint a német-római császárok hatalmi önkényétől.

E nagy célt elérni nem lehetett másként, mint hadat üzenve nemcsak a cezaropapizmusnak, de az egész hűbéri társadalomnak is. A harcot, mely közel 50 évig tartott, az investitúra-küzdelem vívta meg, hogy végül a wormszi konkordátumban (1122) biztosítsa az Egyház szabadságát, jogait és a maga külön alkotmányát. De amíg ez bekövetkezett, addig ennek elő-

készítésére lassú, de határozott irányú reformtevékenységgel találkozunk az Egyház középpontjában, mely mindjobban tágitja a feudális bilincseket és bevezeti VII. Gergely nagy művét.

Az itáliai nemesi pártok: a tusculumiak, spoleóiak, Crescentiusok hosszú évekre zsarnoki hatalmuk alatt tartották a pápai széket. A Szentszék hivatott védői, a császárok az Ottók kora óta felszabadították ugyan a pápákat szolgai helyzetükből, de mivel a pápaságon keresztül Itáliára vágyó imperialisztikus álmaikat is szolgálni akarták, a függésnek új nemét hozták a pápák számára. Hatalmi nagyravágásukat támogatta speciálisan német magánjogias gondolkodásuk, mely szerint a pápai államot hűbérüknek, a Szentszék császári Eigenkirche-jüknek tekintették és a patronátusi viszony alapján annak betöltésére érezték magukat jogosítottaknak. Így kerültek III. Ottó óta Szent Péter örökébe egyszerű császári kinevezés alapján a német és francia pápák, akik mint a germán hűbéri gondolat képviselői, sokkal kevésbé látszottak veszélyeztetni a császárok itáliai szuverénitását, mint az olasz pártállású nemesi családok kreatúrái. A Szentszék igazi érdekeit tekintve azonban egyik állapot sem volt tűrhető.

III. Henrik német császár, aki a sutrii zsinaton 1046-ban a pápaságot megalázó helyzetéből felszabadította és a bambergi püspököt II. Kelemen néven pápává tette, maga igen buzgó és jólelkű uralkodó volt. Második felesége, az aquitániai Ágnes révén maga is a clunyi reform szellemében élt, melynek útját egyengetve üldözte a simoniát és ágyasságot a birodalomban. Akiket a pápai székre jelölt, szintén mind kifogástalan német reformpüspökök voltak: a VII. Gergely előtti kor nagy reformpápái. Hogy uralkodása és védelme a Szentszék számára egyelőre még

nélkülözhetetlen volt, élesen mutatja a II. Kelemen halála (1047) után azonnal újra felbukkanó tusculumi párt-ember: IX. Benedek ellenpápa. De a primátust lényegében tagadó eljárását, mellyel a pápákat minden régi szokásjog áttörésével egyszerűen kinevezte, lassan és tapintatosan ugyan, de határozottan és folytonosan erősödve a reformpápák áldásos tevékenysége küszöbölte ki.¹

III. Henrik első két reformpápája: II. Kelemen és II. Damazus, előbb brixeni püspök, igen rövid ideig uralkodtak; Kelement egy kolostor vizitációja közben érte a halál, Damazust pedig 23 napi uralkodása után a neki idegen római hőség ölte meg.

Ekkor került a pápai székre a legnagyobb reformpápa, IX. Szent Leó (1048—1054), a császár unokatestvére, Toul püspöke, akinek bölcsője „in dulcis Elisatii finibus”, Elszászban ringott. Mikor a wormszi gyűlésen 1048-ban III. Henrik pápává nevezte ki, három cél lebegett előtte, melyeknek szolgálatában telt el áldásos élete. Ezek: a pápai függetlenség előkészítése, az Egyház egyetemes tekintélyének helyreállítása és az általános valláserkölcsei megújulás. E három irányban kifejtett fáradhatatlan munkásság töltötte ki uralkodását.

A pápai függetlenség előkészítésében a legnagyobb óvatosság jellemezte. Nem tiltakozott szóban a kinevezés ellen, nem mondta szemébe császári rokonának, hogy nem illetékes a Szentszék betöltésére, hogy jogtalanul rendelkezik Szent Péter örökével. De amit nem mondott ki szóval, azt annál szemléletesebben hirdette eljárása, mellyel a császári kinevezés birtokában addig nem tekintette magát pápának, míg a római papság a kánoni eljárás szerint szabályszerűen meg nem választotta. Mint egyszerű zarándok, bottal, mezít-

láb, útközben böjtölve és imádkozva ment le Rómába, és csak miután az arra illetékesek megválasztották, akkor vette föl pápai jelvényeit, az egyházfői hivatalt és méltóságot. A kezdeményezést szent lelkületének találékonysága sugallta, melynek mindenestre megvolt az a jelentősége, hogy a közvélemény lassan megbarátkozott a Szentszék szabadságának gondolatával.

Másik célját: az egyetemes Róma köré csoportosuló centralizációt utazásaival szolgálta. Csak húsvét táján volt Rómában, egyébként csaknem állandóan úton volt Német-, Franciaországban, Dél-Itáliában, Svájcban, ahol városról-városra járva és zsinatokat tartva, a hűbérúr vagy a fejedelem hatalmi körébe szokott egyes egyházakat és kolostorokat ismét Rómához tartozásuk tudatára hozta. Mindenütt emelte a Szentszék tekintélyét, munkálkodott a népek közötti békén. Így I. Endre magyar király és III. Henrik háborújába is békítőleg avatkozott bele, és ebben fáradozva személyesen jött Henrik táborába Pozsony alá, megnyitva sorát azoknak a dicsőséges segítőakcióknak, melyeket a Szentszék később a századok folyamán hazánk érdekében kifejtett. Apostoli útjai mindenütt áttörték az Eigenkirche érdekhálózatait és az országhatárok mögé húzódó nemzeti egyházak vágyát, minden egyházi érdek és jog kizárólagos urának Rómát jelölve meg.

Az általános valláserkölcsei megújhodást nagyszámú reformzsinatai szolgálták, amelyeken személyesen elnökölt: így a négy római, a páviai, rheimsi, mainzi, salernói, sipontói, mantuai, vercellii stb., melyek mindenütt üdvös kánonokat hoztak a papság és a nép fegyelme érdekében. Kiváló reformférfiakkal vette magát körül: Szent Hugó clunyi apát, Damiani szent Péter, Halinard lyoni érsek belső barátai voltak. Több kiváló egyéniségét korának Rómába hozta és a kardi-

nálisok kollégiumába iktatta, így Humbert lotharingiai szerzetest, Frigyes lüttichi archidiákonust és főként a jövő emberét: a clunyi Hildebrandot — akit még megválasztásakor 1048-ban ismert meg Wormsban, mint a Kölnbe, száműzetésébe menő, letett VI. Gergely pápa kísérőjét. A későbbi VII. Gergelyt tehát IX. Szent Leó hívta Rómába, ahol eleinte pápai kincstárnok és a Szent Pál bencés kolostor rektora, később pedig az egész kuriális politikának vezére lett.

IX. Leó pápaságának idejére esik Cerularius Mihály bizánci pátriárka föllépése és a keleti szakadás, melynek záróaktusát a pápa nem érte meg (1054). Mindent megtett a szakadás elhárítására, idős korában megtanult görögül, nehogy mint elődeit, hamis formulákkal félrevezessék, de a régóta előkészített szakadást megakadályozni már nem tudta.

Ugyancsak sikertelenül küzdött az 1016 óta Dél-Itáliában megtelepedő és ott államot alkotó normannokkal. Úgy gondolta ugyanis, hogy a pápai függetlenség lényeges föltétele a hatalmas és gazdag pápai állam, ezért ennek megnagyobbítására törekedett. 1051-ben elfoglalta Beneventót, de már 1053-ban Civita mellett Apuliában döntő vereséget szenvedett a normannoktól, akik őt magát is elfogták és 9 hónapig fogva tartották. A szentéletű pápa e fogságot a halálra készülődés idejének tekintette és állandó kemény vezekléssel készült az utolsó órára. 1054 márciusában már nagybeteg szabadult ki fogságából, s Rómába ment, ahol utolsó imáit anyanyelvén: németül susogva meghalt. Nagy elődjének, Nagy szent Gergelynek oltára mellé temették, akihez annyira hasonlított és akivel még az egyházi ének reformálásában is találkozott.

A nagy reformpápa halála után III. Henrik ismét német embert: az eichstätti püspököt és császári kancellárt

tette pápává II. Viktor néven (1055—57). A pápa elődje útjait követte úgy a pápai szék elfoglalásában, mint a reform szolgálatában. Uralkodása alatt meghalt III. Henrik, (1056-ban, 39 éves korában) a pápa karjai között, 6 éves gyermekét: IV. Henriket és egész birodalmát az ő gondjaira bízva. Sajnos, a pápa is rövidesen: 1057-ben követte Henriket.

Ekkor IX. Leó embere: Frigyes lotharingiai herceg, montecassinói apát lépett a pápai trónra, aki X. István néven csak nyolc hónapig vezette az Egyház kormányzását. Trónralépése a reformgondolat újabb térhódítását jelentette, mert őt már teljesen szabadon, kánonilag választották és csak utólag kérték ki Ágnes anyacsászárnő és régensnő hozzájárulását. A pápa erélyesen folytatta a reformokat és a mozgalom egyik vezérét: Damiani szent Pétert ostiai püspökké és a kardinális-kollégium fejevévé nevezte ki.

X. István halála után újra kísérletet tett a még mindig hatalmas római nemesség a császár kiskorúságát felhasználva a pápai szék elfoglalására. Jelöltje a velletri püspök volt, akit nagy izgalmak közt választottak pápává X. Benedek néven. A németországi útjáról hazatérő Hildebrand azonban imponáló eréllyel lépett közbe és a kardinálisokkal Sienában kánonilag megválasztatta az egykori lüttichi archidiákonust: II. Miklóst (1058—1061), aki IX. Szent Leó mellett a reformok korának legnagyobb egyénisége lett.

Uralkodását két intézkedése: a pápaválasztás rendezése és a melfii egyezmény tette egyháztörténelmi jelentőségűvé.

A 10. század egyházi bajainak egyik legfőbb oka minden bizonnyal a pápaválasztás rendezetlensége volt. Ezt tartós hatállyal rendezni kétségkívül annyit jelentett, mint a világi befolyást mind a római nemesség,

mind a német-római császár részéről tökéletesen kiszorítani. — II. Miklós pápa koráig eléggé megért arra már a helyzet, hogy az Egyház függetlenségének e manifesztuma nyilvánosan is megjelenhessék. IX. Szent Leó óta fokozatosan csökkent a világi befolyás a pápaválasztásnál, a római nemességet Hildebrand erős keze fékezte meg, a császár pedig még kiskorú volt. Ezért az 1059-i lateráni zsinaton meghozták a pápaválasztás dekrétumát, melynek értelmében a választás joga egyedül a kardinálisokat illeti, akik lehetőleg Rómában és lehetőség szerint a római klérusból válasszanak pápát. A papságot és a népet csak utólagos és tisztán formaszerinti hozzájárulás illeti. IV. Henrik király és utódai csak „debitus honor et reverentia“-t: illő tiszteletet és megbecsülést igényelhetnek a pápa részéről. Ha pedig háború vagy más akadályok miatt a megválasztott pápát Rómában intronizálni nem lehetne, a törvényesen megválasztott pápa akkor is, még föl-szentelése előtt, csupán megválasztásából kifolyólag bírja a teljhatalmat és gyakorolja a neki biztosított összes jogokat.

A zsinat ezáltal a legfőbb bajt orvosolta: magán a pápai széken kivívta az Egyházat isteni alkotmánya szerint megillető függetlenséget, ami ebben a világi befolyás alatt nyögő, investitúras, simoniás világban hatalmas kezdeményezést jelentett. Mint a jövő mutatni fogja, mindkét bitorolt jogától megfosztott fél: a római nemesség és a német császárság, tesznek ugyan kísérletet a régi helyzet visszaállítására, a reformszellem-től áthatott új világban azonban már nem lehet a régi botrányos állapotokat visszaidézni, mert a clunyi reform eredményeképpen egy általános, egyházas érzésű közvélemény áll a lateráni végzés védelmére.

A zsinat munkáját kiegészítendő, még 13 fegyelmi kánont hozott a simonia, ágyasság stb. ellen. A 6.

kánonban már nyíltan megjelenik a világi invesztitúra tilalma, melynek azonban csak VII. Gergely elszánt egyénisége tud majd érvényt szerezni.

Másik századokra kiható jelentőségű intézkedése II. Miklós pápának a politikai jellegű melfii egyezmény 1059-ben.

AZ ÚJONNAN ALAKULT délitáliei normann állam IX. Szent Leó háborúja alkalmával úgy jelent meg, mint a római Szentszék győztes ellenfele.² Így Róma és az egyházi állam történelmi erők ütközőpontjába került, mert középen helyezkedett el a déli normann fejedelemség és az északi német-római császárság között. Olyasféle helyzetbe jutott, mint Judea Jeremiás próféta korában, mely a két legnagyobb ellenséges ókori világhatalom: Egyiptom és Assyr-Babilonia között a legkényesebb helyzetbe került és e harcokban felmorzsolódott. Másrészt, mivel a mult rossz tapasztalatai alapján a közel jövőben is várható volt, hogy a német-római császárok déli politikájuk szolgálatában újra császári önkényt fognak gyakorolni pápaválasztások esetén, kellett tehát egy erős fedezetről gondoskodni, mely a meghozott lateráni törvény védelmét fegyverrel is hajlandó szolgálni és így érvényét biztosítani.

II. Miklós és tanácsadói — köztük elsősorban a jövő embere: Hildebrand — éles szemmel látták a helyzetet és ezért szakítva IX. Szent Leó politikájával, 1059-ben Melfiben egyezményt kötöttek a normannok hercegével: Guiscard Róberttel. Ennek az egyezménynek értelmében a pápa Apuliát, Kalabriát és a szaracénoktól elvívott Sziciliát a normannoknak adja hűbérbe; Guiscard Róbert viszont letéve a pápa iránti hűbér esküt, évi hűbéradó fizetésére és a pápaság, különösen a pápaválasztás fegyveres védelmére kötelezi magát.

A pápaság tehát hatalmas bástyát nyert a normann népben, mely mindjárt a közel jövőben meginduló invesztitúra-harcban nagy bizonyosságát adta hűségének és bátorságának. Mikor később hasonló szövetségessé szegődnek a lombard városok is, e két nagy akadá-

lyon törnek meg a német-római császárok, különösen a Hohenstaufok Itáliára vonatkozó hatalmi álmai.

JEGYZETEK.

1.

¹ Lib. Pont. II. 186. ² D. Pop La défense du Pape Formose. Paris, (1933.) ³ L.: E. Amling: Zur Gesch. des Papsttums im zehnten Jahrhundert. Berlin. (1913.) ⁴ Marozia háromszor ment férjhez: 905-ben Alberik tusculumi (Frascati) grófhoz, ennek halála után 925-ben Guido tusciai ögrófhhoz, 932-ben pedig Hugó provencei és itáliai királyhoz. ⁵ L.: W. Sickel: Alberich II. u. der Kirchenstaat, Wien (1902). ⁶ Hogy ennek mekkora jelentősége volt, mutatja az a körülmény, hogy Martell Károly arabokat leverő poitiers-i csatájával (732) hasonlították össze. ⁷ Th. Sickel: Privileg Ottos I. etc. Innsbruck. (1883.) ⁸ L. a pápákra vonatk. M. Manitius, Deutsche Geschichte etc. (911—1125.) Stuttgart, 1899. ⁹ Eddig csak a nép önként jelentkező tisztelete és a püspökök engedélye volt a szenttéavatás feltétele. Róma végleg III. Sándor pápa alatt rezerválta magának a szenttéavatás jogát (1170).

2.

¹ L.: K. Hampe: Kaiser Otto u. Rom. Hist. Zeitschr. 1929. ² Eichengrün, Gerbert (II. Silvester) als Persönlichkeit. Leipzig 1928. ³ Pápákat I.: J. Gay, Les papes du XI-e siècle. Paris, 1926. ⁴ A miseruha hímzett fölírata ez: Stephanus Ungorum rex et Gisla dilecta sibi coniunx mittunt haec munera domno apostolico Johanni: A magyarok királya István és szeretett neje Gizella küldik ezeket ajándécul János pápa úrnak. A neves emlék a francia forradalom zavaraiiban megsemmisült. ⁵ Fliche A.: Les Prégégégiens. Paris 1916.

3.

¹ L. G. Letonnelier: L'Abbaye exempte Cluny et le Saint Siège, Paris, 1923. ² Nagy Ottó felesége, Szent Adelheid — ki maga is burgundi királyleány volt — szánta pápai székre, de Majolus megmaradt szerzetesnek. ³ Galla F. i. m. 11 kk. ⁴ Balanyi: A szerzetesség története. Bpest, 1923; 124.

4.

¹ Az időszak pápáit I.: K. Hampe, Deutsche Kaisergesch. in der Zeit der Salier u. Staufer. 6. Aufl. 1929. ² Lásd: V. Heinemann, Geschichte der Normannen in Unteritalien u. Sizilien etc. Leipzig. 1894.

A MAGYAROK MEGTÉRÉSE.

A KERESZTÉNYSÉG ÉSZAKON ÉS A SZLÁV VILÁGBAN.

1.

A kereszténység a későbbi Magyarország területén a római uralom alatt. Pannónia kereszténysége. Pusztulása a népvándorlás idején. A frank uralom és a kereszténység terjesztésének újabb kísérletei. A kereszténység a Duna Alföldjén a magyarok betelepülésekor.

A későbbi Magyarország területén a magyarok bejövétele előtt három rétegben munkálta a talajt a keresztény hit: a római, a frank és szláv uralom alatt.

A római birodalom Pannóniájának és Dáciájának virágzó városaiban¹ a római uralommal együtt lassan a keresztény hit is terjedni kezdett, melynek az üldözések alatt itt is szép számmal akadtak vértanúi. Pannónia első hitehívesítő püspöke Szent Andronicus volt, aki Sirmiumban (Mitrovica) kezdte áldásos működését. Egy keresztény hagyomány az Eufrates mellől ide vezényelt melitenei keresztény katonák imádságának tulajdonítja a Marcus Aurelius által 174-ben a germán quádok és markomannok felett kivívott csodás győzelmet Zólyom megyében. A Diocletianus-féle üldözés vértanúinak sorát Szent Lynerotas sirmiumi görög keresztész nyitja meg (306). Őt követi Szent Irenaeus sirmiumi püspök, Szent Pollio, a vinkovcei egyház lektora, Szent Montanus zimonyi pap, Szent Quirinus sziszeki püspök, — Pannónia legnépszerűbb szentje — akit a Gyöngyös folyóba fojtottak, majd a négy nevezetes pannóniai kőfaragó: Szent Sempronianus, Claudius, Nicostratos és Castorius, akiket Rómában és az egész keresztény világban Quattuor Coronati (a négy megkoronázott) név alatt ismernek és tisztelnek. Sőt még a milánói rendelet (313) után is Licinius üldözésének

lettek áldozatai a belgrádi vértanúk: Szent Hermylus és Stratonicus.²

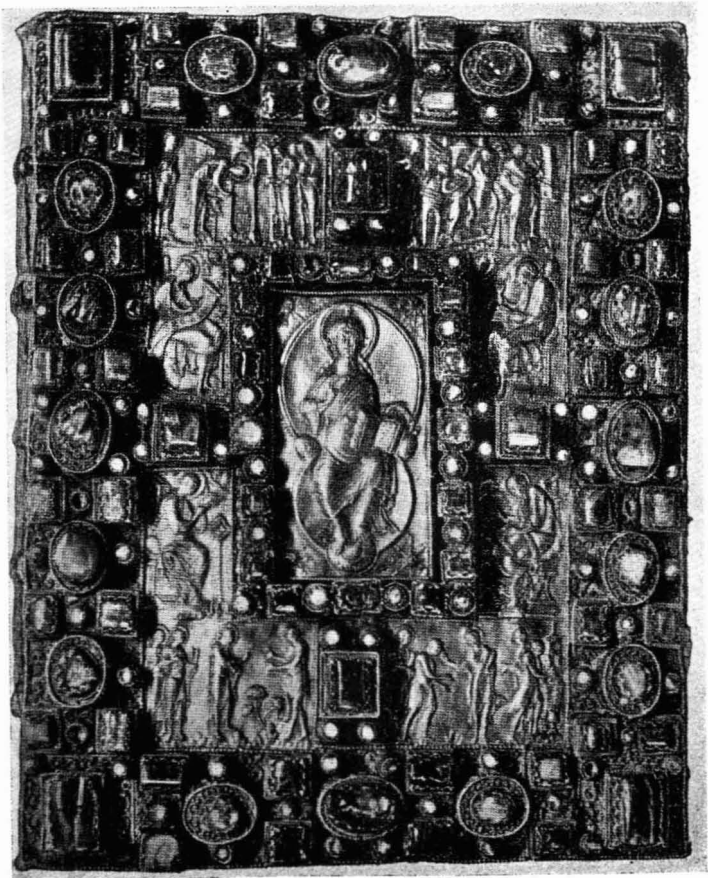
A kereszténység felszabadulása után élénk vallási élet indul meg, de már csak Pannóniában, mert a gótoktól erősen zaklatott Dáciát Aurelianus császár (270—275) már előbb elhagyta és csapataival az Alduna mellé vonult vissza. Sirmium — talán Arius illyriai száműzetéseivel kapcsolatban — mint főváros ariánus góc-pont lesz. Itt keletkeznek a hírhedt sirmiumi formulák. A sardikai (mai Sofia) zsinaton 343-ban feltűnnek Valens eszéki és Ursacius zimonyi arián pártállású püspökök, — 366-ban folyt le azután a híres sirmiumi hitvita³ Germinius püspök és három világi hívő között, mely a 4. század egyik érdekes epizódyszerű képe. — E viták kapcsán a nagy milánói püspök, Szent Ambrus maga is járt Sirmiumban. A dalmát eredetű Szent Jeromos szülőhelyét, Stridont sokáig a Muraközben keresték (pl. Dankó 1874-ben), míg Bulic 1896-ban meg nem állapította, hogy Stridon a dalmáciai Grahovopolje volt.⁴ De már bizonyosan pannóniai eredetű Toursi szent Márton, aki 316 körül született Sabariában, a későbbi Szombathelyen, és katonai pályáján került Franciaországba, ahol Amiens kapuja előtt köpönyege felét egy didergő koldusnak adta oda. Később a katonaságtól megválván, a szerzetesélet egyik terjesztője lett Nyugaton, majd 371-ben Tours püspöke. Ő a szombathelyi egyházmegye patrónusa, és ereklyéit 1913-ban hozták vissza a szombathelyi székesegyházba.⁵

A római uralmat átlag rövid egymásutánban váltja fel hazánk területén a húnok, longobárdok és avarok népe. Hogy a húnok a kereszténységgel mélyebben érintkeztek volna, alig hihető; bár Szent Jeromos örömmel hallja, hogy vannak közöttük, akik keresztény zsoldárokat énekelnek. Egységes államot ismét egy új

turáni nép: az avar alapít a későbbi Magyarország helyén. Kétszáz év múlva azonban Nagy Károly 791-ben egyszerre három oldalról támadja meg az avarok országát és 786-ban a frankok már elérik a Tisza vonalát. A meghódított avarok Aachenben békét kérnek Nagy Károlytól, melynek feltételei között a frank fennhatóság elismerése és a keresztény vallás felvétele döntő jelentőségűek.

A frank fennhatóság hozta meg az ország területének második keresztelését. Nagy Károly határgrofokkal kormányoztatta új tartományát; térítéssel és telepítéssel⁶ próbálta rajta a frank uralmat biztosítani. Az Enns partján épült híres, régi, római castellumot: Lorchot (Laureacum), amely 504 óta érseki székhely is volt, 737-ben az avarok elpusztították és Vivilo, az utolsó lorch-i érsek Passauba menekült. Az érsekség jogait 798 óta Salzburg örökölte és így magát Passaut is joghatósága alá vonta. Az avar terület térítését frank segítség mellett Arno salzburgi érsek és apostoli lelkületű munkatársai végezték. A régi Pannóniát egyházkormányzati szempontjából Nagy Károly úgy osztotta fel, hogy a Drávától délre eső részt az aquileiai, az északra terjedő részt pedig a salzburgi egyházmegyéhez csatolta. A régi lorch-i érsekség jogán azonban a passai püspök is igényt tartott hazánk területére, miért is II. Jenő pápa 826-ban, majd Német Lajos 839-ben a Rába folyótól északra eső részt, az akkor morva-szláv hegyvidéket Passauhoz kapcsolta. Passau mellett a hegyvidék püspökségei közt megjelennek rövidesen Olmütz, Velehrád és Nyitra is.⁷

A frank uralom tehát az ország területének nagyobb, nyugati felét már egyházilag is szervezte, kiterjesztvén rá az aquileiai, salzburgi és passai egyházmegyéket. A frank birodalomban Nagy Károly halála után fellépő zavarok azonban a távoli tartományok elszaka-

Az ú. n. „Codex Aureus“ fedele

dását eredményezték. 855-ben hazánk területén már szláv fennhatóság váltja fel a frankot, mely a görög és latin egyház találkozását is magával hozza.

Mikor a Frank Birodalom Nagy Károly erős kezének hiányában bomladozni kezdett, keleti tartománya is lehullott róla és így a későbbi Magyarország területén először 822-ben Moimir herceg, majd 855-ben Ratiszláv, végül 874-ben Szvatopluk vezérsege alatt önálló morva-szláv állam alakult, mely még a későbbi Csehországot is magában foglalta. Ezzel egyidejűleg délen a Dráva-Száva közén és a Balaton környékén is alakultak kisebb szláv államok; az előbbi megmaradt frank hűbérnek, az utóbbit lassan Szvatopluk birodalma kebelezte be.

Ratiszláv attól tartott, hogy a frank részről jövő térítés a frank politikai hódításnak is egyengeti útját. Azért ennek kiküszöbölésére 863-ban a görög császártól kért térítőket. Bizánc kapva-kapott ezen a meghíváson. E kor ugyanis Photius kora, melyben a Rómától bekövetkezendő szakadásnak már fenyegető jelei látszanak. Konstantinápolynak éppen Illyriában kínálgzott lehetőség versenyre kelni Rómával. Hozzájárult ehhez Konstantinápoly hadi politikája: a keletrómai birodalom ugyanis fegyverrel nem tudta meghódoltatni a szlávokat, ezért vallási és lelkiismereti függésbe nevelte bele őket, hogy ne csak ne jelentsenek veszedelmet számára, hanem mindenkor kijátszható eszközök is legyenek kezében Nyugat ellenében.

III. Mihály császár e meghívásnak engedve küldte ki a nagy szláv apostolokat: Szent Cyrillt és Methodiust. Ők azonban szerencsére nem a szakadás szélén álló Bizáncnak térítettek, hanem minden kételyükkel Rómához fordultak, mely ismételtlen megengedte (II. Adorján pápa 869-ben és VIII. János 880-ban), hogy szláv nyelven végezzék a liturgiát. Működésük azonban

a salzburgi és passauai püspökök részéről akadályba ütközött; ezek ugyanis a nem egyházmegyéjükből származó idegen hitterjesztőket, akiket görög származásuk és a latin helyett liturgiai nyelvként használt szláv nyelvük is gyanússá tett, nem nézték minden aggodalom nélkül. Szent Methodius mindazonáltal folytatta térítő munkáját és mint sirmiumi érsek, Sztatopluk egész birodalmát ismételten bejárta, míg Velehrádon utól nem érte a halál.

A honfoglalás előtt tehát az ország területén a következő népek helyezkedtek el: a nyugati határszél megmaradt frank birtoknak; a hegyvidék Morvaországgal és Csehországgal együtt s a Dunántúl le a Drávaig Sztatopluk birodalma volt. A Dráva-Száva köze ismét más szláv fejedelemség volt, amely egy frank őgróf fennhatósága alatt állt. Az ország északi, nyugati és déli része tehát vallásilag keresztény, nemzetiségileg pedig frank és szláv volt.

Nem így állt a helyzet az ország többi részében. A Nagy-Alföldön voltak még pogány avar telepek és gepida szállások. A Tiszán túl pedig Erdély, legalább a Marostól délre, a hatalmas bolgár császárságnak esett hatalmi körébe.

892-ben kapta Sztatopluknak nagy morva birodalma az első halálos csapást: Arnulf német király, hogy visszavívja tőle Csehországot, szövetekezett a magyarokkal, akik e hadjárat során tűntek fel először későbbi hazájukban, míg a nép zöme még Etelközben élt. 894-ben váratlanul meghalt Sztatopluk, vele sírba szállt a nagy morva birodalom, az első olyan szláv államalakulás, melyet nem idegenek alapítottak.

2.

A magyar nép ősvallása. Első érintkezése a keresztény világgal. A kalandozás kora. A nyugati kereszténységgel való ütközés veszélye. A kereszténység első terjesztői a magyarság között. Pilgrim kísérlete. Géza politikai kereszténysége; a szervezett térítő tevékenység első nagyjai és szentjei. Szent Adalbert, Szent Romuáld, a szerzetesek. A magyarság megkeresztelkedése mint a keleti és nyugati kereszténység érdeke.

A magyar nép ősvallásáról keveset tudunk. Kezdetleges természetimádás lehetett, amely a másvallású népekkel (perzsákkal, mohamedánokkal) való érintkezés folyamán idegen elemekkel is tarkult. A megszemélyesített természeti erők között az égi, jó Istennek tulajdonították a legnagyobb hatalmat, akivel szemben az ördögöt (urdung) tartották minden rossz szerzőjének (dualizmus). Kultuszéletükben volt papságuk: táltosok és voltak áldozataik (fehér ló). A vallásos kultusz középpontjában, amint ez katonanemzetnél természetes is, az ősök tisztelete állott, akiknek szellemét a házi tűzhelyen állandóan ébren tartott tűzzel engesztelték.¹ Voltak ezüstből, aranyból készült bálványaik is.

Hittek a túlvilági életben, melyet a földi élet folytatásának fogtak fel, ezért a harcossal együtt eltemették lovát, fegyvereit, ékszereit és a sírnál leölt rabszolgáit is. A halál szellemét akarták kiengesztelni a halotti torral. Erőszakos halál esetén gyakorolták a vérbosszút.

Erkölcsei életükben legfőbb erénynek a harci vitézséget tekintették. Családi életük egynejű volt; meglepő a családi és rokoni viszonyt jelölő ősi magyar szavak sokasága és változatossága. Az asszony feleség, feles-társ, ami arra vall, hogy egyenjogú volt a férjével.

Másvallásúakkal szemben nem viseltettek türelmetlenül, sőt a monotheista zsidó és mohamedán népek-

kel való érintkezésük során a kereszténységre nézve valamelyes előkészítő stádiumba jutottak. A kereszténységgel vándorlásuk alatt csak felületesen érintkezhetek örmény szomszédaik és bizánci érdekeltségeik révén. A nagy szláv apostolok: Szent Cyrill és Methodius — mielőtt Ratiszláv fejedelem hívására III. Mihály ideküldte őket — a Krim-félszigetkörnyéki kazárokat térítgetve találkoztak a magyarokkal is. Szent Cyrill 860-ban, húsz év múlva pedig öccse, Szent Methodius a Duna mellékén járva egy magyar fejedelemre akadtak, aki meg is hallgatta tanításukat. Jellemző, hogy a 10. század folyamán közöttük járó hitterjesztők közül egyet sem öltek meg, pedig többen egyenesen a vértanúság vágyától vonzatva mentek közülük.

A magyarok először 892-ben Arnulf német király szövetségében jelennek meg mostani hazájukban. A későbbi kalandozások korában sokat szenvedett Nyugat ezért sokszor megróttá Arnulfot. „Oh Arnulf király vak uralomvágya! Oh boldogtalan, keserű nap!” — kiált fel Luitprand cremonai püspök. — „Lehet-e segítségnek nevezni azt, ami nemsokára nemcsak az ő népének, hanem a nyugati és déli népeknek is vesztére szolgált? E rettenetes bűnért borzasztóan meg is lakolt Arnulf szörnyű betegsége által és bizonyára a másvilágon is.”²

Az igazi honfoglalás azonban csak az etelközi haza elvesztése után, 896-ban kezdődik és 900-ra már a magyar nemzet lép hazánk területén a morva, frank és bolgár birodalom helyére.

A honfoglalás azonban még nem jelentett államalakulást. A laza törzsszervezetet csak a kereszténység felvételével váltotta föl a nemzetnek állami öntudatra emelkedett, magasabbrendű élete. A magyar nép új hazájában is élte tovább régi, nomádos életét. Ez volt a kalandozások kora.

Főként a bajor-frank vidék szenvedett tőlük sokat. Az ország nyugati határát: az Enns-folyót a pogány magyarok többször átlépték (Operencia: Ob der Enns) és végigpusztították Bajor- és Szászországot. 911-ben Thüningián és a sváb földön át megtalálták az utat a birodalom szívébe: a Rajna vidékére. Brengenz (Bergengócia), Basel, Koblenz, Fulda, majd Metz, Burgundia, Elzász, Verdun és az Ardennek vidéke mind szenvedtek tőlük, csak a Pireneusok és az Óceán állították meg őket. Nyugatra induló rablóhadjárataikban ismételten útba ejtették Svájcot, ahol a sankt-galleni táborozás alkalmával megölték a csodatevő szent apácát: Szent Wiborádát. Egy régi szentbernáthegyi felirat tanúsága szerint összetalálkoztak a Provence-ból északra kalandozó arabokkal.³

Mikor Belgiumban a gembloux-i kolostort ostromolták (954), a kolostor alapítója, Szent Wickbert, pajzs, sisak és kard nélkül ment közéjük, rettenthetetlen bátorsággal szónokolni kezdett nekik Krisztus békés vallásáról és néhányat közülük meg is nyert az igaz hitnek.⁴

A nyugati kalandozásokkal egyidejűleg (899-től) Berengár szövetségében Itáliába törtek, ahol végigszántották Lombardiát és a Pó völgyét az Apenninekig. A modenai székesegyházban szállt először éj felé a később általánossá vált ima: „A magyarok nyilaitól ments meg Uram minket!”

A keletrómai birodalomba induló kalandozásaik célja Bizánc volt. 934-ben már nagy sarcot kaptak a legendás császárvárostól és ettől kezdve rendszer időközben visszatértek oda. Voltak Thessalonikában (Szaloniki), Durazzóban, Drinápolyban, sőt ha a Botondlegendáknak hinni lehet, magában Konstantinápolyban is.

A kalandozásnak három súlyos vereség vetett

véget: I. Henrik 933-ban Merseburgnál, Nagy Ottó 955-ben Augsburgnál és Bardas görög vezér 970-ben döntően megverte őket. A legjelentősebb az augsburgi vereség volt, mely Nagy Ottót Martell Károly dicsőségére emelte. A csatában résztvett Szent Ulrik augsburgi püspök is, az első Rómában szenttéavatott férfiú, aki fegyver nélkül, csak egyházi ruháiban ült a lovon és a csata folyamán mégis sértetlen maradt. A mainzi érsek így szólt: „A magyarok annyira szorongatták a kereszténységet, hogy mindnyájunkat meghódítanak, ha az a csata, melyben maga az Isten küzdött értünk, ki nem űzi őket.”⁶

A kalandozásokban sok vért veszített a nemzet. Nyugaton és Keleten pedig félelmes nagyra erősödött a két hatalom, mely összezúzással fenyegette őseinket: Nyugaton a Nagy Ottóval megerősödött, Keleten a Joannes Tzimiskessel újjáépült keletrómai birodalom.

Hogy hazánk éppen akkor, amikor Nyugat országai egyesültek, újra végkép törzsekre nem bomlott és fel nem olvadt, a keresztény vallás fölvételének köszönhető.

Már az augsburgi csata megrendítette a magyar nép hitét az ősi istenekben, akik oly csúfosan cserbenhagyták őt a keresztények Istenével szemben. Erősítette a kereszténység felé hajlást az itt meghódított s már keresztény szlávokkal való barátságos érintkezés.⁶ De még inkább a számos olasz, német, francia és görög fogoly, közöttük papok, szerzetesek is szép számmal, mint a sankt-galleni kaland alkalmával a magyar táborban tolmácsként és követként szereplő fogoly pap. Valójában a clunyi monostorból elindult hősies keresztény megújulás hódította meg az Anyaszentegyháznak a magyarságot.

A megtérést azután, mint akkortájt minden

európai népnél, a fejedelmi család megtérése tette teljessé és állandóvá.

A térítés elé különösebb akadályok nem gördültek. A magyar nép már ismert vallási türelme előny volt az itt működő misszionáriusoknak, bár ennek ellentmondani látszik Piligrim passauai püspök levele, melyet 974-ben írt Rómába és amelyben arról tudósítja a pápát, hogy a magyarok a keresztény őslakóknak nem engedik meg gyermekeik megkeresztelését.⁷ A pogányság mindenesetre itt is szövetkezett a nemzeti eszmével, a törzsszervezettel: a kereszténységet idegennek: németnek, olasznak vagy szlávnak mondta, miért is a kereszténység felvétele szükségképpen egyúttal politikai irányváltozást is hozott: a keresztény királyságot.

Az első, aki az evangélium világosságát hazánkba hozta: Szent Wolfgang, einsiedelni szerzetes, a későbbi regensburgi püspök volt. 972 elején lépte át Nyugat felől a magyar határt, hogy — amint életrője írja — csekély kíséretével kiirtsa a régi tévedések bozótját és az evangéliumi kapával feltörje a korhadtt szívek meddő mezejét.⁸ De munkája nem jutott túl a kezdet nehézségein, már csak azért sem, mert Nagy Ottó 972 decemberében regensburgi püspökké tette. Ekkor kénytelen volt elhagyni hazánkat. Új hivatalában később Cívakodó Henrik bajor herceg gyermekeinek nevelője lett és így ő nevelte az első magyar királynét: Szent István nejét: Gizellát.

Nagyobb szabású a hírneves passauai püspöknek: Piligrimnek térítési munkája hazánkban, mellyel jelentős egyházpolitikai terveket kapcsolt össze.

Az egykori lorch-i (laureacumi) érsekség 737-ben az avarok dúlása következtében elpusztult és utolsó érseke Passauba menekült. Az érseki rangot Salzburg

kapta meg, de Passau püspökei a régi lorch-i érsekséggel való kapcsolatuk jogán ismételten maguknak követelték a metropolitai méltóságot. Az előkelő családból származó, tehetséges Piligrim is elődei példáját követte. A magyar térítés egyébként kiváló alkalomul is szolgálhatott neki az érseki pallium elnyerésére. Mivel törekvése az volt, hogy magát a régi lorch-i érsek jogutódjának tüntesse fel, hazánk nyugati területe pedig valamikor valóban a lorch-i egyházmegyéhez tartozott, illetékesnek hitte magát a magyarok megtérítésének irányítására.⁹ Ha ez sikerül, egyházmegyéjének területe jóval felülmúlja a salzburgiét, amit különben is már az Alpesek előhegyei választanak el hazánktól, míg Passau a Duna völgyén át nyílt utat talál hozzánk. Piligrim 974-ben kelt levelében beszámol missziójának eredményeiről VI. Benedek pápának. E levélben magát állhatatosan „a laureacumi egyház alázasatos szolgájá”-nak nevezi. Közli, hogy „alkalmas szerzeteseket, kánoni papokat és minden egyházi rendből való klérikusokat” küldött hazánkba, akiket előzetesen az angolokat megtérítő Szent Ágoston bencésapát békés módszerére tanított.¹⁰ 5000-en már megkeresztelkedtek és az őslakók is szabadabban gyakorolhatják keresztény hitüket, keresztelhetik gyermekeiket stb. De mivel neki nagyon nehéz lenne ilyen óriási kiterjedésű egyházmegyét egyedül bejárni és kormányozni, érseki kinevezést kér, hogy néhány suffragáneos püspököt nevezhessen ki ide az egykori lorch-i érsekség területére.¹¹

Egyéni céljait Piligrim nem érte el: a pápa a salzburgi érseket erősítette meg a metropolitai jogokban, a passau-i püspökség pedig tovább is alárendelve maradt a salzburginak. De a térítésben bizonyára sok érdemet gyűjtöttek Piligrimnek itt apostolkodó papjai, akiknek egyike megkeresztelte a magyar fejedelmi házat is: Gézát és körülbelül ötéves fiát: Vajkot. Ez a

keresztségben a passauai egyházmegye védőszentjének, Szent István első vértanúnak nevét kapta.¹²

Amit Piligrim egyházpolitikai céllal kezdeményezett, ugyanazt világi politikai szempontból folytatta és erősítette a magyar nép Nagy Konstantinja: Géza fejedelem (970—997). Uralkodása alatt megtörik a törzsek önállósága, egyre erősödik a keresztény hit a pogányság rovására, és a kalandozások helyét fölváltja a külfölddel ügyesen megfont békés politikai kapcsolatok szövődése.

A Duna és a Garam összefolyásával szemben alapította Géza új, erős királyi székhelyét: a két folyóról elnevezett Esztergomot (Istrogranum, Strigonium). Szerepe és egyénisége körülbelül ugyanaz, ami Nagy Konstantiné, Klodvigé vagy Boris bolgár fejedelemé: megtérése inkább politikai megfontolásnak, mint lelki átalakulásnak lett eredménye. A keresztény hit belső világa, igazi, mély és kegyeletes átélése még hiányzott nála, ezért egyéni megtérése és szóval, fenyegetéssel, büntetéssel dolgozó térítése is csak külsőleges volt. Ha munkája nem nyert volna nagy örökös fiában: Szent Istvánban, a pogány visszahatás rövidesen Géza halála után katasztrofálisan jelentkezhetett volna.

Nagy szerencse, hogy nem politikusok és egyházpolitikusok, hanem szentek nyerik meg népünket a kereszt vallásának. Ők dagasztják szét az evangélium áldott kovászát a magyarság sok véka lisztjébe, mely azután egészen átjárja, megnemesíti, átváltoztatja azt. Szent Adalbert, Szent Brunó, Szent Romuáld, Szent István, Gizella, Szent Imre, Szent Gellért és Boldog Mór állják körül népünk bölcsőjét; ők tartották keresztvízre nemzetünket.

Az első e szentek között a vértanú prágai püspök, az esztergomi egyházmegye patrónusa: Szent Adalbert.

ELŐKELŐ SZLÁV családból származott, eredeti neve Woitech volt és a német királyokkal, cseh hercegekkel állt rokonságban. Nem hazájában, hanem a clunyi reformáramlat különböző fókuszaiban szívta magába a kereszténység vértanúságra képesítő, hősi szellemét. Ifjúkorát az északi szláv missziók egyik középpontjában: Magdeburgban töltötte. 24 éves korában, 982-ben a nemrég alapított prágai püspökségnek lett második főpásztora. De a püspöki szék neki nem a dicsőség trónja volt, mert hiába igyekezett fáradhatatlan munkával, példával életet lehelni a pogány csehekbe. Ezért elkedvetlenedve elhagyta Prágát és Rómába ment, ahol Szent Nilus görög szerzetes és Majolus clunyi apát voltak hatással ideális lelkére. Majd maga is belépett az Aventinus-hegyen a III. Ottó császár palotája melletti Szent Bonifác- és Elekmonostorba. V. Gergely, az első német pápa azonban és Szent Willigis mainzi érsek — akihez a prágai püspökség tartozott — visszarendelte őt Prágába, ahová engedelmesen visszatért, de 13 buzgó szerzetársát is hozta magával. Ezek közt volt Anasztázius, a későbbi esztergomi érsek is. E szerzetesek számára a Prága melletti Breunowban bencés kolostort emelt. De ismét nem soká volt maradása, újra el kellett hagynia Csehországot, ahol távozása után a pogány lázadók családi várát is lerombolták és testvéreit, hozzátartozóit és híveit legyilkolták.

Adalbert újra Rómába indult, de útközben útbaejtette hazánkat. A feldúlt breunowi kolostor olasz és német szerzetesei rövidesen szintén utána jöttek; így Radla, Adalbert ifjúkori társa, Anasztázius, majd Asztrik, a későbbi pécsváradi apát és kalocsai érsek, a magyar szent koronát kérő követség feje s még többen. Az előkelő, nagymunkásságú Szent Adalbert a magyar fejedelmi házban szívesen látott vendég lett, talán ő bérálta meg Szent Istvánt, és a bajor

hercegnővel kötött házasságában is valószínűleg ő működött közre. Ő lehetett Szent István nevelője, akire döntő hatású volt e vértanúságra vágyó szent püspök egyéniségének varázsa; Szent István ugyanis később nagy kegyelettel őrizte Adalbert emlékét és az esztergomi székesegyházat is az ő tiszteletére emeltette.¹³ A nagy szent apostolnak és társainak a népre is volt bizonyos hatása, bár még mindig nem elég mély: „a kereszténységnek valami árnyékát”¹⁴ sikerült a magyarságra nyomnia. Maga Szent Adalbert nem is időzött nálunk hosszabban; Rómába indult, ahonnan — mivel a csehek harmadszor sem fogadták be — először a lengyelekhez, majd a Keleti-tenger partjain lakó pogány poroszokhoz ment, ahol 997-ben elnyerte a vértanúság pálmáját. — A gnéznai székesegyházban helyezték testét nyugalomra, sírját 1000-ben rajongó lelkű híve és barátja: III. Ottó császár is fölkereste. Később ereklyéit Rómába vitték a Tiberis szigetén álló Szent Bertalan-templomba.

Adalbert munkáját hazánkban tisztelője és életírója: Querfurti szent Brunó, egy előkelő szász család sarja, III. Ottó császár barátja, a szerzetesi reform lelkes előmozdítója folytatta. Kétszer is megfordult nálunk (1003-ban és 1007-ben) s a Tisza, Körös és Maros folyók mentén lakó ú. n. „fekete magyaroknak” hirdette a keresztény vallást. Innét a pogány besenyőkhöz akart menni, akiknek közönyösségétől elriadva a pogány poroszokhoz ment, akik közt — akárcsak mestere — vértanúhalált halt.

A kamalduli szerzetesrend alapítója, a magas-korú Szent Romuáld Ravenna melletti kolostorából 24 tanítványával szintén Magyarországra indult. Romuáldot magát magas kora és útközben föllépő betegsége visszatérésre kényszerítette, rendtársai azonban 15-en

mégis eljutottak hazánkba. Itteni működésükről azonban bővebb adataink nincsenek.

Az említetteken kívül bizonyára sokan voltak a névtelenek, akik apostoli buzgósággal jöttek, talán Gizella királynő kíséretében Magyarországra, mint Krisztus evangéliumának hirdetői. A 10. század végén Szent Hippolit (Ipoly) tiszteletére épült zóborhegyi monostorban (Nyitra mellett) Szent Zoerard András hitvalló és Szent Benedek vértanú éltek remeteéletet.

Nem lehet kitérni a kérdés elől, volt-e hazánkban görög térítés?¹⁵

A Rómával ebben a korban a szakadás küszöbén különösen versengeni akaró Konstantinápoly bizonynyal gondolt a magyarok megtérítésére is, mint kevés előbb a bolgárokéra. De térítő tevékenységet nem fejthetett ki itt a keleti egyház már csak azért sem, mert 896—1002-ig, tehát 106 évig Magyarország és a Kelet-római Birodalom nem is voltak szomszédosok. Közöttük volt ugyanis egy hatalmas ellenséges állam: a bolgár császárság, mely mikor 1002-ben Vidin bevételével, majd 1018-ban Nándorfehérvár elfoglalásával kelet-római provincia lesz, a görög térítés már elkésett.

UGYANEZT IGAZOLJA az a körülmény is, hogy a magyar nyelv egyházi vonatkozású szavai mind sokkal inkább a latinnal, mint a göröggel tartanak rokonságot. A legelső görög monostort: a visegrádit I. Endre királyunk építette, hogy felesége: I. Jaroszláv orosz nagyfejedelem leánya, itt a maga ritusán végezhesse vallási kötelességeit. De ezt a monostort is az utánpótlás teljes hiánya miatt már 1221-ben latin szerzeteseknek kellett átvenniök. Hogy a veszprémvölgyi első magyar apácakolostor görögnyelvű alapítólevele nem bizonyíték lakóinak görög szertartása mellett, ismételten kimutatta Karácsonyi.¹⁶ A mai magyar görög katolikusok nagy tömegei pedig semmiképp sem tekinthetik magukat az egykori görög térítés maradékai-

nak, mert mai lakóhelyeikre nagyrészt a 16. és 17. századi telepítések útján kerültek.

Ha tehát volt is hazánk területén görög térítés, az semmiesetre sem volt a nyugati térítéssel azonos méretű és bizonyára csak az ország keleti felében szórványosan történt. Ez nyilvánvalóan nemzeti függetlenségünknek is javára volt, mert a görög hithirdetők nálunk is — akárcsak a szlávoknál — a bizánci fennhatóság szálláskészítői lettek volna.

E térítő akciók a magyar népet körülbelül csak annyira tették kereszténnyé, mint Bonifác előtt az ír és skót missziók Nyugat-Európát. A városokban valami félkereszténység, a falvakon, pusztákon titokban továbbélő pogányság jellemzi hazánk vallási állapotait Géza fejedelem halála körül. A hitterjesztők mind idegenek voltak. A nép nagy rétegeiben a régi és új vallás azután valami keverékké egyesült, ami még igen távol volt a komoly vallásos meggyőződéstől és a keresztény erkölcsös élettől. Két körülmény szerencsés találkozása vezethette csak ki ebből a magyar népet: a véreből származó és Krisztus evangéliumát magyar nyelven közvetítő magyar szentek és a nélkülözhetetlen egyházi szervezet kiépítése, mely hazánkban állandósítja s intézményesíti Krisztus Egyházát.

3.

Szent István, mint a magyar kereszténység igazi megalapítója. A pápától kéri királyi hatalma jogosítványát. Mint király alkotja maga a magyar kereszténység egyházi szervezetét. A kereszténység hatása a magyar törvényalkotás elindításában.

Ezeréves hazánk keresztény hitének e két lényeges alapkövét első nagy királyunk: Szent István rakta le. Ő az első szent uralkodója Európának. Érdemei

nemcsak magyar, hanem egyetemes szempontból is elévülhetetlenek, éppúgy mint királyi jobbja, mellyel annyi üdvöset alkotott. Mindkettő fölötté áll a legnagyobb földi hatalomnak: az enyészetnek és mulandóságnak.

Már születésénél védőszentjének: Szent István első vértanúnak csodás jelenéséről beszélt a hívő krónikás.¹ Megkeresztelkedése, neveltetése, majd házassága egyre szorosabban kapcsolja Krisztus igaz hitéhez. Mikor 997-ben trónra jut, jellemében s cselekedeteiben már nyoma sincs annak a bizonytalan ingadozásnak pogányság és kereszténység között, mely Gézára és környezetére annyira jellemző volt.

Mindjárt uralkodása elején pogány lázadással kellett megküzdenie: Koppány somogyi vezér, — a királyi család rokona — kinek trónigényei is voltak,² kelt az ősi pogány vallás védelmére. A harcban István maradt felül, de a somogyiak leverése után az ország keleti felében: a Tiszán túl és Erdélyben még mindig sokan akadtak, kik nem voltak a királynak és az új keresztény hitnek hívei.

KÖZÖTTÜK kivált egy Ajtony nevű főúr, ki a Maros és a Tisza szögében lakott és annakidején Vidinben görög rítus szerint megkeresztelkedett, bár a pogány vallás szerint hét feleségét is megtartotta. Úgy látszik, hogy közjogi méltósága is volt: ő volt a „gyula”; fővezérhelyettes vagy vajda. Szent István, már mint király, hadjáratot vezetett ellene és Ajtony birtokait: Marosvárt győztes hadvezérének: Csanádnak adományozta. Ugyanígy jártak Vászoly, Tonuzóba és mindazok, akik „megbontották a Szentháromság alkotmányát”, tekintet nélkül arra, hogy a királyi családnak rokonai vagy a nép előkelői voltak-e.

A magyar monarchiát már Géza fejedelem megalapította, de annak külső elismerését és szimbolumát: a magyar Szent Koronát Szent István szerezte meg.

Asztrik pécsváradi apát, későbbi kalocsai érsek

vezetése alatt követséget küldött Rómába a francia származású II. Szilveszter pápához, „hogymint — amint a Hartvik-krónika beszéli — Szent Péter utódjától bő áldást kérjen az újonnan támadt pannóniai kereszténység számára . . . és aki őt magát királyi diadéma által megerősítse”. A követség Ravennában találta a római lázadók elől menekülő II. Szilveszttert és III. Ottót. A pápa hallott már szent királyunk érdemeiről és a lengyel hercegnek, Mieskónak szánt koronát³ égi intelem nyomán a magyar küldöttségnek adta át ezzel a felkiáltással: „Én csak apostoli vagyok, de István valósággal apostol!” A történelmi jelenetet a magyar nép hálája és kegyelele a római Laterán székesegyházban felállított domborműves márvány- emlékműben örökítette meg.⁴

Mikor a követség a pápától kapott koronával visszatért, 1000-ben vagy 1001-ben „a főpapok, urak és a nép üdvkiáltásai között” Domonkos, első esztergomi érsek megkoronázta és fölkenete a huszonöt éves Szent Istvánt és nejét, boldog Gizellát.

MIVEL SZENT ISTVÁN koronázása után látott hozzá intézményesen a magyar egyház szervezéséhez, többen azt gondolták, hogy II. Szilveszter pápa Szent Istvánt apostoli oldalkövetté is tette. Sokáig hitelesnek tartották II. Szilveszternek erről szóló bulláját, melyről azonban kitűnt, hogy 17. századi hamisítvány. Bizonyos, hogy ámbár a magyar egyház szervezetét a magyar királyok építették ki, apostoli követi címet sem Szent István, sem utódai nem viseltek. Szent István egyébként csak a korabeli nyugati uralkodók gyakorlatát követte az egyházszervezésben, melyre a hitterjesztő királyoknak különben is mindig kivételes hatalmuk volt. Az általános felfogás ugyanis az volt, hogy aki a maga földjén egyházat alapít és azt fenntartja, egyúttal igényt szerez az egyházzal kapcsolatos hivatalok betöltésére is.⁵ Nem kell tehát valami állandó nagyterjedelmű egyházi felhatalmazást, vagy oldalköveti kinevezést keresnünk Szent István szer-

vezői munkássága mögött, mert intézkedései csak VII. Gergely és az egyházi függetlenség kivívása után tűnnek fel oly nagyoknak. Azelőtt pl. III. Ottó a gneseni érsekség vagy Szent Henrik a bambergi püspökség felállításánál hasonló módon intézkedtek és szerveztek minden külön jogszerű szentszéki megbízás nélkül.⁵

Szent István szervező munkássága főként a keresztény hit állandósítására és elmélyítésére irányult s az erre hivatott érsekségek, püspökségek, társaskáptalanok alapítására, egyházmegyék elhatárolására, monostorok emelésére és zarándokházak építésére vonatkozott. Az első főszékesegyházat a királyi család székhelyén: Esztergomban építtette Szent Adalbert tiszteletére és Domonkos szerzetest egyúttal az ország első érsekévé tette. Érseki székén rövidesen az első pannonthalmi apát: Anasztáz váltotta fel. Utána a váci, majd az egri püspökségeket alapította.

Az ország keleti felében még sok munkát jelentő térítés feladataira külön érsekséget rendelt Szent István: a „sáros” Kalocsát, melynek első érsekévé a neves pécsváradi apátot, a szent koronát kérő küldöttség vezetőjét: Asztrikot emelte. Ennek rendelte alá a még pontosan körül nem határolt bihari és erdélyi püspökségeket, mely utóbbinak székhelye Tasnádon vagy Kolozsvárott volt. Az utolsó pogány lázadás helyén: Marosvárott pedig a csanádi egyházmegyét alapította, melynek első püspöke a velencei származású későbbi vértanú: Szent Gellért lett.

Társaskáptalanokat is szervezett Szent István. Családi szentélyül, koronázó és temetkező helyül Székesfehérvárott alapított templomot és melléje társaskáptalant, melynek nagyprépostja a szent korona őre és a király alkancellárja volt. A régi nyitrai székesegyház helyén pedig a regensburgi Szent Emmerán

tiszteletére szervezett társaskáptalant. Hasonlóképen Óbudán is.

Az egyházmegyék munkásságát kiegészítették, sőt sok helyütt megelőzték a monostorok, melyek épp olyan civilizáló munkát fejtettek ki hazánkban, mint Nyugat-Európában a népvándorlás vége felé. Az újonnan alapított egyházmegyék első püspökei mind a Szent Istvántól alapított zoborhegyi, pannonhalmi — ekkori neve szerint: szentmártonhegyi — pécsváradi, zalavári, bakonybéli monostorok apátjai.

Külön érdekessége és jelentősége van az első magyar apácakolostornak Veszprémvölgyben. Veszprém a királyné uradalma volt. Itt különösen kedves lehetett Gizellának egy öt leánykorára emlékeztető apácakolostor, melyben a vele Regensburgból jött bajor apácák, magyar úrinők és nemes leányok egyházi ruhák készítésével foglalatoskodtak. Ők készítették a székesfehérvári főegyháznak azt az ékes mise-mondó ruhát, mely ma nagy nemzeti kincsünk: a koronázó palást,⁷ és a másikat, melyet XIX. János pápának küldött Szent István ajándékba. 1026-ban Jeruzsálemben és Rómában magyar zarándokházat építtetett, s kötelezte az ottani monostor, illetve társaskáptalan tagjait, hogy a magyar zarándokok elszállásolásáról és étellemezéséről gondoskodjanak. A Rómába zarándoklóknak ezenkívül még Ravennában, a Jeruzsálembé menők számára pedig Konstantinápolyban szerzett és javadalmazott pihenő és megszállóhelyeket. Szent Istvánnak egész lelkületét visszatükrözik az ő fenséges „Intelmei” fiához, Szent Imre herceghez (Institutio morum).

Nem kisebb jelentőségű és fontosságú Szent Istvánnak másik tevékenysége: törvényhozói munkássága, mellyel a nép széles rétegeit nevelte rá az uralkodói akarat és az egyházi tekintély tiszteletére.

Törvényalkotása a frank kapitulárék mintája szerint tipikusan középkori: összefolynak benne az egyházi és világi törvények, mint ahogyan a közigazgatásban és törvénykezésben együtt szerepelnek a püspökök és főurak. A törvénykönyv⁸ a tízparancsolat sorrendjét követi. Ezáltal az egész magyar magán- és közéletet isteni elvekre építi, ezeket büntető szentesítéssel látja el s állami védelem alá veszi. Így a katolikus hitet hazánkban államvallássá teszi.

Megállapítja az Egyház jogi helyzetét; elrendeli a tizedet; a papokat egyedül a püspök bíraskodásának veti alá. Az ispánokat a püspökök támogatására szólítja fel. Törvénybe iktatja a vasárnapi misehallgatást és munkaszünetet, a bűjtőt, a templomi rendet. Bünteti a lopást, esküszegést, a gyilkosságot, gyújtogatást, boszorkánykodást. Védi az özvegyeket, árvákat, hajadonokat, rabszolgákat. Elismeri a templomok menedékjogát, de ettől is megfosztja azt a szolgát, aki tulajdon urát, és azt a katonát, aki ispánját ölte meg, valamint azt a főurat, aki királya vagy hazája ellen összeesküvést szőtt. Büntetései az abban a korban szokásos csonkító, vagy megbélyegző büntetések, melyekből mindenki fölismerhette a bűnt, melyet a bűnös elkövetett. Aki pl. kardot rántott valakire, ugyanolyan sebet kapott büntetésül, mint amilyet ő okozott. Tagcsonkításért tagcsonkítás, halálért halál járt. A büntetésnél az előkelőbbeket súlyosabb mértékben sújtja, mint a közrendűeket vagy szolgákat. A megtorló és elrettentő büntetés mellett, ismeri és alkalmazza a gyógyító, javító büntetést is és többször vezeklésre, bűjtre ítéli a bűnöst.

Legfőbb bíró maga a király, de e hatalmát nem személyesen, hanem egyháziakból és világi főemberekből álló törvényszék útján gyakorolja. Intelmeiben maga írja Szent Imrének: „Valahányszor, kedves fiam, ítéletreméltó ügy, vagy valami halálraméltó bűnös

érkezik hozzád, ne fogadd türelmetlenül . . . ne ítélj személyesen, nehogy királyi méltóságod alávaló ügy érintésével beszenyeződjék, hanem tedd át azt az arra rendelt bírákhoz, hogy ők döntsék el a törvény szerint." A törvényhozást sem egyedül Szent István gyakorolta, hanem mint 12. századi életrajzírója, Hartvik mondja: „A törvényeket a püspökök és főurak közös gyűlésen szerzették." Tehát a törvény már itt úgy jelenik meg, mint államakarat, a nemzet pedig, mint minden állami jog közvetlen forrása. A kereszténység tehát nemzetté és állammá formálta a magyarságot és annak fejlődése mostmár elindulhatott.

4.

A kereszténység terjeszkedése az északi népek felé. Szent Anzgár, Skandinávia apostola. Nagy Kanut, Szent Erik és Szent Olaf. A normannok és országalapításaik. Megtérésük. A szláv világ előrenyomulása. A szlovének, horvátok és csehek megtérése. A görög egyház hódításai a szláv világban. Szent Cyrill és Methodius. Methodius a mai szlovák nép területén. A bolgárok megtérése. Az oroszok. Szent Olga és Wladimir.

A szászok megtérése módot adott a kereszténységnek arra, hogy a skandináv népek felé is terjedjen. A neves szász kolostor: Ó-Corvey adja „Észak apostolát", Szent Anzgárt, aki először a dánok új keresztény királyát, Haroldot kísérte 826 körül Dániába. Szent Anzgárt IV. Gergely pápa szentelte püspökké és apostoli követté nevezte ki Dánia és Svédország területére.

831-ben keletkezett a hamburgi érsekség, mely az északi missziók kiindulópontja lett. Mikor nemskára normann kalózok feldúlták Hamburgot (845), Szent Anzgár a brémai püspökséget foglalta el, melyet nemskára egyesített Hamburggal. Csakhamar itt is érezhető lett, hogy a térítések e viharos korban politikai

belső átalakulások vagy hódítások nélkül alig tudnak állandóak maradni. Így a dánoknál is csak Nagy Kanut király (1018—1035) alatt szilárdult meg a krisztusi hit; ő volt az, aki mindenütt támogatta, építette, szervezte az Egyházat. 1026-ban Rómába ment. Áldásos tevékenységét folytatta a dánok másik nagy királya — a dánok Szent Istvánja — és nemzeti szentje: a vértanú Szent Kanut (1080—1086).

A svédek között először szintén Szent Anzgár térít, de a normann kalózok vízi vándorlásai, a sok háború és belviszály itt nem engedi meggyökeresedni Krisztus vetését. III. Olaf király 1008-ban végre megkeresztelkedik. Igazi térítőjük a svédek nemzeti szentje: Szent Erik király, vértanú († 1151), aki hazájában az egyházszerkezetet kiépíti és még a szomszédos finnek megtérítésére is gondol. III. Sándor pápa 1164-ben Upsalát Svédország érseki székhelyévé teszi.

A norvégokat az angliai nevelésű Haakon, majd a legendás Olaf Tryggweson († 1000), de főként Szent Olaf (Haraldson † 1030 mint vértanú) királyok teszik kereszténnyé. Utóbbi egy vikinghajó parancsnoka volt és kalózkodás közben vetődött Rouenba, ahol megismerte a kereszténységet, melynek később otthon a fjordok lakói közt apostola lett. Az első norvég érsekség Nidarosban (Trondhjem) alakult meg (1152).

A skandináv államokból került a kereszténység Izlandba, Grönlandba, a Faröi- és Orkney-szigetekre.

Ekkor tűnik fel a népvándorlás korának talán legjelesebb népe: a normann is. A lovas nomád népekkel ellentétben ők a tenger és a vizek kalózsai. E szőke, kékszemű, nemes és bátor északi hajósok érdekes ellentétet egyesítenek jellemükben: fegyelem, törvény, műveltség, kereszténység elől menekülő durva hajósok a tengeren, de ahol kikötnek, ott államosítanak, törvényt és munkát honosítanak meg mindenütt.

Elhagyják hazájukat, de nem egy, hanem több országot is alapítanak. Így a nevük Európában közfoglalom lesz. Vitézségük, vállalkozó kedvük, gyarmatosító tehetőségük frissítő, új erőket oltanak bele abba a népbe, amelybe beékelődnek. Az összeolvadás annál könnyebb, mivel a népvándorlás többi népeitől eltérőleg asszonyokat nem visznek magukkal, hanem a megtelepedés helyén az őslakókkal házasodnak össze.

A normann varégek megalapítják Oroszországot (Rurik 864-ben, Novgorod fővárossal), Normandiát, ahol Rollo vezérük 912-ben megkeresztelkedik és elveszi a frank királyleányt, Gizellát. Elfoglalják Angliát (Hódító Vilmos 1066), majd Délitáliában: Apuliában, Calabriában és főként Szicíliában alapítanak fejedelemségeket. A költészet a hősmondaszerű sagákat, a hajózás és kereskedelem földrajzi víziutakat, a tudomány pedig sok új felfedezést köszön nekik. A 10. században Ízlandból elvetődnek Amerikába is, aminek emléke izgatón hat évszázadok multával a genuai hajósnak, Kolumbusnak képzeletére.

Az Egyházra nézve — bár kalandozásaik alatt sokat pusztítottak — mégis nagyjelentőségű a normannok szerepe. Megtérésük után (912) elviszik a kereszténységet a távoli szigetekre, a Földközi-tengeren pedig mint első nagy keresztény tengeri hatalom győztesen ékelődnek a szaracén-mór kalózok és a bizánci birodalomnak Rómára káros tengeri politikája közé. A pápaság többször támaszkodik rájuk: II. Miklós a melfii egyezményben (1059) szövetséget köt velük és ettől fogva az Itáliára irányuló német nagyhatalmi álmokat is normannok törik meg (ők mentik fel VII. Gergelyt is). Tevékenyen vesznek részt a kereszties háborúkban (Tankréd) és hazánkkal is kapcsolatba kerülnek Kálmán magyar király és Buzilla normann királylány házassága révén.

A normannok az utolsó germán nép, mely keresztény lett. Megtérésük után Nyugat-Európa már egészen keresztény. A népvándorlás népeinek elmozdulása folytán szláv népek nyomultak az üres területekre és roppant tömegükkel előzönlöttek egész Kelet-Európát. Két nagy részre oszlottak: északi szlávokra és délszlávokra.

Ez utóbbiakat még Heraklius kelet-római császár telepítette le az Alduna mellé 619-ben, hogy az avarok ellen védjék a mögöttük elterülő birodalmat. A szlávok megtérésén mind a latin, mind a görög egyház fáradozott; később a Róma és Konstantinápoly közt folyó ellenségeskedésbe belevonta a bizánci féltékenység a szlávokat is. Ez a mesterségesen szított Róma- és nyugatellenesség — mint bizánci örökség — lett oka pl. az orosz nép évszázadokra terjedő elszigeteltségének és kulturális elmaradottságának.

A latin kereszténység hódított a szlovéneknél, horvátoknál, morváknál, cseheknél és lengyeleknél; viszont a szerbek, bolgárok és oroszok a görög egyház ritusára tértek.

A földrajzilag legtávolabb előrenyomult szláv nép, melyről éppen ezért minden keleties népjelleg lecsiszolódott: a szlovének népe. Megtérésük a 8. század folyamán történt, főképen salzburgi és passauai püspökök térítési tevékenysége folytán. A horvátokhoz pedig, kik eredetileg a Kulpától és Szávától délre, Corbaviában (Lika-Krbava) laktak, a szomszédos Dalmáciából terjedt el a kereszténység. Szent László hódítása és a zágrábi püspökség alapítása (1093) óta a horvátok is a magyar egyházi szervezetbe tartoztak. A magyarok bejövetele előtt hazánk területén élő morvákat Nagy Károly birodalmából jött bajor és frank papok térítették. De a 9. század végén szétesett a morva biro-

dalom, mely a benyomuló magyarok honfoglalása után a mai Morvaország területére zsugorodott össze.

A cseheket, kiknek hazája 805 óta frank provincia, Regensburgból igyekeztek megnyerni a keresztény hitnek. 845-ben Német Lajos regensburgi udvarában 14 cseh főember meg is keresztelkedett. A pogányság azonban még nagyon erős volt náluk, első igazán keresztény uralkodójukat: Szent Vencelt saját testvére: Boleszláv ölte meg († 929), mert éppen a keresztény hit megerősítése érdekében I. Henrik német király főnnhatóságát elismerte. — A 973-ban alapított prágai püspökség még sokáig nagy missziós munkát végzett. Második püspöke, a négyszer elűzött Szent Adalbert, a későbbi vértanú, aki egyik elűzetése alkalmával hozzánk, magyarokhoz hozta el a keresztény hitet és keresztelte meg Szent Istvánt.¹ A lassan erősödő cseh egyházból kerül a kereszténység a lengyelekhez: Dubrawka cseh katolikus királyné és Miecisláv lengyel herceg házassága révén (966).

A 10. század folyamán cseh és német misszionáriusok az egész lengyel népet megtérítik. 968-ban keletkezik az első lengyel püspökség: Poznan (Posen), amit később Gnesen, Kolberg, Boroszló és Krakkó követnek.

A szláv népek nagyobb részét azonban a görög egyház nyerte meg a katolikus hitnek. E tény századokra kiható politikai és kulturális kapoccsal fűzte a népeket Konstantinápolyhoz. Mikor a keleti egyház a nagy szakadáskor elvált Rómától (1054), e szláv népek is követték Bizáncot a skizmába.

A szerbeket az őket letelepítő Heraklius császár nyerte meg a keresztény vallásnak, de megtérésük csak akkor lett végleges, amikor I. Basilius (876—886)

teljesen bekebelezte országukat a Keletrómai Birodalomba.

A 9. században kezdik meg nagy térítőmunkájukat az igazi szláv apostolok: Szent Cyrill és Methodius, thesszalonikai testvérek. Térítésükben nyoma sincs a bizánci politikai féltékenységnek, vagy a Rómától elhúzó szeparatizmusnak. Bár működésük java politikai érdekek ütközőpontjára esik, mely körülmény miatt sokat kell szenvedniök, Róma iránti hűségük és a térítés ügyének politikamentes képviselése a szentség fényében ragyogtatja nagy jellemüket.

Szalónikiból származtak, Szent Cyrill (eredeti neve Konstantin) tudós pap, és testvére Szent Methodius szerzetes: egy Cyzikus melletti kolostor apátja. Először a Krim-félsziget környékén lakó kazárok között térítettek. Ekkor találták meg Kerzonézosz mellett egy szigeten Római szent Kelemen pápának, Szent Péter harmadik utódának ereklyéit.

Mikor a hazánk területén elterülő Nagy-Morvaország fejedelme: Ratiszláv a német-frank befolyás ellensúlyozására Bizáncból kért hitelesítőket, III. Mihály császár 863-ban ideküldte Szent Cyrillt és Methodiust. Még gyermekkorukban elsajátítván a szülővárosukkal szomszédos bolgár-szlávok nyelvét, buzgón térítettek. Cyrill nagy kulturális érdeme a szláv, ú. n. Cyrill-betűk megteremtése, mellyel a Szentírást is (akárcsak annakidején Ulfilas) lefordították szlávra. A liturgiában is neves újítás fűződik a szláv apostolhoz: a bajor és frank papok által már többé-kevésbé meghonosított római (tehát nem bizánci) liturgiát szláv nyelven kezdték végezni (glagolit-liturgia). A szentmise szláv nyelve azonban sok félreértésre adott alkalmat, melyek tisztázására négyévi működés után I. Szent Miklós pápa Rómába hívta a testvéreket. Mikor Rómába értek, már II. Adorján (867—872) volt a pápa,

neki adták át Szent Kelemen pápa Keletről magukkal hozott ereklyéit. Cyrill Rómában meghalt s a Szent Kelemenről nevezett bazilikában temették el 869-ben. Methodiust a pápa sirmiumi (a mai Mitrovica) érsekké szentelte, Pannóniára nézve apostoli legátussá tette és visszaküldte. Ekkor már Szvatopluk uralkodott Nagy-Morvaországban. Methodius buzgón térített; szlávnyelvű liturgiáját azonban a bajor és német papok állandóan támadták, sőt őt magát egy zsinat 2 és fél évre fogságba is vetette.

Szent Methodius kiszabadulása után újra Rómába fordul. VIII. János pápa 880-ban újólág igazolja és miután látja, hogy a morvák nem a római Anyaszentegyházról, hanem csak a német-frank birodalomtól akarnak különválni, megengedi nekik a szlávnyelvű liturgiát. Velehrádon halt meg a nagy szláv apostol; itteni sírjánál tartják ama neves únió-kongresszusokat, melyek a görögkeleti egyház visszatérésének útját Szent Cyrill és Methodius szellemében egyengetik.² A szláv népeknek a katolikus egyházzal való únióját szorgalmazó XIII. Leó pápa terjesztette ki e két szent apostol ünnepét (július 7.) az egész Anyaszentegyházra. E nagy apostolok fáradozása tette kereszténnyé azt a területet, melyre hazát kereső őseink később behatoltak. Így Szent Cyrill és Methodius közvetve a magyarok megtérésének is előmunkásai.

A készülő keleti szakadás már élesebben érezhető a bolgárok megtérésén.

A bolgár nép ekkor hatalmas nagy nép volt, mely erős állami szervezetével, katonai organizációjával messze felülemelkedett a Kelet-Európát lakó primitív szláv államok fölé. Mint a bizánci császársággal szomszédos ország a Keletrómai Birodalom legkomolyabb ellenfelének látszott Jusztiniánus korától 1018-ig. Érthető tehát,

hogy a térítés mint vallási hódítás, miért állt itt különösen Konstantinápolynak is érdekében.

A bolgárokat először bizánci papok térítették meg a 9. században. Fejedelmüknek, Borisznak a bizánci császár lett keresztapja. A bizánci politikai befolyás csökkentésére később Nyugat felé vonzódtak. Ekkor latin hithirdetők jöttek közéjük: I. Szent Miklós pápa Paulus és Formosus (későbbi pápa) püspököket, Német Lajos pedig a passauai püspököt: Ermanrichot küldi több társsal Bulgáriába. Nagy dogmatikai jelentőséggel bír a pápa utasításait magában foglaló „Responsa ad consulta Bulgarorum” című egyházjogi és szertartási kézikönyv. A térítés következtében ritust változtattak a bolgárok: az eredeti görög szertartásról áttértek a latinra. Ekkor a keleti szakadás egyik főokozója: Photius pátriárka 866-ban a bizánci féltékenység közepébe dobta a bolgár kérdést, mely szerint a konstantinápolyi patriárkátus komoly sérelme és Rómának illetéktelen érvényesülése volt Keleten. A kibékülést meghozó IV. konstantinápolyi, VIII. egyetemes zsinat 869-ben a görög ritisba helyezte vissza a bolgárokat, akik 1018-ban elvesztve önállóságukat politikailag is bizánci provincia lettek. A nagy görög szakadás idején ők is elszakadtak, majd a Balkánon átvonuló kereszteshadak közéjük hurcolták távol Keletről az ókori manicheizmust is, amely a görögkeleti délszlávok között a bogumilek eretneksége alakjában éledt újjá.

Ugyancsak a görög egyház ritusára tértek át az oroszok is. A legújabb időkig általános volt az a felfogás, hogy az orosz egyház már egészen a görögkeleti szakadásban fogantatott, mert az oroszok megtérítője: az „apostoli” Vladimir volt († 1015), Szent István királyunk kortársa; a nagy szakadás pedig alig pár évtized múlva: 1054-ben következett be. Az újabb kutatások azonban megcáfolják ezt a felfogást, mintha

Oroszország sohasem lett volna únióban Rómával. Ellenkezőleg azt is igazolják, hogy Bizánc elszakadása nem vonta maga után Oroszország elszakadását Rómától. Ezek az újabb kutatások hivatkoznak a Konstantinápolytól független térítésű hatásokra: így a Rurik-féle normann településre, a kelet felőli grúz-örmény kereszténység hatására, az orosz nagyfejedelmek és a római pápák követküldési jóviszonyára. Érdekes érvük az is, hogy az orosz egyházi élet alapszavai inkább latin, germán vagy svéd eredetre mutatnak, mint görögre. Vladimir és Jaroszláv nagyfejedelmek törvénykönyvei feltűnően hasonlítanak a korabeli frank-germán Capiitulárekra. Felhozzák továbbá az orosz fejedelemség és a bizánci császárság politikai surlódásait, az 1043-tól 1046-ig tartó orosz-görög háborút, amely körülmények ismét kétségesse teszik a bizánci térítés kizárólagosságát.

A középkor eleji Oroszország fővárosában: Kijevben Szent Olga az első nagyfejedelemnő, aki Konstantinápolyban megkeresztelkedik és a kereszttségben Ilona nevet nyer (955). A vele Kijevbe menő görög papok térítési munkájához Nyugatról, I. Nagy Ottó német császártól kér segítséget, aki kijevi püspökül egy Trier melletti kolostor szerzetesét: Adalbertet küldi hozzá. Szent Olga unokája: az apostoli Vladimir az oroszok igazi térítője: 987-ben megkeresztelkedik Konstantinápolyban és feleségül veszi II. Bazilius görög császár leányát: Annát. A népet tömegesen keresztelteti meg, s érintkezésbe lép Rómával. Uralkodása alatt öt pápai küldöttség is jár Kijevben.

Méginkább nyugat felé húz fia: Jaroszláv (1015—1054), ki rokonságba kerül a svéd, lengyel és francia uralkodóházakkal. Jaroszláv a kijevi székesegyház mellett nagy könyvtárt alapít és mert a bizánci kapcsolatokat főként a görög eredetű kijevi metropoliták képviselik, VII. Benedek pápától kér Bizánctól független

püspököt az orosz nép számára. A pápa küldöttjét: Elek bolgár püspököt görög cselszövések ugyan hamar elűzik, de 1051-ben már megjelenik a kijeui metropolita székhében az első orosz főpap: Hilarion.³

Az orosz szerzetességnek és irodalomnak fókuszja a híres Lavra-barlangkolostor lesz Kijevben, melynek krónikája a magyarok őstörténetére is nagyfontosságú. Mikor pedig 1054-ben bekövetkezik Róma és Bizánc között a szakadás, a kiközösítő okmányt hozó pápai követtség nem tér egyenesen vissza Konstantinápolyból Rómába, hanem nagy kerülővel előbb Kijevbe megy, ahol tisztelettel fogadják. Ez a történelmi epizód ismét annak bizonyossága, hogy az oroszok között volt római térítés is és a szakadás sem következett be Bizánc elszakadásával egyidejűleg.

JEGYZETEK.

1.

¹ Pannóniában: Vindobona: Wien, Scrabantina: Sopron, Sabaria: Szombathely, Arrabona: Győr (innét van német neve: Raab), Aquincum: Óbuda, Sopianae: Pécs, Mursa: Eszék, Sirmium: Mitrovica, Singidunum: Zimony, Taurinum: Belgrád. Erdélyben: azaz Dáciában: Ulpia Traiana: Várhely, Napoca: Kolozsvár, Apulum, Gyulafehérvár, Potaissa: Torda, Salinae: Felvinc stb. ² L. Balogh Albin: Pannónia őskereszténysége. Bpest, 1932. ³ Altercatio Heracliani laici cum Germinio Eppo Sirmiensi. Kiadta Caspari: Kirchenhistorische Anecdota, Kristiania, 1883. Magyarra ford. Alföldi András P. Sz. 1925. 4—9. ⁴ Zubriczky A.: Szent Jeromos emlékezete. Szent István-Akadémiai Értesítő 1920 V. 2. ⁵ Az ő tiszteletére épült az első magyar bencés kolostor Pannonhalmán. ⁶ Főként a Lajta vidékén, Mosonyban, Sopronban, Vasban (a hienc-ek). ⁷ Lányi i. m. 44.

2.

¹ Ez adott alkalmat arra, hogy sokan az ősmagyar vallást egykorú arab utazók nyomán a tűzimádó perzsák hitével vették azonosnak. Helyesen cáfolja ezt Ipolyi A.: Magyar mythologia. ² Antapodosis: Megtorlás könyve, I. 5, 13. ³ Goldene Chronik, 24. lap. ⁴ Vita Wickberti, Mon. Germ. Script. VIII. 514. ⁵ Jaffé: Bibl.

III. 347. ⁶ Innét kerültek a magyar nyelvbe a vallási fogalmakat jelző szláv szavak: keresztény, pogány, pap, apát, apáca, deák, koma, oltár, keresztel, bérnál, vecsernye, malaszt, pokol, karácsony, szombat, szerda, csütörtök, püspök stb. A latinból: káptalan, templom, fátyla, ostya, ereklye, alamizsna, gyeheenna, mártír, kámza, kántor, klérus, testamentum stb. Németből: kehely, (Kelch), franciából: érsek (archévêque) stb. Lásd: Simonyi Zs.: A magyar nyelv 78. kk. ⁷ Lányi—Knauz i. m. 160. ⁸ Othoni: Vita S. Wolffangi. Script. VI. 530. ⁹ Hogy a lorch-i érsekség tulajdonképpen sohasem létezett és az erre vonatkozó adatok csak Piligrim nagyralátó terveit szolgáló hamisítványok volnának, amint Dümmler: „Pilgrim von Passau und das Erzbistum Lorch“ (Leipzig, 1854) és Glück: „Die Bistümer Noricums, besonders das Lorchische“ (Wien) gondolják, bizonyára túlzások. ¹⁰ Ezt a módszert, mely valójában Nagy szent Gergely pápáé, Piligrim Beda Ven. munkájából: Hist. Eccl. Gentis Anglorum ismerhette. ¹¹ Levelét kiadta Endlicher: Monum. Arpadiana, 129—133. ¹² Szent István születési éve bizonytalan. Katona, Hell 979-re, Karácsonyi 975-re, Thuróczi, Bonfini, a Budai Krónika, Hóman 969-re teszik. E szerint változik életkora is (5, 10, 12, 14 éves?), melyben a keresztséget felvette. A legenda, mely megkeresztelését Szent Adalbert prágai püspöknek tulajdonítja, alig tartható fenn. ¹³ Galla F.: A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931. ¹⁴ Bruno: Vita S. Adalberti. Script. IV. 603. ¹⁵ A görög térítést Schwarz Gottfried: Initia relig. Christianae inter Hungaros Ecclae Orientali adverte . . . Halle 1740 c. munkája bizonyítja különösen. Legjobb történetíróink cáfolták: Stilling: Vita S. Stephani, Kassa 1767; Kollár A.: Hist. Juris Patronatus, Wien 1762; Szilágyi I.: De Statu Eccl. Pann.; Katona: Hist. ducum és Hist. regum; Pray: Annales Veteres.; Fejér György: Rel. et Eccl. Christi apud Hung. initia; Karácsonyi: Történelmi hazugságok, Bpest, 1890 és A görög katolikus magyarok eredete. Kat. Szemle 1924 VII. és VIII. ¹⁶ Szent István élete 39. sk. A görög katolikus magyarok eredete. Az oklevél valószínűleg Kálmán alatt készült hamisítvány.

3.

¹ A szent vértanú állítólag megjelent volna álmában Szent István anyjának és megjövendölte születendő gyermekének nagy kiválóságát. A jelenet a római régi magyar templomban: a Santo Stefano Rotondóban a szentély kancellusának egyik fából faragott kazettáján meg is van festve. ² Állítólag számított Géza özvegyének, Szent István anyjának kezére. ³ Szent koronánk felső része ez. Az alsó, aroncsalakú részt Dukasz Mihály görög császár küldte 1075-ben I. Géza magyar királynak. A két részt később összeforrasztották. ⁴ Az emlékművet, mely a jobb mellékhajó egyik oldalán van, a millénium alkalmával állíttatta Fraknoi Vilmos. ⁵ Echart: i. m. 37. ⁶ Karácsonyi: Szent István élete, 41. sk. ⁷ Hím-

zett felirata ez: „Anno incarnationis Christi MXXXI. indictione XIII. a Stephano rege et Gisla regina casula haec operata et data Ecclesiae Sanctae Mariae sitae in civitate Alba”, azaz: Krisztus megtestesülésének 1031. évében, az adókiivetés 13. évében, István király és Gizella királyné készítette és adá e miseruhát a Fehérvár városában lévő Szűz Mária-templomnak.⁸ Szent István-nak 3 törvényalkotása van. Az elsőből Hartvik csak 3 pontot jegyzett fel. A második törvénykönyv 35 szakaszból áll. A harmadik az előbbi egészíti ki és többnyire büntetőjogi jellegű.

4.

¹ Szent Adalbert az esztergomi főegyházmegyének ma is védőszentje, nevével azonosították a Béla nevet.² Az utolsó velehrádi kongresszus 1933-ban volt. Az uniós mozgalomnak lapja „Acta Academiae Velehradensis” címen jelenik meg.³ A 13. századig kettő kivételével az összes metropoliták görögök.

F Ü G G E L É K: A Z I S Z L Á M.

Mohamed és vallási nézeteinek kialakulása. Mekka és Medina. A Korán. Az iszlám dogmatikájának és erkölcsstanának alkotó-elemei. Az iszlám mint az arab világ faji vallása. Hódításai három világ részben. Támadása Európa ellen. Világtörténeti jelentősége.

Az iszlám őshazájában: Arábiában az oázisok menti telepések, a törzsekben élő arab nomádok és kereskedők Mohamed előtt vallásilag meglehetősen tarka képet adnak. A lakosság legnagyobb része pogány, de a telepések között több keresztény, a kereskedők között pedig sok zsidó is akadt. A perzsa hódítások során viszont Dél-Arábiába Zoroaszter tanai is eljutottak.

Mohamed (a. m. „dicső”, voltaképeni neve Abul Kászem Ibn Abdallah) Mekkában született 571-ben. Miután korán árvaságra jutott, szegény rokonok, szomszédok nevelték. Eleinte gazdag mekkaiak jószágát legeltette, később egy negyvenéves, vagyonos, özvegy, Khadizsah bízta rá vagyona kezelését. Így lett Mohamed kereskedő. Üzleti útjaiban megismerkedett a pogány, zsidó, keresztény és eretnek vallásokkal, de mivel írni-olvasni nem tudott, vallási ismereteit nem közvetlenül könyvekből, hanem vallásilag tudatlan emberektől, hallomás útján szerezte. Ezért a legtarkább egyvelegben kavartak lelkében és tanításában azok az innen-onnan felszedett vallási gondolatok, melyeket még apokrif legendák, félreértett bibliai történetek is fokozott mértékben tarkítottak.

A kereskedői útjain szerzett vallási benyomások nagy hatással voltak Mohamed izzó képzeletére, nyugtalan arab lelkiületére. A Mekka-környéki kősvata-

gokban bolyongva napestig tépelődött vallási kérdésekről, és arról, miként foghatná össze a sivatagi törzseket vallási és politikai hatalmas egységgé. 610-ben egy ilyen magános elmélkedés közben érte állítólag az első kinyilatkoztatás, mely három év múlva ismétlődött. Gábiel főangyal jelent volna meg előtte és prófétai hivatást adott neki prédikálásra és bálványok lerontására. Víziói ettől kezdve gyakran ismétlődtek és Mohamed hozzáfogott vallása hirdetéséhez. Mekka gazdag kereskedői azonban nem látták szívesen a próféta működését, mert főjövedelmük a Kába-kőtől származott. Ez voltaképpen egy hatalmas meteorit volt, amelyet a pogány arab hit szerint mint a „föld első sejtjét” Isten adta Ádámnak, mikor őt a paradicsomból kiűzte. A kőhöz zarándokló tömegek karavánjai busás jövedelmet nyújtottak a mekkaiaknak. Mohamed viszont épp ezt a vallással való üzérkedést kifogásolta. Ezért 622-ben híveivel együtt elhagyta Mekkát és Jatrib-ba menekült (rőla nevezték el Medinának: a próféta városának). Ez az esemény: a „hedzsra” (futás) lett az iszlám születése és az arab időszámítás kezdete.

A „hedzsra” két részre osztja Mohamed pályáját: Mekkában vallásos rajongó, Medinában már számító és ravasz politikus. E nagy különbség az iszlám szent könyvében, a Koránban is észrevehető: a mekkai szúrák (fejezetek) ábrándos, lelkes kinyilatkoztatások, a medinaiak ellenben háborús felhívások, összefüggéstelen törvényszakok, hosszadalmas, unalmas, mesterkéltn elbeszélések. Mekkai révületei és látomásai, bár lényegükben epilepsziás rohamok eredményei, de jóhiszeműek voltak, medinai látomásai ellenben furfangos mesterkedések, politikájának mentő kísérletei, melyek minden prófétai őserő híjával vannak és melyeknek tartalmát teljesen a pillanatnyi politikai szükség sugallta.

Többször még magánviszonyait, sőt háremét is belevonja „kinyilatkoztatásaiba”.

Medinában híveinek a száma egyre nőtt. Erre 630-ban tízezer emberével meghódította szülővárosát, s e sikeren felbuzdulva ettől kezdve mint legfőbb vallási és politikai diktátor vezette Mekka ügyeit. Utolsó prédikációját már negyvenezer ember hallgatta. 632-ben, ötvenkilenc éves korában, fiatal felesége, Aisha karjai közt halt meg.

MOHAMED TANÍTÁSÁT a Korán (a. m. gyűjtemény, t. i. olvasmánygyűjtemény) tartalmazza, melyet nem ő írt, hanem hívei jegyeztek föl és melynek sokáig bizonytalan szövegét 650-ben a harmadik kalifa: Otmán rögzítette le véglegesen. A tan, mely a Koránban van, az iszlám¹ (főljajánlás, önátadás), aki ezt elfogadja és magát Allahnak átadja, az a mozlim. A Korán terjedelme körülbelül akkora, mint az újszövetségi Szentírásé. 114 szúrából (fejezetből) áll, melyek hosszúságuk szerint vannak csoportosítva. Tartalma a lehető legváltozatosabb: világitéletről, pokolról, paradicsomról szóló részeket bibliai legendák váltják fel, ezeket harci proklamációk, izgató beszédek, szervezeti intézkedések, polgári törvényfoslányok követik teljesen összefüggéstelen rendetlenségben. Mint épületességi olvasmány messze elmarad a Szentírás mögött, mellyel rendetlensége, profán részeinek bősége miatt össze sem hasonlítható. A Koránban szétszórta van elhintve a mohamedánizmus hittana és erkölcstana, mely összeállítva sajátos keverékét adja keresztény, zsidó, pogány és eretnek tanoknak. Mélyebb igazságok megalapozását, az egyes hittételek logikus kifejtését, az erkölcsi étellel való összefüggését hiába keresnők a Koránban, mely igen sok helyen még kiáltó ellentmondásokban is bővelkedik.

Hittanának lényege a bálványimádásnak és a sokistenhitnek elvetése. Alapformulája az, amit a minaret erkélyéről a müezzín hangosan hirdet: „Nincsen Isten Allahon kívül és Mohamed az ő küldöttje.” Elveti a Szentháromságot, mert ebben is a sokistenhit nyomát látja.² A keresztény vallást nem tagadja, de az iszlám-

MÁSRÉSZT AZ ISZLÁM faji eredetű és jellegű vallás, mely szentesíti a keleti arab lélek összes szenvedélyeit. Oltalmába veszi az érzéki gyönyört, a testi élvezeteket eszményesíti és az örök élet céljává teszi. Az iszlám megengedi a vérbosszút és a hit terjesztésének eszközeként a kardot teszi, mellyel a vérengző ösztönnek enged szabadfolyást. A sajátságosan keleti fátum-hit pedig oly fanatikus tömegszuggerációt ért el, mely valóban páratlan eredmények elérésére képesítette a sivatag vad fiait. Amíg tehát a kereszténység küzdelmet hirdet a szenvedélyek ellen, addig az iszlám egyenesen erénynek, érdemnek minősíti a szenvedélyek kielégítését. Krisztus a lélek nemesebb tehetségeire épít, Mohamed viszont a legalacsonyabbakra. A kereszténységben a hitből önmeztagsadás következik, az iszlám ellenben a test és vér evangéliuma.

Az ellentét tehát a kereszt és a félhold között ki-egyenlíthetetlen. Társadalmi törvényeiben is ilyen nagy eltérést mutat az iszlám a keresztény világtól. A nőt a társadalmi életből teljesen kirekeszti, hárembe zárja, rabnővé aljasítja és teljesen műveletlenül hagyja. Mecsetjeikből mindmáig hiányzik a női lélek áhítata, nyilvános életükből az az arányosság, mely a nők és férfiak egyenlőségéből árad.

Az életmódot a nomádság és a harc jellemzi. Az ekét Mohamed a szolgaság eszközének tartja: „az angyalok — úgymond — elkerülik azt a házat, amelyikben eke van”. A más hitűekkel és más nemzetségekkel (gyaurokkal) szemben rideg elzárkózást tanúsítottak, amit leginkább a meghódított keresztény országok lakói voltak kénytelenek keservesen tapasztalni.

Mikor a népvándorlás korának arab-szemita szakasza megindult, már egy új, zárt egységet biztosító, harcos hit adott neki világnézeti alapot. Az arab sivatag vad lovasait a nomád vér és a próféta lófarkos zászlója egyszerre lelkesítette mozgásra. Sikereiket a törzsek egyesítése, a mozlim fanatizmusa és a szomszédos birodalmak teljes kimerülése biztosította.

Kelet két nagy birodalma ugyanis: a bizánci császárság és Perzsia, az egész 6. századon keresztül és a 7. század elején megszakítás nélküli harcban állt

egymással. A két virágzó birodalom gazdaságilag tönkrement, elnéptelenedett, sőt II. Chosroes perzsa király (591—628) már nőket és arab zsoldosokat is befogadott hadseregébe, az utóbbiak itt tanulták el azt a fejlettebb hadi technikát, mellyel nemsokára megdöntötték a perzsa birodalmat.

A szapora beduin törzseket az egyesülés után Arábia mostoha terméketlensége is kényszerítette új hazát keresni. A vándorlás szüksége egyesült az iszlám harcos propagandájával és ez szédületes eredményeket hozott létre: 10 év alatt az arabok körülbelül egy millió négyzetkilométernyi területet hódítottak meg!

Mohamed utódai, a kalifák (helyettesek) egyszerre indítottak háborút mindkét fronton: a görög és perzsa birodalom ellen. 635-ben elfoglalták a görögöktől Damaszkust, 638-ban Jeruzsálemet, majd Caesareával, Antióchiával és Edesszával együtt a Földközi-tenger egész partvidékét. Nem kisebb szerencsével küzdöttek Omár kalifa és vezérei a mezopotámiai fronton. 637-ben átkelve az Eufrátesen teljesen megverték a perzsákat, elfoglalták a birodalom székhelyét, Seleucia-Ktesifont és III. Jezdegerd perzsa királyt halálba üldözték. Omár kiterjesztette uralmát a Káspi-tengerig, 640-ben pedig új roppant vállalkozáshoz fogott: Egyiptom meghódításához. Elfoglalta Heliopolist, Alexandriát és egész Egyiptomot meghódítva nemcsak a görög császárság éléstárát szakította el Bizánctól, hanem Észak-Afrikán keresztül utat is nyert a távol nyugati országok felé.

Muavia kalifa Damaszkust tette fővárossá. A damaszkusi kalifák már nem annyira vallásiefők, mint inkább világi uralkodók voltak. Csapatuk 673 körül már elérték Bizáncot, melyet négy éven át fenyegettek, míg 677-ben egy Kallinikosz nevű szíriai ács találmánya: a görögtűz, elvonulásra nem kényszerítette őket.

Bár ekkor az arab birodalom már tele volt belső megoszlásokkal, pártokkal, palotaforradalmakkal, az iszlám csapatai a harctereken változatlan szerencsével küzdöttek tovább. Egyiptomból tovább haladtak nyugat felé. Lybia és Tripolisz rokon berber népei lelkesen álltak melléjük. 696-ban elesett Karthágó. A kalifák legnagyobbika: Walid meghódította egész Észak-Afrikát, Keleten pedig Bokharát, Szamarkandot, a Kaukázus szorosait, Beludzsisztánt és Elő-Indiát — mindenütt mesés értékű kincseket rabolva.

Ugyancsak Walid kalifa hadvezére, Musza foglalta el Spanyolországot és ezzel megalapította Európában az iszlámnak évszázadokra terjedő uralmát.

A nyugati gótok spanyolországi birodalma a 8. század elejétől erős hanyatlás jeleit mutatja. Trónviszályok az uralkodóházban, nagy erkölcsi és fegyelmi lazulás a papságban és a népnél — mind elősegítették a külső ellenség sikereit. A népszerűtlen Roderik nyugati-gót király megbuktatására Tanger városnak parancsnoka: Julianus Comes behívta az országba az arabokat. A szövetségből azonban hamarosan ellenség lett. Musza egy Tarik nevű rabszolgáját küldte át a tengerszoroson (amit róla neveztek el Gibraltár-nak, Gebr al Tarik: Tarik hegye) és az arabok Musza segédcsapataival egyesülve Xeres de la Frontera mellett 711-ben döntően megverték Roderikot.

Ezután folytatták hódításaikat. Elesett Malaga, Granada, Toledo, majd egész Spanyolország egészen a Pireneusok déli lejtőjéig. 718-ban átkeltek a Pireneusokon és hatalmukat a Loire-ig terjesztették ki, elfoglalták Narbonne-t, megostromolták Toulouse-t. Míg végre a hős maiordomus Martell Károly 732-ben Tours és Poitiers között döntően megverte őket, — ekkor kapta Martell a: kalapács, pöröly nevet. — Hatalmuk

nyugati továbbterjedésének Martell Károly győzelme egyszer és mindenkorra gátat vetett és megmentette tőlük a keresztény Nyugatot.

Az arabok e hódításai alatt hatalmas keresztény területek kerültek az iszlám fönnhatósága alá: Szíria, a Szentföld, Egyiptom, Karthágó^a és a baszk vidék kivételével egész Spanyolország. Itt I. Abderrahman 765-ben először külön független emírséget, majd kalifátust alapított Cordova székhellyel, mely az itt régtől megerősödött keresztény kultúra terméskévein a 10. században fényes kultúra napjait élte.

A hódoltsági keresztényeknek (mozarabok: mixti arabes) szomorú sors jutott. A mórok meghagyták az egyházmegyéket, sőt a katolikus vallás gyakorlását is, de nem nyilvánosan: a templomok nem lehettek magasabbak, mint a mecsetek, mise csak zárt ajtók mögött, harangszó nélkül volt mondható, tilos volt a nyilvános keresztény temetés, a hangos imádság és ének. Keresztények nem tanulhattak arabul, külön ruhában kellett járniok és ha egyszer egy mecsetbe beléptek, attól fogva muzulmánoknak tekintették őket. Az arabok mindenre elviselhetetlen türelmi adókat vetettek ki: a templom 25, a kolostor 50, a székesegyház 100 ezüstöt fizetett évente, különben elvették és mecsetté alakították át. 850 és 960 közt véres keresztényüldözések támadtak, melyek sok vértanút adtak az Egyháznak, köztük Szent Eulógius toledói érseket († 859).

E harcok folyamán a spanyolokban nagyon elmélyült a keresztény hit és hősi, küzdelmes szellemmel párosult. Asturia fellázadt a mohamedánok ellen és Arragonia nemsokára követte a példát. Ekkor indultak meg azok a hősi harcok, melyek a spanyol lovagkor legfényesebb teljesítményei (Roland, Cid) és melyek évszázados küzdelmek után a félhold uralmát Spanyolországból végleg kiszorították (1492: Granada vissza-

vétele Katolikus Ferdinánd és Izabella által). Közel nyolcszáz évig harcoltak a spanyolok, 3700 csatát vívtak hazájuk és vallásuk szabadságáért, míg végre sikerült a pogány ellenséget Afrikába visszaszorítaniok.

Az arabok ezután a spanyolországi mórokkal és az afrikai szaracénokkal (szerecsen — szaracén) együtt tengeri kalózflottát építettek s ezzel pusztították végig a Földközi-tenger szigeteit és művelt partvidékeit. 716-ban szárazon és vizen egyszerre ostrom alá vették régi vágyaik álmát, a szárazföld és a tenger kulcsát: az aranykapus Bizáncot.

Az ostrom kerek egy évig tartott: 716 augusztus 15-től 717 augusztus 15-ig. De Leó császár bőven ellátta élelemmel a várost, míg az ostromló arabok a szokatlanul hideg télben éhínségbe jutottak, majd bolgárok kerültek mögéjük és folytonosan háborgatták őket, miért is egy év elmúltával felhagytak az ostrommal. 740-ben azután Akroinon mellett döntő vereséget szenvedtek a bizánciaktól, mire a város elfoglalásának veszedelmét hétszáz évig sikerült elodázní.

Az iszlám tehát keleten, délen és nyugaton, szárazon és vizen egyaránt küzdött a kereszténység ellen. Ez a több évszázados harc csodálatosan illeszkedik bele az isteni Gondviselés terveibe és az Egyház életében ennek is megvan a maga Istentől kijelölt szerepe.

Az ókori pogány világnézetnek: a hellenizmusnak kétségkívül az iszlám adta meg a kegyelemdőfést és átalakította a meghódított területeken a lakosság egész társadalmát. A kereszténységre nézve pedig úgy jelenik meg Mohamed hite, mint a tűz, mely igazolja az aranyat, de fölemésztí a salakot. Az iszlám a keresztény hit próbája lett: az eretnekek által lakott Keletet, a szakadárságba tévedt Bizáncot fölprédálta, de a sértetlen hitű keresztény népek ellenállásán megtört

minden igyekezete. Keleten a katolikus magyar, nyugaton a katolikus spanyol nép állta el végérvényesen továbbterjeszkedésének útját.

A pogányságban vakoskodó arabok és észak-afrikai berberék számára is észrevehetően gondviselés-szerű küldetése volt az iszlámnak. Kiemelte őket a bálványimádásból, a sokistenhitből és az egyistenhit eszméjének elfogadására, valamilyen kezdetleges erkölcsi élet követésére vezette őket.

Nagy szolgálatot tett az iszlám a nyugati kereszténységnek továbbá azzal is, hogy a szakadás fészket: Konstantinápolyt elvette és ezáltal a görögkeletiség középpontját megakadályozta abban, hogy a keleteurópai szlávság Bizánc köré csoportosulva esetleg egyetlen hatalmas szakadártömböt alkosson s így a nyugati latin kereszténységnek mintegy egyenrangú ellenfele legyen. Így elősegítője lett annak, hogy a görögkeletiek nem maradtak egységesek, hanem az újkor elején megerősödő Oroszországot követve (IV. Rettenetes Iván, 1589) nemzeti egyházakra bomlottak. Lassan lehetetlenné vált az, hogy vallásilag egy olyan országon kívül élő pátriárkától függjenek, aki sokszor az ellenséges török szultánnak volt az alattvalója.

JEGYZETEK.

¹ A „szalama” a. m. üdvözülni igéből. ² A katolikus dogma helyes értelméről — mint látjuk — fogalma sem volt. ³ Lásd II. kötet, 254. lap.

T Á R G Y M U T A T Ó.

- Acta Sanctorum 20.
 Adalbert 242, 282, 288.
 Adeodatus I. 115, II. 128.
 Adorján pápák 176, 235.
 Agapétus I. 45, II. 242.
 Agathon 128.
 Agilulf 90.
 Agoston apát 73, 102 k.
 Aidan 107.
 Aisztulf 150, 165 k.
 Ajtony 286.
 Akácus 27, 39.
 Alberik király 241.
 Alemannok 29, 153.
 Alizidori dekretálék 222.
 Alkuin 181, 257.
 Amandus 155.
 Anasztázus császár 33, 37.
 — pápa 34.
 — „könyvtáros” 222, 225.
 — apát 288.
 Angolok 73, 101 k.
 Anszgár 218, 291.
 Apát 61.
 Aquileia 49 k.
 Arabok 29, 123, 310 k.
 Arbogast 30.
 Arcadius 30.
 Armagh 54.
 Arnulf 275 k.
 Asimo 153.
 Aspar 30.
 Asztrik 282.
 Augsburg 153, 278.
 Avarok 29.
 Avitus 88, 96.
 Bajorok 151.
 Barbárok 28.
 Bardas 231.
 Basiliscus 26.
 Beda Vener. 103, 109 k.
 Belizár 45, 87.
 Benedek pápák 52, 132, 222,
 245, 248, 249, 266.
 — anianei 252.
 — nursiai sz. 56 k., 68.
 Berengár, friauli 240.
 — toursi 258.
 Berno 253.
 Bertha 103.
 Besenyők 29.
 Birinus 107.
 Bobbio 55.
 Boethius 41, 89.
 Bolgárok 29, 236, 297.
 Bonifác pápák 43, 113, 116, 245.
 Bonifác érsek 148 k., 159 k., 192.
 Boris cár 234.
 Bőjtölő János 66, 77.
 Britek 80.
 Brunhilda 103.
 Bruno, sz. 256.
 — érsek 242.
 Burgundok 29, 87 k.
 Bűnbánat 204.
 Caesarius, sz. 88, 200.
 Canterbury 104.
 Capetingek 246.
 Cassiodorus 62, 89.
 Christophorus 174.
 Chrodegang 195, 259.
 Chrosroes 309.
 Cluny 250 k.
 Constans császár, II. 126.
 Constantinus I. Konstantin
 Consuetudines Cluniac. 254.
 Crescentius Num. 247.
 Csehek 29, 295.
 Cyrill és Methodius 273, 276, 296.
 Cyrus pátriárka 117 k.
 Damazus, II. 263.

Dánok 291.
 Desiderius 175.
 Deusdedit 108, 115.
 Dionysius Exiguus 89.
 Dioscuros 43.
 Domitianus püspök 72.
 Donatio Pipini 177.
 Donus 128.
 Duchesne 19.

Egyház és állam 33, stb.
 Ekthesis 119 k.
 Eleutherius 115.
 Elek püspök 300.
 Eligius 156.
 Emmerám 152.
 Ének 75, 199.
 Ennodius 89.
 Ereklétisztelet 206.
 Fretnekségek 258.
 Erkölcsei élet 201 k.
 Ethelbert 103.
 Eudoxia 50.
 Eulogius 311.
 Evvald 156

Felix, III. 26, 28, 32.
 — IV. 42.
 — szerzetes 107.
 Feudalizmus 261.
 Filioque 85.
 Firminus 154.
 Formosus 240.
 Franciaország 100.
 Frankok 29, 92 k.
 Freising 163.
 Fridolin 154.
 Frízok 80, 155 k.
 Fulda 164.

Gallia 92 k.
 Gallus 153.
 Geizerich (Genzerich) 86.
 Gelázus I. 32 k.
 Gellért 288.
 Gepidák 29.
 Gergely, I. 63 k. 91, 102 k.
 — II. 139 k.

Gergely IV. 215.
 — III. 145 k.
 — V. 247.
 — VI. 249.
 — VII. 7.
 Germánok 29, 8 k.
 Germanus 142.
 Géza fej. 281.
 Goar 155.
 Gótok 29 k., 31 k.
 Guiscard Róbert 268.
 Gundobald 88.

Halottak napja 256.
 Harang 199.
 Hardouin 19.
 Háromfejezetvita 48 k.
 Házasság 202.
 Heraklius 112 k.
 Henrik, kir., II. 249, III. 250.
 Henotikon 27.
 Hermenegild 85.
 Herulok 29.
 Hildebrand 265.
 Hilárion püsp. 300.
 Hinkmar 230, 257.
 Honorius 116, 130 k.
 Hormisdas 38.
 Horvátok 29, 294.
 Hugo, sz. 254.
 Húnok 29.
 Hy 55.

 Ignác, pátr. 231 k.
 Ildefonz 86, 257.
 Illírek 29.
 Iskolák 260.
 Istentisztelet 194, 196 k.
 István, pápák 166, 174 k., 209,
 — 240, 241, 242.
 — kir. 285 k.
 Iszlám 303.
 Izidor 86, 223, 257.

 Jaffé 19.
 Jaroszláv 299.
 János, I. 41, II. 44, III. 52, IV.
 121, V. 133, VI. 137, VII. 137,

- VIII. 239, IX. 240, X. 241,
XI. 241, XII. 242, XIII. 245,
XIV. 246, XV. 246, XVI. 247,
XVII. 248, XVIII. 248, XIX.
249.
— pátriárka 229.
Jenő, I. 126, II. 211.
Jogalkotás 107.
Johanna „nőpápa“ 224.
Jusztiniánus, I. 40 k., II. 65,
134 k.
Jusztinus cs. 38 k., 45 k.
— apát 107.
- K**amalduliak 256.
Kanut 292.
Kanonokok 259.
Kardinális 258.
Karlman 150, 163.
Karolingok 184 k.
Kazárok 296.
Káplánok 193.
Károly (Nagy) 18, 28, 157 k.,
185 k., 207.
Kelemen, II. 250, 261.
Keleti gótok 88 k.
Képrombolók 140 k., 213.
Kereszt felmagaszt. 114.
Kilián 155.
Klodvig 34, 94 k.
Klotild 95.
Kolumbán, id. 54, ifj. 55, 153.
Konon 134.
Konstantin-féle adománylevél
170.
Konstantin pápa, I. 137; ellen-
pápa 174.
— császárok 127 k., 172 k.
Korán 305.
Korvey 159.
Korvinán 152.
Kozroesz, II. 72.
- L**abbe 19.
Lajos (Jámbor) 193, 209; II. L.
221.
László, sz. 294.
Laurentius diák. 34, 36.
- Lavra kolostor 300.
Leander 66, 85, 257.
Lengyelek 29, 295.
Leó pápák: I. 11, II. 131, III.
184 k., IV. 220, VI. 241, VII.
242, VIII. 245, IX. 263 k.
— császárok 140 k., 213, 236.
Leovigild 85.
Liber pontificalis 19.
Libri Carolini 180.
Liturgia 196.
Liutger 158.
Liutprand 145 k.
Lorch 272.
Longobárdok 29, 52, 90 k.
Lothár 210 k., 216 k., 230.
Luxeuil 153.
- M**agyarok 29, 242, 270 k.
Majolus 254.
Makárius 130.
Mansi 19.
Mareas 50.
Marmoutier 53.
Marozia 225, 241.
Mária-ünnepek 201.
Márton (Toursi) 53; I. (pápa)
124 k.
Martell Károly 147 k.
Marinus 242.
Mauritius cs. 66 k.
Maximus 117, 122.
Melfii egyezmény 268.
Mellitus 107.
Merovingok 95.
Milano 49 k.
Miklós, I. 225 k., II. 266.
Mise 199 k.
Mohamed 303.
Mommisen 19.
Monofiziták 26.
Monotheléták 120.
Monumenta German. 19.
Monte Cassino 57 k.
Morvák 29, 273.
Muratori 20.
- Narzes 49.

Németrómai császárság 186.
 Nemzetalakulás 99.
 Nicea 179.
 Nicetius 200.
 Nilus, sz. 257.
 Noricum 151.
 Normannok 29, 268, 292.
 Norvégok 292.
 Nyugati gótok 84 k., 310.
 Nyugatrómai Birodalom 9 k.

Odilo herceg 149.
 Odo 253 k.
 Odoáker 24 k., 28, 31.
 Orgona 199.
 Origenes 47 k.
 Oroszok 29, 298.
 Ottó királyok 242 k., 247 k.

Pál, pápa 172.
 — pátriárka 125.
 Pápai hatalom 75 k., 190 k.,
 226 k.
 — állam 169.
 Pápaválasztás 252, 266.
 Paschalis pápák 209.
 Passau 163, 272.
 Patari 260.
 Pataria 252.
 Patrik, sz. 54 k.
 Paulinus 107.
 Paulus diaconus 257.
 Pelágus, I. 51, II. 52, 62.
 Penthekté 135.
 Petrus Venerab. 254.
 Péter, Damiani sz. 266.
 Philippus Barbanes 138.
 Phokas 112.
 Photius 225, 231.
 Piktek 54.
 Piligrim 279 k.
 Pipin, Heristali 156; Kis Pipin
 157, 164 k.
 Potthast 19.
 Pragmatica 49.
 Prédikáció 200.

Fyrrhus 121 k.

Quinisextum 135.

Rabbanus Maurus 257.
 Rabszolgaság 100.
 Rachthis 149, 170.
 Rangabé 231.
 Ravenna 31, 67, 127.
 Regensburg 162.
 Regesták 19.
 Regula 57.
 Rekkared 52, 85.
 Remig 93, 200.
 Rikimer 30.
 Romanus 240.
 Romulus Augustulus 24.
 Roswitha 243.
 Rothad 230.
 Rozamund 41.
 Rupert 152.

Sabinianus 113.
 Sacramentariumok 198.
 Salzburg 163.
 Scotus Eriugena 257.
 Sergius pápák 134, 219, 248.
 — pátriárka 113 k.
 Severinus pápa 120.
 Servus servorum Dei 77.
 Silverius 45 k.
 Simplicius, sz. 23.
 Simonia 266.
 Sisinnius 137.
 Skótok 54.
 Sophronius 117 k.
 Stációk 74.
 Stilicho 30.
 Sutrii zsinat 250.
 Suévek 80.
 Svájc 153.
 Svédek 292.
 Syagrius 92.
 Sylvia 64.
 Symmachus pápa 34 k.
 — szenátor 89.
 Synerotas 270.
 Szaracének 220.

- Szászok 80, 156 k.
 Szegénygondozás 74, 206.
 Szerzetesség 53 k., 97 k., 250 k.
 Szeverin, sz. 54, 151.
 Szilveszter 248, 249.
 Szlávok 80, 294.
 Szlovénok 294.
- Theodahad 45.
 Theodelinde 90.
 Theoderik 30 k., 40 k.
 Theodo 152.
 Theodora, császárnő 45, 231, 214.
 — grófnő 225, 241.
 Theodorus, érsek 108.
 — pápák 121, 240.
 Theodosius, II. 29.
 Theodulph 180.
 Theopaschiták 44.
 Theophilus, csász. 214.
 Thuringia 154.
 Thiudberga 230.
 Treuga Dei 256.
 Tria Capitularia 48.
 Trudpert 154.
 Trullanum (Trullense) 135.
 Tudományos élet 257.
- Ulrich 242.
- Valentinus 215.
 Vallumbrosaiak 256.
 Vandálok 80, 86 k.
- Vasárnap 201.
 Venantius Fort. 257.
 Vencel, sz. 295.
 Veszprémvölgy 289.
 Victor, II. 266.
 Vigilius 46 k.
 Vilmos, aquitániai 253.
 Vitalianus, I. 126.
 Vladimir 298.
- Willehard 158.
 Willibrord 137, 156, 160.
 Willibald 155.
 Willigis 242, 246.
 Willfrid 107.
 Wolfgang 242, 279.
 Wulfila stilita 155.
 Wynfrith 160.
- Zakariás pápa 149.
 Zarándoklás 205.
 Zeno 75.
 — császár 26, 31, 87.
 Zsinat, 5. egyetemes 48
 — 6. " 129
 — 7. " 179
 — 8. " 235 k.
 Zsinat,
 II. konstantinápolyi 48.
 III. " 129.
 IV. " 179.
 lateráni (769) 175, (826) 212,
 frankfurti 181.
 Zsigmond (burgundi) 88.

T A R T A L O M J E G Y Z É K:

Bevezetés: Az Egyház és a római birodalom megszűnése	5
AZ ÖTÖDIK ÉS HATODIK SZÁZAD	
Az Egyház és a pápák a barbár törzsek és a görög-császárság között	23
NYUGAT MEGTÉRÉSÉNEK KEZDETEI	
Az Egyház és az ariánus germán törzsek. Az Egyház és a frankok. Az Egyház és az angolszász népek	80
HETEDIK SZÁZAD	
Ütközések a Kelettel	112
NYOLCADIK SZÁZAD	
A képromboló vita Kelettel. A pápaság és a frankok szövetsége. Az egyházi állam kialakulása. A Németföld megtérése	140
KILENCEDIK SZÁZAD	
A Karoling-birodalom. Kelet nagy skizmája	184
A HANYATLÁS ÉS FELEMELKEDÉSI KISÉRLETEK KÉT SZÁZADA	
A pápaság hanyatlása. A „vas század.” Reformok felé. A szent Birodalom császársága	239
A MAGYAROK MEGTÉRÉSE	
A kereszténység Északon és a szláv világban . . .	270
Függelék: Az iszlám	303

H E L Y R E I G A Z I T A N D Ó K:

27. l. alul: egyházi átkot helyett olvasd: kiközösítést.
 53. l. „ Marmontier helyett: Marmoutier.
 127 l. „ IV. Constantius helyett olvasd: IV. Constantinus.
 170. l. fent: Ratchis helyett: Rachthis (Rachtis).

